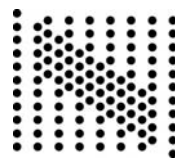

RAZPRAVE *in* GRADIVO

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2004

INŠTITUT ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA
INSTITUTE FOR ETHNIC STUDIES
LJUBLJANA, 2004

RAZPRAVE IN GRADIVO - TREATISES AND DOCUMENTS

Revija za narodnostna vprašanja - Journal of Ethnic Studies

UDK-UDC 323.15.342.4 (058)

ISSN 0354-0286

UREDNIŠKI ODBOR - EDITORIAL BOARD

Dr. Boris Jesih, dr. Vera Klopčič, dr. Miran Komac, dr. Matjaž Klemenčič, Marinka Lazič, dr. Avguštin Malle, mag. Mojca Medvešek, dr. Katalin Munda Hirnök, dr. Albina Nečak Lük, Milan Pahor, dr. Albert F. Reiterer, Janez Stergar, dr. Irena Šumi, dr. Jernej Zupančič, dr. Mitja Žagar

ODGOVORNI UREDNIK - EDITOR-IN-CHARGE

Dr. Boris Jesih / boris.jesih@guest.arnes.si

UREDNIKA TEMATSKE ŠTEVILKE - EDITOR OF TEMATIC ISSUE

Dr. Irena Šumi / irena.sumi@guest.arnes.si

PREVODI - TRANSLATION

Hanah Starman

OBLIKOVANJE - DESIGN

Jana Kuharič

TISK - PRINTED BY

Eurota d.o.o.

ZALOŽIL IN IZDAL - PUBLISHED BY

Inštitut za narodnostna vprašanja - Institute for Ethnic Studies
SI, 1000 Ljubljana, Erjavčeva 26, tel.: +386 (0)1 20 01 87 0, fax +386 (0)1 25 10 964
e-mail: inv@inv.si

PREDSTAVNIK - REPRESENTATIVE

Dr. Mitja Žagar

Objavljeni prispevki izražajo stališča avtorjev. - The published articles express authors' viewpoints.

REVIJO SOFINANCIRA - CO-FINANCED BY

Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport Republike Slovenije
Ministry of Education, Science and Sport of the Republic of Slovenia

RAZPRAVE IN GRADIVO TREATISES AND DOCUMENTS

45

PERCEPCIJE ETNIČNEGA
RAZLIKOVANJA V SLOVENIJI

KAZALO

IRENA ŠUMI	
PREDGOVOR K TEMATSKI ŠTEVILKI	6
IRENA ŠUMI	
ETNIČNO RAZLIKOVANJE V SLOVENIJI: IZBRANE PROBLEMATIZACIJE	14
SAMO KRISTEN	
SPECIALISTIČNO PROUČEVANJE ZAKONSKO ZAŠČITENIH NARODNOSTNIH MANJŠIN V SLOVENIJI DO OBDOBJA DRŽAVNE OSAMOSVOJITVE. ZGODOVINSKI PREGLED	40
JANEZ STERGAR	
SLOVENC V AVSTRIJI KOT EDEN PREDNOSTNIH PREDMETOV V SLOVENSkih ETNIČNIH ŠTUDIJAH	82
BORIS JESIH	
ITALIJANI IN MADŽARI V SLOVENIJI V PERSPEKTIVI SLOVENSkih ETNIČNIH ŠTUDIJ – PARTICIPACIJA V POLITIKI IN PRI UREJANJU JAVNIH ZADEV	98
DUŠKA KNEŽEVIČ HOČEVAR	
"KRI NI VODA": POTOMCI USKOKOV OB SLOVENSko-HRVAŠKI MEJI	118
MARTIN BERISHAJ	
ALBANC V SLOVENIJI: RAZLIČNOST PERCEPCIJ	136
HANNAH STARMAN	
JUDJE IN IDECIJA O JUDIH V SODOBNI SLOVENIJI. RAZISKOVALNI EKSPOZE	152
VERA KLOPČIČ	
EVROPA, SLOVENIJA IN ROMI	176
ALENKA JANKO SPREIZER	
"AVTOHTONI" IN "NEAVTOHTONI" ROMI V SLOVENIJI: SOCIALNA KONSTRUKCIJA TERITORIALNEGA RAZMEJEVANJA IDENTITET	194
ALENKA JANKO SPREIZER, ŠPELA KALČIČ, DEAN ŠUŠMEJ, TATJANA PEZDIR	
OBLIKE LJUDSKE IN BIROKRATSKE DISKRIMINACIJE SKOZI POGLED LJUDI, KI JIH URADNO NIKOLI NISO POIMENOVALI ZA BEGUNCE..	218
NATALIJA VREČER..	
ETNIČNOST, INTEGRACIJA IN CIVILNA DRUŽBA: PRISILNI MIGRANTI V SLOVENIJI.	248
ŠPELA KALČIČ	
NA STVARI JE TREBA GLEDATI V KONTEKSTU IN NE SMEMO JIH IMETI ZA DOKONČNE POGOVOR Z MUFTIJEM OSMANOM ĐOGIĆEM	264
BIBLIOGRAFIJA	278

TABLE OF CONTENTS

IRENA ŠUMI	
FOREWORD TO THEMATIC ISSUE	6
IRENA ŠUMI	
ETHNIC DIFFERENCE IN SLOVENIA: SELECTED PROBLEMATIZATIONS	14
SAMO KRISTEN	
SPECIALISED STUDIES OF LEGALLY PROTECTED NATIONAL MINORITIES IN SLOVENIA, BEGINNINGS TO STATE INDEPENDENCE. A HISTORIC OVERVIEW	40
JANEZ STERGAR	
SLOVENIANS IN AUSTRIA AS ONE OF SALIENT OBJECTS OF SLOVENIAN ETHNIC STUDIES	82
BORIS JESIH	
ITALIANS AND HUNGARIANS IN SLOVENIA FROM THE PERSPECTIVE OF SLOVENIAN ETHNIC STUDIES: PARTICIPATION IN POLITICS AND PUBLIC AFFAIRS	98
DUŠKA KNEŽEVIČ HOČEVAR	
"BLOOD IS THICKER THAN WATER": DESCENDANTS OF THE USKOKI ALONG THE SLOVENE-CROATIAN BORDER	118
MARTIN BERISHAJ	
ALBANIANS IN SLOVENIA: DIVERSE PERCEPTIONS	136
HANNAH STARMAN	
JEWS AND IDEATIONS ABOUT JEWS IN CONTEMPORARY SLOVENIA: RESEARCH OUTLINE	152
VERA KLOPČIČ	
EUROPE, SLOVENIA AND THE ROMA	176
ALENKA JANKO SPREIZER	
"AUTOCHTHONOUS" AND "NON-AUTOCHTHONOUS" ROMA IN SLOVENIA - SOCIAL CONSTRUCTION OF TERRITORIAL DIVISION OF IDENTITIES	194
ALENKA JANKO SPREIZER, ŠPELA KALČIČ, DEAN ŠUŠMEJ, TATJANA PEZDIR	
FORMS OF POPULAR AND BUREAUCRATIC DISCRIMINATION THROUGH THE EYES OF THE PEOPLE WHO HAVE NEVER BEEN OFFICIALLY NAMED REFUGEES	218
NATALIJA VREČER	
ETHNICITY, INTEGRATION, AND CIVIL SOCIETY: FORCED MIGRANTS IN SLOVENIA	248
ŠPELA KALČIČ	
THINGS HAVE TO BE SEEN IN CONTEXT AND MUST NOT BE DEEMED FINAL. A ROUNDTABLE DISCUSSION WITH MUFTI OSMAN ĐOGIĆ	264
BIBLIOGRAPHY	278

IRENA ŠUMI

PREDGOVOR K TEMATSKI ŠTEVILKI

V pričujoči tematski številki *Razprav in gradiv* je predstavljen del raziskovalnih rezultatov z nacionalnega projekta *Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij* (šifra projekta: J5-3543-0504-04), ki je pod mojim nosilstvom potekal v Inštitutu za narodnostna vprašanja med letoma 2001 in 2004. Raziskovalska ekipa je poleg sodelavcev INV vključevala več kolegic in kolegov z drugih institucij. Cilji raziskave so bili takole opredeljeni:

RAZISKOVALNA INSTIGACIJA

Že desetletja je standardna domneva v vseh vrstah javnosti kot tudi v specializiranih slovenskih etničnih študijah, da je Slovenija etnično homogen in v tem smislu neproblematičen nacionalen prostor. Tak vtis dodatno utrjuje prevladujoča raziskovalna naravnost slovenskih etničnih študij v skorajda osemdesetletni tradiciji t.i. "slovenskega narodnega vprašanja": v prepoznavanju svojega raziskovalnega objekta se vztrajno ravna po državnopravnih opredelitvah "etničnih enot", npr. nacionalnih manjšin (Madžarov, Italijanov, Slovencev v zamejstvu) in drugih "avtohtonih" skupnosti (Romov, Sintov). Donedavna je to raziskovanje potekalo predvsem tako, da se je pretežno s stališča afirmativnega nacionalizma dokumentiralo formalne, organizacijske in politično reprezentativne vidike teh skupnosti in preverjalo učinke državnih politik in normativne zaščite. Povsem zunaj raziskovalnega zanimanja so zato ostajali dejanski, živi procesi etnične diverzifikacije v Sloveniji, ki jih po letu 1991 odločilno zaznamujejo prisotnost znatnega števila ljudi iz bivših jugoslovanskih republik, rastoča ekonomska imigracija različnih krajevnih provenienc, in v zadnjem času prebežniki in prisilci za azil iz bližnjevzhodnih in afriških krajev.

CILJI IN HIPOTEZE

Ob povedanem so bile naše ambicije naslednje:

- Kritično ovrednotiti normativne zaznave in regulacijo etnične problematike v slovenskem prostoru od samih generativnih plasti dalje na izbranih problemskih sklopih in študijah primerov zlasti v času po letu 1991. Izhodišče in delovna hipoteza tukaj tesno slonita na opisanem razmerju med dr-

žavno regulativo in normativi ter tradicijo t.i. slovenskega narodnega vprašanja, ki ves čas koroborirata na podlagi označene redukcije podloženih problematik. Prav ta redukcionizem, gmotnost in samoumevnost nacionalistične perspektive, vztrajanje na socialnorazvojni paradigmi, zlasti pa še množica ideološko oznamovanih, zgolj načelno demokratičnih normativnih provizij brez detajlnega terenskega znanja o akterskih samopercepcijah so po izhodiščnih pričakovanjih dejavniki, ki so "odgovorni" za znaten razkorak med temi samopercepcijami in uporabnostjo norme. Razločen primer take spodletele harmonizacije je npr. prav gotovo situacija Romov v Sloveniji.

- V izrisovanju in dokumentiranju razkoraka med normativo in samopercepcijami smo želeli uveljaviti predvsem s kvalitativnimi terenskimi metodami podprt raziskovalni zasег; to se nam je posrečilo le delno, saj je imel projekt na voljo bistveno manj od potrebnih in zaprosenih sredstev. S terenskim delom v izbranih eksemplarnih žariščih produkcije etničnega razlikovanja smo hoteli razkrivati dejanske procese in lokacije (tako prostorske kot tudi simbolne "lokacije") produkcije etničnih razlikovanj, ki se - taka je nosilna hipoteza vse naše problemske zastavitve - tako rekoč nikoli ne ujemajo z državnopravnimi opredelitvami etničnih vsebin, njihovih nosilcev in meja. Kot posebno aktivni žarišči je raziskava obsegla problematiko t.i. "novih manjšin" v Sloveniji, predvsem etnično oznamovanih skupnosti iz drugih republik bivše Jugoslavije, in problematiko stika z ilegalnimi prebežniki, begunci in prosilci za azil.
- Slednjič si je projekt zadal nalogo skozi dosledno intersubjektivno analitsko pozicijo identificirati problematizirana razmerja, ter ugotoviti domet tistega, kar smo za metodološke potrebe projektnih nalog modelno strnili v dve, načeloma konkurenčni percepciji etničnega v Sloveniji: državno-pravne na eni strani, in etnična razmejevanja in samorazumevanja pri akterjih na izbranih lokacijah (in "lokacijah"), kakršna se producirajo v mnogozvrstnih stikih nosilcev vsekakor zelo različnih kulturnih repertoarjev v Sloveniji, na drugi. V tem smislu je bila naša izhodiščna zaznava in teza diametralno nasprotna zgoraj navedenemu obćemu mnenju o "etnično homogeni" Sloveniji.

Skrajna projekcija rezultatov projekta je segla po dveh raziskovalsko prestižnih in presežnih ambicijah: prvič je to možnost izrisa poti, po katerih bi bilo mogoče zmanjševati razkorak med obema zvrstema reprezentacij etnične različnosti v Sloveniji. Drugič so imeli pričakovani projektni rezultati vsaj en, povsem pragmatičen in akuten vidik: v luči neizbežnega naraščanja (trajne) imigracije iz nesosed-

nih prostorov odkrivanje možnih generativnih plasti eskalacij etničnih konfliktov v Sloveniji ter diagnosticiranje in preprečevanje rasizmov in ksenofobije.

DOSEŽENI REZUTATI

Kot rečeno, pričujoča objava prinaša obdelave in interpretacije le dela gradiva, ki je bil v okviru projektnega dela zbran. Zaradi pomanjkanja projektnih sredstev se je večina kvalitativnega terenskega dela odvijala z udeležbo podiplomskih študentov antropologije v okviru ISH - fakultete za podiplomski humanistični študij v Ljubljani, katerih študijske obveznosti so vključevale udeležbo v tekočih raziskovalnih projektih (obvezni modul *Individualno raziskovalno delo*), projektne tematike pa smo v obliki terenskega praktikuma zasledovali tudi v modulu *Antropološke terenske metode*, ki sem ga izvajala ob asistenci Alenke Janko Spreizer. Tako je bilo v okviru projektnih tematik nabranega precej gradiva o Afričanih oz. Slovencih afriškega porekla in o skupnosti Irancev, načrtovali pa smo še raziskavo med slovenskimi Indijci in Kitajci.¹ Kolegica Janko Spreizer, ki je bila skozi celoten potek projekta njegova najožja sodelavka, je te tematike lahko kontekstualizirala tudi s tistimi, s katerimi se je ukvarjala v okviru lastnega podoktorskega nacionalnega projekta z naslovom *Imaginiranje drugega: konstruiranje drugosti na primeru migrantov, beguncev in prosilcev za azil*. Rezultat te kooperacije je deseti v tem zvezku prinešeni prispevek na temo prisilnih beguncev iz Bosne v Sloveniji, kjer so njeni soavtorji tedanji podiplomski študentje antropologije Špela Kalčič, Dean Šušmelj in Tatjana Pezdir. Prvoimenovana, kolegica Špela Kalčič, nova raziskovalka, katere raziskovalna mentorica sem² in ki se je na INV zaposlila prav v navezavi na projekt *Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij*, pa je tudi avtorica zadnjega prispevka v tej tematski številki, urejenega in avtoriziranega zapisa okroglega mize, katere gost je bil marca leta 2003 v Inštitutu za narodnostna vprašanja slovenski mufti, gospod Osman Đogić.

Prispevke v tej tematski številki je mogoče deliti na nekaj vsebinskih sklopov, ki sledijo projektnim nalogam, kakor so bile najavljene in izvedene. Sestavek dr. Sama Kristena je rezultat v projektu centralne tematike, zgodovine specialističnega preučevanja etničnosti, ki v Sloveniji nosi tradicionalno ime "slovensko narodnostno vprašanje". Takoj naj rečem, da se znotraj projektne skupine nismo

* * *

¹ Žal je to privatno visokošolsko ustanovo še pred koncem projekta zadela kriminalistična preiskava zaradi suma finančnih malverzacij in splošnega pravnega nereda, ki ob času tega zapisa še nima tožilskega ali sodnega epiloga. Tako kolegica dr. Janko Spreizer kot tudi jaz sva zaradi tega s fakulteto ob izteku šolskega leta prekinili vsako sodelovanje, zaradi česar nama v okviru omenjenih organizacijskih oblik dela ni bilo mogoče dokončati obdelave vseh zbranih gradiv, pa tudi ne načrtovanega zbiranja novih gradiv.

² Naslov njenega doktorskega programa oz. delovni naslov njene aprobirane disertacije je *Slovenska islamska skupnost: procesi reislamizacije med v Sloveniji živečimi muslimani*.

uspeli konsolidirati glede osnovnega vprašanja, ki si ga je projektno delo zastavilo, to pa je delinacija med državnimi, normativnimi, laičnimi in analitičnimi razumevanji problematike različnosti, ki ji v analitskem govoru rečemo etnična. Tako Kristen kot tudi nekateri drugi avtorji (Stergar, Jesih, Klopčič) v svojih besedilih ne problematizirajo, na primer, "avtohtonosti", koncepta, ki ga privzemajo iz (dokaj recentne, kot bo obrazloženo v naslednjem prispevku) pravno normativne govorice. Vendar Kristenov prispevek zelo nazorno razgrinja ne le politične in zgodovinske, temveč tudi tiste okoliščnosti postanka specifično slovenskih etničnih študij, ki bi jih označili za stvar nezdvojljene ideološke države, torej konteksta pravičnostnih nazorov, ki so ga oblikovalci "slovenskega narodnostnega vprašanja" s politiko venomer delili ali ga celo zanjo producirali.

Kratek pregledni članek kolege Janeza Stergarja je utemeljen na dejstvu, da je raziskovanje Slovencev na avstrijskem Koroškem (s svojimi zgodovinskimi podaljški, npr. preučevanjem slovensko-avstrijskih odnosov, ali staroavstrijske manjšine v Sloveniji) tako pomemben in formativen del tradicije, ki ji rečemo slovensko narodnostno vprašanje, da ga naša projektna obravnava ni mogla izpustiti, če naj bralec razume, kako so se strokovne in ideološke podlage v tej raziskovalski tradiciji razvijale, in kakšne so bile, naj rečem, realnopolitične okoliščnosti tega razvoja. Kot pravi avtor, je

Politika odprtih mej z zahodno in severno sosedo... od srede šestdesetih let 20. stoletja omogočala tudi različne oblike neposredne kulturne in gospodarske pomoči tistim organizacijam in institucijam zamejskih Slovencev, ki niso bile 'sovražne novi družbeni stvarnosti' v matični Sloveniji. Od sedemdesetih let je bilo sodelovanje s slovenskimi manjšinami 'podružbljeno' in v znatni meri preneseno na različne paradržavne organe in civilno družbo. Razvijali so koncept 'skupnega (ali celo enotnega) slovenskega kulturnega (in gospodarskega) prostora', skrb za Slovence v zamejstvu, na 'začasnem delu v tujini' in v izseljenstvu pa je bila povzdignjena v ustavno normo. Permanentni 'šlager' ostajajo narodnostni boji zadnjih desetletij 19. stoletja in v 20. stoletju; te raziskave pa so izgubile uraden, politiziran, državo- oz. mejo-tvoren status. Veliko pozornost, namenjeno volitvam, poslancem (posebej v avstrijskem državnem zboru) in strankam je mogoče pojasniti tudi z novo uvedbo parlamentarizma in državnosti v Sloveniji.

Prispevek Borisa Jesiha se omejuje na razgrinjanje dinamike odnosov med reprezentanti manjšin, torej skupnosti, ki so pravnoformalno konstituirane kot reprezentanca podložene etnične različnosti, in državnim aparatom, od političnega do normativnega, skozi opcijo dveh prednostnih točk take agende: politične zastopnosti in participacije vse do ravni soupravljanja bistvenih javnih sektorjev. Eden od avtorjevih poudarkov vsekakor je, da formalna urejenost teh predstavniških odnosov ne more nagovoriti, kaj šele reševati praktičnih vidikov odnosov

etnične različnosti, saj obstaja že znaten razkorak med ljudmi, ki se v svojih okoliščinah štejejo za etnično različne, in njihovo formalno reprezentanco ("manjšina" in njene strukture).

Prispevek kolegice Duške Knežević Hočevar nasprotno razgrinja primer obmejne skupnosti, ki je lokalno etnično razločena, ki pa po vsem sodeč, glede na družbene in zgodovinske okoliščnosti, ki jih avtorica razgrinja, nima pretenzij do kakšnega legalnega manjšinskega statusa. Zaznamuje pa te ljudi, potomce srednjeveških uskokov, ki se danes na obeh straneh meje različno opredeljujejo bodisi za Srbe, Hrvate ali Slovence, status večne tujosti: njihov primer posebej razločno razkazuje konceptualno praznost od nedavna ustavno zavarovane kategorije "avtohtonosti". Avtorica prepričljivo izrisuje načine, kako je bila kršena in spregledovana njihova dosledno civilna država v turbulentnem času slovenskega in hrvaškega osamosvajanja, med dvema incidentoma: sumom, ki je te ljudi v vrhu slovenskih političnih elit hudo neupravičeno zadel, češ da so "varnostno zanimivi", to pa na podlagi njihove domnevne "krvne" neslovenskosti; in njihovo pobudo o priključitvi Sloveniji, ki je citirala tako zgodovinsko-upravne kot tudi pragmatične razloge, a so bili protagonisti zato na Hrvaškem sodno preganjani.

Drug tip manjšinskolegalistično nezainteresirane, civilne države etnično razločene skupnosti predstavlja Martin Berishaj v sestavku o Albancih v Sloveniji. Avtor se detajlno posveča imaginariju skupinskosti in zgodovinskega spomina, ki albansko diasporo in njihov odnos do držav priseljevanja bistveno določa, hkrati pa javne in strokovne govore o "novih/novodobnih" manjšinah prepozna kot ideološki diskurz:

Namenoma bom izostril tezo o tem, da bi pokazal, kako se družboslovje v postsocialistični tranziciji popolnoma podreja diktatu državnega govora: na začetku že s tem, da te skupine/manjšine namenoma ne imenuje z njihovimi praviimi imeni (ker edino na ta način razbremeni odgovornost države do njih). Država debato razvija v smeri ustvarjanja novih političnih mehanizmov, ki jih nenehno sproža, da bi dokazala, kako 'pomembne' so 'manjšine' zanjo; predstavniki teh 'etničnih' skupin pa poskušajo iztržiti kar največ pravic v procesu določanja svojega statusa, zlasti v primerjavi z 'avtohtonimi' manjšinami, ki jih pozna slovenska ustava. Opisana ideologizacija odpira prostor za novo debato o počasnosti emancipacije ljudi v Sloveniji, ki so izvirno Neslovenci ali njihovi potomci.

Čeprav posredujejo tako romanticistični (koncept častnega obnašanja, nacija o lastni "neslovenskosti") kot tudi zgodovinsko-politični mehanizmi (zavest o političnem zavezništvu med jugoslovanskimi Albanci in Slovenijo v času razpada Jugoslavije), albanski živelj v Sloveniji, meni avtor, tovrstne ideologizacije nima za relevantno in se ne počuti nagovorjenega s poskusi, da bi se njihovo prisotnost v

Sloveniji na ta način kategoriziralo ali celo legaliziralo; nasprotno pa jezikovno in kulturno integracijo dojema kot hkrati nujno in lastni skupinski pripadnosti nevarno.

Prispevek Hannah Starman o Judih v Sloveniji je hkrati razgrnitev raziskovalnega načrta, po katerem od julija 2004 v Inštitutu za narodnostna vprašanja poteka njeno raziskovanje, in – v sestavu tematike tega zvezka – nekakšna vrnitev v območje “globokih” zgodovin etnične razločenosti. Slovenski Judje, ki so bili v šoa tako rekoč popolnoma uničeni, so danes organizirani v eno najmanjših Judovskih skupnosti v Evropi. Njihova prisotnost/odsotnost, spomin nanje in odnos do njih je razpet, kot pravi avtorica, med

... izrecno protijudovstvo, antisemitizem in antiizrealizem kot tudi takoimenovani filosemitizem. Slednjega bi izhodiščno označili kot modno romantiziranje judovstva in Judov - fascinacijo z zaznano specifično in v mitologijo preobrnjeno zgodovino in ‘vsebinami’ judovstva, ki jo v zastavitvi pojmuje kot strukturno enak, čeprav nazorsko preobrnjen vidik antisemitizma, torej kot poseben afirmativni rasizem do Judov in vsega (domnevno) judovskega.

V strokovno zelo dosledni razgrnitvi zastavljenega problema avtorica poudarja, da ji nabor dokumentacije in zgodovin (skozi optiko različno določenih informatorjev) ne predstavlja končnega cilja študije, temveč je to “način, kako se odnos do Judov in judovstva obnaša kot komponenta identitetnega izrekanja v odnosih, ki temeljijo na konstrukcijah neprehodnega etničnega razlikovanja.” Članek ima še to posebno vrednost za raziskovalsko skupnost, da prinaša temeljne sezname literature za orisane problematike, posebej pa še za sodobno in zgodovinsko problematiko Judov med Slovenci, in jo tudi v generalnih črtah anotira in sistematizira po prinesenih vsebinah in argumentacijah.

Podobno strokovno orientacijo kot Hannah Starman je zavzela tudi kolegica Alenka Janko Spreizer v svojem prispevku, ki sooča poglede Romov, njihove politične reprezentance, slovenskih oblasti in tistega segmenta strokovnjštva o Romih, ki ga označuje za “slovensko romologijo”. S takšnim soočanjem perspektiv je avtorica dosledno uresničila zgoraj obrazloženi koncept naše raziskave. Romologija, to je domnevni strokovni govor, je posebej obremenjena na eni strani z omejitvami, ki jih stavi normativni državni govor, in s posebej razvidnimi rasističnimi romantizacijami na drugi. Posebej detajlno – tudi z intervjuvanjem specialistov za slovensko narodnostno vprašanje – je avtorica problematizirala koncept avtohtonosti, s katerim so specifično slovenske etnične študije v obliki romologije osrečile tudi slovenske Rome. Kot pravi avtorica,

... romologi reproducirajo denominacije, ki so jih izoblikovali v osemdesetih letih: Romi so označeni kot ‘indijski nomadi’... ali ‘staroselsko ljudstvo

severozahodnega predela Indije’... Označujejo jih tudi z romantiziranimi klasicističnimi metaforami, npr. ‘Hefajstovo ljudstvo ognja in vetra’..., ki zbuja predstave o nomadstvu, večnem potepanju, ognjih v taborih in kovaštvu. Poudarja se njihova edinstvenost: ‘imajo svoj jezik, različen od drugih Romov’, ‘drugačno kulturo’. Vendar naj bi jih poleg tega opredeljevali še rasni kriteriji: ‘antropološke značilnosti, kot so: temnejša polt, temni naravno skodrani lasje, temne oči in nižja postava’... Skratka, ‘slovenski avtohtoni Romi’ so edinstveni, omemba tovrstnih bioloških atributov pa se nikomur ne zdi vsaj groteskna, če ne že rasistična, temveč se vztrajno ponavlja...

Ozadno vedenje o eni od perspektiv na romsko problematiko, to je o normativnem in legalnem diskurzu v Sloveniji in v EU ter v drugih mednarodnih forumih, prinaša pregledni prispevek kolegice Vere Klopčič.

Poseben segment v zvezku predstavljata dva prispevka o prisilnih beguncih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo, avtorjev Alenke Janko Spreizer, Špele Kalčič, Deana Šušmelja in Tatjane Pezdir, ter Natalije Vrečer. Posebna vrednost obeh prispevkov je razgrnitev načinov, kako se sicer načelno pozitiven, egalitarističen in humanitaren normativni diskurz v praksi, skozi arbitražo birokratskih izvajalcev normativov, sprevrže v svoje praktično nasprotje: vsekakor študiji, ki implicitno in eksplicitno dokazujeta vso neprehodnost odnosov etničnosti v Sloveniji: nosilci normativnih diskurzov, kot prepričljivo pokažejo avtorji, namreč sami operirajo na povsem banalnem, zdravorazumskem rasizmu. Natalija Vrečer je svojo analizo obogatila z empiričnimi izkušnjami in teoretskimi postavkami množice avtorjev v literaturi o etničnosti, begunstvu in integracijskih procesih.

Zadnji prispevek v zvezku skozi neposreden pogovor z muftijem Osmanom Đogićem obravnava problematiko slovenskih muslimanov. Prispevek objavljamo v času, ko se dve veliki javni razburjenji v Sloveniji – tisto glede muslimanov in njihovih temeljnih verskih svoboščin, in tisto glede “izbrisanih”, katerih tarča so bili v glavnem Srbi v Sloveniji – še nista polegla, niti nista dosegli razrešitve na normativni ravni.

Po povedanem je tedaj mogoče reči, da so prav vsi prispevki v tem zvezku bodisi implicitno bodisi izrecno nagovorili zlasti nek poseben problem, ki je v slovenskih etničnih študijah žal še vedno nekakšna nepremagljiva določnica: namreč tesna, mestoma nerazločljiva povezanost državnega in strokovnega govora o procesih tistega razlikovanja, ki mu rečemo etnično. V lastnem prispevku sem se s to tematiko posebej ukvarjala.

Zvezku na pot naj končno izrečem le še upanje, da bo tako strokovni javnosti kot tudi vsem drugim zainteresiranim bralcem služil kot priročnik za razmišljanje, ki je osvobojeno nereflektiranih predstav, stereotipov in prepričanj: ta so namreč tista, ki tako močno zaželeno “sožitje” od vsega najbolj ovirajo.

ETNIČNO RAZLIKOVANJE V SLOVENIJI: IZBRANE PROBLEMATIZACIJE¹

ETHNIC DIFFERENCE IN SLOVENIA: SELECTED PROBLEMATIZATIONS

The basic research project that the present article reports on carried in its title the formulation "processes of ethnic differentiation in Slovenia" rather than a more positivistic expression, for example "ethnic groups in Slovenia." The distinction between the statements "various ethnic groups live in Slovenia" and "processes of ethnic differentiation take place in Slovenia" is crucial: what intervenes between the two is precisely the reorganisation of perspective, that is, shift in the point of view, that distinguished between everyday, commonsensical perception of reality and its analytical deconstruction. On the level of everyday life, both perceptions are obviously and verifiably true: the difference being that the former does not have analytical potential, whereas the latter does. This confines the first statement to the realm of so-called commonsensical, popular conception, while the second one situates itself in the realm of scientific analysis.

The main problem in the Slovenian context is that the difference between the above types of perceptions is not clearly recognized in any public discourse – professional, political, and media – and that the statements are read as equivalent. The author uncovers the characteristics of the processes of ethnic differentiation in Slovenia with examples from expert production, history writing, political, legal and media discourses.

Keywords: ethnic groups, processes of ethnic differentiation, public discourses, volkish 'expertise', professional ethics

Temeljni raziskovalni projekt, s katerega članek poroča, je imel v naslovni formulaciji "proces etničnega razlikovanja v Sloveniji", ne pa morda kakega bolj pozitivističnega izraza, npr. "etnične skupine v Sloveniji". Razlikovanje med izrekoma "v Sloveniji živijo različne etnične skupine", in "v Sloveniji potekajo procesi etničnega razlikovanja" je bistvenega pomena: med njima posreduje natančno tista reorganizacija perspektive, to je premik gledišča, ki razločuje vsakdanjo, zdravorazumsko zaznavo realnosti od njene analitske razstavitve. Obe zaznavi sta na ravni vsakdanjega življenja očitno in preverljivo resnični; razlika med njima je ta, da prva nima analitskega potenciala, druga pa. S tem je prva izjava v območju t.i. zdravorazumske, ljudske predstave, druga pa v območju znanstvene analize. V slovenskih razmerah je neznanski problem ta, da razlika med gornjima tipoma zaznav ni jasno prepoznana v nobenem javnem govoru – strokovnem, političnem, medijskem –, in da se izjavi bereta kratkomalo kot enaki. Avtorica skozi primere iz strokovne produkcije, zgodovinskega, ter politično-pravnega in medijskega govora razkriva lastnosti procesov etničnega razlikovanja v Sloveniji.

Ključne besede: etnične skupine, procesi etničnega razlikovanja, javni diskurzi, narodnjaško strokovnjaštvo, strokovna etika

Temeljni raziskovalni projekt,² s katerega na tem mestu poročam, je imel v naslovni formulaciji "proces etničnega razlikovanja v Sloveniji", ne pa morda kakega bolj pozitivističnega izraza, npr. "etnične skupine v Sloveniji". Razlikovanje med izrekoma "v Sloveniji živijo različne etnične skupine", in "v Sloveniji potekajo procesi etničnega razlikovanja" je bistvenega pomena: med njima posreduje natančno tista reorganizacija perspektive, to je premik gledišča, ki razločuje vsakdanjo, zdravorazumsko zaznavo realnosti od njene analitske razstavitve. Obe zaznavi sta na ravni vsakdanjega življenja očitno in preverljivo resnični; razlika med njima je ta, da prva nima analitskega potenciala, druga pa. To pomeni, da prva nima zmožnosti razložiti tega, kar trdi, druga pa.

V slovenskih razmerah je neznanski problem ta, da razlika med gornjima tipoma izjav ni jasno prepoznana v nobenem javnem govoru – strokovnem, političnem, medijskem –, in da se izjavi bereta kratkomalo kot enaki.

"PROCESI ETNIČNOSTI" ALI "ETNIČNE SKUPINE"?

Čeprav sem o tem že obširno pisala drugje (Šumi 2000; 2000a), bom na tem mestu na kratko in antitetično, z ilustracijami, obnovila elemente analitskega pogleda, ki pisanje o etničnosti šele osmislijo kot znanstveno početje.

Bistvo analitskega pogleda je mogoče označiti kar se da na kratko: vzdržati se moramo imenovanja kake stvari, preden ugotovimo in opišemo, kako se obnaša "v akciji". Poslednji razlog (poleg množice tistih, ki se tičejo različnih vidikov znanstvene epistemologije in etike) je tako rekoč fizikalen: prav vse stvari na svetu, vključno z ljudmi, obstajajo samo znotraj nenehno potekajočega časa in skozi tisto, kar počnejo. Če si zamislimo, da bi bilo mogoče čas ustaviti in bi bili sami kot opazovalec edini izvzeti iz tega stanja negibnosti, bi bilo to, kar bi videli, dobesedno oropano vsakega smisla: iz statične slike ne bi mogli opisati nobene reči in nobene osebe, niti ne bi mogli reči, kaj ena drugi pomenijo.

Natančno to naredi gornja izjava, ki pravi, da "v Sloveniji živijo različne etnične skupine": na način ustavitve vsega gibanja ta trditev ne zmore povedati, kakšne so te skupine, kdo so njihovi člani, kaj jih dela "etnične" in kaj bi to bilo, kakšna je njihova interakcija, pa tudi ne, kako sploh nastajajo in se ohranjajo, in v kakšnih razmerah so dostopne opazovanju. Vsa ta bistvena vprašanja, ki šele omogočajo

* * *

¹ Za kritično branje osnutkov in mnogih verzij tega besedila ter mnoge koristne pripombe se zahvaljujem kolegom Martinu Berishaju, Špeli Kalčič, Duški Knežević Hočevar, Miranu Komacu in Hannah Starman.

² Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočanje percepcij. Financer: MŠŠZ, julij 2001 – junij 2004, šifra projekta: J5-3543-0504-04. Za sumarno informacijo s projekta gl. tudi: <http://www.inv.si/>.

znanstveno analizo, so zreducirana na aksiomatično predstavo, da so te skupine naravno dejstvo: verjeti moramo, da je etničnost lastnost oseb in skupin, ki je trajna, od vedno in v bistvu nespremenljiva.

Če gornjo izjavo izreče strokovnjak in z njo začrta začetno točko svojega opazovanja, si je analizo vnaprej preprečil, to pa iz preprostega razloga: ker je nosilec akcije imenoval že na samem začetku in jih skozi imenovanje prepoznal prej, kot je lahko ugotovil, kaj počnejo takega, da jih je mogoče imenovati npr. "etnične skupine". Na ta način je opazovanje družbenega procesa nepovratno postvarjeno, **reificirano**: tisto, kar je v resnici nesnoven, nenehen in zelo kompleksen **družbeni proces med ljudmi v interakciji**, tak strokovnjak zagleda kot (nasprotnoče si, različne) **lastnosti oseb in skupin ljudi**, nastanek teh različnih lastnosti pa gleda kot stvar premočrtnega zgodovinskega dogajanja: tak pogled dejansko, živo interakcijo, ki med ljudmi nenehno poteka ter proizvaja in sporoča zaznave različnosti, investira v preteklost, jih **desinhronizira**: prav desinhronizacija je bistvena lastnost vsakega ljudskega, tj. zunajstrokovnega razlagalnega modela.

Tudi procese, ki domnevno potekajo med tako različnimi ljudmi, tovrsten strokovnjak zagleda kot "objektivno" enake; ne misli torej le, da imajo ljudje lastnosti, ki jih objektivno, naravno delajo npr. "etnično" različne, temveč tudi, da se na ravni teh človeških lastnosti odvija enotno, univerzalno, enoznačno dogajanje. V ilustracijo povedanega lahko citiram kar Statut Inštituta za narodnostna vprašanja, ki svoje področje znanstvenega delovanja v osmih zaporednih alinejah opredeljuje takole:³

Inštitut za narodnostna vprašanja je javna raziskovalna organizacija na področju etničnih študij, ki interdisciplinarno proučuje naslednje tematike:

- slovensko narodno vprašanje,
- položaj slovenskih narodnih skupnosti v Italiji, Avstriji in na Madžarskem,
- položaj Slovencev v državah naslednicah nekdanje Jugoslavije,
- položaj slovenskih izseljencev,
- položaj narodnih skupnosti (narodnih manjšin in drugih etničnih skupnosti) v Sloveniji, - položaj migrantov v Sloveniji,

* * *

³ Statut INV je seveda na voljo v tajništvu INV, gornje besedilo pa je naslovno pojasnilo tudi na spletni strani INV, na naslovu <http://www.inv.si/>. Seveda je treba v obrambo ustanove, ki me zaposluje, povedati tudi to, da so tako njeno ime kot tudi statutarni opisi njene dejavnosti stvar tradicije in nekakšne sentimentalnosti do te tradicije, ki ustanovi s tako dolgo kontinuiteto pač pritiče, in ki nenehnih spreminjanj svoje "ustave" pač ne prenese. - Tudi s povedanim ne trdim, da je navedena statutarna opredelitev "napačna" ali "neresnična" v kakem vsakdanjem smislu: kot bo razloženo, je le strokovno nekoncizna – pač zato, ker v glavnem sledi zunajstrokovnim zaznavam problematike.

- teorijo in metodologijo proučevanja etnične problematike,⁴
- pojavne oblike etničnega vprašanja (etničnosti, nacionalizma) v Evropi in v svetu.

Prvih pet alinej se nanaša na poseben korpus znanj, ki je v Sloveniji historično, po svojem nastanku izrazito politično aktivistično, in pravno in ideološko podprto početje;⁵ to je kazno že v dejstvu, da se besedilo s taksonomičnim naštevanjem svojih problematik podreja tovrstnim državnopravnim poimenovanjem. – Peta alineja oznanja, da so narodne skupnosti (kar je sedanja ustavna dikcija) lahko manjšine **in druge** etnične skupine, kar v nobenem strokovnem pogledu ni res: etnična skupina (tj. tista, ki sebe pojmuje kot etnično razločeno) nikakor ni isto in nima enakih meja kot "manjšina" (kar je pravniško, normativno ime za

* * *

⁴ Poleg izrazito zunajanalitskega orisa znanstvenega početja ta odlomek Statuta vsebuje dva precej komična izraza: interdisciplinarno proučevanje pripiše kar organizaciji, poleg tega pa isti organizaciji kot temeljno preokupacijo pripisuje tako komplicirano dejavnost, kot je "proučevanje ... teorije in metodologije proučevanja etnične problematike". Takšno proučevanje proučevanja bi bilo seveda še kako dobrodošlo, če bi bila med naloge sodelavcev INV vključena vsaj še, denimo, teoretska produkcija sama.

⁵ O tem korpusu znanja sem posebej pisala v Šumi 2000, 2000a, 2001; v pričujočem zvezku je historiat te tradicije spisal kolega Samo Kristen. – Za potrebe prijavnega obrazca za programsko skupino INV v letu 2004 sem predlagala takole formulacijo, ki je bila v redakcijskem postopku tudi sprejeta: "Slovensko narodno vprašanje. S tem imenom označujemo posebno multidisciplinarno raziskovalno tradicijo, pristop in tematiko, ki jo INV (oz. njegovi predhodniki) kontinuirano proučuje že skoraj osem desetletij in je s tem najstarejši tovrstni raziskovalni inštitut v Evropi (v Evropski uniji in širše). Ta tematika se je oblikovala po prvi svetovni vojni, v času razmejitvenih procesov v Evropi, bila pa je tudi angažiran humanistični odgovor na pojav fašizma in na njegovo rasistično politiko v Italiji (slovenski begunci iz Italije so bili ključni pobudniki za ustanovitev predhodnika INV, Manjšinskega inštituta). Sprva je bilo težišče raziskovanja na slovensko govorečih populacijah v sosednjih državah. Ta raziskovalna tradicija danes predstavlja organiziranje, ideološko in metodološko podprt raziskovalni interes za slovensko govoreče/izjavljene ljudi v Sloveniji in v zamejstvu (sosednjih državah) ter za slovensko diasporo po svetu, posebno pozornost pa namenja tudi proučevanju procesov oblikovanja meddržavnih meja in njihovih posledic v Evropi v 20. stoletju. Obravnava tudi manjšinsko/večinske in medmanjšinske odnose na ozemlju Slovenije in na območju 'zgodovinske poselitve Slovencev' ter posebno pozornost namenja konceptu in problematiki t.i. 'skupnega slovenskega kulturnega prostora'. Ideološko izhodišče sta pravna in politična enakost, pristop pa bistveno opredeljuje nacija o pravni in politični neenakosti Slovencev v navedenih okoljih v obseženem času. Obravnava slovenskega narodnega vprašanja vključuje vrsto disciplin, znotraj njega pa so nastala klasična dela, ki so za družboslovje in humanistiko v Sloveniji konstitutivna (npr. v zgodoviniopisju, jezikoslovju, etnologiji, socialni in politični geografiji, pravu, politologiji, itd.). Slovensko narodno vprašanje je po svoji temeljni epistemološki usidranosti in naravnosti izrazito afirmativna tradicija proučevanja etničnosti, primerljiva z mnogimi tovrstnimi tradicijami v Srednji in Zahodni Evropi, pa tudi v ZDA, Kanadi in Latinski Ameriki. Je teoretsko in metodološko sinkretična in dinamična ter temelji na pozitivističnih tradicijah, afirmativni zakonodaji in politiki – tako na nacionalnih ravneh kot tudi na mednarodni ravni. Z obravnavanjem izjavljene in zaznane kulturne, etnične in jezikovne različnosti ter njenega pravnega in političnega urejanja se kot topično definirana problematika veže zlasti na t.i. manjšinske študije in ima v aktualnem trenutku predvsem pravno in politično aplikativni potencial, nove dimenzije pa ji daje vključevanje Slovenije v evropske integracijske procese. V zadnjem času je del te tradicije tudi njeno kritično prepraševanje in vrednotenje z vidika vrste možnih teoretskih, zgodovinskih, ideoloških, ideacijskih in metodoloških presoj." - Tudi ta dokument, prijava na javni poziv znanstvenega ministrstva za oblikovanje programskih skupin, je dostopen v tajništvu INV.

kulturno in jezikovno različne). Če to razlikovanje na hitro ilustriramo: ljudje-državljeni Slovenije, ki se imajo za Italijane, so v svoji okolici na ravni vsakdanjega življenja akterji v povsem drugačnih procesih etničnega razlikovanja kot pravno pojmovana italijanska manjšina (ki se ji v ustavni dikciji reče "samoupravna narodna skupnost"), ki je ime za ustavno in zakonsko opredeljeno skupnost in njeno politično reprezentanco, ki je sogovornica države. Diskrepanca med mejama in funkcijo obeh skupnosti je izražena npr. v ugotovitvi, da se "manjšinci" ne zanimajo vsi za svoje posebne pravice, ali da o njih niti niso obveščeni (prim. npr. Jesih, v tem zvezku), ali pa v izjavi, da so Italijani v Sloveniji sicer normativno optimalno zaščiteni, da pa so v svojem vsakdanjem okolju žrtve diskriminacije (prim. izjave poslanca Roberta Batellija, v: Hrvatin 2004⁶). V strokovnem smislu torej "manjšina" vsekakor ni isto kot "etnična skupina": če preučujemo samo prvo, do dejanskega življenja etnično razločenih ljudi sploh ne bomo prišli.

Šesta alineja se taksonomije vzdrži in množico gotovo tudi etnično razločenih prebivalcev Slovenije kratkoma označi za "migrante"; s tem Statut INV ponovno potrjuje in se podreja političnim in pravnoformalnim gledanjem (ki pa so, s stališča znanosti, seveda docela ljudska), saj skozi to alinejo poudari, da tisti etnično razločeni v Sloveniji, ki niso predmet ustavnih in zakonskih zaznav in opredelitev, tvorijo "drugovrstno" problematiko. Razumeti je treba, da kategorija "migrantov" zanesljivo vključuje tudi množico slovenskih državljanov, denimo srbskega, hrvaškega, albanskega, afriškega itd. porekla, torej ljudi, ki se jih gleda kot nosilce fenomenov iz nekako druge polovice prejšnjega stoletja, ki so seveda dosegli svoj vrh v času devetdesetih let prejšnjega stoletja (slovenska država) in se jih zadnje čase vedno večkrat označuje kot "nove/novodobne manjšine". Ti ljudje torej za preučevalce v tradiciji slovenskega narodnega vprašanja predstavljajo poseben problem prav zato, ker so na eni strani večinoma slovenski državljani, na drugi pa kot domnevno Neslovenci niso predmet eksplicitne ustavne ali zakonske obravnave, razen v splošni določbi 61. člena, ki zagotavlja rabo in negovanje jezikov in kultur (prim. Roter 2004:192). Deskripcija nosilnih tematik INV se torej v njegovem statutu v celoti podreja državnemu gledanju na etnično razločene, s čimer uveljavlja prepričanje, da gre za preučevanje "objektivno", izvorno različnih oseb in skupin.

Zadnji dve alineji sta poskusa opisa analitske produkcije, ki pa sta tudi značilno podrejena reificiranemu gledanju: uveljavljata (ljudsko) prepričanje, da je

znanstvenost nekega početja kritično določena skozi "teorijo in metodologijo" kot posebno, od poimenovanja problematik neodvisno početje; in, da na svetu objektivno obstaja "etnično vprašanje" (ki je orisano kot "etničnost, nacionalizem") kot enoten pojav, ki pa ima svoje (domnevno različne) lokalne "pojavnne oblike". Ta lokaliteta je opredeljena kot "Evropa in svet", torej obsega celoten planet, razen Slovenije: besedilo namreč uveljavlja prepričanje, da prvih šest alinej natančno opisuje specifično slovenske "pojavnne oblike" "etničnega vprašanja".

"Etnično vprašanje" (ki je v citiranem odlomku nespreten poskus terminološkega posodobljenja "narodnostnega vprašanja") v analitskem pogledu kajpada ni nekakšen univerzalen globalen pojav z lokaliziranimi različicami, temveč (napačno) ime za poseben historičen tip razlikovalnega procesa v množici drugih procesov, v katerih ljudje medsebojne različnosti izumljajo, uveljavijo, vanje verjamejo, o njih socialno sporočajo in teoretizirajo, to pomeni, proizvajajo predstave o tem, kakšni so izvor, narava in pomen zaznanih razlik. Prav vse razlikosti med ljudmi so namreč kulturno konstruirane, tj. vzpostavljene skozi filter množice predstav, ideologij, metod zaznavanja, znanj in verovanj.

V ljudskih predstavah je etnično razlikovanje lahko različno poimenovano in zaznано, npr. kot razlikovanje med "narodi", "kulturami", "jeziki", "rasami", "kastami"; v vseh ljudskih govorih so te razlike pojmovane kot hkrati naravne in neodpravljljive. Dva druga tipa "naravnega" razlikovanja sta vsaj še razlikovanje med spoloma in po starosti. Vsa ta kulturno konstruirana razlikovanja o neodpravljljivih različnostih niso od vedno (čeprav so ljudje, kot pravi antropološki izrek, gotovo vedno na nek način razločevali vsaj po spolu, starosti in po tem, kdo je "naš" in kdo ni), in niso potekala po enakih razločnicah; družji pa jih ljudska predstava, da gre za take razlike, ki so od vedno, torej izvirne in "naravne", in ki jih ni mogoče odpraviti; v enem od ljudskih govorov, tj. v pozitivnem državnem pravu, so nekatere teh razlik celo zavarovane kot vrednote (npr. jezik, kultura, tudi spol v zakonodaji o npr. posebnih pravicah žensk, itd.).

S tem nikakor nočemo reči, da je npr. razlikovanje med spoloma po svojih vsebinah in družbenem učinkovanju enakovredno razlikovanju med, denimo, govorci različnih "jezikov": enak je samo način, kako zdravorazumsko gledanje obe razlikovanji ustanavlja: po povedanem tako, da dejansko dinamiko sprotnih procesov razlikovanj vlaga v preteklost, to preteklost pa si predstavlja kot "rast" od nekakšnih začetkov do današnje kompleksnosti. Narava biološke razlike med spoloma (spolni dimorfizem) je tako bistveno drugačna in drugovrstna od tistega, kar imenujemo spolna dihotomija (ki je kulturno fabricirana, ideologizirana ljudska predstava o izvoru, naravi in pomenu spolne razlike). Povejmo to s primerom. V mnogih časih in prostorih so bile ženske tiste, ki so jih dolžili jalovosti, če je bila zveza z moškim brez potomcev; če so rojevale pa samo hčere, so bile prav tako obdolžene, da so "nezmožne roditi sina". Tisoče in tisoče žensk je zaradi

* * *

⁶ V tem intervjuju je poslanec Batelli med drugim dejal: "Najizrazitejši [problem, op.I.Š.] je seveda ta, da manjšina kot taka v okolju, v katerem živi, ni sprejeta glede na svojo zgodovino in vlogo, ki ju ima. Zdi se mi, da smo se ponovno vrnili v petdeseta leta v konceptualno pojmovanje zgodbe. Manjšina je videna kot nekaj, kar pomeni grožnjo za večino." Pravna zaščitenost "manjšine" je tedaj povsem druga zadeva od dejanskih procesov razločevanja v vsakdanjem življenju.

tega utrpelo hudo preganjanje, socialno izločitev, nasilno smrt. Šele nekako od leta 1952,⁷ ko je bilo mogoče mikroskopsko pregledovati človeški citogenetski sestav, je jasno, da je za spol potomca odgovorna moška spolna celica; prav tako danes vemo, da je, statistično rečeno, za več kot polovico zaznanih neplodnih zvez "kriv" moški. Vendar se žensk, ki rojevajo hčere, še dandanes marsikje v svetu drži stigma, ki vztraja ne glede na ta obče znana biološka dejstva. Tako stigmatiziranje je primer vztrajnih kulturnih predstav o naravi človeške spolne razlike, ki nima nobene zveze z dejansko naravo spolnega dimorfizma.

Podobno velja za jezikovno razliko: tako leksikalne kot strukturne lastnosti človeškega govora, pa tudi jezikovno komuniciranje samo so po svoji naravi, strukturi in učinkih bistveno drugačni od tega, kar ljudska teorija zaznava kot neprehodno različnost med "jeziki". Mehanizem, ki ljudske poglede na neprehodno razliko vzpostavlja, je ideološki trik: naj za primer postavimo, med ljudmi, ki se imajo za Slovence, je danes skoraj gotovo več takih, ki bolje razumejo internetno angleščino kot vsakdanjo prekmurščino; vendar kljub temu, zaradi intervencije ideološkega trika, ki določa predstave o tem, kaj je enako in kaj različno, tako rekoč vsi verjamejo, da je slednja slovenščini "enaka", prva pa radikalno "drugačna" od nje. - Obe gornji ljudski teoriji si predstavljata, da različnost obstaja zato, ker je "naravna", to pomeni, vzpostavljena tako daleč v preteklosti, da je neodpravljiva.

Nocija o konstruiranosti vseh medčloveških različnosti je nadalje tista, ki strokovnjaku v pozitivističnih tradicijah postavlja posebne preglavice: trditev namreč bere tako, kakor da potemtakem razlikovanje - in razlike - med ljudmi niso "resnični". Nasprotno: ksenofobnost, mizoginija, organizirano sovraštvo do npr. "rasno"⁸ drugačnih so še kako resnični. Toda strokovnjak je zunaj območja znan-

* * *

⁷ Leto 1952 zaznauje popravek poprejšnje pomote iz poslednjega časa t.i. citogenetskega "temnega veka", ko so zgodnje vizualizacije človeške celice naštele 48 kromosomov, v tem letu pa se je izkazalo, da jih je 46. Prim. Therman in Susman 1993.

⁸ Odveč je opominjati, da seveda človeštvo ne v biološkem ne v kakem drugem smislu ni razdeljeno na kake "rase": celotna zahodnjaška "znanost" o rasah je v svoji razviti obliki prav tako proizvod 19. in 20. stoletja evropske svetovne hegemonije. Potrebno pa je povedati, da je sodobna znanost o bioloških razlikah v človeštvu, t.i. populacijska genetika, venomer v nevarnosti, da se bo približala kakim znanstvenorasiističnim špekulacijam. Zlasti predstave o antropogenezi, torej "nastanku" človeka, in o širitvi naše vrste širom planeta vedno bolj zlorabljajo evidenco populacijske genetike za reafirmacijo popreproščenih, premočrtnih "razvojnih" predstav, po katerih naj bi danes živeče človeštvo predstavljalo "razvojne stopnje" od "zibelke", ki je Afrika, preko Azije in ameriških staroselcev do "najrecentnejše", pač "najrazvitejše", evropske populacije. Take špekulacije najdejo pot celo v najbolj ugledne družboslovne publikacije, izkoriščajo pa dejstvo, da se večina družboslovcev zelo malo spozna na tovrstno biologijo, zato ne razume, da so evidence populacijske genetike same utemeljene na zelo zastarelih "razvojnih" shemah na eni strani (saj se biologi tudi ne spoznajo najboljše na zgodovino družboslovnih teoretizacij o človeški preteklosti), na drugi pa na zelo hipotetičnih matematičnih modelih mutacij genskih markerjev, kakršna sta na primer mitohondrična DNK (mtDNA) in Y kromosom. - Za primer take strokovne kontroverze gl. Jones 2003, in odgovor na ta članek: Wildcat, Šumi in Deloria, 2004.

stvenega početja v trenutku, ko kateregakoli od teh fenomenov gleda kot "naravnega" ali pa celo kakorkoli "upravičenega" (npr. tako, da se brez kake strokovne in etične refleksije zanj dejavno "zavzema"), ali pa kot povzročenegega z dejanskimi in objektivnimi lastnostmi konkretnih ljudi. Problem je, kot bomo izpostavili v nadaljevanju, temeljnega pomena za etično podstat znanosti, ki je nerazločljivo zvezana z znanstveno epistemologijo: če strokovnjak tovrstna stališča deli, če njihove socialne konstruiranosti ne razume, če ga prej kot kaka analiza žene kak nepremišljen, "naraven" "patriotizem" ali pa predsodek pred nečem "tujim", potem tvega, da bo njegova strokovna produkcija ne samo neznanstvena, temveč tudi neetična - s tem pa potencialno družbeno nevarna. Skrajn zgled take nestrokovne zagnanosti, ki se je predstavljala kot znanost in ki jo je potrebno venomer citirati, je t.i. evgenika, ki je proizvod 19. stoletja in je bila v časih nacizma podlaga nezaslišanemu genocidu nad Judi, Slovani in Romi v Evropi.

Še en vidik nerazumevanja nocije o konstruiranosti vsega človeškega življenja in sporočanja o njem moramo omeniti. Modernistično, linearistično zgodovino-pisje in družboslovje namreč v svojem projektu odkrivanja "resnic" in "dejstev" povsem prezre, da so vsaka zgodovinska in družbena dejstva že sama na sebi rezultat kulturne predelave tistega, ki jih je zapisoval oz. kakorkoli družbeno odmevno sporočil. Noben zgodovinski vir in nobeno pričevanje ni neposredovan dokaz kakega družbenega dogajanja zgolj zato, ker je star, ali pa neposreden, npr. pridobljen v kakem anketiranju ali intervjuvanju; vsi ljudje vseh časov so sporočali in zapisovali svoje poglede na dejstva, kakor so jih skozi svojo kulturno formacijo sami zaznavali, ne pa dejstev samih; ti pogledi in njihova posredovanost in konstruiranost pa so bili v vseh človeških časih vedno stvar zelo kompleksnih komunikacijskih procesov med ljudmi. Vendar je modernizem kritično odvisen prav od predstave o nekakšni izvorni preproščini človeštva: dlje kot gremo nazaj, bolj so bili ljudje "pristni" in njihove zaznave "preproste". Skozi ta interpretativni trik torej npr. nacionalna zgodovina uspešno insinuira prav gotovo napačen vtis, da je bila človeška preteklost "preprosta", in da je v smeri k naši sedanjosti naraščala njena "zapletenost" ("naprednost"). Ta nocija o progresu, ki je postala tako rekoč obča predstava o vsakršni zgodovini, je bila osrednjega pomena za ideološki projekt nasilnega evropskega ekspanzionizma.

NEMORALNOST STROKOVNJAŠKEGA NARODNJAŠTVA

Najvztrajnejše sodobne ljudske predstave o neprehodnih različnostih med ljudmi imajo vsaj v evropskem prostoru namreč to univerzalno lastnost, da so nasledek (populariziranih, vgrajenih v izobraževalne sisteme, in ideološko za-varovanih) družboslovnih teoretizacij 19. in zgodnjega 20. stoletja, to je historičnega časa, ki ga zaznamuje posebej agresiven tip "globalizacije": pozni

evropski kolonializem in proces razpadanja starih evropskih imperijev. Celotna družboslovna produkcija, ki ji rečemo postmodernizem,⁹ je ustanovljena na zaznavi o odločilni formativni vlogi modernističnih predstav o naravi fizičnega in človeškega družbenega sveta za naš, dandanašnji globalni vsakdanjik. Te predstave splošno označuje monolinearno, psevdoevolutivistično mišljenje: vse stvari imajo svoj nastanek/izvor in nato "razvoj", ki je "napredovanje" v razponu od enostavnega do kompleksnega. Pri tem je prav "izvor" kritično pomemben koncept, ki strokovna pojmovanja o **prehodnih** in **neprehodnih**¹⁰ razlikah razmejuje.

Primer razlike, ki je pojmovana kot prehodna, je t.i. kulturna razlika (kar pa ni isto kot razlikovanje med "kulturami": to je v ljudskih teorijah neprehodno in vedno tudi vidik etničnosti): ta zavzema polje ljudskih razlikovanj, ki so zagledane kot odpravljlive in nebstvene in posledica zgodovinskih naključij; kritično pomembno je prepričanje, da je izvor tako "kulturno različnih" kljub temu enak, različnost pa odpravljliva, nebstvena ali vsaj zabrisljiva. Primer take predstave je npr. tista o različnih slovenskih "dialektih" (in njihovih govoricah), ki so lahko medsebojno praktično nerazumljivi, so pa kljub temu pojmovani kot vidiki "istega jezika": ljudska teorija torej slovenske "dialekte" gleda kot "razvojne stopnje" in različice znotraj krovnega, vrhovnega jezika, ki je knjižna slovenščina. Pri tem se etimološka zgodovina jezikovnih struktur izenači s kulturno zgodovino "objektivnih" (samo)opredeljevanj, ki ju je obe poenotilo romanticistično jezikoslovje 19. stoletja. V tej predstavi je slovenščina vedno nekako "obstajala", treba jo je bilo samo "odkriti" in "formulirati", kar se je zgodilo v linearnem procesu "razvoja slovenske identitete" - ta je tisti, ki je zagotovil nekakšno zgodovinsko "zmagost" resnice o "skupnem izvoru" vseh Slovencev, ki jo je prikrivalo večstoletno vmešavanje različnega oblastnega in "etničnega" "tujstva", in ki se je izkazala in uresničila, na primer, v neodvisni slovenski državi in zakonsko zavarovani, edini "pravilni" slovenščini.

* * *

⁹ Med procese, ki so družboslovni postmodernizem kritično navdihnili, štejemo pokolonialno kritiko, gibanje, v katerem so intelektualne elite bivših koloniziranih populacij nekako od šestdesetih let prejšnjega stoletja začele razvijati kritiko kolonialnega linearizma (gl. npr. dela Franza Fanona in Vine Deloria Jr.). Linearni evolutivizem namreč nikakor ni zgodnja, simpatična naivna teoretizacija človeške preteklosti in sedanjosti, temveč agresivna "znanstvena" koroboracija zelo nasilnih procesov kolonizacije, ki je večkrat služila kot direktna apoloģija genocidnim praksam vse do evropskega nacizma in fašizma (več o tem sem pisala v Šumi 2000: 97 ff).

¹⁰ Teorem o prehodnih ("kulturnih") in neprehodnih ("etničnih") razlikovanjih sem izoblikovala v Šumi 2000 (22ff) in predstavila med drugim tudi v angleškem jeziku v Šumi 2003. Mnogi kolegi in kolegice doma in v tujini so bili tako ljuboznivi, da se jim je zadeva zdela uporabna, npr. Duška Knežević Hočvar, Alenka Janko Spreizer, Hannah Starman, Gregor Starc. Navdih za to dihotomizacijo sem našla v delu svojega učitelja, prof. Staneta Južničja, ki je zlasti v svojem delu Identiteta (1993) govoril o "prehodnih" in "premakljivih" identitetah, vendar večinoma v smislu začasnosti ali predvsem tudi formativnosti (prim. npr. str. 137 o prehodni socialni identiteti, ki se je "prevesila v etnično").

Tako je npr. zlasti v času socializma strokovnjaštvo v tradiciji slovenskega narodnostnega vprašanja kot "nezavedne" Slovence pojmovalo ljudi zunaj ozemlja Slovenije, katerih naravni jezik je izmed dejansko obstoječih in govorjenih slovenskih jezikov (med njimi imajo mnogi tudi knjižne različice, npr. beneščina in v Sloveniji prekmurščina), na primer Benečane in Rezijane v Italiji, in Vindišarje v Avstriji in Kanalski dolini v Italiji: ignoriralo, obtoževalo in preganjalo je njihovo lastno skupinsko zgodovinsko občutenje razločenosti od centralnega slovenstva v Sloveniji in ga označevalo za ideološko pomoto in kvarni vpliv "tujcev", kar da je treba dejavno korigirati. Cele generacije "narodnih brambovcev" iz vrst strokovnjaštva za slovensko narodno vprašanje so se tako posvečale "dvigovanju (domnevno zaostale, primitivne, zanemarjene, pozabljene) slovenske narodne zavednosti" pri teh ljudeh in njihovem prepisumenjevanju v "pravilno slovenščino", namesto da bi njihove zgodovine in jezike štejele za legitimne različice in dele slovenstva, jih raziskovale in podpirale njihovo promocijo ter vednost o njih. Klasičen tovrsten "program" je ubesedil npr. Fran Zwitter že leta 1946 (v: Avšič 1946:11), ko je poročal o srečanju slovenskih partizanov s slovensko govorečimi Benečani:

Med to zaostalo ljudstvo so prišli med to [drugo svetovno, op. I. Š.] vojno slovenski partizani. ... Beneški Slovenci, ki so prej govorili le svoje domače primitivno slovensko narečje, a jim je bila sicer neznana vsa slovenska kultura in življenje slovenskega naroda, so se seznanili z gibanjem, ki jih je prebudilo iz njihove narodne nezavednosti...

Na ravni neprehodnega razlikovanja (kamor štejemo npr. razlikovanje med spoloma in "etnično" razlikovanje), ki je utemeljeno na predstavi o nepremostljivo različnem izvoru, se je kritični obrat v linearizem zgodovinsko dogodil, ko so evropske meščanske elite v kmečkem prebivalstvu, s katerim so bile do tedaj v neprehodnem razlikovalnem odnosu, zagledale svoje "kulturne prednike"; pozne srednjeveške kmečke kulturne prakse in vernakularje, ljudsko literaturo, glasbo itd., temeljito romanticistično predelane, pa so vzpostavile kot lastno "kulturno dediščino". Na ta način je bil historično zamejen obseg različnih "narodov". V tem procesu so stari imperiji, kjer je bila oblast vzpostavljena na suvereniteti vladarja, začeli razpadati na nacionalne države, v katerih je suvereni nosilec oblasti postal "narod". "Narod" je bil večinoma razumljen kot ne le kulturno enovita, temveč tudi biološko, izvornostno homogena entiteta; teorije o "etnogenezi" so tedaj ustanovile moderne zgodovine tovrstnih kontinuitet, t.i. nacionalne zgodovine.

Poseben problem današnjega narodnjaškega strokovnjaškega gledanja je, da prav enako kot meščanske elite 19. stoletja "skupni izvor" vidi kot v bistvu biološki fenomen: vsi Slovenci naj bi imeli skupne prednike: slovenstvo je torej zaznano kot biološka prakategorija. To gledanje, ki je seveda rasistično in povsem nezgodovinsko, je mogoče zato, ker tak strokovnjak izkazuje sistematično nerazumevanje

narave, vsebin in moči modernističnih teoretizacij. Tako npr. zanj lahko postavlja poseben problem znamenito vprašanje, ali je "etničnost" od vedno, ali pa je nemara evropski zgodovinski pojav 19. stoletja. To vprašanje (katerega "žrtve" so navadno klasični avtorji, ki so pri tem sistematično narobe razumljeni in citirani, npr. Anthony Smith, Ernst Gellner, Eric Hobsbawm in Benedict Anderson), je nesmisel: ne gre za (ne)obstoje "etnosov" in "narodov", temveč za dejstvo, da je vprašanje samo skupaj z obema domnevnima subjektoma, "etnosom" in "narodom", produkt pogleda 19. stoletja, vsi skupaj pa so omogočili vzpostavitev etnogeneze in linearnih nacionalnih zgodovin.

Še en vidik teh zgodovin je treba očitati. Zaznamuje jih namreč privedba antičnosti v psevdohistorične tematizacije tedanjega družboslovja, tj. "izum" predstav o grški in rimljanski antiki, ki so se vse od renesančnih meščanskih gibanj dalje vzpostavljale kot pratočka pojmovanj evropske zgodovine oz. zgodovine (edine, vrhovne, najvišje razvite) "civilizacije", nato pa v 19. stoletju kot eden od temeljev "narodnostnih prebujanj".¹¹ Pozitivistično branje omenjenih klasikov, ki družboslovni modernizem (in njegove antičnostne navdihe) analizirajo, lahko povzroči neverjetno serijo trditev, npr. takole:

Že takoj na začetku se soočimo z določeno terminološko zadrego, predvsem kar zadeva ločevanje med pojmom "narod" in "nacija". Termin "etnijska" in vse pridevniške izpeljanki so med teoretiki manj sporne. Večinoma soglašajo, da gre po eni strani za organizacijsko stopnjo v hierarhiji (rod, pleme, etnija, narod in (ali) nacija), po drugi pa pomeni vse številčnejše družbene skupnosti, ki so praviloma vezane na določeno ozemlje in se razlikujejo od sosednjih skupnosti (Zupančič 1999:17-8).

Nasprotno od citiranega ne obstaja prav nikakršna terminološka zadrega glede "naroda" in "nacije"; "etnijska" ("etnos") je ena najbolj spornih označnic v strokovni literaturi in nikakor ni razumljena v isti sapi s svojimi "pridevniškimi izpeljankami" (prim. Šumi 2000:17ff), teoretika pa, ki bi še dandanes v maniri kakega antično navdahnjenega viktorijskega evolucionista razglašal, da je "etnijska" "stopnja" v kaki razvojni hierarhiji, preprosto ni, ali pa ni teoretik – prav take stopenjske hierarhije so bile namreč v 19. stoletju "oživljena" sistematika, ki se je pripisovala antičnemu grškemu sestavu rodov, klanov itd. Omemba številčnejših skupnosti (da naj bi bile torej "etnijske" samo tiste skupnosti, ki so dovolj številčne) je v gornjem citatu docela enigmatska. - Zadnji stavek samoumevno formulira zunajanalitski pogled, po katerem se "etnijske skupnosti" pač "razlikujejo" od svojih sosedov. Naj ponovim: v analitskem pogledu etničnost ni lastnost ljudi

* * *

¹¹ Za slovensko različico teh dogajanj, ki so se močno zgledovale po sočasnih procesih med Nemci in Čehi v stari Avstriji, in ki so se izrazile v sokolskem gibanju kot utelešenju antičnega ideala telesnosti in narodne duhovnosti, gl. odlično doktorsko tezo Gregorja Starca (2004).

ali skupin ljudi, temveč je produkt živih, nenehno potekajočih razlikovalnih procesov, **v katerih pa akterji sami seveda verjamejo, da jih medsebojno razločujejo neodpravljljive, izvirne razlike, ki so njihove "objektivne lastnosti"** - kar pa analitik seveda ne more in ne sme verjeti, če hoče biti analitik. Zaznave o različnosti tudi niso odvisne od tega, koliko sta si dve etnično razločeni skupnosti "objektivno", v očeh kakega hipotetičnega "nepristranskega opazovalca", podobni: včasih so si namreč skupnosti v etničnem odnosu (ali celo konfliktu) celo zelo podobne, imajo lahko bolj ali manj "enak" jezik in izvajajo nerazločljivo podobne kulturne prakse (spomnimo se le na nedavno divjanje vojne med Bošnjaki, Srbi in Hrvati¹²): za vzdrževanje etničnega razlikovanja je bistveno le to, da na obeh straneh obstaja predstava o izvorni, neodpravljljivi različnosti. Mimogrede rečeno prav zato ni "etničnega" konflikta, katerega nosilci ga ne bi racionalizirali skozi tak ali drugačen spor o izvoru in zgodovini.¹³

Nacionalna zgodovina, ta izum 19. stoletja, ima še to univerzalno lastnost, da dogodke bere skozi modernistično osmišljanje pomenov "za nazaj" (prim. Šumi 2000:117ff). Jedro nacionalne zgodovine je tista uradna zgodovina, ki se poučuje v obveznem šolstvu in je njena avtoriteta zavarovana z državno oblastjo. Kot sta nedavno v sijajni semantični analizi učbenika za osmi razred osnovne šole z naslovom *Vzpon meščanstva*¹⁴ pokazala avtorja Čepič in Vogrinčič (2003), se zgodovinski dogodki učencem predstavljajo v optiki sila nekorektnih, rasističnih ljudskih predsodkov našega časa (ki se ventilirajo zlasti v razpravah o "Turkih" in "turški nevarnosti"), in ki jih ljudje-akterji v opisovanem zgodovinskem obdobju nikakor niso mogli deliti, saj niso imeli današnjega pogleda na svet; to za nazaj vpisovanje smisla v početje ljudi pet in več stoletij nazaj pa je v besedilo učbenika vgrajeno z različnimi, večinoma implicitnimi insinuacijami. Odlomek iz učbenika, ki se glasi:

Prebivalci teh dežel so se še dolgo predstavljali kot Kranjci, Korošci in Štajerci. V 16. stoletju pa se je krepila zavest o pripadnosti slovenskemu narodu in ukoreninjenosti v prostor, kjer so živeli. To je bila njihova domovina – očetnjava,

avtorja takole analizirata:

Ključni pojem za analizo odlomka je zavest, zavest o pripadnosti narodu in domovini. S preprosto inferenco lahko iz te manifestne vsebine sklepamo na nekatere nenavadne značilnosti te zavesti, pa tudi naroda. Iz trditve, a se

* * *

¹² Sama sem v več delih (Šumi 2000, 2003) opisovala naravo etničnega razlikovanja, ki ga vzdržujejo slovensko govoreči domačini v Kanalski dolini do Slovencev v Sloveniji na eni strani, in Slovencev ter Avstrijcev v Avstriji na drugi.

¹³ Ta argument sem podrobneje razvila v Šumi 2003.

¹⁴ Avtorjev Maje Žvanut in Petra Vodopivca. Ljubljana 2000: Modrijan.

je v 16. stoletju krepila zavest o pripadnosti slovenskemu narodu, lahko razberemo, da sta tako slovenski narod kot zavest o njem obstajala že v nekem nedoločljivem obdobju pred 16. stoletjem, vendar še v neki šibki (nasproti krepki) oz. latentni obliki. [...] Pravkar identificirana zaledna vednost pa ni edina v citiranem odlomku. Nasproti 'pravi' – pa čeprav latentni – zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu se postavlja 'lažna' zavest oz. identiteta, namreč kranjska, koroška in štajerska. Takšno domnevo lahko izpeljemo kar iz semantike stavka: "Prebivalci teh dežel so se še dolgo predstavljali kot Kranjci, Korošci in Štajerci", ki ga lahko beremo kot začetek podredja z nadaljevanjem: "kljub temu, da so bili (v resnici) Slovenci" (Čepič in Vo-grinčič 2003:325-6).

Dodamo lahko, da se citirani učbeniški odlomek sklicuje na vsaj še eno zaledno vednost: med Kranjci, Korošci in Štajerci se ni krepila le zavest o skupnem slovenstvu, temveč tudi o njihovi "ukoreninjenosti" v "očetnjavo": skratka, o njihovi "avtohtonosti". Zavest o avtohtonosti pa je spet prikazana kot funkcija in lastnost vedno večje "zavesti o pripadnosti slovenskemu narodu": torej je avtohtonost vidik kvalitativne rasti narodne zavesti, ta pa je izenačen s procesom kulturnega "napredovanja".¹⁵

V strokovnih govorih, v katerih je etnična razlika lastnost (značilnost) ljudi in skupin, nadalje nastopajo "teoretizacije", ki so obsojene na mehanicistične dihotomije, in na še bolj mehanične predstave o naravi in vsebinah nastanka razlik: tako se v slovenskih etničnih študijah nenehno govori npr. o "dvojni identiteti"; o "objektivnih" in "subjektivnih" elementih in "komponentah" narodne identitete, ki se medsebojno kratkomalo "privzemajo" ali "izmenjujejo" kot kaki predmeti, in to vedno intenzivneje, dlje kot stik traja (Zupančič 1999); o "etničnem mešanju" kot stvari hkrati "krvi in kulture" (Sedmak 2002) in celo o tako malo verjetnih stvori, kot je "interetnični kontinuum", ki da živi v t.i. "mešanih zakonih" (Bufon 1992); skratka,

Pripadniki manjšin, izseljencev in zdomcev so po izvoru in kulturno-jezičkovnih značilnostih enake [sic!] matičnemu narodu, razlikujejo pa se glede

* * *

¹⁵ Vendar ima učbenik, ki ga analizirata avtorja, zaznavne poteze še enega problema. Ker je namenjen otrokom, starim med 12 in 14 let, je gotovo vračunal tudi sicer povsem legitimno dilemo vsake didaktike: kako stvari razložiti na način, ki je vzrasti slušatelja primeren. Obči lok, ki ga sodobna didaktika tako rekoč univerzalno upošteva v razponu med obveznim, srednjim in visokim šolstvom, sega od pozitivnega sporočanja (kako je dejansko bilo) preko komparativnega (kakšni so možni pogledi na isti fenomen) pa do (v idealnih razmerah) končne analitske razstavitve, ki goji metodični dvom tako, da vse trditve in njihove izrekalce sistematično prevprašuje (kaj povzroči, da je nek fenomen zaznan tako ali drugače). Gotovo je, da otrokom v osnovni šoli ni mogoče zgodovine predavati skozi optiko metodičnega dvoma; enako gotovo pa je tudi, da metoda "poe-nostavljanja", ki zgodovino razlaga skozi moderno nacionalistično ideologijo in rasistične predsodke (npr. do Turkov), nikakor ne more biti ustrezna.

načina poselitve in gospodarsko-socialnega ter političnega življenja. Zaradi dalj časa trajajočih stikov s pripadniki večinskega naroda so sprejeli tudi marsikatero značilno potezo narodne identitete večinskega naroda. Upravičeno lahko pričakujemo, da bo prihajalo do določenega prepletanja elementov identitete matičnega naroda in identitete večinskega naroda. ... Pri matičnem narodu so vse komponente v celoti slovenske (**razen če gre za polasimilirane pripadnike prvotno drugačnega etničnega izvora**), pri avtohtoni manjšini se kulturna, jezikovna in religiozna obeležja in tudi že zgodovinski spomin že prepletajo z avstrijsko kulturo in tradicijo ter nemškimi jezikom – podobno kot pripadniki večinske družbe (Zupančič 1999:48; poudarki I.Š.).

Iz odlomka torej izvemo, da izseljenci v tujini kratkomalo "privzemajo" nekatere tuje elemente, kar ruši njihovo čisto slovenskost (razen pri tistih, ki so že izvorno nekatrni pol-amalgamati). Tako gledanje je v celoti nestrokovno. - Mogoče je reči še, da take "teoretizacije" prav zato, ker ne zmorejo analize procesov, nenehno drsijo v nekatrni psevdo-psihologizacije, torej v iskanje izvorov socialnih procesov v posamezniku (in govorijo o socializaciji, dvojni identiteti, pa celo čustvih kot nekatrnih iracionalnih, zasebnih pravih vseh socialnih procesov). Tovrstna psihologizacija je zanesljiv znak ljudske teorije.

Ker pozitivistično misleči strokovnjak torej žive procese interakcije gleda kot objektivne lastnosti akterjev (ne pa obratno, da so namreč te lastnosti posameznikom pripisane in "objektivizirane" skozi procese žive interakcije), se nujno znajde tudi pred moralističnimi dilemami, ki jih žal seveda tudi gleda kot (edina) legitimna znanstvena vprašanja: Ali je Slovenija (Avstrija, Italija...) narod ali nacija? Ali je potomec "mešanega zakona" pripadnik večinskega ali manjšinskega naroda? Ali ima dve identiteti ali samo eno?¹⁶ Po koliko generacijah potomci tujerodca postanejo "naši" ljudje? Koliko generacij in/ali stoletij je potrebnih, da kaka populacija postane "avtohtona"? Zakaj je dobro, če se "naši" ljudje v tujini ne asimilirajo, če se "tujci" pri "nas" ne asimilirajo, pa slabo? Z drugimi besedami: zakaj je italijanizacija (ali pa ponemčevanje) v zamejstvu sovražen in negativen proces, proti kateremu se je treba boriti, neasimilirani "tujci" in njihove mošeje v Sloveniji pa ogrožajo "slovensko identiteto" in celo "slovensko kulturno krajino", proti

* * *

¹⁶ Kolega Daniel Wildcat, eden od najprominentnejših avtorjev v ameriški staroselski pokolonialni kritiki, s katerim me veže skupno delo v projektu *Postcolony and postsocialism contexts in social scientific writing and teaching* (<http://www.invi.si/hesp/>), opisuje romanticistični govor staroselskih osebnosti, ki svojo razklanost med lastnimi tradicijami in načinom življenja večinske skupnosti opisujejo kot "hojo v dveh svetovih". Njegov komentar je naslednji: "Razumem, kaj hočejo reči, toda menim, da se narobe izražajo. Če v resnici hodiš v dveh svetovih, potem si shizofren! Ljudje hodimo v enem samem svetu – ki pa ni svet natančno kategorizirane resničnosti, kakršno si je izmislila moderna zahodnjaška misel; ..." (Wildcat 2004:95; prim. tudi Deloria in Wildcat 2001).

čemer se je tudi treba boriti? Ali so se pripadniki "novih" manjšin v Sloveniji znašli prisilno ali prostovoljno? Ali slovenstvo izumira? Ali je ustavni koncept "avtohtonizma" pravičen?

Gornje moralizacije, ki so seveda izstopajoč del vseh ljudskih predstav o neprehodni različnosti in jih posebej vneto tržijo mediji, bi postale legitimna znanstvena vprašanja, če bi bile npr. takole zastavljene: Kakšno genezo, funkcijo in učinke ima diskurzivno razlikovanje med narodom in nacijo v različnih publikah (npr. državni normativi, medijskem govoru, političnih govorih, med informatorji na terenu)? Kakšne so samopercepcije otrok, rojenih v t.i. "mešanih zakonih", kako jih informira njihova socialna okolica (sorodstvo, soseska, šola...)? Kako se (samo)opredeljujejo potomci "mešanih zakonov" npr. v generacijskih prerezih v določeni lokaliteti? Kako je strukturiran mit o dvojni identiteti v ljudskih govorih, ali npr. v literaturi? Kakšno je javno (strokovno, politično, pravno, vsako drugo zunajznanstveno) razumevanje "etnične" izvornosti? Kaj topično napolnjuje ljudske predstave o "dobrem" in "slabem" nacionalizmu? Ali javni govori na ljudi, slovenske državljane in prebivalce, ki izvirajo iz drugih delov bivše Jugoslavije, gledajo kot na žrtve slovenske državne osamosvojitve? S kakšnimi predstavami operira nocija o izumiranju slovenstva? Kako se je lahko zgodilo, da je koncept "avtohtonosti", ki je z vsakega strokovnega stališča brez pomena, v Sloveniji postal ustavna kategorija?

Ker strokovnjaštvo narodnjaškega tipa nima tovrstne distance do ljudskih govorov, jih ne analizira, temveč se z njimi solidarizira in nekako namesto njih išče odgovore na vprašanja, ki bi morala sama biti predmet analize – svoje početje pa večinoma gleda kot angažma za "pravično stvar". S tako držo tovrstno strokovnjaštvo, če povemo na nekoliko starinski način, kratkomalo ne izpolnjuje svoje družbene vloge, za katero je (večinoma ne prav preslabo) plačano iz sredstev davkoplačevalcev. Ljudskih govorov o etničnosti ne analizira, kar bi moralo početi, ampak se z njimi strinja in jih celo samo (re)producira. Naj se malce pošalimo: obnaša se na način, ki bi bil v drugih družbeno nadzorovanih početjih nemudoma razpoznan za škodljivega. Ko bi npr. psihiater s svojim pacientom-alkoholikom probleme reševal tako, da bi se skupaj z njim posvečal navdušenemu uživanju alkohola, bi taka praksa gotovo ne bila razpoznana niti za strokovno niti za koristno. V slovenskih etničnih študijah pa se ugovor, da so modernistični pogledi epistemološko nezreli, zunajznanstveni, strokovno neetični in zato družbeno škodljivi, narodnjaškemu strokovnjaštvu ne zdi strokoven, ampak –protislovenski!!

Povejmo to še enkrat, še drugače. V Sloveniji, kot rečeno, vse javne govore o neprehodnih družbenih razlikovanjih, tudi (ali zlasti) strokovnega, zaznamuje nepreseženost premočrtnega pogleda 19. stoletja. Modernistična paradigma je še vedno tako trdno zasidrana, da govorimo o specifičnem slovenskem provincializmu kot tipu na videz paradoksalno formiranega paroksizma modernistične

miselnosti.¹⁷ Tisto, kar bi moralo tovrstne strokovnjake posebej zaboleti, pa je dejstvo, da takšno vztrajanje pri modernizmu v "zahodnem" družboslovju označujejo za izrazito značilnost "postsocializma" in s tem pač tudi za neposredno dediščino socializma, ki ne dosega nivoja znanstvenega početja: tovrstna "strokovna produkcija" je predmet posebnih analiz "zahodnih" družboslovcev, ki jo citirajo kot nekakšno etnografsko posebnost "postsocialističnih družb", in je ne uvrščajo med konzultirana znanstvena dela, ko o postsocialističnih razmerah pišejo (o čemer glej npr. podrobno analizo v Buchowski 2004).

Kakor že je to stanje stvari in duha za družboslovce, domače in tuje, edinstveno in analitsko zanimivo, ima pa zelo težke posledice za povsem praktično življenje slehernika v Sloveniji: v strokovnem govoru je, kot rečeno, stvar neetična, saj pomeni odpoved bistvu strokovnosti, ki je v zmožnosti analize. Te pa morajo biti med drugim na voljo tudi upravnim in političnim sferi, da se lahko iz njih ustrezno informirata. Ker teh analiz ni, politični govor in drža, kakršne so, Slovenijo nenehno potiskajo v latenten in mestoma zelo krožne konflikte z "Evropo", v katerih nobena stran ne zapopade intence druge (prav kot neetičen strokovnjaški govor znanost v Sloveniji še vedno potiska v "postsocializem"). V tisti javnosti, ki jo večinoma ustvarjajo mediji, pa se zato reproducira (in sentimentalistično in senzacionalistično trži) paranoiden vtis, da je "slovenska identiteta" "ogrožena", slovenstvo pa da "izumira", s čimer se vzdržujejo obča ksenofobnost in samoumevni rasizmi.

V nadaljevanju bom s tremi kratkimi analizami ilustrirala povedano: najprej skozi strokovne govore o treh obsesivnih tematikah, ki so v Sloveniji prisotne tako rekoč v vsakem pogovoru, in ki so zaporedoma avtohtonost, rodnost ("čistih" Slovencev) in številčnost "tujcev", in ki torej tvorijo diskurz o "etnični (ne)homogenosti" Slovenije; nato s primerom političnega govora o etničnih razlikovanjih, ki je bil predlog zakonskega dokumenta; in končno s kratko oznako prevladujočega tovrstnega medijskega govora, ki prva dva diskurza sintetizira, popularizira in naturalizira.

NARODNOST, AVTOHTONOST, RODNOST IN TUJCI

O "etnični situaciji" sta v Sloveniji obče poznana dva aksioma: da je manjšinska problematika optimalno in zgledno rešena, celo "nad evropskimi standardi";

¹⁷ Prenekatero genealoško in analitske razjasnitve zgodovine slovenske provincialnosti in ustroja province kot tipa trajne, transgeneracijske socialne organizacije dolgujem pogovorom s Tajo Kramberger in Dragom Bračcom Rotarjem. Še cela vrsta kolegov in kolegic, med njimi predvsem Micha Buchowski, Gil Eyal, Duška Knežević Hočvar, Bogdan Lešnik, Rastko Močnik, Nancy Ries, Hannah Starman, Sari Wastel, Daniel Wildcat so bistveno sooblikovali nekatere moje tukaj skicirane premisleke skozi pogovore in branje njihovih del.

in da je Slovenija zelo ali v okviru EU celo nenavadno "etnično homogena" država,¹⁸ saj je odstotek izrečenih Neslovencev (bodisi po "veroizpovedi" bodisi po "narodnosti") zelo majhen: po popisu iz leta 2002 bi šlo, v skrajno rigorozni oceni signifikance tovrstnih izjavljenih samopripisov, za 332.673 oseb od celotnega kvoruma 1.964.036, ki se niso enoznačno ali prvenstveno izrekle za Slovence, torej za slabih sedemnajst (17) odstotkov. Vendar je od teh 332.673 oseb kar 186.998, torej več kot krepka polovica takih, ki so ali narodnostno neopredeljeni, ki niso želeli odgovoriti na to vprašanje (o veroizpovedi in narodnostni pripadnosti), ali pa je njihova tovrstna pripadnost v rezultatih popisa opisana kot "neznana".¹⁹ K temu podatkovnemu naboru gre zapisati še vrsto kavelj: tak številčen rezultat je lahko posledica ohlapne metodologije in izvedbe nabora podatkov, ali pa tudi zelo različno zainteresiranih interpretacij tega nabora; zanesljivost teh števil je pa še naprej relativizirana glede na dejstvo, da ljudski popis kot "zamrznitev" nekakšnih trenutnih samoopredeljevanj seveda ne vračunava spremenljivk, kakršne so npr. imigracije, emigracije, reemigracije, smrtnost in nataliteta, kot dokaj podrobno in z veliko mero razumevanja omejitev tako "totalne" statistične metode, kakršno je ljudsko štetje, razlaga avtor Dolenc (2004: 37-88).

Toda vsaj še dva premisleka tovrstna preštevanja močno relativizirata. Ljudsko štetje temelji na obliki anketnega izrekanja, ki zabeleži vprašančevo samoizjavljeno. To, kako se posameznik izjavi glede svoje pripadnosti bodisi narodnosti, bodisi veroizpovedi, pa oblikuje tako rekoč nepregledna vrsta dejavnikov. Naštejmo samo nekatere. Prvič, vsakovrstna etnografska evidenca kaže, da ljudje svoje lastne rodovnike le izjemoma poznajo dlje kot do četrte generacije nazaj (torej do staršev lastnih starih staršev), pri čemer za zadnjo večinoma poznajo le nekaj imen. Kako te rodovnike interpretirajo, pa je spet povsem drugačna zadeva. Ker se večinoma solidarizirajo s takšno ali drugačno sodobno ideologijo pripadanja, je zelo običajna predstava, da je njihova "narodnostna" skupnost endogamna, in da je taka tudi njihova družinska zgodovina. Zaradi množice držav, režimov in pripadnostnih ideologij, v katere so bili ljudje npr. tekom 20. stoletja na ozemlju današnje Slovenije socializirani, te podatke o izvoru svojih prednikov gledajo skozi filter tovrstnih kulturnih predelav; na kratko rečeno, v popisu izrečena izjava informatorja, da je Slovenec, lahko vključuje najraznovrstnejše predstave o lastnih prednikih, ki so bili iz krajev zunaj Slovenije (ali pa tudi s področij današnje Slovenije), ki so govorili neslovenske materne jezike, in ki so sami svoje pripadnosti lahko razumeli čisto drugače in v drugačnih hierarhičnih zaporedjih pomemb-

nosti, kot jim to danes s svojega stališča lahko pripisujejo njihovi potomci. V lokalitetah, kjer so zgodovinsko potekale upravne ali politične meje, je zbir pripadnostnih samopredstav lahko še bistveno pestrejši: v eni sami družini se lahko celo bratje in sestre radikalno razlikujejo v svoji samoizjavljeno "narodnostni" pripadnosti, ker zanje oznake "Slovenec", "Hrvat", "Italijan" itd. pomenijo prej statusne in nazorske (politične) opredelitve kot pa kake "narodne".²⁰ Še krajše rečeno: utemeljeno lahko ugibamo, da bi danes v Sloveniji težko našli peščico posameznikov, katerih predniške linije v zadnjih štirih generacijah ne vključujejo posameznikov, ki so izvirali iz krajev zunaj Slovenije, in/ali so govorili neslovenske materne jezike; ko bi tako raziskavo lahko razširili na, denimo osem ali deset generacij nazaj (kar pa bi nas najbrž že pripeljalo v čas "pred" konsolidacijo slovenske narodnostne ideologije), bi pa najbrž že ugotovili, da ima absolutna večina današnjih Slovencev prednike, ki se niso šteli za Slovence, katerih materni jezik ni bil kak slovenski jezik, in ki so prišli z območij, ki jih danes ne štejemo za poseljena s Slovenci.

Drug ugovor o veljavnosti tovrstnih popisnih podatkov je bolj aktualističen in zadeva pomembnost, ki jo ljudje (tudi populacijski statistiki) pripisujejo številčnim razmerjem etnično razločenih v tovrstnih statistikah. V slovenskih razmerah, ki jih zaznamujejo modernistični esencializem (strokovnih in laičnih) etničnih razlikovanj, redka poseljenost, naraščajoča revščina, staranje prebivalstva, razmeroma visoka nezaposlenost (to pa pomeni zelo omejene zaposlitvene kapacitete in karijerne možnosti) in skokovito izumirajoči sistemi socialne solidarnosti, je mogoče pričakovati, da je na mnoge načine razumljeno tujstvo veliko bolj socialno prominentno kot v kakih drugačnih populacijskih razmerah, in da so družbeni učinki tako radikalnih procesov nepretrdnega razlikovanja zelo daljnosežni in zelo nepredvidljivi. Ob kratkem: osem do sedemnajst odstotkov (za to možno interpretacijsko razliko gl. prispevke v Komac in Medvešek 2004) gotovo zelo različno razumljenega samoizrekanja za (ne)slovenstvo prvič pomeni, da sta tako "neslovenstvo" kot tudi "slovenstvo" samoizrekana na podlagi vse prej kot kakega enotnega razumevanja, kaj bi eno in drugo bilo; drugič pa tako izrečena samorazumevanja in statistične špekulacije o njih niso tako rekoč v nobeni zvezi z dejanskimi frekvencami, socialnimi situacijami in načini, kako potekajo dejanski procesi nepretrdnih, etničnih razlikovanj med prebivalci Slovenije.

Po povedanem je gotovo razvidno, kako hudo zavajajoči so npr. takile podatki in komentarji.²¹

* * *

¹⁸ Tovrsten vtis je najbrž značilen predvsem za "tuje", "zahodne" kolege v družboslovju, ki ob prebiranju slovenske strokovne literature dobijo takšen vtis. Nikakor pa ni nujno, kot bomo rekli čez trenutek, da tako zaznava situacijo v Sloveniji tudi njen "povprečen" prebivalec.

¹⁹ - Vsi citirani podatki so s spletne strani Statističnega urada Republike Slovenije, http://www.stat.si/doc/pub/sestava_preb_slo.pdf (pristop: 15. 2. 2005).

* * *

²⁰ Primer tako zelo sestavljene situacije je odlično opisala Duška Knežević Hočevar svoji študiji prebivalcev doline Kolpe na slovensko-hrvaški meji (1999). Primerljiva je situacija v Kanalski dolini: "domačini", tj. prebivalci, ki s svojo rodbinsko kontinuiteto v dolini segajo v čas pred priključitvijo k Italiji (1919), se lahko v eni sami družini izrekajo za Nemce, Slovence in Italijane (Šumi 2000; 2003).

²¹ V sestavku Marka Kosa, *Delo*, 25.02.2003.

Leta 2002 je umrlo 798 ljudi več, kakor se jih je rodilo. Rojstev je bilo 17.347 ali skoraj pol manj kakor leta 1981 (30.000). Vendar so rojstva pogostejša pri priseljencih po letu 1980, rojstva avtohtonih Slovencev pa so vse redkejša. Zato je **pravih Slovencev** v državi vse manj. Leta 1953 ji je bilo še 96,5 odstotka, leta 1991 pa le še 87,6 odstotka (poudarki I.Š.).

Nekateri še bolj zmedeni toni pa prihajajo lahko celo od priznanih strokovnjakov-demografov:²²

Dejstvo je, da je rodnost v Sloveniji med najnižjimi v Evropi. [...] Vsakogar, ki razmišlja o **prihodnosti ne le Slovenije kot države, ampak tudi o prihodnosti slovenskega naroda**, mora tako nizka rodnost skrbeti. [...] Izračunamo lahko, da se bo število Slovencev skokovito zmanjševalo. [...] Če se v Sloveniji zniža število prebivalcev z dveh milijonov na enega in pride milijon priseljencev, bo težko ne le ohranjati slovenski jezik, pač pa na sodoben način integrirati te priseljence. Mnogim priseljencom po vsem svetu že danes ne uspe vključitev v novo okolje, **nekateri se obrnejo proti družbi, v katero pridejo. Poglejmo begunce, ki so prišli v Slovenijo. Namesto da bi bili hvaležni, so mnogi organizirali demonstracije, proteste, skratka, dobili smo občutek, da so celo sovražni do okolja, ki jim je nudilo streho nad glavo.** Problematika pri priseljencih je seveda drugačna kot pri beguncih, **vendar gre za podobne reakcije.** Zato se ne moremo preprosto postaviti na stališče, da bomo s priseljenci nadomestili manjkajoče lastne otroke (poudarki I.Š.).

Dogajanje, ki ga hipotetično postavlja Malačič v gornjem citatu, združuje komaj verjetno (nenadno izumrtje milijona slovenskih prebivalcev, ki ga nadomesti milijon "tujcev", zaradi česar med drugim kratkomalo izumre slovenski jezik), biologistično mitološko (slovenski državljani ni nujno tudi "resnično" Slovenec, in če ni, to očitno nikakor ne more postati ne on sam, niti njegov potomec) s politično globoko nekorektnim in nedemokratskim (begunec ima podobno kot priseljenec nerazumno in "nehvaležno" prepričanje, da je politično bitje s pravico do javnega glasu, namesto da bi bil tiho). – Zaradi biologističnega in docela mitološkega prepričanja, da je slovenstvo stvar nekakšne absolutne "čistokrvnosti" – take, ki v predstavnem svetu kulturnih predhodnikov današnjih Slovencev nikakor ni mogla obstajati dosti pred 19. stoletjem – ti pisci in javni govorci povsem zanemarjajo dejstvo, da je slovenstvo izključno kulturna kategorija, ki se je kot ideja pripadnosti tudi konsolidirala nekako sredi 19. stoletja. Obeležja "slovenstva", ki ga ti avtorji danes gledajo kot kriterij, so pa – kako ironično – v njihovem razumevanju natančno nasledek "razvoja", ki se jim danes očitno ne zdi več

* * *

²² Gre za izjave dr. Janeza Malačiča v pogovoru z novinarko Mileno Zupanič za *Delo*, 21. 11. 2001.

mogoč, in ki je nekakšne Korošce, Štajerce in Kranjce poenotila v "Slovence"; če namreč stvari ne bi tako gledali, potem bi morali misliti, da so bili edini pravi Slovenci tisti, ki so se kakih petnajst stoletij nazaj oblačili v ovčje kože in častili nekakšnega Svaruna.

Z drugimi besedami: ti avtorji so ujeti v nekonsistentno modernističnega mišljenja, ki po eni strani verjame, da so se stvari zgodovinsko odvijale v neko vnaprej določeno ali usojeno, naravno smer (npr. od "slovenskih plemen" pa vse do slovenske države), pri čemer se je "slovenska identiteta" stoletja razvijala od "poganstva" do "krščanstva", od "prajezika" do "knjižne slovenščine", zdaj se pa nenadoma ne more več, kakor da je dosegla poslednjo mejo: noben predviden proces namreč slovenstva več ne more kvalitativno razvijati, ker mu je v nasprotju z vsem domnevnim zgodovinskim dogajanjem sedaj nenadoma tuj: lahko ga zgolj na vse načine ogroža, tudi tako, da Slovenci kratkomalo izumirajo ne le kulturno, temveč hkrati še "biološko", in to zaradi agresivnih in nehvaležnih "tujcev". Povejmo še bolj plastično: noben teh strokovnjakov si ne more zamišljati, da bo pisna slovenščina najbrž čez nekaj sto let zelo drugačna od sedanje, morda tako zelo, da bosta med seboj komajda razumljivi; da bo najbrž večina Slovencev gojila kulturna verovanja, nazore in prepričanja, ki si jih nemara zdajle težko zamislimo celo v najbolj skicirani obliki; da bodo izvajali kulturne prakse, ki si jih prav tako komajda lahko predstavljamo. Zraven pa si tak strokovnjak sploh ne more niti misliti, da večina teh Slovencev zagotovo ne bo bioloških potomcev populacije, ki se danes šteje za Slovence (in da to vsekakor ne bi bili tudi, če ne bi bilo množičnega doseljevanja), če bi namreč tudi že nekako razumeli, da današnji Slovenci skoraj gotovo niso večinski biološki potomci Kranjcev, Korošcev in Štajercev iz 16. stoletja. Skratka: to, kar tak strokovnjak gleda kot kvalitativen napredek v preteklosti, je zanj v prihodnosti uničenje, ki vključuje tudi biološko "izumrtje". Posreduje tipično organiziran proces modernističnega linearnega predstavnega sveta,²³ ki mu je težko ali nemogoče razumeti, naj za primer postavimo, da npr. kontinuiteta "slovenskih" priimkov skozi par stoletij nikakor ne pomeni, da so bili nosilci teh imen skozi ves ta čas tudi "biološko" "čistokrvni", kot si modernist to avtomatično predstavlja; da "zamenjave" in "osvežitve" biološkega materiala v smislu geografsko oddaljenih provenienc ljudi ali prednikov ljudi, ki imajo v Sloveniji v kateremkoli času otroke, potekajo veliko hitreje kot katerakoli vidna in očitna, bolj ali manj množična priseljevanja; in da si metodologije zajemov statističnih podatkov, kakršne uporabljajo npr. ljudska štetja, ne nenehno potekajoče realitete ne morejo niti predstavljati, kaj šele, da bi jo zajele.

In vendar se modernistično mišljenje opisanih lastnih protislovij na nek način le zaveda, čeprav ne prav izrecno: tipičen mehanizem, ki take pojmovne zadrege

* * *

²³ Za celostno obravnavo strokovne in medijske govorice o naciji, narodu in rodnosti v Sloveniji v času pred in po državni osamosvojitvi gl. Knežević Hočevar 2003, 2003a in 2004.

premošča, je npr. prav pojem "avtohtonosti". V slovenskih razmerah je to beseda, ki je tako rekoč ponarodela, čeprav v strokovnih in pravnih legah ni starejša od slabega desetletja in pol. Kot pravi avtor Komac, se je termin na normativni ravni prvič pojavil v petindvajsetem (LV) amandmaju k Ustavi socialistične republike Slovenije iz leta 1989 (prim. tudi Kristen, v tem zvezku). Njegova nenadna pojavit ni pojasnjena; kljub temu je po njegovem mogoče

... špekulirati pri odgovoru na vprašanje, zakaj je bil pojem avtohtonosti vpeljan šele v procesu razpadanja bivše skupne države in v pripravah na osamosvajanje Slovenije. Prav verjetno je, da je bil pojem avtohtonosti vpeljan kot posebna varovalka v luči zamejevanja števila populacij, ki jih velja uvrščati med narodno manjšinske skupnosti. Pripadniki narodov bivše skupne države niso sodili v okvir populacij, ki bi jim pripadale "posebne" manjšinske pravice, kaj šele, da bi to bile populacije, ki bi lahko imele značaj konstitutivnih elementov slovenske države (Komac 2004:212-3).

Veljavna Ustava avtohtonost omenja trikrat, in sicer v 5. členu dvakrat (v zvezi: "pravice avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti" in "avtohtone slovenske narodne manjšine v sosednjih državah"), in enkrat v 64. členu ("Avtohtoni italijanski in madžarski narodni skupnosti ter njunim pripadnikom je zagotovljena pravica..."). – Toda bolj kot nedavnost avtohtonosti kot ustavnopravnega izuma nas zanima način, kako je izraz dobesedno preplaval vse strokovne in druge javne govore, prav nikoli pa ni deležen kake razlage (kar velja tudi za veljavno slovensko ustavo, kot poudarja Komac, 2004a; gl. tudi Janko Spreizer, v tem zvezku). Posebej popularen je kajpada v modernističnem družboslovju, kjer njegova hitra in univerzalna uveljavitev priča o tem, da ga avtorji v tipični maniri te produkcije štejejo za izraz, ki končno pravilno opisuje "naravnost" etničnih razlik, hkrati pa za posredujočega v že opisanem paradoksu, ki je v tem, da je "razvoj" za nazaj v tej optiki pozitiven, "za naprej" pa grozeč in katastrofalen.

"Avtohtonost" je potemtakem psevdoteoretski mehanizem, ki grožnjo prihodnjega "razvoja" normalizira tako, da "pozitivnost" preteklega razvoja naturalizira in z videzom "teoretskosti" prekrije njegov esencialistični, mitski konstrukt "etnične" (biološke, kulturne, jezikovne) "čistosti". Z drugimi besedami povedano, avtohtonost sicer morda v premislekih, ki so možno ozadje ustavne dikcije, res nastopa kot prepoved in zamejitev; toda v modernističnem družboslovnem govoru figurira kot pogojna možnost naturaliziranja "tujstva" tako, da je nekonsistenca med "dobro" preteklostjo razvoja in "slabo" prognozo razvoja prikrita in predstavljena kot konsistenca. – Ker pa "avtohtonost" nima koncizne vsebine – lahko pomeni tri generacije, pet generacij, sto let, več stoletij (prim. navedbe v Janko-Spreizer v tem zvezku) – je prikladno premakljiva tako, da bistvenih esencionalizirajočih postavk modernističnega gledanja ne ogrozi: kot je nazorno pokazala Duška Knežević Hočevnar za potomce uskokov v Beli Krajini (v tem zvezku), niti

pet in več stoletij kulturne kontinuitete ne pomeni nujno tudi "avtohtonosti": v oportunem trenutku pač ne glede na pretečena stoletja od časa hipotetičnega "prihoda tujcev" obvelja, da "kri (nikoli) ni voda".

Kot že rečeno, modernistični pogled s takimi nekonsistencami, premostitvenimi mehanizmi, izjemami in domnevno "teoretskimi" dilemami, ki so v resnici zgolj esencialistične in moralizatorske, v očeh lastnih producentov ne razveljavlja svoje znanstvenosti, kakor bi morda kdo pričakoval, temveč natančno nasprotno: predstavlja si, da je komaj pregledna pojmovna zmeda, ki je značilna za modernistično znanost, resničen znak in simptom njene pristne "znanstvenosti".

Za bistveno manj imenitno pa se taka "znanstvenost" izkaže najpozneje takrat, ko je s svojo vednostjo postavljena v službo prevajanja empirične resničnosti v politični govor, ali celo v politični konsenz, ki je potreben, preden se kake politike zakonsko normirajo.

"PUKŠIČEV ZAKON": ZAKONODAJNI PREDLOG O ETNIČNEM RAZLIKOVANJU

Zakonski predlog z imenom *Predlog zakona o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja*, ki so ga kot predlagatelji podpisali trije poslanci Državnega zbora, zastopal pa ga je tedanji poslanec Franc Pukšič, je bil v zakonodajni postopek izročen 8. aprila 2004, umaknjen pa že v januarju 2005. – V razdelku *Ocena stanja* besedilo zakonskega predloga uvaja avtohtonosti komplementaren pojem, namreč alohtonost, v takemle kontekstu:

Kljub temu, da v državah Evropske unije pod vplivom Francije prodira koncept manjšinske zaščite, ki ne sloni na načelu avtohtonosti manjšin, **je zagotovo zelo ustrezno**, da Republika Slovenija - v odnosu do svojih manjšin v zamejstvu in do obeh manjšin na svojem ozemlju - obdrži koncept delitve manjšin na avtohtone in alohtone. Avtohtone narodne manjšine so tiste, katerih pripadniki prebivajo na **točno** določenem teritoriju že iz časov pred industrijsko revolucijo. Industrijska revolucija je sprožila množične migracije in v gospodarsko razvitejših državah ustvarila številčne neavtohtone, torej alohtone oziroma novodobne manjšine (poudarki I.Š.).

Besedilo ne pojasnjuje, zakaj bi bila taka delitev "gotovo zelo ustrezna", kako "točno" mora biti določen teritorij take "samoniklosti", pa tudi ne, kdaj naj bi se zgodila "industrijska revolucija", na katero se besedilo opira pri razločnici avtohton-aloh-ton (ali gre torej za meščanske revolucije osemnajstega stoletja, ali pa morda za domačo socialistično "industrializacijo"). – Besedilo v nadaljevanju pre-sojo obrne k Slovencem po svetu, ki da so vsi pripadniki enotnega naroda, ki skupaj tvorijo "skupen slovenski kulturni prostor", kjer pa je oznaka "avtohtonosti"

rezervirana samo za "zamejce". "Izseljenci" in "zdomci" niso nikjer označeni za alohtone v svojem okolju bivanja, pač pa je razlika med njimi določena glede na njihov "namen": prvi se ne nameravajo vrniti v Slovenijo, drugi pa. Vendar besedilo dodaja tudi:

Seveda obstaja čedalje več Slovencev po svetu, ki jih ni mogoče enostavno uvrstiti v eno od obeh skupin. Med tistimi, ki se ne nameravajo več vrniti v domovino, je namreč danes že precej takih, ki so si v zadnjem desetletju pridobili državljanstvo Republike Slovenije, pa tudi zdomcev, ki bodo, kot kaže, ostali v tujini, ni malo.

Že zaradi zgolj teh navedb lahko upravičeno sklepamo, da je nastanku besedila botrovalo zgoraj obilno označeno "strokovnjaštvo": po vsaki pravniški logiki bi namreč ugotovitev takšnih izjem, kot jih navaja zadnji citat, ovrgla vsako nadaljno rabo triade "zamejci, zdomci in izseljenci". - Res se v tem trenutku besedilo abruptno obrne k razpravi o ljudeh, ki so vsi Slovenci, pa nimajo slovenskega državljanstva, pri čemer predlog zakona napoveduje "nov poseben status, imenovan status Slovenca brez slovenskega državljanstva".

Med izrecnimi razlogi za zakonski predlog besedilo zaporedoma najprej navaja "pragmatične" razloge (ustavno zavezo skrbi za Slovence izven meja Slovenije; nujnost uzakonjenja pravne podlage za financiranje dejavnosti Slovencev izven meja Slovenije, za katero predlog pravi, da "zaenkrat še ne obstaja"), nato pa še ideološke ali načelne. Prvi se glasi takole:

Slovenska politika in javnost sta si enotni, da so Slovenci zunaj Republike Slovenije enakovreden del slovenskega narodnega telesa. V resolucijah o Slovencih v zamejstvu in o odnosih s Slovenci po svetu, je zato Državni zbor poudaril trden namen, da Republika Slovenija pripomore k ohranitvi slovenske identitete, jezika, kulture, kulturne dediščine in kulturne rasti med Slovenci zunaj njenih meja.

Nato predlog navaja še potrebe po stiku z drugimi državami s posredovanjem Slovencev, ki tam živijo, potem pa - nekoliko presenetljivo - ugotavlja tole:

V času po osamosvojitvi Slovenije smo bili priča političnim in drugačnim krizam v nekaterih državah, kjer živijo slovenski rojaki. Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj meja je treba sprejeti, ker bi se podobne situacije lahko ponovile. Z zakonom bo vzpostavljena pravna podlaga, ki bo omogočala pomoč tistim Slovincem po svetu, ki so eksistenčno ogroženi, tistim, ki se želijo vrniti v domovino, in tudi tistim, ki želijo pravno urediti svoj odnos z domovino (status Slovenca brez slovenskega državljanstva, nostrifikacija diplome, vozniški izpit...).

Med načeli, iz katerih je besedilo izhajalo, pa predlog navaja tudi tole:

Zakon izhaja tudi iz centralnega izhodišča Resolucije o migracijski politiki, ki pravi, da je Republika Slovenija odgovorna za ohranitev in razvoj slovenskega naroda.

Utemeljevanje zakonskega predloga torej v zadnjih treh citiranih odlomkih izraža takole značilno modernistično konceptualno ujetost: "narodno telo" Slovencev je enotno; ima identiteto, jezik, kulturo, kulturno dediščino in kulturno rast, k ohranjanju teh stvari pa bo država Slovenija "pripomogla", ko gre za Slovence zunaj meja Slovenije, in jim bo tudi humanitarno pomagala v krizi. Ko pa pride do razmer v Sloveniji, ki jih obravnava Resolucija o migracijski politiki, se "pomoč" prevesi v "odgovornost" za ohranitev in razvoj "slovenskega naroda". V celotnem razdelku z naslovom *Cilji, načela in poglobitve rešitve* niso niti enkrat omenjeni državljani države Slovenije, vendar so pisci besedila s to v oči bijočo praznino zelo nespretno prikrili tisto, kar so hoteli reči: v tujini je treba pomagati ohranjati (krvno pojmovano) slovenstvo in ga širiti, doma pa je naloga države, da Slovence ščiti ("ohrani") pred Neslovenci, četudi so njeni državljani. Implicitno je tudi razlikovanje med slovenskim narodom (kar so "čisti" Slovenci) in nacijo, ki je pač sestavljena tudi iz državljanov, ki so Neslovenci, ali pa bolj ali manj "nečisti" Slovenci. - Kot smo videli že zgoraj, je to opletanje okrog naroda/nacije tipična modernistična zagata, ki nastane zato, ker tak pogled ne more prebiti brez ljudskega, "izvornostnega", "naravnega" (in analitsko popolnoma praznega, saj nika kršna skupnost kakih Slovencev nikoli v zgodovini ni bila in ni mogla biti "biološka" entiteta) pojmovanja Slovencev kot "biološke" skupnosti, čeprav hkrati v isti sapi trdi, da svetovno skupnost Slovencev razume kot kulturno entiteto (kultura, jezik, dediščina...).

Besedilo je seveda nedvomno napisano z najboljšimi nameni, pa v popolni odsotnosti vsakega zavedanja o tem, da je rasistično, ker svoj razisem gleda kot "naraven", torej natančno tako, kot to dela pozitivistični strokovnjak. Da je temu tako, je posebej očitno iz razdelka, ki želi zakonski predlog predstaviti kot harmoničnega s tovrstnimi načeli Evropske unije:

Na ravni skupnosti ni sprejetih zavezujočih standardov, razen direktiv, ki na splošno prepovedujejo rasno diskriminacijo. Vsebinsko pomembne so Resolucije Evropskega parlamenta, ki narekujejo članicam, da sprejmejo ukrepe potrebne za ohranjanje in vzpodbujanje kulturne in jezikovne raznolikosti. Po principu izključne pristojnosti pa ne spada v pristojnost urejanja držav članic samo področje urejanja manjšinske problematike, ampak tudi področje kulture in izobraževanja. Na ravni skupnosti sta dve določbi Pogodbe o Evropski skupnosti, ki določata zgolj sodelovanje držav članic na področju kulture in izobraževanja (126. člen in 128. člen); pa še to na omejenih področjih izobraževanja o kulturi evropskih narodov in ohranitvi kulturne dediščine evropskega pomena. 151. člen Pogodbe o Evropski skupnosti določa cilje delovanja skupnosti, ki so predvsem v kreiranju

skupne kulturne dediščine ob spoštovanju nacionalne in regionalne različnosti in zavedanju ter poznavanju kultur drugih držav članic. **Na področju pravne ureditve odnosov Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja je torej potrebno zgolj preseči nivo ureditve, ki ga priporočajo resolucije Evropske unije** (poudarki I.Š.).

Ta odlomek nazorno kaže bistvo problema, ki ga povzroči modernistično strokovnjaško razumevanje etničnih različnosti. Predlagatelji zakona namreč menijo, da Unija razen nekakšnih "splošnih direktiv" odnosov etnične razlike ne ureja; ne pomislijo pa, da jih ne ureja natančno zato, ker jih v principu, načelno in v celoti šteje za rasizem, ki ga kot takega torej ni mogoče pravno regulirati, ampak zgolj prepovedati. Dejstvo, da EU vendarle predpisuje ohranjanje kulturne in jezikovne različnosti (ki pa nima nikakršne zveze s kako domnevo o biološki različnosti) modernistični esencialisti berejo kot dovoljenje, da ta dva pojma, kulturo in jezik, interpretirajo tako, kot so vajeni: v smislu nosilcev jezika in kulture, ki so lahko samo psevdobiološko "čisti". - Zadnji navdih pisalcev zakonskega predloga, ki smo ga v citatu poudarili, zraven še na zelo zabaven način naseda režimski socialistični retoriki, ki smo jo že navajali: v slogu tedaj zelo poudarjene krilatice, da ima Slovenija "nad evropskimi standardi" urejeno manjšinsko zakonodajo, predlog meni, da je po povedanem treba k tistemu, kar manjka "splošnim direktivam" Unije, samo dodati "nadstandardno" kodifikacijo (in s tem direktive EU "preseči"), pa bo: naj povemo v ilustracijo, v koliziji vzajemnega nerazumevanja bistva "evropskih direktiv", ki "kulture" in "jezika" nikakor ne všteva v "biološke lastnosti" ljudi (slovenski esencialist pa kulturo in jezik razume natančno tako, torej kot psevdobiološko lastnost ljudi in skupin), slovensko strokovnjaštvo kot tudi politika, ki jo to strokovnjaštvo kritično informira, kratkomalo ne razumeta, na primer, bistva ugovora ECRI glede delitve slovenskih Romov na avtohtone in neavtohtone (gl. v tem zvezku prispevka Janko-Spreizer in Klopčič).

Kako daljnosežno si to strokovnjakarstvo predstavlja svojo oblast in kontrolo nad domnevno "biološkimi" dejstvi, namreč obravnavani zakonski predlog izkazuje npr. v določilu (čl. 38), ki družinska pravna razmerja razločuje po "krvi":

Pravico pridobitve statusa Slovence brez slovenskega državljanstva ni mogoče prenesti tudi na člane družine upravičenca, ki niso slovenskega rodu (na zakonske partnerje, pastorko, ipd.), razen v primerih, ki jih izrecno določa ta zakon;

toda prav kmalu (čl. 48) se izkaže, da je to "kri" mogoče prav po Krjavljevi metodi tudi "puščati", če ni primerno politično in nazorsko disciplinirana:

Status Slovence brez slovenskega državljanstva se odzame, če oseba s svojim delovanjem škoduje interesom Republike Slovenije oziroma sramoti ime Republike Slovenije ali če se naknadno ugotovi neverodostojnost prošnji [za status] priloženih dokazil.

Odveč bi bilo na tem mestu še naprej rešetati umaknjeni zakonski predlog; naj povedano le na kratko povzamem. Problem modernističnega strokovnjaštva je v tem, da kulturno in politično skupinskost (ki nekako tvori tisto, čemur antropologi pravijo "skupnost usode") po vsej sili hoče gledati kot biološko in izvornostno, temu rasizmu pa reče "patriotizem" in "narodna zavednost"; hkrati ji pa to še ni dovolj, in hoče to skupnost po vsej sili videti tudi kot "kulturno enotno": kršitev "narodne zavesti" se mu zdi na glas spregovorjeno dejstvo, da skupnost slovenstva danes (kot tudi prav vedno v preteklosti) sestavljajo ljudje, ki imajo zelo pestre in različne predniške linije glede na geografsko, jezikovno, pa tudi samoi-zrečeno "narodno" in še kakšno provenienco svojih prednikov, in da kulturne predelave in sporočanja ter rekreiranja tovrstnih različnosti ni mogoče zares preprečiti - mogoče jih je samo na rasističen način izločevati; da h kulturnemu in političnemu slovenstvu nedvomno v celoti spadajo tudi vsi ljudje, ki so slovenski državljani in stalni prebivalci države Slovenije, pa sami sebe ne štejejo za "izvorne" ali "etnične" Slovence, in jih tudi njihova okolica tako etnično, to pomeni, neprehodno razločuje. Nobeden teh procesov ni sam na sebi problem - narodnjaško strokovnjakarstvo je tisto, ki z neetičnostjo svojega "znanstvena" početja in zunajstrokovnostjo svojega "patriotizma", katerega jedro so rasizmi, slovenstvo zares ogroža.

Kot stvari stojijo, pa je tudi obravnavani zakonski predlog le še eden v celi seriji dogodkov in interpretacij, ki "slovenstvo" vidijo v takemle "realističnem" zgodovinskem sosledju turobnih prizorov: stoletja smo bili pod "tujci"; ko smo se v celoti/nominalno osvobodili vsaj tuje nadoblasti, so bili veliki deli "nas" odrezani od "narodnega telesa"; potem so nas preganjali in iz Slovenije izganjali fašisti in nacisti/komunisti; medtem so odšli tujci, Judje in Kočevarji; kar pa je ostalo Madžarov, Italijanov in Romov, pa smo jih za vedno nevtralizirali v "avtohtonost", ko smo dobili svojo državo, česar pa za nobeno ceno ne bomo dali nikomur drugemu; zamejcev, ki nočejo biti na enak način Slovenci, kot smo mi, ne maramo, in ljudi iz "mešanih zakonov" tudi ne. V tej sijajni zgodovini izključevanja, ki je popolnoma enako interpretirana tako na 'levi' in 'desni' polovici strokovne in politične scene, pa zdaj "izumiramo": komaj dober milijon in pol nas je "pravih" in "avtohtonih" Slovencev, čeprav bi Slovenija lahko prehranila osem milijonov ljudi; ogrožajo nas temne sile krivične zgodovine, sodržavljeni "nečiste krvi", grozeči priseljenci in lastne ženske, ki nočejo rojevati.²⁴ Taka je v glavnih potezah vsaj

* * *

²⁴ Zanimiv je direktno kulpabilizirajoč ton tovrstnih novinarskih poročil, ki nizko rodnost s semantičnim trikom "me, Slovenke" vpisuje zgolj v ženske, npr. takole: "Slovenke rojevamo premalo otrok, da bi ohranjale enako število prebivalcev ali, bolj strokovno, da bi bila zagotovljena enostavna reprodukcija. Rodnost v Sloveniji sicer upada že zadnjih sto let, vendar smo magično število, 2,14 otroka na žensko, ki se zagotavlja enostavno reprodukcijo, prebile nekje v 70. letih. Od takrat rojevamo vse manj otrok..." - Iz članka Milene Zupanič, Število Slovencev se skokovito zmanjšuje, *Delo*, 21. 11. 2001.

podoba tiste zgodovine in stanja slovenstva, kot ju slikajo – brez bistvenih razlik tako 'levi' kot 'desni' – mediji. Dodajmo k temu še kohorte "zavednih" kulturnikov, pa dobimo konsolidiran rasistični pogled, ki se predstavlja kot hkrati naraven in legitimen, in ki monopolizira vse in vsako javno sporočanje.

MEDIJSKA NATURALIZACIJA "OGROŽENE SLOVENSKE IDENTITETE"

Kot moramo takoj povedati, pri "vplivu" medijskih govorov na mnenja in poglede slehernika, ter na tisto skupno vednost (npr. o slavnih ljudeh in sploh zvezdnikih, o pomembnih dogodkih, katastrofah itd.), ki beroče (gledajoče, poslušajoče) občinstvo veže v (mestoma tudi svet obsegajočo) imaginirano skupnost, ki ima na ta način vzpostavljeno skupno izkustvo in kolektivni spomin (prim. Luthar 2003: 288), ne gre za kako posebno enostaven proces: mediji (katerih "svoboda" tudi ni kako posebej enoznačna demokratična vrednota) o dogodkih, ljudeh in drugih predmetih svojega obravnavanja nikakor ne "obveščajo" na kak "objektiven način". Čeprav je namreč

... ideologija objektivnosti vrhovna ideologija novinarskega poklica, se praktično mediji nanjo zanašajo le, kadar poročajo o spopadu dveh jasno definiranih političnih akterjev (Janša - Drnovšek, opozicija – vladna koalicija, Izraelci – Palestinci,²⁵ minister – sindikati). Takoj pozabijo na ideal objektivnosti, ko domnevajo, da o neki zadevi obstaja jasno prepoznaven splošni družbeni konsenz, kjer je težko določiti 'suverena' ali personaliziranega zastopnika enih ali drugih interesov, in kjer je zlo in dobro domnevno vsem jasno prepoznavno. V takem primeru mediji reproducirajo normalnost (ne pa realnost) ter na podlagi tega konsenza oz. predpostavljene strinjanja o nekem fenomenu reproducirajo 'Mi-skupnost'. Žurnalista – profesionalca tedaj olajšano zamenja žurnalist-ljudski tribun (Luthar 2001:201-2).

* * *

²⁵ Avtorica primer te dihotomizacije gotovo ne omejuje le na slovenski medijski prostor, temveč ga očitno generalizira na veliko širše arene: v slovenskem medijskem govoru o konfliktu Izrael-Palestina namreč prevladuje hudo pristransko poročanje, ki zveni kot direkten nasledek nedeljenih propalestinskih simpatij izza časa jugoslovanske neuvrčenosti. Nedavno smo lahko v osrednjem slovenskem časniku *Delo* prebrali takole skrajno razčustvovan komentar ob pogrebu Jaserja Arafata, ki tudi neposredno budi spomine na ideološko zapovedana žurnalistična čustva ob smrti raznih socialističnih diktatorjev: "Nazadnje smo novinarji v tako velikem številu pred predsedniški kompleks prihiteli maja 2002, ko je izraelska vojska sklenila šesttedensko invazijo na Zahodni breg in obleganje Jaserja Arafata. V zadnjih dveh tednih smo šteli njegove zadnje ure le zato, da nam je na poti na njegov pogreb kot nasmejani duh, v peščenem oblaku z ruševin izraelskega razdejanja pred nosom pomolil kazalec in sredinec v obliki črke V." - Gre za tekst z naslovom *Smo danes lahko vsi Palestinci?* novinarke Barbare Šurk v *Delu*, dne 12. 11. 2004, rubrika Tema dneva na prvi strani. - Članek mi je prijazno posredovala kolegica dr. Hannah Starman, vodja projektne skupine Judovske študije in antisemitizem v INV, iz arhiva slovenskih medijskih objav o Judih, judovstvu, bližnjevzhodni krizi in antisemitizmu, ki ga ta projektna skupina ureja.

Za obči duh te produkcije normalnosti (v nasprotju z realnostjo) se zdi, da so na slovenski medijski sceni stalno zadolženi nekateri posamezni novinarji, in da zadeva predstavlja, skratka, specializirano tematiko. Prebiranje novic iz, denimo, kulture, znanosti, gospodarstva komajda omogoča izluščenje kake ocene o tem, kakšno je "stanje naroda", še manj pa namige o kakem njegovem izumiranju (čeprav insinuacij te vrste tudi tam kar mrgoli, so pa semantično spretno prekriti). Pri tovrstnem eksplicitnem govoru pa torej gre za specialistično, osamosvojeno temo, ki se topično zlasti napolnjuje na dva načina: bodisi z izkoriščanjem senzacionalnih, škandaloznih in nenavadnih tematik (begunci, azilantje, "izbrisani", protislovenski filmi v Italiji, hajderjanci v Avstriji...), ali pa z melanholičnim recitiranjem poljudne variante prav tiste zgodovine in narodnjaškega strokovnjaštva, ki smo ju označili zgoraj. Poglejmo si obe varianti, ki ju je izbral en sam članek. Prva:

Če slovenščino (nacionalno identiteto) kaj ogroža **od zunaj**, je to preplet gospodarskih, jezikovnih (angleščina, deloma nemščina) in kulturnih pritiskov in vplivov. Vsi delujejo posredno in niso plod velike zarote, čeprav včasih za njimi tiči premišljena politika (to velja zlasti za Avstrijo). (Poudarki izvirni).

Druga:

Slovenci smo za svoj jezik in identiteto občutljivi. To se zdi normalno – naša preteklost je zgodovina nenehnega, sistematičnega pritiska germanske in romanske države in civilizacijske gmote, nenehnega slovenskega etnično-geografskega krčenja, krčevite obrambe in težavnega prebijanja slovenščine v etabliran, v vseh pogledih uveljavljen jezik. Komaj smo se osamosvojili, že smo postali del druge skupnosti in ji oddali del suverenosti – prostovoljno, a po svoje zaradi objektivne razvojne prisile. Vstop v EU je del slovenskega odpiranja in prepletanja s svetom. To odpiranje prinaša nekatere nevarnosti, tudi za jezik in identiteto...²⁶

Tej melanholični poetiki je v istem sestavku ob koncu dodan tudi odkrito didaktičen, previden "optimizem", ki mimogrede osvrkne in nevtralizira zaskrbljenost, ki jo je poprej zbudil, o vseh treh obsesivnih javnih temah slovenstva, "identitete", rodnosti in "avtohtonosti":

V odnosu do jezika in nacionalne identitete nam najbolj manjka mirna samozavest. Čudno to niti ni. Zgodovinsko smo se bili vajeni braniti z zapiranjem vaze, komaj smo dobili lastno državo, pa smo jo deloma spet "odstopili". Kot ves svet nas pretresa globalizacija s svojimi kulturnimi in drugimi

* * *

²⁶ Janko Lorenci v članku Kakor kaktus na balkonu, *Delo*, 25. 5. 2004.

šoki, njen poglavitni skupni imenovalec na psihološki ravni pa je negotovost. Tu je tudi eden bolj nenavadnih (bolje ko gre ljudem, manj otrok imajo) in razmeroma novih strahov Zahoda – zamolkla bojazen, da bodo narodi demografsko usihali ali celo izumrli. Vendar odločno prevladujejo razlogi za nacionalno samozavest, in to bi si Slovenci lahko počasi vbili v glavo, tudi če bomo zaradi tega imeli kak razlog manj za tarnanje. Narod je in bo majhen, a še nikoli nas ni bilo toliko; vedno bolj smo izobraženi, dovolj patriotski, imamo svojo državo, razvojno scela še vedno napredujemo. Tu je tudi skozi zgodovino preverjena jezikovna in nacionalna trpežnost. Naš nacionalni obstoj ni bil kljub neznankam globalizacije še nikoli v zgodovini tako varen kot ta čas. Tako si lahko privoščimo nekaj manj napadalnosti in servilnosti in nekaj več samozvesti ter zdrave lahkomišelnosti – bo že kako. Navsezadnje smo tudi Mediteranci.

Medijski govor torej sugerira, da je samoumevno rasistični modernistični pogled na slovenstvo sicer v celoti veljaven in pravilen, da pa ga je treba trpeti z zmernim optimizmom; rešitev namreč ni ("bo že kako"): to je sporočilo, ki ima v strokovnjaškem govoru bistveno bolj alarmantno uglašeno inačico, npr. takole: "Slovenija je pred blokadami, ki se jih še sploh ne zaveda. Ogrožena je materialno in eksistenčno, nacionalno in duhovno."²⁷

Posebna poteza medijskega govora je tudi naturalizacija sovražnih govorov (in dogajanj, ki so sicer dojeta kot nevarnost) v normalnost, večinoma z inventivnim, ublaževalnim preimenovanjem, takole:

O tem [priseljivanju, op. I.Š.] živo razpravlja vsa zahodna Evropa. ... Pri nas ostaja vse tiho. Doživljamo sicer valove prebežnikov, ki v ogromni večini pri nas sploh ne nameravajo ostati, a že na tečasne zbegane goste reagiramo tako živčno in nerodno, da se je **alergičnost na tujce** verjetno precej povečala. Kljub vsemu v Sloveniji za zdaj ne moremo govoriti o splošni ksenofobiji, ampak prej o **nekakšni ksenoskepsi**. Dejstvo je, da bo tudi Slovenija potrebovala občutno priseljevanje (poudarki I.Š.).²⁸

SKLEP

Po vsem povedanem je sklep mogoče napraviti zelo jedrnato; pa tudi v duhu napovedi s projekta, s katerega avtorji v tem zvezku poročamo, ki je govorila o možnih načinih premoščanja obeh temeljnih percepcij etničnega razlikovanja, kot ju ponazarja razlika med uvodoma navedenima izjavama: "v Sloveniji živijo

* * *

²⁷ Marko Kos v članku Se Slovenci sploh zavedamo posledic staranja prebivalstva?, *Delo*, 25. 2. 2003.

²⁸ Janko Lorenci, članek Narod v rikvercu. *Sobotna priloga, Delo*, 17. 3. 2001.

različne etnične skupine" in "v Sloveniji potekajo procesi etničnega razlikovanja." Če bi se slednjemu razumevanju odločilno približala vsaj strokovni in (iz strokovnega ključno obveščeni) politični govor in če bi bilo neetično strokovnjaštvo uspešno diskreditirano, bi to gotovo pomenilo tudi preobrat v drugih javnih govorih o neprehodnih razlikovanjih – menda vsaj v medijskem.

Izpovejmo to misel z zaključnim komentarjem zgoraj obravnavanega zakonskega predloga. Če bi namreč ta slovenstvo razumel povsem zunaj psevdobioloških pojmovanj, bi imel priložnost kulturno skupnost slovenstva nagovoriti na bistveno bolj tvoren in uspešen, po naši presoji pa tudi hudo potreben način. Če bi tovrsten zakonski predlog državo Slovenijo razumel kot dedinjo vseh prejšnjih oblastnih tvorb na svojem ozemlju in hkrati, v skladu z veljavno ustavno opredelitvijo, resnično in izključno kot državo svojih državljanov (in prebivalcev), bi se lahko lotil konstruktivne "poprave" posledic vrste zgodovinskih dogodkov, ki so prebivalce na ozemlju današnje države Slovenije, državljane teh bivših držav, v različnih časih in okoliščinah pognale po svetu: avstroogrska, starojugoslovanska in italijanska revščina, socialistično dušenje smiselnega gospodarstva in osebnih samouresničitev, politična preganjanja vseh barv in provenienc, izgoni in deportacije, in nenazadnje neprostovoljni "beg možganov", ki jih povzročata vztrajno provincialna, pač narodnjaška "znanost" in "kultura". Če bi zakonski predlog tem ljudem in njihovim potomcem ponudil možnost repatriacije, in/ali možnost posebnih vezi z državo Slovenijo, bi imel sprejet tovrsten zakon znaten potencial za izboljšanje tako demografskih, kulturnih kot tudi ekonomskih razmer v Sloveniji. Če bi ustava in zakoni, ki urejajo kulturno različnost v Sloveniji in odnos do slovenstva zunaj meja Slovenije pojem "avtohton" nadomestili, na primer, s pojmom "zgodovinski", bi morda, v zelo optimistični projekciji, tako rekoč avtomatično odpadla vsaj polovica zgoraj naštetih moralističnih dilem, ki se lažno predstavljajo kot "znanstvene".²⁹

In če bi imela Slovenija načrtno, pametno vodeno imigracijsko politiko, razumne in aktivne integracijske ukrepe, strokovno podprto razumevanje narave svojega "zamejstva", "zdomstva" in "izseljenstva" (pa tudi "državljanstva"!)) kot legitimnih variant in delov slovenstva, ki ga ne bi čistunsko določale rasistične predstave o takih nebulozah, kot so "mešani zakoni" in "izumirajoča slovenščina", gojenje jezikov prednikov, negovanje folklornih simbolov in versko svobodo pa bi gledala kot normalne, nikogar ogrožujoče prakse, ki jih država lahko mirno dejavno podpira, bi slovenstvo končno dobilo priložnost, da namesto

* * *

²⁹ Vendar na tem mestu to predlagam z veliko mero previdnosti, na katero me je odločilno opozoril komentar kolege dr. Mirana Komaca. Po vsem povedanem namreč res ni razloga, da bi verjeli v očiščevalno moč epiteta "zgodovinsko" ob tem, da je celotna nacija (nacionalne) zgodovine tako zelo prežeta z mitologijami čistosti, in z modernistično metodo *ex aequo* vzpostavljanja smisla zgodovinskih dogodkov.

provincialnega, ekskluzivističnega, ksenofobnega rezervata postane ekspanzivna in perspektivna kulturna in politična skupnost. Taka bi namreč morala biti resnično patriotska politična vizija slovenstva – ki pa jo prevladujoči strokovnjaški govor, za katerega je videti, da ima dandanes kar neprebojen monopol, učinkovito onemogoča.

REFERENCE:

- Avšič, Jaka. 1946. Naš prvi pohod v Beneško Slovenijo. Ljubljana: Znanstveni inštitut – Oddelek za mejna vprašanja.
- Buchowski, Michał. 2004. Hierarchies of knowledge in central-eastern European anthropology. V: Šumi in Starman (ur.), 2004, str. 5 – 14.
- Bufon, Milan. 1992. Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost. Trst: ZTT.
- Deloria, Vine Jr. in Daniel R. Wildcat. 2001. Power and place. Golden, CO: Fulcrum.
- Dolenc, Danilo. 2004. Priseljivanje v Slovenijo iz območja nekdanje Jugoslavije po II. svetovni vojni. V: Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.), 2004.
- Čepič, Mitja in Ana Vogrinčič. 2003. Tujec in tuje v učbenikih. Kritična diskurzivna analiza izbranih primerov iz učbenika zgodovine. *Teorija in praksa*, 2003, let. 40, št. 2, str. 313-334.
- Hrvatina, Anton. 2004. Sovražna brezbriznost. [Intervju s poslancem narodnosti Robertom Batellijem]. V: *Mladina*, 12. januar 2004, http://www.mladina.si/tekstnik/200402/clanek/slo-manjsine-anton_hrvatina/ (pristop: 14. 1. 2005).
- Jones, Doug. 2003. Kinship and Deep History: Exploring Connections between Culture Areas, Genes, and Languages. *American anthropologist*, 105/3, str. 501-514.
- Južnič, Stane. 1993. Identiteta. Ljubljana: FDV.
- Knežević Hočvar, Duška. 1999. Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe : domačinska zamišljanja nacije in lokalitete. Ljubljana: Založba ZRC.
- Knežević Hočvar, Duška. 2003. Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 40/2, str. 335-356.
- Knežević Hočvar, Duška. 2003a. Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoj nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 19/43, str. 29-46.
- Knežević Hočvar, Duška. 2004. Vanishing nation: discussing nation's reproduction in post-socialist Slovenia. V: Šumi in Starman (ur.), 2004, str. 22 – 30.
- Komac, Miran. 1990. Politična kultura, narodnostna identiteta, migracijski procesi in etnorazvoj. Protislovja narodnostnega razvoja Slovencev v Videmski pokrajini. Ljubljana: FDV (doktorska disertacija).
- Komac, Miran. 2004. Varstvo "novih" narodnih skupnosti v Sloveniji, V: Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.), 2004.

- Komac, Miran. 2004a. Uvod. V: Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.), 2004, str. i – iv.
- Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.), 2004. Percepcije slovenske integracijske politike. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Luthar, Breda. 2001. Žurnalizem: poetika skupnosti pod krinko kronologije dogodkov. *Teorija in praksa*, 38/2, str. 201-212.
- Luthar, Breda. 2003. Produkcija lokalne slave. *Teorija in praksa*, 40/2, str. 287 – 312.
- Predlog zakona o odnosih republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. 2004. Zbirke Državnega zbora RS - predlogi zakonov, Ljubljana, 13. maj 2004, http://www2.gov.si/zak/Pre_Zak.nsf/0/71743673e1e8d4efc1256ea800326194?OpenDocument. (pristop: 3. 2. 2005).
- Roter, Petra. 2004. Opredeljevanje manjšin. V: Komac, Miran in Mojca Medvešek (ur.), 2004.
- Sedmak, Mateja. 2002. Kri in kultura. Etnično mešane zakonske zveze v Slovenski Istri. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, Knjižnica Annales Majora.
- Starc, Gregor. 2004. Power struggle in the black box of sport: sport as the arena of Slovenian nationalism (Oblastni boj v črni skrinjici športa: šport kot arena slovenskega nacionalizma) : doktorska disertacija. Ljubljana: ISH. 265 str.
- Šumi, Irena. 2000. Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana: Založba ZRC.
- Šumi, Irena. 2000a. Slovensko narod(nost)no vprašanje: akademska tradicija ali ideologija?. *Časopis za kritiko znanosti*, 28/198-199, str. 257-271.
- Šumi, Irena. 2001. The Slovenian 'national question': an academic tradition or an ideology?. V: Podnar, Gregor (ur.). *Vulgata : Kunst aus Slowenien : 12. Mai - 24. Juni 2001, Neuer Berliner Kunstverein*. Berlin: Neuer Berliner Kunstverein; Ljubljana: Galerija Škuc, str. 1-18 (supplement).
- Šumi, Irena. 2003. What do state borders intersect? Natives and newcomers in Val Canale, Italy. *Focaal - European Journal of Anthropology*, št. 41, str. 83-94.
- Šumi, Irena in Hannah Starman (gost. ur.). 2004. *The anthropology of East Europe review*, 22/2. Ithaca, NV: Field and International Study Program, College of Human Ecology, Cornell University and Dept. of Sociology and Anthropology, Central Connecticut State University.
- Therman, Eeva in Millard Susman. 1993. Human Chromosomes (3. izdaja). New York: Springer-Verlag.

- Wildcat, Daniel R. 2004. Preliminary reflections on the challenges of rethinking post-colonial and post-socialist realities. V: Šumi in Starman (ur.), str. 92-98.
- Wildcat, Daniel R., Irena Šumi in Deloria, Vine Jr. 2004. Commentary: a response to Doug Jones. *American anthropologist*, 106/3, str. 641.
- Zupančič, Jernej. 1999. Slovenci v Avstriji. Ljubljana: Inštitut za geografijo.

SPECIALISTIČNO PROUČEVANJE ZAKONSKO ZAŠČITENIH NARODNOSTNIH MANJŠIN V SLOVENIJI DO OBDOBJA DRŽAVNE OSAMOSVOJITVE. ZGODOVINSKI PREGLED

SPECIALISED STUDIES OF LEGALLY PROTECTED NATIONAL MINORITIES IN SLOVENIA, BEGINNINGS TO STATE INDEPENDENCE. A HISTORIC OVERVIEW

The contribution discusses the historiography of specialised research of legally protected minorities in the Slovenian territory in three time periods: from mid-1920s, a period which coincides with the first institutional beginnings of such research in the Kingdom of Yugoslavia, and extending to the Second World War and its aftermath, and to the disintegration of the Yugoslav federation in the mid-1990s, which brought about the creation of an independent Slovenian state. Contrary to the situation regarding the Slovenian minority populations in Italy, Austria, and Hungary, the research of legally acknowledged national minorities has not always been an obvious, and even less so a privileged theme in the tradition of the Slovenian national question. Elements of such research, which were particularly "interesting for the then authorities" in the Kingdom of Yugoslavia, were present in the activity of the Minority Institute in Ljubljana from mid-1920s to early 1940s. After a relatively long interruption of activity, the research focus on the Hungarian and the Italian minorities intensified substantially. It diversified interdisciplinary (and institutionally) in the early 1960s and expanded constantly in the 1970s and 1980s, reaching its unprecedented quantitative climax a few years after Slovenia's independence, before its accession to the European Union.

Keywords: legally protected minorities, autochthonous minorities, Hungarians and Italians in Slovenia

V prispevku je obravnavan historiat specialističnega preučevanja zakonsko zaščitene manjšin na slovenskem prostoru in sicer v treh časovnih obdobjih; od srede dvajsetih let, oziroma prvih institucionalnih nastavkov tovrstnega preučevanja v Kraljevini Jugoslaviji, do obdobja med drugo svetovno vojno in celotnega povojnega obdobja vse do razpada jugoslovanske federacije v začetku devetdesetih let in ustanovitve samostojne slovenske države. Preučevanje zakonsko priznanih narodnih manjšin v nasprotju s slovensko manjšinsko populacijo v Italiji, Avstriji in na Madžarskem nikakor ni ves čas sodilo med samoumevne, kaj šele privilegirane teme v tradiciji slovenskega narodnega vprašanja. V času Kraljevine Jugoslavije je v zvezi z dejavnostjo Manjšinskega inštituta v Ljubljani od srede dvajsetih do začetka štiridesetih let dvajsetega stoletja sicer mogoče govoriti o elementih tovrstnega preučevanja, ki je zlasti »zanimalo tedanje oblasti«, po daljšem premoru pa se je raziskovalna pozornost, posvečena madžarski in italijanski manjšini, znatno povečala in interdisciplinarno (in institucionalno) diverzificirala šele v začetku šestdesetih let, zatem v sedemdesetih in osemdesetih letih konstantno naraščala, v letih po državni osamosvojitvi Slovenije in pred njenim vstopom v Evropsko unijo pa vsaj v kvantitativnem pogledu dosegla dolge nepreseženi vrhunc.

Ključne besede: zakonsko zaščitene manjšine, avtohtone manjšine, Madžari in Italijani v Sloveniji

Desetega marca leta 1939, ko se je z začetkom srbsko-hrvaških pogajanj o hrvaški avtonomiji začel proces konfederalizacije jugoslovanske monarhije, je poslanec Rada Lungulov v beograjski skupščini predlagal, naj se v slehernem izmed bodočih parlamentov osnuje posebno delovno telo za preučevanje manjšinskih vprašanj. Lungulov je med drugim dejal, so se ta vprašanja dotlej reševala zgolj na podlagi ekspertiz policijskih organov, ti pa so o tem vprašanju predložili običajno takšna poročila, kakršna so bila pogodu šefom posameznih strank. Zaradi tega naj bi se "v vsakem parlamentu" formiral "odbor za manjšinska vprašanja", ki bi jih moral preučevati "na znanstveni osnovi" in "suflirati Kraljevski vladi kako naj jih rešuje, da bo to skladno z našimi najvišjimi nacionalnimi interesi, pri tem pa imeti pred očmi tudi zaščito naših manjšin v sosednjih državah."¹

Podobno je v začetku leta 1939 izzvenelo tudi opozorilo jugoslovanskega notranjega ministra dr. Antona Korošca. Z očitnim namigom na nacionalsocialistično Nemčijo, kjer se je cela vrsta državnih in privatnih inštitutov ter državnih in strankinih ustanov² ukvarjala s t.i. "Volkstumfragen", politična instrumentalizacija teh vprašanj pa je preko intenzivne nacifikacije nemških manjšin predstavljala enega izmed temeljev ekspanzivne politike Tretjega Reicha, se je zavzel za "znanstveno" osnovan pristop k preučevanju manjšinske problematike: "Sosednje države imajo celo množico znanstvenih in propagandnih ustanov in časopisov, ki spremljajo razvoj tega vprašanja, mi pa stojimo prekrizanih rok. Mi vse prepuščamo našim diplomatom. Tako se je dalo delati pred sto leti, danes pa nič več (...). Tudi mi moramo voditi 'znanstveno' politiko in ne smemo več prepuščati vsega čistemu naključju, usodi ..."³

Istega leta, ko je bilo v beograjskem parlamentu slišati ti dve opozorili, je v Subotici propadel že drugi poizkus, v sklopu tamkajšnje pravne fakultete ustanoviti poseben manjšinski inštitut, ki bi se ukvarjal predvsem z manjšinami na področju Kraljevine Jugoslavije. Leta 1931, ko je še vse kazalo, da bo tudi v resnici osnovan, je poročevalec v dnevniku *Slovenec* poudaril, da bo to "prvi inštitut te vrste, ker bo namenjen v prvi vrsti za narodne manjšine v državi sami in ne, kakor manjšinski inštituti v Nemčiji in Avstriji, ki se ne brigajo za svoje lastne manjšine ampak imajo predvsem nalog zasledovati usodo in gibanje nemških manjšin onstran meje." Takšnemu namenu naj bi služil "inštitut v Innsbrucku, oni v Heidelbergu, na Dunaju in v Berlinu ter madžarski v Pečuhu ob jugoslovanski meji. Vsi ti so bili

* * *

¹ Dušan Biber, Nacizem in Nemci v Jugoslaviji 1933-1941, Ljubljana 1966, str. 413, op. 3.

² Glede pregleda rajhovskih vladnih in strankinih ustanov, ki so se ukvarjale z nemškimi manjšinami, gl. Biber, op. cit., str. 276-284.

³ Ibid., str. 414.

ustanovljeni za manjšine izven lastne države, medtem ko bo subotiški namenjen v prvi vrsti za narodne manjšine v mejah kraljevine Jugoslavije ...” Po načrtih prosvetnega ministrstva naj bi inštitut v Subotici obsegal tri ločene oddelke, in sicer pravnega, zgodovinskega in statističnega, delovati pa bi začel “s pričetkom prihodnjega šolskega leta. Sodelovali bodo kot dopisni člani vsi oni, ki so se že v manjšinskem vprašanju udeleževali.”⁴

Tako koncipirana zasnova univerzitetnega manjšinskega inštituta je bila v svojem času izrazito moderna, v *Slovenčevem* članku pa je bila posebej poudarjena tista “specifična diferenca”, ki naj bi subotiški inštitut ločevala od večine sorodnih ustanov. Tako je, na primer, “Europäische Nationalitäten-Korrespondenz” o podobnem poskusu na Madžarskem, ki je zaradi svoji številnih manjšin v sosednjih državah povsem odkrito odklanjala priznanje poveljne teritorialne ureditve (“Nem, nem soha!”⁵), poročala šele sredi tridesetih let, ko naj bi na pobudo akademske mladine in senata Univerze v Budimpešti tudi madžarska vlada sklenila ustanoviti “Manjšinski inštitut” v sklopu Univerze. Toda tudi takrat naj bi direktor “Manjšinskega inštituta”, madžarski statistik dr. B. Kenéz, na vprašanje, ali name-rava njegova ustanova poleg madžarskih manjšin v tujini preučevati nemško manjšino na Madžarskem, odgovoril negativno. Šele kasneje naj bi korigiral tovrstno stališče, na razširitev delovnega programa inštituta tudi na narodne manjšine “intra” in ne zgolj “extra Hungariam” pa naj bi odločilno vplivala apelacija poslanca dr. Tiborja von Rakoszya. Poslanec naj bi po pisanju omenjenega lista v tej zvezi izjavil naslednje: “Vsakemu politično izobraženemu človeku, ki mu je pri srcu usoda madžarskih manjšin na odtrganih ozemljih, mora biti jasno, da obravnavanje domačih manjšin ne more ostati brez povratnega vpliva na usodo odtrganih bratov ...”⁶

Čeprav so bila za ustanovitev subotiškega inštituta že v začetku tridesetih let namenjena proračunska sredstva, vlada načrta na koncu ni odobrila, uresničen pa ni bil niti po ponovni pobudi tik pred izbruhom druge svetovne vojne.⁷ Prav tako je ostal na papirju tudi predlog sveta srbskih kulturnih društev in ustanov, da naj se v Beogradu ustanovi poseben znanstveni inštitut, “ki bi ob sodelovanju vseh naših nacionalnih in drugih ustanov zbiral in urejal gradivo o vseh vprašanih nacionalne in državne politike, zlasti v tistih krajih, ki so nacionalno ogroženi.”⁸ Edino izjemo na področju Kraljevine Jugoslavije je torej v celotnem obdobju med obema vojnama predstavljal ljubljanski, leta 1925 s strani petih nacionalno usmer-

jenih organizacij ustanovljeni Manjšinski inštitut (MI),⁹ ki je kasneje, od aprila 1931 dalje, kot samostojna institucija sodil pod prosvetno upravo Dravske banovine.¹⁰

Če se ozremo na delovni program MI, moramo ugotoviti, da je njegovo vsebino vsaj zaenkrat mogoče obnoviti le posredno, s pomočjo nemškega prevoda besedila letaka, ki ga je skupaj s spremnim dopisom inštituta iz Ljubljane prejel senator dr. Georg Grassl, ustanovitelj Kulturbunda jugoslovanskih Nemcev in kasnejši sekretar *Lige Nemcev v Kraljevini Jugoslaviji za Društvo narodov in razumevanje med narodi* (“Liga der Deutschen des Königsreiches Jugoslawien für Völkerbund und Völkerverständigung”). Grassl, ki je objavil serijo člankov v novosadskem *Deutsches Volkblatt*, je očitno poskrbel tudi za “zvest” prevod slovenskega teksta letaka (“eine möglichst wortgetreue deutsche Übersetzung”) in ravno ta prevod je zatem pod naslovom “Wer ist das Minderheiteninstitut in Ljubljana?” 22. oktobra 1925 objavilo glasilo nemške manjšine v Sloveniji, *Cillier Zeitung*.¹¹

Iz nemškega prevoda poslanega gradiva so torej bralci tega časopisa lahko izvedeli, da je naloga novoustanovljenega ljubljanskega inštituta “sistematično, na znanstveni podlagi sloneče narodnoobrambno delo z ozirom na manjšine slovenskega in srbohrvaškega jezika v Italiji, Avstriji in na zahodnem Madžarskem, na tuje naselbine v severozahodni Jugoslaviji in na slovenske naselbine po vsem ostalem svetu.”¹² Njegova dejavnost naj bi bila nadalje v “ohranjanju in urejanju arhiva, knjižnice in zbirke zemljevidov, v predstavitvi položaja naših manjšin s statističnimi tabelami, diagrami in zemljevidi kot tudi v uporabi zbranega gradiva v znanstvene, informativne in propagandne namene.”¹³

⁹ Kot je v septembru 1951 zapisal bibliotekar Narodne in univerzitetne knjižnice Vinko Zorman v vlogi za priznanje službenega staža, je bil inštitut ustanovljen na njegovo osebno pobudo, in sicer “za preučevanje narodnostnih in manjšinskih problemov ter vzdrževanje sprave z materialno podporo Jugoslovanske Matice in Ciril-Metodove družbe, od 1. aprila 1930 dalje do italijanske okupacije pa je bil prevzet v budget banske uprave v Ljubljani” (Janez Stergar, Sedem desetletij ljubljanskega Inštituta za narodnostna vprašanja. Ljubljana 1995, str. 11; dalje: Sedem desetletij ...). Ob Zormanu je nastanku ljubljanskega Manjšinskega inštituta botroval tudi tajnik Ciril-Metodove družbe (CMD), kasneje v nemškem taborišču Dachau preminuli dr. Janko Mačkovšek, njegove ustanoviteljice pa so bile po navedbah v letaku, čigar vsebino je oktobra 1925 objavil *Cillier Zeitung*, poleg Jugoslovanske Matice (JM) in CMD še druge nacionalno usmerjene organizacije tedanje slovenske civilne družbe: Jadranska straža, Slovenska straža in Gospodarski zvon. Konec aprila 1930 s strani oblasti razpuščena JM je kot soustanoviteljica inštitutu dala na razpolago svoje prostore in sofinancirala njegovo dejavnost, iz krogov JM pa je inštitutu po prihodu iz Trsta leta 1929 MI pridružil tudi dr. Lavo Čermelj, ki je s svojim publicističnim opusom in mednarodno aktivnostjo v tridesetih letih močno zaznamoval dejavnost in profil MI. Nadzorni svet inštituta so sestavljali predstavniki ustanoviteljic, strokovni svet pa “izbrani poznavalci mednarodne manjšinske problematike in naših manjšin.” Stergar, *op. cit.*, str. 13.

¹⁰ Janez Stergar, Okruški spominov na Franceta Ostanka. *Solska kronika*, 11, (35) 2002, št. 2, str. 258.

¹¹ Stergar, Sedem desetletij ..., str. 11.

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*

⁴ Jugoslavija za narodne manjšine. V Subotici se ustanovi manjšinski inštitut. *Slovenec*, 4. 6. 1931. Zahvaljujem se prof. Janezu Stergarju za kopijo članka.

⁵ Geslo madžarskih revizionistov: “Ne, ne, nikoli!”

⁶ Zgodovinski arhiv INV, fascikel 142; mapa “Inozemski manjšinski inštituti”.

⁷ Biber, *op. cit.*, str. 274.

⁸ *Ibid.*

Izvedeli so lahko tudi, da inštitutski arhiv zbira dokumente zatiranja slovenskih rojakov in njihovega odpora, inštitutska knjižnica in zbirka zemljevidov pa vključujeta objave o tem in o "tujem prebivalstvu v naši državi" in sta na voljo "vsakomur, ki jih želi uporabljati v znanstvene in propagandne namene".¹⁴ Manjšinski inštitut v Ljubljani, v kolofonu francoske in nemške izdaje prve inštitutske publikacije spomladi 1925 imenovan tudi "Institut za zaščito manjšin" ("Institut für Minderheitenschutz", "Institut pour la defense des droits des minorités"),¹⁵ je torej prvenstveno "pokrival" vprašanja slovenskih manjšin v Italiji in Avstriji (oz. po letu 1938 Nemčiji), a je že od samega začetka v skladu s svojo programsko zasnovo spremljal tudi položaj in dejavnosti nemške in madžarske manjšine na področju Dravske banovine.

Kljub temu, da njegovi stalni in občasni sodelavci niso strogo in dosledno "ločevali svojega strokovno-raziskovalnega dela od propagatorske dejavnosti in od posredovanja vsakovrstnih stikov in pomoči čez mejo",¹⁶ je bil omenjeni inštitut vse od svoje ustanovitve 1. februarja 1925 pa do razpustitve 11. aprila 1941, ko so Ljubljano zasedle italijanske čete, edina specializirana ustanova za preučevanje manjšinskih vprašanj na področju Kraljevine Jugoslavije; glede na to, da je z delom pričel že sredi dvajsetih let,¹⁷ pa je sodil med najstarejše tovrstne ustanove v Evropi nasploh. To po drugi strani ni pomenilo nikakršnega monopola; z ustanovitvijo "Aleksandrove univerze" leta 1919 so bili namreč tudi v okviru Almae Mater Labacensis ustvarjeni kadrovske pogoji za znanstveno in strokovno preučevanje različnih vidikov "slovenskega narodnega vprašanja", torej tudi manjšinskega, ustrezno platformo za objavljane tovrstnih prispevkov pa je ves čas med obema vojnama predstavljal tudi slovenski revialni tisk. Tako je, na primer, *Sodobnost* leta 1938 objavila prvo "poglobljeno analizo problematike nemštva na Slovenskem na podlagi kritične interpretacije statističnih virov", ki jo je napisal dr. Fran Zwitter.¹⁸

* * *

¹⁴ *Ibid.*

¹⁵ Pod tem imenom ga je 13. 9. 1925 prvič apostrofiral tudi *Cillier Zeitung*, ko je v zvezi s prvo objavljeno inštitutsko publikacijo pod naslovom "Ganz wahrheitsgemäß?" na prvi strani med drugim zapisal: "Von einer uns, also einer nationalen Minderheit, bisher völlig unbekannten Stelle in Ljubljana, die sich 'Institut für Minderheitenschutz' nennt, ist vor einiger Zeit eine Broschüre in serbischer Sprache herausgegeben worden, die sich mit der 'Lage der Slowenen in Österreich und jener der Deutschen im Königsreiche SHS' beschäftigt ..." (Zgodovinski arhiv INV, fascikel 143). Že kmalu zatem, 22. oktobra 1925, pa je isti list prav tako na prvi strani že objavil sestavek, v katerem je že v samem naslovu ("Wer ist das Minderheiteninstitut in Ljubljana?") uporabil naziv Manjšinski inštitut. – Tudi za kopijo tega članka se zahvaljujem inštitutskemu kolegi Janezu Stergarju.

¹⁶ Stergar, Sedem desetletij ..., str. 15.

¹⁷ Torej skoraj istočasno s dunajskim Inštitutom za statistiko manjšinskih ljudstev (Institut für Statistik der Minderheitsvölker). Dunajski inštitut, ki ga je vodil privatni docent Wilhelm Winkler, je bil sicer formalno ustanovljen že leta 1922 (Stergar, *op. cit.*, str. 15).

¹⁸ Glede predvojnih prispevkov tega in drugih avtorjev (B. Grafenauer, Franjo Baš) *cf.* podrobneje: Janez Cvirn, Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovinopisje o Nemcih na Slovenskem (1848-1941), v: "Nemci" na Slovenskem 1941-1955. Izsledki projekta. Vodja projekta in urednik: Dušan Nečak. Ljubljana 1998, str. 32-34. (Dalje: "Nemci" na Slovenskem 1941-1955).

Kot je mogoče razbrati iz imen ustanoviteljic "Manjšinskega inštituta v Ljubljani", je bilo njegovo delovanje zamišljeno izrazito "narodnoobrambno", pri čemer pa je ta pojem v predvojnih razmerah konkurirajočih si ozemeljskih revizionizmov (in seveda zlasti ob dejstvu, da je velik del slovenskega naroda ostal izven državnih meja in bil zlasti v fašistični Italiji izpostavljen brutalni denacionalizaciji) impliciral tudi povsem nesporno "iredentistično" komponento. Večji del pozornosti so njegovi sodelavci sicer posvečali položaju slovenskih manjšin v sosednjih državah, v skladu s programsko zasnovo inštituta pa so spremljali in analizirali tudi položaj in dejavnosti nemške in madžarske manjšine v tedanji Dravski banovini. Kljub medvojnemu uničenju največjega dela inštitutskega arhiva še danes ohranjene akribično izpolnjene vprašalne pole inštituta, s katerimi je bilo od srede dvajsetih let do leta 1941 dokumentirano stanje na področju nemškega in madžarskega manjšinskega šolstva, pričajo o tovrstni dejavnosti.

Hkrati je ljubljanski Manjšinski inštitut vodil kar najbolj natančen kataster podatkov o "naših manjšinah",¹⁹ ti pa naj bi bili obdelani tako, da bi bilo mogoče Ligi narodov, ki je v obdobju med obema vojnama bdela nad sistemom manjšinskega varstva, po potrebi postreči s kar najbolj neovrgljivimi dokazi "o napadih naših nasprotnikov Italijanov, Nemcev in Madžarov."²⁰ Tako se je MI že nekaj mesecev po svoji ustanovitvi na negativno poročanje o položaju nemške manjšine v Sloveniji odzval z izdajo publikacije, namenjene članicam Lige narodov, v kateri je avtor Stanko Erhartič, podpisan s psevdonimom Carinthiacus, položaj Slovencev na Koroškem oz. v Avstriji primerjal s položajem nemške manjšine v Kraljevini SHS. Knjižica, sprva objavljena le v srbskem jeziku in v cirilici, zatem pa prevedena v angleški, nemški in francoski jezik, je v Celovcu naletela na kritike, že naslednje leto pa sta nanjo odgovorila tudi koroška zgodovinarja Martin Wutte in Oskar Lobmeyr-Hohenleiten v publikaciji z naslovom "Die Lage der Minderheiten in Kärnten und in Slowenien".

Če je Carinthiacus *alias* Erhartič položaj nemške manjšine v Kraljevini SHS poskušal predstaviti kot zadovoljiv ali celo dober, položaj koroških Slovencev pa kot najbolj slab in brezupen celo v primerjavi "s katerokoli manjšino v kaki evropski državi", sta Lobmeyr in Wutte v delu, ki sta ga financirala koroška deželna vlada in dunajsko finančno ministrstvo, "alibičnost" tovrstne pozicije poskušala razkrinkati tako, da sta središče pozornosti s položaja nemške manjšine v Kraljevini SHS nasploh zožila zgolj na položaj nemške manjšine v Sloveniji, tu pa je bil

* * *

¹⁹ Iz katastra o "naših manjšinah po političnih občinah in ob upoštevanju tudi najmanjših enot" naj bi bila natančno razvidna "narodnostna delitev po uradnem in našem lastnem štetju, vpliv šole, cerkve, občinske uprave, zadržanje oblasti in uradništva, politična preganjanja, naše in naših nasprotnikov kulturne in gospodarske ustanove, dejavnost tujih raznarodovalnih in naših obrambnih društev, volitve in volilna geometrija, socialne razmere naših rojakov itd. (...)" Stergar, *op. cit.*, str. 13.

²⁰ *Ibid.*

odnos lokalnih oblasti do manjšine resnično slabši kot v Vojvodini.²¹ Tako kot publikacija Manjšinskega inštituta je bila tudi njuna knjižica namenjena seznanjanju članic Društva narodov v Ženevi, temeljna slabost obeh tiskov pa je bila v pristranskosti, ki se je na eni strani kazala v nekritični apologiji lastnega, ne ravno zgledega postopanja z manjšino, na drugi strani pa v dosti bolj fundirani kritiki "sosedovega" ravnanja z njo.²²

Ljubljanski inštitut pa ni strokovno "servisiral" le Manjšinskega kongresa v Ženevi, kjer so pomembno vlogo igrali primorski Slovenci (Josip Wilfan, Engelbert Besednjak), temveč je pripravljala tudi strokovne elaborate za tedanje oblasti. Tako je, na primer, kmalu zatem, ko sta pred januarskim obiskom ministrskega predsednika Stojadinovića v Berlinu njen položaj v svojih poročilih svojim zunanjim ministrstvom analizirala avstrijski generalni konzul Schmidt (21. decembra 1937) in nemški poslanik Viktor von Heeren (22. decembra 1937), izdelal pregledno študijo, v kateri so bili navedeni podrobni statistični podatki o manjšinskem šolstvu in drugih aspektih življenja nemške manjšine v Sloveniji.²³ Referat je bil dokončan v aprilu 1938, vlogo edinega "zaščitnika" v njem obravnavane manjšine pa je komaj mesec pred tem že prevzel Hitlerjev Tretji Reich, čigar meje so se s priključitvijo Avstrije v marcu 1938 pomaknile na Karavanke.

Z nemškim napadom na Poljsko in izbruhom druge svetovne vojne v septembru leta 1939 je bilo dokončno konec sistema manjšinskega varstva ženevske Lige narodov, ki je iz vrste razlogov že med obema vojnama temeljito odpovedal,²⁴ končalo pa se je tudi inštitutsko "servisiranje" Manjšinskega kongresa v Ženevi. Aprila 1941 je z napadom sil Osi na Kraljevino Jugoslavijo, italijansko zasedbo Ljubljane in razkosanjem predvojnega ozemlja Dravske banovine med Nemčijo, Italijo in Madžarsko prenehal delovati tudi Manjšinski inštitut v Ljubljani. Da ne bi padel v roke okupatorju, je bil uničen večji del njegovih arhivskih gradiv, skrita v NUK pa je vojno preživela le inštitutska knjižnica.

Vsaj v tistem delu Slovenije, ki so ga zasedli Italijani, pa študijska dejavnost predvojnih inštitutskih sodelavcev tudi v času okupacije ni povsem zamrla. V ljub-

* * *

²¹ Tudi sicer je bila med položajem vojvodinskih Nemcev in nemške manjšine v Sloveniji precejšnja razlika; prvi so bili v ogrski polovici habsburške monarhije izpostavljeni brezobzirni madžarizaciji, tako da je manjšinski status v jugoslovanskem državnem okviru zanje pomenil objektivni napredek.

²² Seveda sta Wutte in Lobmeyr v svojem odgovoru obregnila tudi ob izdajatelja Carinthiacusovega spisa, namreč "Institut für Minderheitenschutz" (sic!), in zadržila, da je njegovo ime zavajajoče, "kajti tisto, kar se imenuje 'inštitut', je, kot pove z njegove strani izdani letak, zasebna, s strani petih slovenskonacionalnih obrambnih združenj plačana izpostava." - M. Wutte, O. Lobmeyr, Die Lage der Minderheiten in Kärnten und in Slowenien. Klagenfurt 1927, str. 6.

²³ Biber, *op. cit.*, str. 120.

²⁴ V tej zvezi npr. prim. še vedno temeljno delo Christopha Gütermanna (Das Minderheitenschutzverfahren des Voelkerbundes. Duncker und Humblot, Berlin, 1979, 360 str.) in avtorjevo oceno v *Zgodovinskem časopisu*, Ljubljana, 36, 1982, 3-4, str. 255-257.

ljanskem krogu okoli dr. Janka Mačkovška, ene izmed osrednjih osebnosti Slovenske zaveze, zveste jugoslovanski vladi v Londonu, je bila v letih 1941-1943 izdelana cela vrsta študij, elaboratov in spomenic, v katerih so bila poleg bodočih meja obravnavana zlasti vprašanja, kako ob "prevratu", oziroma po vojni, postopati s t.i. "tujerodci". V tem pogledu je bilo sprejeto talionsko načelo oz. načelo retorizacije. "Okupatorji so nam pokazali s svojim barbarskim postopanjem pota in sredstva, s katerimi jim moramo povrniti milo za drago, in to v taki meri, da si bodo za vedno zapomnili našo osveto ..." je bilo na primer rečeno v elaboratu "Vojna škoda in nje poravnava iz zaplenjene tuje imovine" z dne 15. decembra 1942.²⁵ Množičnemu izseljevanju tistih Slovencev, ki po ocenah nacističnih oblasti niso bili primerni za ponemčenje, naj bi po vojni sledilo množična izselitev nemške manjšine. Pisec, ki je 10. marca 1943 postavil tezo o kolektivni odgovornosti nemškega naroda (oziroma zastopal stališče, da je "za krivice, ki jih je pretrpel naš narod, odgovoren ves nemški narod kolektivno, ker ves nemški narod drži oni nacionalno-socialistični sistem, ki je krivec vseh nam povzročenih grozot"), je med drugim predlagal ustanovitev odbora, ki naj natančno opredeli pojem "Nemca".²⁶

Dejansko so si bila stališča, ki sta jih v pogledu povojne usode nemške manjšine zavzemala v državljanski spopad zapletena meščanski in revolucionarni tabor, v marsikaterem pogledu dokaj podobna, le da je jih je blok zastopnikov predvojnih strank, združenih v Slovenski zavezi, sprejel že v letih 1941-1943, partizanska stran pa šele po ustrezni odločitvi drugega zasedanja AVNOJ v Jajcu. Prav tako ni mogoče spregledati dejstva, da je med tistimi, ki so na obeh straneh artikulirali tovrstna stališča, pomembna vloga pripadla predvojnemu sodelavcu MI.

Ko je bil januarja 1944 v Rogu ustanovljen Znanstveni inštitut pri Izvršnem odboru Osvobodilne fronte (ZI IO OF), ki je nadaljeval tudi delo predvojnega

* * *

²⁵ Tone Ferenc, Nemci na Slovenskem med drugo svetovno vojno, v: "Nemci" na Slovenskem 1941-1955, str. 115. - V študiji z naslovom "Kolikšna je življenska moč in kolikšne so latentne in strokovne rezerve Slovencev radi prevzema posestev in poslov, ki jih imajo tujerodci na slovenskem ozemlju" z dne 11. oktobra 1941, je bilo v obliki skupnega stališča "vseh skupin", zastopnic predvojnih meščanskih strank, ki so tvorile Slovensko zavezo, predvideno popolno "očiščenje" slovenskega ozemlja "tujih etničnih elementov" (*ibid.*), v elaboratu z naslovom "Vojna škoda in nje poravnava iz zaplenjene tuje imovine" z dne 15. decembra 1942 pa tudi sekvester celotne imovine jugoslovanskih državljanov "sovražne narodnosti", torej jugoslovanskih Nemcev, Italijanov, Madžarov in Bolgarov (*ibid.*). Izgon "državno nezanesljivih manjšin ali sploh pripadnikov tujih narodnosti" s predvojnega državnega ozemlja je predvidel tudi elaborat z dne 7. septembra 1942 ("Severna meja na Štajerskem - minimum"); v njem je bilo med drugim rečeno, da mora biti po vojni državno ozemlje "brezpogojno nacionalno čisto, brez vsakih državno nezanesljivih manjšin ali sploh pripadnikov tujih narodnosti"; *ibid.*, str. 116), medtem ko naj bi na ozemljih, priključenih po vojni, prišlo do zamenjav prebivalstva. V naslednjem elaboratu, imenovanem "Prva faza reparacij", je bilo 15. januarja 1943, v času nemškega poraza pri Stalingradu, dobesedno rečeno: "Dokler bodo Nemci živeli med Slovenci, tako dolgo ni misliti na smoteno in ustvarjalno narodno zavednost, ki je potrebna vsakemu državnemu narodu, ako neče, da propade. Torej je nujna samoobramba, ako zahtevamo, da se popolnoma izčisti naše narodno telo nemške primesi, to pa s popolnim in brezkompromisnim izgonom Nemcev z našega ozemlja." *Ibid.*

²⁶ *Ibid.*

Manjšinskega inštituta, ga je že kmalu po ustanovitvi obiskal tajnik Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije Rodoljub Čolaković²⁷ in njegove člane seznanil s odločitvijo o izgonu vseh Nemcev iz Jugoslavije.²⁸ Dne 2. septembra 1944 je dr. Makso Šnuderl, predsednik Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo predlagal, da se sprejme "stališče do Nemcev, ki so bili povečini vsi v kulturbundu in zagrešili že po bivših jugoslovanskih zakonih veleizdajo",²⁹ nato pa naslednjega dne študijski komisiji pri predsedstvu SNOS tudi dejansko predložil "Predlog za prve ukrepe pri prevzemu oblasti na Slovenskem Štajerskem". To ni bil njegov zadnji predlog; druga verzija, dodana prvi, je bila datirana 17. septembra 1944, nanjo pa so vplivale pripombe Šnuderlovih pravniških kolegov. Tako je, na primer, 12. septembra 1944 predsedniku Študijske komisije Znanstvenega inštituta, pravniku dr. Ladu Vavpetiču, obširne pripombe posredoval pravnik dr. Igor Rosina in v njih izhajal iz stališča, da se bo slovenskemu narodu ob koncu vojne ponudila zgodovinska priložnost, "da se znebi na severni meji svojih nemških manjšin, ki so mu prizadele baš neposredno pred to in med to vojno toliko gorja."³⁰

Kmalu potem, ko je Šnuderl svoja stališča še podrobneje elaboriral (in pri tem v veliki meri sledil logiki meril in postopkov, ki so jih uporabile nemške okupacijske oblasti pri izgonu Slovencev s Štajerske v Srbijo, oz. v NDH leta 1941), je študijska komisija pri predsedstvu SNOS naročila direktorju Znanstvenega inštituta dr. Franu Zwitteru in njegovim sodelavcem dr. Lavu Čermelju, dr. Luki Sienčniku in Lojzetu Udetu, naj izdelajo elaborat o odnosu do "tujerodcev" neposredno ob prevzemu oblasti in po njem.

Glede Italijanov je njihov elaborat, predložen 25. novembra 1944, predvidel, da se izženejo vsi, ki so se na slovensko ozemlje naselili po 3. novembru 1918 (šlo je za kategorijo t.i. "regnicolov"), in vsi, ki so sodelovali pri nasilni italijanizaciji in zatiranju Slovencev in Hrvatov. Zavzeto je bilo tudi stališče glede Madžarov. V celoti naj bi bilo "število izgnanih Madžarov majhno", izgnani pa bi bili vsi tisti, ki so se priselili po 6. aprilu 1941, in vsi tisti, ki so se pregrešili proti slovenskemu narodu in jugoslovanski državi.³¹ A če je bilo glede Nemcev v elaboratu sprejeto stališče, da se izžene "skoraj vsa nemška manjšina", so bila študijski komisiji merila za izgon premila in je določila strožji kriterij, po katerem bi bili izgonu podvrženi "vsi tisti Nemci, ki so delali proti našim narodnim interesom, ne glede na to, ali so

bili pripadniki kakšne narodno socialistične organizacije".³² Štiri dni zatem so že omenjeni člani ZI na dvanaesti seji študijske komisije pri predsedstvu SNOS, ki so ji prisostvovali tudi nekateri člani IO OF in predsedstva SNOS, predložili dopolnjeni "Predlog za postopanje s tujerodci". Ta je v resnici predvidel izgon vseh Nemcev z izjemo tistih, ki so sodelovali v partizanskem gibanju ali ga podpirali, podoben kriterij pa je obveljal tudi za Italijane in Madžare.³³

Vsaj glede nemške manjšine so se ti sklepi v prvem povojnem obdobju tudi v celoti uresničili. Na vprašanje, kakšne pravice bo ta manjšina v bodoče imela, je Boris Kidrič na seji Glavnega odbora OF 15. decembra 1945 lakonično odvrnil, da nikakršnih, ker je preprosto ne bo.³⁴ V prvem izmed obeh elaboratov, nastalih neposredno po koncu vojne ("Doneski k problematiki slovenještajerskega nemštva pred in med okupacijo 1941-1945"), je avtor Franjo Baš v novembru 1945 med drugim navedel najbolj sveže podatke o numeričnem stanju spodnještajerskega nemštva z dne 1. oktobra 1945; na ta dan naj bi "na Slovenskem Štajerskem in v Prekmurju" živel 9.349 Nemcev, od tega "3.587 v zaporih, oziroma v taboriščih", medtem ko naj bi 2.833 vodilnih osebnosti, dodobra kompromitiranih v obdobju intenzivne "nacifikacije" manjšine, že prej zbežalo v Avstrijo.³⁵ Dve leti kasneje je italijanski zunanji minister grof Carlo Sforza očitno še menil, da "avstrijsko-nemška manjšina" v Sloveniji zajema okrog dva odstotka prebivalstva, glede na to, da je njena specifična teža precej večja, pa lahko v kaki izmed morebitnih bodočih geopolitičnih konstelacij znova predstavlja latentno grožnjo "italijanstvu" Trsta.³⁶ V resnici je uradni popis prebivalstva leta 1948 na ozemlju Slovenije naštel le še

³² Ferenc, *op. cit.*, str. 118.

³³ *Ibid.*, str. 119. – Vsaj pri predvojnih nemških državljanih Jugoslavije je bilo to načelo tudi dosledno uveljavljeno. Na vprašanje Jovana Šena, po vsej verjetnosti Nemca iz Vojvodine, ali se lahko vrne v Jugoslavijo, je, denimo, načelnik oddelka za repatriacijo vojne misije FNRJ, podpolkovnik Sardelić, dne 13. decembra 1946 odgovoril: "Svi Volksdeutscheri, koji su živeli u Jugoslaviji izgubili su zakonom državljanstvo FNR Jugoslavije, osim onih koji su aktivno pomagali Narodno Oslobođilačku Borbu ili Pokret ili učestvovali u njem. U vezi toga ne možete da se repatriirate natrag u FNR Jugoslaviju" Vladimir Geiger: HEIMKEHR. Povratak slavonskih Nijemaca nakon Drugog svjetskog rata iz izbjeglištva/ prognaništva u zavičaj i njihova sudbina. V: *Scrinia Slavonica*. Godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest. Slavonski Brod, št. 3. 2003, str. 532.

V tej zvezi Geiger ugotavlja: "Tvrdnje, da je jugoslovenskim Nijemcima nekim navodnim zakonom oduzeto državljanstvo Jugoslavije, bez temelja su i neistinite. Jugoslavenskim Nijemcima su uskraćena sva nacionalna, politička i građanska prava u Jugoslaviji, ali oni su i dalje, unatoč svemu, bili jugoslavenski državljani (...). Uz sve, jugoslavenski su vlasti uporno zastupale takav stav, iako bez pravnog temelja." Šele z Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o državljanstvu FNRJ z dne 1. decembra 1948 je bilo namreč tistim pripadnikom nemške manjšine, ki se niso več nahajali v Jugoslaviji, ki so do tedaj pobegnili ali bili pregnani, odvzeto državljanstvo FNRJ (*ibid.*). Glede drugačnega mnenja gl. Repe, *op. cit.*, str. 154-155, kjer govori o odvzemu državljanstvih pravic po 16. členu Zakona o državljanstvu Demokratske federativne Jugoslavije.

³⁴ Repe, *op. cit.*, str. 150.

³⁵ Zgodovinski arhiv INV, Splošni oddelek (novi fond), fasc. 26, mapa 127.

³⁶ Carlo Sforza, Jugoslavia. Storia e ricordi. Milano-Roma 1948, str. 12-13.

²⁷ Takrat tajnik Protifašističnega sveta narodne osvoboditve Jugoslavije.

²⁸ Fran Zwitter, Diplomatski problem jugoslovansko-avstrijske meje. *Zgodovinski časopis*, 1979, 2/33, str. 145-146.

²⁹ Tone Ferenc, *op. cit.*, str. 117.

³⁰ Božo Repe, "Nemci" na Slovenskem po drugi svetovni vojni, v: "Nemci" na Slovenskem 1941-1955, str. 147.

³¹ *Ibid.*, str. 149.

1.824 Nemcev in 582 Avstrijcev.³⁷ Najštevilčnejša predvojna narodna manjšina na ozemlju Slovenije je s tema dvema elaboratoma Franja Baša, izmed katerih je bil drugi ("Slovenski Nemci 1918-1945") izdelan na podlagi dopisa in smernic "Komisije za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo" z dne 31. januarja 1946,³⁸ za daljše obdobje prenehala biti študijski objekt.³⁹

Poleg le delno ohranjenih poročil in uradnih statistik, ki jih je neposredno po vojni v zvezi z njenim izgonom izdeloval zanj zadolženi republiški aparat OZNA, se je neposredno po koncu vojne s vprašanjem "notranjih" manjšin v Sloveniji na institucionalni ravni ukvarjal tudi republiški referat za manjšinsko šolstvo pri republiškem ministrstvu za prosveto, vendar znotraj neprimerno bolj omejenega delokroga in s tedanjim fluidnim razmeram primerno atendistično držo, ki je prišla do izraza zlasti v službenem "Poročilu o delovanju referata za manjšinsko šolstvo pri slovenskem ministrstvu za prosveto NVS" (sic!) z dne 23. septembra 1945. Potem ko je namreč referent Josip Tavželj na samem začetku poročila, namenjenega prosvetnemu ministrstvu Demokratične Federativne Jugoslavije (DFJ) v Beogradu ugotovil, da je s "preselitvijo Kočvarjev"⁴⁰ in "begom Nemcev

³⁷ Kot ugotavlja Mitja Ferenc, iz statistike "ni mogoče ugotoviti, kakšno število oseb se v popisu leta 1948, zaradi dejanskega znižanja števila Nemcev po 2. svetovni vojni in kulturno-političnih vplivov ni želelo izjasniti za Nemce oz. Avstrijce. Da so bili pri popisovanju tudi taki, ki se iz različnih nagibov niso javili za 'Nemce', so ugotovile že uradne slovenske statistične oblasti leta 1948. Koliko je bilo pri vseh popisih po vojni tistih, ki se zaradi 'strahu' niso opredelili kot Nemci ali Avstrijci, ni mogoče dokazati. Dejstvo pa je, da so vsi nadaljnji popisi ugotovili vedno manjše število oseb obeh narodnosti in oseb z nemškim maternim jezikom, tudi zadnji popis l. 1991, ko moremo le zelo težko govoriti o strahu pri izjasnjevanju o narodnosti oz. maternem jeziku" (M. Ferenc, "Nemci" na Slovenskem v popisih prebivalstva po drugi svetovni vojni, v: "Nemci" na Slovenskem 1941-1955, str. 273).

³⁸ Omenjeni elaborat (oz. "poročilo") je 16. maja 1946 v imenu "Enketne (sic!) komisije za ugotovitev narodnopolitičnega življenja Nemcev v Sloveniji pred kapitulacijo Nemčije 9. 5. 1945" podpisal Franjo Baš. "Osnovno vprašanje", obravnavano v poročilu "Slovenski Nemci 1918-1945", je po Baševi oznaki iz Predgovora predstavljala "ideološka in svetovnonazorska usmerjenost slovenskih Nemcev v najnovejši dobi ter organizacijske oblike in načini za uveljavljanje ideološkega in svetovnonazorskega programa nemške manjšine na Slovenskem." "Za rešitev tega vprašanja" so po Baševih navedbah "nudili potrebno gradivo in razpoložljivo delovno pomoč Komisija za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo v Ljubljani, njena podružnica za severovzhodno Slovenijo v Mariboru, okrožno načelstvo OZNE v Mariboru, Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS, Univerzitetna knjižnica v Ljubljani in študijska knjižnica v Mariboru ter Pokrajinski muzej v Mariboru". Poročilo je bilo izdelano v petih izvodih; en izvod je bil poslan Državni komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev v Beogradu, drugi Komisiji za ugotavljanje zločinov okupatorjev in njihovih pomagačev za Slovenijo v Ljubljano, tretjega je prejela njena podružnica v Mariboru, četrtega Znanstveni inštitut pri predsedstvu SNOS in petega Pokrajinski muzej v Mariboru. Baš je k tej navedbi ob koncu Predgovora lastnoročno pripisal naslednje: "Za original je smatrati izvod v Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS". - Zgodovinski arhiv INV, Splošni oddelek (novi fond), fasc. 52, mapa 1.

³⁹ Kataklizma druge svetovne vojne je torej s svojimi daleč v povojno obdobje segajočimi posledici povzročila, da sta z ozemlja današnje Slovenije zaradi različnih okoliščin izginili kar dve zgodovinski skupnosti, namreč dokaj številna nemška in maloštevilna judovska, po večini živeča v Prekmurju. Tamkajšnji Judje, v letu 1944, ko so na Madžarskem prevzeli oblast Szalasijsvi "puščičasti križarji", množično odpeljani v Auschwitz, so bili v predvojnih statistikah prebivalstva v Dravski banovini prišteti bodisi k nemški, bodisi k madžarski manjšini.

⁴⁰ Kot je znano, je prvo fazo te "preselitve" po razmejitvi z Italijo pozimi 1941/42 izvedel že Tretji Reich, in sicer z naselitvijo kočevskih Nemcev na domove predhodno prisilno izseljenih Slovencev v Posavju.

iz naše države" hkrati tudi konec nemškega manjšinskega šolstva v Sloveniji, je kot edini preostanek manjšinskega šolstva navedel madžarski manjšinski oddelek v Hodošu, zatem pa ob koncu dopisa izrazil prepričanje, da v času, ko še niso zaključena pogajanja o povojni razmejitvi s sosednjimi državami, ne kaže po nepotrebnem prejudicirati razmer:

Iz narodnostnih ozirov ne bi bilo umestno obremenjevati manj. šol. referata z nalogami, ki bi sprožile nastanek manjšinsko šolskih oddelkov za druge narodnosti pri nas. Previdnost nalaga v tej smeri pasivno zadržanje urada. Šele po popolnem izoblikovanju mednarodnih odnošajev, to je po nastanku povsem jasne situacije v narodnostnih vprašanjih bo možno izvajati pravilne zaključke in napotke za bodoče delo referata.⁴¹

Vodja referata za manjšinsko šolstvo pri slovenskem ministrstvu za prosveto se je s tem stališčem odzval na dopis prosvetnega ministrstva DFJ v Beogradu, ki je dne 19. septembra 1945 prosvetna ministrstva posameznih republik zaprosilo za osnovne podatke o "vseh narodnih manjšinah",⁴² nato pa novoustanovljenim referatom za manjšinsko šolstvo pri republiških vladah naložilo dolžnost, da zbirajo podatke tudi o drugih aspektih manjšinskega življenja. Tako je bilo v sedmi točki navodil, poslanih iz Beograda, določeno, naj referat poleg nujno potrebnih podatkov, navedenih že v predhodnih točkah, "po možnosti" izdela tudi "zgodovinski pregled (poreklo prebivalstva, ali je avtohtono ali kolonizirano)", nadalje pregled "razvoja manjšine v pogledu prirastka ali upada"; zbere naj "statistične podatke o naseljih", "vodi statistični pregled o verski pripadnosti narodnih manjšin, o organizaciji in sedežu cerkvenih oblasti" in evidentira podatke o sodelovanju manjšine "v narodnoosvobodilni borbi, žrtve v njej."⁴³ Z razumljivo izjemo poslednje so te naloge pravzaprav precej podobne tistim, s katerimi se je že pred vojno ukvarjal prosvetni oddelek Kraljeve banovinske uprave v Ljubljani, v sodelovanju z njim pa tudi predvojni Manjšinski inštitut.

V obdobje neposredno po vojni sodi tudi nastanek nedatiranega elaborata, ki ga je pod naslovom "Pregled razvoja manjšinskega pitanja na teritoriji Jugoslavije" sestavil France Ostanek.⁴⁴ Predvojni referent za manjšinske šole na prosvetnem oddelku Kraljeve banovinske uprave, od septembra 1945 dalje šef Odseka za manjšinske šole na Komiteju za šole in znanost pri Vladi FLRJ, je v njem obravnaval zlasti obdobje *entre deux guerres* (v tem obdobju naj bi bila, je zapisal, "SSSR

⁴¹ INV, t.a., 276.

⁴² V mislih je imelo tako jugoslovanske manjšine v sosednjih državah kot tudi manjšine na ozemlju DFJ, v ta namen pa je republiškim ministrstvom 11. oktobra 1945 poslalo posebne statistične tabele.

⁴³ INV, t. a., 276.

⁴⁴ Na ovitku, v katerega je vključno z navedenim vloženih več Ostanekovih elaboratov, je sicer navedena letnica 1946.

jedina država, gdje nije bilo nikakvog nacionalnog ili rasnog šovinizma i ugnjetavanja, gdje svi narodi žive u ravnopravnosti i zato u zadovoljstvu”),⁴⁵ a tudi leta vojne, ko so okupatorji na vseh zasedenih ozemljih uvedli svoje šole, zaključil pa s pregledom smernic, po katerih naj bi bilo urejeno manjšinsko šolstvo v novi državi. Značilno je, da se je v teoretičnem delu svojega referata skliceval “na dela in razmišljanja Lenina, Stalina, Marxa in Tita”, tovrstni kanón, v katerem je prominentno mesto zavzemal Leninov sekretar za manjšine, pa se ni kaj bistveno razširil niti do začetka petdesetih let, ko je tudi na Inštitutu za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani mogoče registrirati nastanek prvih elaboratov, posvečenih položaju madžarske manjšine v Sloveniji.⁴⁶

Ko se je s koncem vojne dejavnost Znanstvenega inštituta iz kočevskega Roga preselila v Ljubljano, so se njegovi sodelavci ukvarjali skoraj izključno s zbiranjem gradiva za zgodovino partizanskega gibanja, glede na intenzivno potekajoče priprave na mirovno konferenco pa tudi s sistematičnim objavljanjem “znanstveno utemeljenih zahtev po novih, pravičnejših mejah”.⁴⁷ Predvsem zaradi tovrstne usmerjenosti, razvidne v velikem številu izdanih publikacij, posvečenih vprašanju novih slovenskih meja na severu in zahodu, več let po vojni ob vseh organizacijskih levitvah, iz katerih je leta 1948 končno izšel Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani, ni bilo mogoče govoriti o konsistentnem preučevanju narodnih manjšin na ozemlju “Ljudske republike Slovenije”.

Vsaj v tem pogledu se ni veliko spremenilo niti tri leta po koncu vojne, ko je bil kot neke vrste naslednik predvojnega Manjšinskega inštituta v Ljubljani ustanovljen Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani (INV). Omenjeni inštitut, ki je izšel iz partizanskega Znanstvenega inštituta in njegovega povojnega Oddelka za meje, oziroma iz Inštituta narodne osvoboditve (v kar se je brez formalnega sklepa kasneje preimenoval Znanstveni inštitut), je bil sicer za razliko od predvojnega ustanovljen v okviru ljubljanske univerze, programsko pa je bil vezan na uredbo vlade LRS o ustanovitvi, izdano 7. februarja 1948. Uredba mu je določila tudi delokrog, ki je segal (kot je v predstavitvenem sestavku v *Slovenskem poročevalcu* zapisal Lavo Čermelj) “na in v področje” različnih fakultet.⁴⁸

* * *

⁴⁵ INV; t. a., 269. – Prim. tudi Suzana Felicijan Bratož, France Ostanek kot referent za manjšinsko šolstvo pri Ministrstvu za prosveto LRS in kot poverjenik za prosveto in kulturo pri Oblastnem ljudskem odboru Ljubljana, v: *Ostankov zbornik. Šolska kronika* 11, 2/2002, str. 273.

⁴⁶ Tako so bila v izboru literature, navedene v rokopisnem konceptu z naslovom “Madžarska manjšina v Jugoslaviji”, zastopana naslednja dela: Maršal Tito: Govor: Nacionalno pitanje v luči (sic!) narodnooslobodilačke borbe. AVNOJ – drugo zasedanje v Jajcu dne 29. 11. 1943 / Ustava FLRJ od 31. I. 1946/ Stalin: Marksizem in narodno –kolonialno vprašanje / Isti: Narodno vprašanje in socialna demokracija v listu Prosvetljenje v l. 1913 / Lenin: Revolucionarni proletarijat i pravo na samoopredeljenje (sic!) – INV; t. a., 278.

⁴⁷ Stergar, *op. cit.*, str. 24.

⁴⁸ “Po zgodovinskem in jezikovnem proučevanju zamejnih in obmejnih Slovencev ima zvezo s sedanjo filozofsko ali humanistično fakulteto, po zemljepisni strani manjšinske problematike pa z novoustanovljeno ma-

Nasploh naj bi bil inštitut po “svoji formi kot republiška znanstvena ustanova na univerzi” nekaj “povsem novega”.⁴⁹

Čeprav inštitutski zgodovinar Janez Stergar v jubilejni publikaciji ob sedemdesetletnici INV v marsičem upravičeno ugotavlja, da so bile inštitutske, sicer “ne prav podrobno našete” naloge “v marsičem podobne tistim iz leta 1925, le da so nekaj posodobljene in manj določno narodnoobrambno formulirane”,⁵⁰ ustanovitvena uredba vlade LRS ni omenjala nikakršne oblike preučevanja domačih avtohtonih manjšin. Ustanovitveni akt, ki je stopil v veljavo z dnevom objave v Uradnem listu LRS 10. februarja 1948 je namreč določal, da je inštitut “samostojna državna ustanova”, ki se “vzdržuje iz posebne predračunske postavke univerze v Ljubljani”, njegova naloga pa je,

da podrobno proučuje politični, gospodarski, socialni in kulturni položaj in razvoj ob mejah in onstran meja živčih Slovencev ter objavlja izsledke tega proučevanja – zlasti med učečo se mladino – s tiskom in predavanji ...⁵¹

Da se je inštitutskemu vodstvu tako načrtan delokrog, naveden v tretji točki ustanovitvene uredbe, zdel znatno preozek, je po drugi strani razvidno iz sestavka o dejavnosti inštituta, ki ga je v glasilu slovenskega Pedagoškega društva *Popotnik* leta 1949 objavil Lojze Ude. V zvezi z zakonsko nalogo INV, da “preučuje politični, gospodarski, socialni in kulturni položaj in razvoj ob mejah in onstran meja živčih Slovencev”, torej v “STO, v Italiji, Avstriji in Madžarski”, je ugotovil, da je potrebna

tudi primerjava s stanjem nacionalnih manjšin, ki so v naši državi ali raznih nacionalnih manjšin v drugih državah, v Evropi in drugod. Potreben je študij postopanja Italije z drugimi narodnimi manjšinami, posebno še z Nemci na Tirolskem in s Francozi v Val d’Aosta. Vedeti je treba, kaj zahtevajo Avstrijci za svojo manjšino na Južnem Tirolskem, kaj pa so sami pripravljali dati Slovencem in Hrvatom v Avstriji in kakšne razlike delajo Avstrijci med Slovenci glede na njihov mejni položaj in Hrvati, ki so sredi avstrijskega ozemlja, itd.⁵²

* * *

tematično-prirodoslovno fakulteto. Proučevanje pravnega položaja naših rojakov onstran meja in zaščita njihovih pravic ga veže s pravno fakulteto, proučevanje njihovih gospodarskih in socialnih problemov pa z gospodarsko fakulteto. Inštitut je tedaj po svojem delokrogu medfakultetna ustanova: kot taka je bila tudi ustanovljena ter je bila neposredno podrejena rektorju.” Lavo Čermelj: Inštitut za narodnostna vprašanja pri univerzi v Ljubljani. *Slovenski poročevalec*, Ljubljana, 26. 1. 1950, str. 4.

⁴⁹ *Ibid.*

⁵⁰ Stergar, *op. cit.*, str. 30.

⁵¹ Stergar: Sedem desetletij ..., str. 29-30.

⁵² Lojze Ude, Inštitut za narodnostna vprašanja pri Univerzi v Ljubljani. (Kratek informativni prikaz). *Popotnik*, Ljubljana, 1949, št. 5-7, str. 154-155.

Ude, skupaj s Čermeljem alternativno se izmenjujoči vodja INV,⁵³ je torej posebej izpostavil v uredbi umanjani komparativni in reciprocitetni vidik,⁵⁴ ob tem pa tudi nujnost primerjave med položajem narodnih manjšin na področju Jugoslavije (in Slovenije) s položajem manjšin po svetu in v sosednjih državah. A če parafraziramo ugotovitev Boga Grafenauerja, po kateri sta temeljni vprašanji pri metodologiji raziskovanja na tem področju le dve ("čeprav je zlasti prvo sorazmerno široko"), namreč najprej "identifikacija prebivalstva", zatem pa "kvantifikacija podatkov o narodnostni skupini ...",⁵⁵ moramo ugotoviti, da so bile v vprašanju, ki ga obravnavamo, še v začetku petdesetih let največje konceptualne zadrege, s katerimi so bili soočeni sodelavci inštituta, povezane zlasti s primarno fazo "identifikacije", in to kljub temu, da je za sekundarno fazo, "kvantifikacijo", povsem zadovoljivo poskrbel uradni popis prebivalstva leta 1948. Na pomanjkanje jasnih navodil v tej zvezi kaže cela vrsta inštitutskih elaboratov o položaju madžarske manjšine, ki so nastali potem, ko je bil Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani za "elaborat o naših narodnih manjšinah v inozemstvu in manjšinah drugih narodov

* * *

⁵³ Najvišji predstojnik inštituta je bil glede na njegov status v okviru univerze seveda njen rektor.

⁵⁴ Verjetno bi bilo potrebno ob neki drugi priložnosti podrobneje analizirati razloge, ki so v prvem povojnem obdobju privedli do te, tudi v primerjavi s predvojnimi programom Manjšinskega inštituta zožene koncepcije raziskovalnega področja. Komunistična partija Jugoslavije (KPJ), ki je po kratki koalicijski epizodi, povezani s sporazumom Tito-Šubašić, ukinila sleherni politični pluralizem in postala absolutni politični hegemon znotraj totalitarno obvladovane države, se je v okviru uveljavljenega federalnega modela, skrojenega po stalinskem vzoru, deklarativno zavzemala za enakopravnost narodov in narodnosti, pa tudi kakih zakonskih omejitev v tem smislu ni bilo; ravno nasprotno, ustava Ljudske republike Slovenije (LRS), sprejeta 16. januarja 1947, sicer ni vsebovala posebnih manjšinskih določb, a je v 12. členu določala, da narodne manjšine v Sloveniji "uživajo pravico in zaščito svojega kulturnega razvoja in svobodne uporabe svojega jezika", kar je bilo seveda tudi v skladu z zvezno ustavo iz leta 1946. Nadalje je bil tako določen položaj manjšin, ki pa niso bile poimensko našteje, kazensko zavarovan z zakonom o prepovedi izzivanja narodnega, rasnega in verskega sovraštva ter razdora, objavljenim v Uradnem listu FLRJ 12. julija 1946.

⁵⁵ Bogo Grafenauer nato nadaljuje: "druga naloga se seveda ne nanaša na vse kategorije prve, marveč le na nekatere njene strani, zlasti na tiste, ki so zvezane s statističnimi kategorijami. Znanstvene teze te vrste niso brez zveze s politiko in njenimi potrebami, žal pa njihovo obravnavanje včasih tudi ni osvobodeno njenega vpliva. Tudi tedaj, kadar je nes pameten in objektivno škodljiv - kajti v vseh režimih velja načelo, da ima 'država' v svojih trditvah prav." Trditev je ilustriral z zanimivim primerom iz lastnih izkušenj; natanko to naj bi mu namreč dejal Aleš Bebler, potem ko je sam v nasprotju s politiko leta 1946 zastopal stališče, da je mogoče število Slovencev na Koroškem "kvantificirati" s številko 80 000 "ali z - nekaj eufemizma - kvečjemu do 90 000". Politični razlog je bil po drugi strani "vzrok, da je Aleš Bebler jeseni leta 1945 v Londonu v intervjuju v državnem imenu trdil, da je Slovencev na Koroškem 120 000 in mi septembra po mojem odgovoru, da jih je 30 000 do 40 000 manj, nekoliko cinično povedal, da jih bom moral dokazovati pač 120 000, ker se država ne more motiti. Res je odlejal ta številka morala biti navzoča v naših razpravah o teh vprašanjih, le da je bila prilepjena v Koroškem zborniku tako, da se vidi, da ne gre za znanstveno argumentacijo, marveč za konstrukt, kar je Zwitter v svoji oceni (*Zgodovinski časopis* l. 1947) tudi naravnost povedal ..." (Bogo Grafenauer, *Proučevanje problematike posameznih manjšinskih skupnosti*, v: *Narodne manjšine*. Zbornik referatov in razprav na znanstvenem srečanju 30. in 31. marca 1989. SAZU, Medakademijski odbor za proučevanje narodnih manjšin in narodnosti. Ljubljana 1990, str. 25).

v naši državi, torej tudi madžarske nar. manjšine na ozemlju LRS ..." ⁵⁶ zaprošen s strani jugoslovanskega zunanjega ministrstva v Beogradu.⁵⁷

Inštitutski sodelavec dr. Julij Felaher je tako v prvi tipkani in nedatirani verziji elaborata z naslovom "Stanje madžarske narodne manjšine v LRS" že uvodoma zapisal naslednjo decidirano trditev: "V Ljudski republiki Sloveniji imamo samo narodno manjšino Madžarov".⁵⁸ V datirani verziji z naslovom "Kratek prikaz položaja Madžarske (sic!) manjšine v LR Sloveniji" (Lj., 14. 10. 1950) je to, v afirmativnem tonu izraženo ugotovitev dobesedno ponovil. Toda v tretji, časovno zadnji verziji z naslovom "Madžarska narodna manjšina v LRS" (Ljubljana, 24. 2. 1951) je Felaher že izpustil besedico "samo", uvodna ugotovitev pa je izzvenela nekoliko bolj splošno in nič več izključujoče: "V Ljudski republiki Sloveniji imamo narodno manjšino Madžarov."⁵⁹

Na subtilne dileme, povezane z omenjenimi vprašanji, kaže tudi okoliščina, da je nekdo (verjetno kar avtor sam) besedico "samo" v prvi verziji tudi naknadno s svinčnikom prečrtal. Kljub temu je Felaher kasneje, v elaboratu z naslovom "Madžarska narodna manjšina v Ljudski republiki Sloveniji" z dne 21. avgusta 1952, svojo dve leti pred tem zapisano trditev skoraj dobesedno ponovil: "V Ljudski republiki Sloveniji imamo samo madžarsko narodno manjšino v Prekmurju."⁶⁰

V tekočem arhivu INV z začetka petdesetih let lahko v tej zvezi naletimo tudi na nekoliko drugačno opredelitev. "Na slovenskem ozemlju žive pripadniki treh narodnih manjšin: nemške, italijanske in madžarske", je bilo ugotovljeno v sestavku "Slovenci in Madžari",⁶¹ čigar avtor je bil kasnejši inštitutski lokalni sodela-

* * *

⁵⁶ INV, t. a., 278. - Glej zlasti dva nedatirana, s svinčnikom napisana koncepta dopisa, izmed katerih je eden neadresiran, drugi pa namenjen Franju Gomilarju, namestniku ravnatelja muzeja na Ptuj. Mimogrede, podatki, ki so zanimali zunanje ministrstvo, so bili precej podobni že navedenim v sedmi točki leta 1945 izdanih navodil prosvetnega ministrstva referatom za manjšinsko šolstvo. Iz neadresiranega rokopisnega koncepta je razvidno, da naj bi inštitut potreboval "predvsem" naslednje podatke: "1) Število manjšine in kraji naselitve (po možnosti z navedbo števila v vseh krajih) 2) Politično in društveno življenje (društva, časopise, revije, šole ... [nečitljivo], pevska, fizkultura, število zastopnikov v KLO, v OLO, v ljudski skupščini LRS) 3) socialno-ekonomski položaj. 4) Zadržanje v času svet. vojne". V četrthi točki je bilo najprej zapisano "Zadržanje v času Narodno osvobod. borbe", zatem pa je bila ta sintagma prečrtana in nadomeščena s "svet. vojne".

⁵⁷ Leta 1950 je namreč Ekonomsko socialni svet Združenih narodov od vseh članic zahteval poročilo o zaščiti manjšin (Gl. Repe, *op. cit.*, str. 23). Jugoslovansko zunanje ministrstvo je nato leta 1951 pripravilo izčrpno poročilo o pravni in drugih oblikah zaščite. V njem sta bila na področju Slovenije upoštevanji madžarska, a tudi italijanska manjšina (*ibid.*).

⁵⁸ INV, t. a., 257. - Podobno Ostanek v "Pregledu razvoja manjšinskega pitanja na teritoriji Jugoslavije" znotraj alineje "Pregled manjšinskih škola po narodnih republikah" pod rubriko "Slovenija" ugotavlja: "Osim madžarske manjšine nema drugih". (INV, t. a. 269). V tipkanem "Referatu o iseljeničkim i manjšinskim školama", ki ga je Ostanek dne 5. 4. 1946 lastnoročno podpisal, najdemo po drugi strani naslednjo formulacijo: "U FNRJ naseleljene su sledeće narodne manjšine: U Narodnoj republici Sloveniji: Madžari / zona B Italijani / ..." (INV, t. a., 271).

⁵⁹ INV, t. a., 257.

⁶⁰ INV, t. a., 256.

⁶¹ INV, t. a., 258.

vec iz Dolnje Lendave, Rudolf Čeh. Pisec sestavka, ki ga je Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani zaprosil za sodelovanje tudi zaradi znanja madžarščine (v tistem času na INV ni bilo nikogar, ki bi ta jezik znal),⁶² je torej v prispevku, dokončanem konec leta 1949 ali v začetku leta 1950, poleg madžarske uspel "identificirati" še dve manjšini, nato pa zapisal naslednjo oceno: "V Ljudski republiki Sloveniji je trenutno pomembna samo narodna manjšina Madžarov. Le-teh je kakih 15.000 po številu ..."⁶³

Srednješolski profesor slovenskega jezika je svoj prispevek, v katerem je obravnaval pedagoške vidike manjšinskega šolstva v Prekmurju, sprva poslal v objavo uredništvu *Popotnika*, kjer je bil vse do leta 1949 odgovorni urednik France Ostanek. Uredništvo ga je nato skupaj z avtorjevim spremnim dopisom, datiranim 18. januar 1950, naslovilo na inštitut, kjer pa je dr. Julij Felaher zastopal bolj restriktivno stališče. V elaboratu z naslovom "Madžarska manjšina v Jugoslaviji" z dne 6. maja 1950 je namreč ugotovil, da je "narodnoosvobodilna borba" jugoslovanskih narodov "popolnoma razčistila pojme in načela v pogledu narodnih manjšin" in s svojo rešitvijo "zadovoljila njihove pripadnike", vendar z eno izjemo: "Od teh blagodatij so zgolj izvzeti Nemci, ki so sodelovali v borbenih formacijah za časa nacifašistične okupacije, bodisi v vojski ali pri gestapu, ali pa podpirali in se udeleževali v Hitlerjanskih (sic!) organizacijah kot bivši člani Kulturbunda. V svesti svoje krivde je večina teh itak zbežala, zavedajoč se, kako ogromno škodo in kako velike žrtve je njihovo delovanje povzročilo jugoslovanskim narodom in da je njih zadržanje in delo v dobi narodnoosvobodilne borbe jugoslovanskih narodov bilo kriminalnega značaja."⁶⁴

* * *

⁶² Glej Udetov dopis Čehu z dne 1. 7. 1950, kjer se mu zahvaljuje za poslani referat "O madžarski manjšini v Prekmurju" in se mu hkrati priporoča za "sodelovanje tudi v sledeči smeri: Imamo nekaj novejših in precej starejših madžarske literature o manjšinskem vprašanju. Ker pa zaenkrat na Inštitutu še nihče ne obvlada madžarščine, bi Vam v primeru, da na to pristanete, poslali nekaj te literature, da jo po sporočenih vidikih preštudirate in glavne odstavke prevedete." (INV, t. a., 278). Že prej, namreč 25. junija 1950, je prof. Čeh inštitutu poslal "poročilo 'O madžarski manjšini v Prekmurju', sestavljeno po vprašanjih Vašega dopisa št. 275/50-II z dne 15. aprila 1950" in se hkrati tudi takole opravičil: "Vaši želji po seznamu knjig in publikacij [madžarskih] ki obravnavajo Prekmurje itd., žal ne morem ugoditi, ker je to zelo težko, zahteva mnogo časa in več gibljivosti, kot jo ima srednješolski profesor." (*Ibid.*)

⁶³ Čehova ocena se je razlikovala od podatkov uradnega štetja; to je leta 1948 na celotnem slovenskem ozemlju naštel 10.579, v prekmurški regiji pa 10.246 Madžarov. Še najbližje navedeni oceni je bil madžarski popis iz leta 1910, ki je – na narodnostno mešanem področju – naštel 14.637 prebivalcev madžarske narodnosti in 1.259 prebivalcev slovenske narodnosti.

⁶⁴ INV, t. a., 259. – Videli smo, da je bil kriterij, zavzet v elaboratu Znanstvenega inštituta z dne 29. novembra 1944, dejansko strožji: "predlog za postopanje s tujerodci" je takrat predvidel izgon vseh Nemcev z izjemo tistih, ki so sodelovali v partizanskem gibanju ali ga podpirali. Po takšnem kriteriju naj bi bili torej izgnani tudi tisti pripadniki predvojne nemške manjšine, ki bi bili iz različnih razlogov (političnih, socialnih, etičnih, konfesijskih) lahko celo prepričani nasprotniki nacistične diktature ali velikomemške ideologije; takšnih je bilo, denimo, zlasti v krogih staroavstrijske aristokracije kar nekaj.

Toda tudi Felaherjeva, v prvi polovici petdesetih let večkrat ponovljena trditev, da na ozemlju "Ljudske republike Slovenije" obstaja samo madžarska narodna manjšina, je povsem pravnoformalno gledano veljala le do jeseni leta 1954, ko je bilo s podpisom Londonskega memoranduma o soglasju 5. oktobra 1954 tudi formalno konec Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Od tega dne dalje sta FLRJ in Italija kot sopolisniki memoranduma nase prevzeli izpolnjevanje manjšinsko-varstvenih določb Posebnega statuta, ki je na eni strani urejal položaj slovenske narodne manjšine na Tržaškem, na drugi pa italijanske narodne manjšine v nekdanji coni B, ki je zdaj pripadla Jugoslaviji, oziroma njenima federalnima republikama Sloveniji in Hrvaški.⁶⁵

Avtohtoni madžarski narodni manjšini v Prekmurju se je s tem znotraj novih, razširjenih republiških meja tudi pravnoformalno pridružila avtohtona, zakonsko zaščitena italijanska narodna manjšina v treh obalnih občinah – Kopru, Izoli in Piranu.⁶⁶ Dejansko je bila ta manjšina že vse od mirovne pogodbe leta 1947 in proglasitve STO pod jugoslovansko vojno upravo (VUJA), skupaj z madžarsko pa je bila omenjena tudi v Sloveniji namenjenem delu izčrpnega poročila "Mere protiv diskriminacije i zaštita manjina u FNRJ", ki ga je jugoslovansko zunanje ministrstvo v Beogradu leta 1951 (tudi ob dejavni pomoči ljubljanskega INV) pripravilo za ekonomsko-socialni svet OZN.⁶⁷

Jeseni 1957 je uredba Izvršnega sveta (IS) LRS kljub protestu rektorja Frana Zwittera Inštitut za narodnostna vprašanja ločila od univerze in ga s tem v veliko večji meri podredila dnevni diktatu politike, takoj zatem pa mu je nova uredba tudi ponovno definirala raziskovalno področje. INV naj bi namreč v skladu z uredbo IS LRS z dne 13. 11. 1957 po novem preučeval "aktualna vprašanja manjšinskega varstva sploh, zlasti pa vprašanja varstva narodnih manjšin v državah, kjer živi slovenska narodna manjšina ter vprašanja narodnih manjšin v Federativni ljudski republiki Jugoslaviji".⁶⁸

Čeprav je omenjena uredba govorila bolj ali manj na splošno o preučevanju vprašanja narodnih manjšin na celotnem državnem ozemlju FLRJ, je že zgolj s tem implicitno razširila področje inštitutskega raziskovanja tudi na vprašanja za-

* * *

⁶⁵ Že prej, ko je ta manjšina obstajala *de facto* na ozemlju po nadzorom jugoslovanske vojne uprave (VUJA), je referat za manjšinsko šolstvo pri ministrstvu za prosveto LRS seveda kazal interes zanjo; tovrstna skrb zanjo je bila namenjena predvsem nabavi učbenikov za italijansko manjšino.

⁶⁶ Ugotovitev, zapisana leta 1965 v elaboratu "Položaj italijanske etnične skupnosti v Jugoslaviji" (INV, t. a., 501) na strani 4 ("Upoštevati moramo, da je italijanska narodnostna skupina zelo mlada. Njeno rojstvo datira od podpisa mirovne pogodbe med Italijo in Jugoslavijo in od konca druge svetovne vojne"), je seveda veljala za celotni jugoslovanski okvir (večji del Istre je namreč Jugoslaviji, oz. Hrvaški kot njenemu delu, pripadel s podpisom mirovne pogodbe leta 1947), ne pa specifično za slovenskega.

⁶⁷ Prim. op. 49.

⁶⁸ Stergar: Sedemdeset let ..., str. 31.

konsko priznane italijanske in madžarske narodne manjšine v Sloveniji, prvič pomensko omenjeni v 77. členu ustave SRS leta 1963. Šele odtlej dalje je *grosso modo* pričela veljati naslednja kronistova ugotovitev: "Po dikciji je bilo raziskovalno področje INV do danes še nekajkrat spremenjeno, po vsebini pa bistveno ne."⁶⁹

Omenjena programska, a tudi kadrovska prelomnica (s kadrovske pomlajene inštituta se je morala konec petdesetih let posloviti ideološko sumljiva "stara garda" predvojnih in povojnih sodelavcev, obdolženih slovenskega nacionalizma),⁷⁰ se je v veliki meri ujela tudi z začetkom druge, liberalnejše faze v partijsko-državnem odnosu do narodnih manjšin, inavgurirane na Sedmem kongresu Zveze komunistov Jugoslavije (ZKJ) v Ljubljani leta 1958 in na njem sprejetem programu ZKJ. Na tej podlagi so bili namreč drugega marca 1959 sprejeti tudi sklepi Izvršnega komiteja Centralnega komiteja ZKJ (IO CK ZKJ), ki naj bi bili po besedah Koča Jončiča, takrat enega izmed vodilnih jugoslovanskih manjšinskih teoretikov, "najbolj kompletni politični dokument o vprašanju nacionalnih manjšin, ne samo v sodobnem delavskem gibanju temveč tudi v svetu nasploh".⁷¹

Če je bilo vprašanje narodnih manjšin "pod dominantnim vplivom teorije in prakse KPSS in SSSR v nacionalnem vprašanju", a tudi "provokativnih poskusov informbirojevskih vodstev, da narodnosti izkoristijo v svoji politiki ogrožanja neodvisnosti Jugoslavije"⁷² vse dotlej reducirano predvsem na prosvetno-kulturno dimenzijo, narodne manjšine od marčne partijske "Magna Charta Libertatis" dalje zadobijo vlogo "trajnega faktorja" v odnosih med narodi in državami in vsaj na ravni partijske programatike postanejo tudi "aktivni subjekti v urejanju svojega položaja" (ali kot je v enciklopedijskem geslu leta 1965 znova preciziral nepogrešljivi Koča Jončič: "Prilagoditve narodnih manjšin u socialističkoj Jugoslaviji su od prvog dana aktivni subjekti u regulisanju svog položaja.")⁷³ Že kmalu zatem manj-

* * *

⁶⁹ *Ibid.*

⁷⁰ Lojze Ude je bil odrinjen v NUK, doktorja Čermelj in Felaher sta morala predčasno v pokoj, podobna pa je bila tudi usoda ene izmed vodilnih osebnosti predvojnega TIGR, Alberta Rejca. Tedanji inštitutski sodelavci naj ne bi dovolj poudarjali vloge komunistov v novem obdobju. Da je to kmalu postal tudi edino zveličavni kriterij strokovnosti, izpričuje izjava Borisa Zihlerja, izrečena na seji komisije za ideološko delo pri predsedstvu SZDLS 31. januarja 1956: "Čermelj ne moremo jemati kot eksperta za primorska vprašanja kot ne Udeti in Felaherja za koroško vprašanje, ko Ude prav v kočljivih vprašanjih posega v našo socialistično politiko in jo pači." – Aleš Gabrič, Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953-1962. Ljubljana 1995, str. 292.

⁷¹ Koča Jončič, Narodnosti u Jugoslaviji, v: Nacionalno pitanje i socijalizam. Beograd 1982, str. 453. – Sklepi so bili zatem na Osmem kongresu ZKJ leta 1964 potrjeni "kot sestavni del Programa ZKJ in po besedah J. B. Tita "predstavljajo široko izdelano osnovno naše politike na tem planu." Oni predstavljajo tudi edinstven dokument te vrste v svetu, s trajno zgodovinsko vrednostjo." Koča Jončič, Odnosi izmedju naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Beograd 1970, str. 65.

⁷² Koča Jončič, Narodnosti kao konstitutivni element jugoslovenske zajednice. *RiG* 16, Ljubljana, 1983, str. 171.

⁷³ Enciklopedija Jugoslavije, 6 (Maklj-Put), Zagreb 1965, *sub voce*. Leta 1982 je isti avtor takole opredelil subjektiviteto manjšin, določeno s sklepi IK CK ZKJ iz leta 1959: "U sistemu decentralizovanih i demokratizovanih društvenih odnosa i razvijenog društvenog samoupravljanja nacionalne manjine prestaju biti objekt tudje zaštite i staranja, već postaju aktivan subjekt koji ravnopravno sudjeluje ne samo u regulisanju i obezbjeđivanju

šine tudi v dokumentih Inštituta za narodnostna vprašanja nastopijo kot "subjekti svoje lastne politike"⁷⁴ in začno igrati "vlogo posredovalca med sosednjimi narodi"⁷⁵ oziroma "mostu" *tout court*.⁷⁶

Paradigmatični prelom v državno-partijskem odnosu do manjšin, inavguriran z marčnimi sklepi IO CK ZKJ leta 1959, je na široko odprl vrata sprejemanju nove manjšinske zakonodaje, vzporedno s tem pa tudi inštitutskemu elaboriranju različnih vidikov v položaju madžarske in italijanske narodne manjšine v Sloveniji.⁷⁷

V tej zvezi je bila s svojimi vsebinskimi poudarki izjemno indikativna retrospektivna ugotovitev ravnatelja inštituta Draga Druškoviča, zapisana leta 1970: "Povojni razvoj je predvidel in uveljavljal do 1959. leta ločeno manjšinsko šolo, ki pa je madžarska narodnost v teh posebnih okoliščinah, ni sprejemala in ki je postopoma vodila v asimilacijo. Po likvidaciji koroške manjšinske dvojezične šole in ugotovitvi deficitarnosti ločene manjšinske šole je naša politika poiskala pot dvojezičnega šolstva. To obliko je zasnovala na tradicionalnem narodnostno dvojnem območju in na uvajanju ustreznega celotnega družbenega bilingvizma

* * *

svog ravnopravnega položaja več i u izgradnji socijalističkih društvenih odnosa u cjelini ..." – Koča Jončič, Odnosi izmedju naroda i narodnosti u Jugoslaviji. Beograd 1970, str. 67.

Ernest Petrič je po drugi strani elemente subjektivitete prepoznal v že leta 1948 podanem jugoslovanskem predlogu posebnega člena, ki naj bi v okviru Splošne deklaracije o človekovih pravicah OZN zagotavljal posebne manjšinske pravice. Cf. E. Petrič, Predlogi Jugoslavije za mednarodno pravno varstvo manjšin. *RiG*, 11/12, Ljubljana, 1980, str. 9.

⁷⁴ INV, t. a., 1837.

⁷⁵ *Ibid.*

⁷⁶ Prva varianta navedenega "Osnutka ..." se je, na primer, začela takole: "Današnja politika Zveze komunistov označujeta dve načeli: a) da je vprašanje jugoslovanskih narodnostnih manjšin v državi in vprašanje jugoslovanskih manjšin v sosednjih državah načelno enak problem; b) da naš odnos ni bil nikoli odvisen od mednarodnih odnosov s sosednjimi državami (iz sklepov Izvršnega komiteja CK ZKJ, 2. marca 1959). Zaradi položaja slovenskega naroda, da živi del Slovencev še vedno kot **praprebivalec** (v Italiji, Avstriji in Madžarski; glej opozorilo v E. Kardelja 'Razvoj slovenskega narodnega vprašanja II. izdaja XLVIII), in ker živita v Sloveniji madžarska in italijanska narodna manjšina, se deli pričujoče pojasnilo na označitev omenjene politike na štirih dokaj različnih območjih ...", itd. (INV, t. a., 349) Tudi naslednji odstavek se sklicuje na že omenjene sklepe: "Če pregledamo sklepe IK CK ZKS (1959 I.) so poleg že omenjenih načelnih izhodišč v ospredju še naslednja stvarna napotila: vezi z matično narodnostjo, funkcija posrednika (most), povezanost z državo, kjer narodna manjšina živi, vprašanje meje, manj razvitih območij, dvojezičnost območij, vprašanje šolstva (tudi dvojezičnega), kulture, manjšinskih organizacij, množičnih občil, materialne oskrbe, položaja v družbi, opredelitve šovinizma in obravnavanje notranjega in zunanega razvoja, odnosa ZKJ in JLA ..." *Ibid.*

⁷⁷ Istega leta je bilo uzakonjeno dvojezično šolstvo v Prekmurju, na pomen letnice na normativnem področju pa je v začetku šestdesetih let v enemu izmed prvih obsežnejših tekstov, namenjenih analizi pravnega položaja obeh manjšin, opozoril tudi inštitutski sodelavec Ernest Petrič: "Že bežen pogled na obravnavano problematiko pokaže, da v glavnem do leta 1959 ni mogoče govoriti o kakem sistematičnem in podrobnejšem juridičnem sankcioniranju naše konkretne manjšinske politike. Sicer številni pravni akti, ki urejajo posamezna vprašanja, so pretežno le drobci, ki nesistematično dopolnjujejo okvirna ustavna načela ... Temu ustrezno je bila konkretna praksa zelo pestra glede na čas in kraj dogajanja, v splošnem je prehitela in preseгла normativno ureditev in sčasoma izoblikovala določena splošna načela." Ernest Petrič, Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953 do 1962. Pravni del. Tipkopis. INV 1962, str. 1-2.

(seja Predsedstva SZDL, 19. marca 1959). Že takrat je poudarila, da gre za **obče slovensko vprašanje**. Hkrati je poudarjala načelno podobne poglede na vprašanje Slovencev zunaj države in na naš odnos do narodnih delov v naši državi in skupnosti. Predvidela je novo funkcijo narodne manjšine, funkcijo posrednika. S temi politično idejnimi stališči je našla stik z leninsko mislijo.⁷⁸

Leto dni po sprejemu partijskih sklepov je Inštitut za narodnostna vprašanja pričel izdajati "Razprave in gradivo / Treatises and Documents" (RiG), edino specializirano revijo za narodnostna vprašanja v tedanji SFRJ. Dejansko je bil že prvi sestavek v prvi številki namenjen prikazu položaja narodnih manjšin v Jugoslaviji, šlo pa je za ponatis govora, ki ga je imel dr. Aleš Bebler 14. junija 1960 na Dunaju. Takratni predsednik zunanjepolitičnega odbora v beograjski zvezni skupščini je pred izbranim občinstvom, zbranim v okviru dunajske "Gesellschaft fuer Aussenpolitik", med drugim spregovoril tudi o koncu nemške manjšine v Jugoslaviji in Sloveniji,⁷⁹ predstavil takrat aktualna prizadevanja na področju dvojezičnega šolstva v Prekmurju, narodne manjšine pa v duhu partijskih marčnih sklepov označil za "idealno most" ("eine ideale Bruecke") v "moralno-političnem približevanju sosednjih narodov ..."⁸⁰

Sprva zgolj interni sklepi IO CK ZKJ so se znotraj inštituta prevajali in pretpikavali,⁸¹ inštitut pa je vestno odgovarjal na vprašalnike o njihovem izvajanju.⁸² V rubriki "Gradivo" tretje številke RiG-a, ki je izšla leta 1963, so bili tudi v celoti objavljeni v slovenskem jeziku,⁸³ v angleškem povzetku pa je bilo izrecno opozorjeno, da so v mnogonacionalni Jugoslaviji teksti te vrste natisnjeni v jezikih narodov, glede na to, da ni mogoče govoriti o obstoju enega samega "državnega jezika" pa so vsi prevodi v jezike narodov tudi avtentični. Takšno razlago je pospremil tudi značilni terminološki *caveat*: "Where the various documents show differences in terminology, as this is the case with having two or more expressions for denoting a part of nation, namely 'naroden', 'narodnost', and 'nacionalen' (all of them standing for 'national'), those differences ought be regarded as such."⁸⁴

* * *

⁷⁸ INV, t.a., 353.

⁷⁹ "So hat sich die in Jugoslawien lebende deutsche Volksgruppe sich selbst aufgelöst. Sie hat ihr Schicksal mit demjenigen Hitler-Deutschlands verbunden, so daß in letzter Konsequenz auch sie ein Opfer der Tragödie ist, die dem deutschen Volk zuteil wurde." – A. Bebler, Die Stellung der nationalen Minderheiten in Jugoslawien, RiG, 1, Ljubljana, 1960, str. 14.

⁸⁰ *Ibid.*, str. 30.

⁸¹ "Sklepi CK ZKJ o problemih narodnostnih manjšin". INV, t.a., 131.

⁸² Gl. Odgovori na Podsetnik za izradu analize o sprovođenju zaključaka IK CK SKJ o nacionalnim manjinama od 1959 god. (št. 02-6-29/1). INV, t. a., 854. – Tako je bilo, na primer, v Ad I/2 citiranega dokumenta ugotovljeno, da je sistem "družbene samouprave" brez dvoma privedel do tega, "da so narodne manjšine postale oz. postajajo aktivni subjekt jugoslovanske socialistične skupnosti."

⁸³ Sklepi Izvršnega komiteja CK ZKJ o problemih narodnih manjšin. RiG, 3, Ljubljana, 1963, str. 111-120.

⁸⁴ *Ibid.*, str. 120.

Dikcija se torej od začetka šestdesetih let dalje ni spreminjala le na področju definiranja raziskovalnega področja inštituta, temveč tudi pri uporabi tiste strokovne terminologije, ki je označevala narodno manjšino samo.⁸⁵ Hkrati velja omeniti, da se inštitut v tem pogledu ni omejeval zgolj na vlogo pasivnega receptorja partijskih stališč, temveč je kot strokovna instanca poskušal aktivno vplivati na tvorbo ustrezne strokovne terminologije.

Tako se je, na primer, decembra 1962 "kolegij znanstvenih in strokovnih sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja" odzval na predosnutek ustave FLRJ in v njegovem uvodnem delu prvič uporabljeni pojem "skupnosti svobodnih in enakovrednih narodov in narodnosti". Kolegij je namreč izoblikoval svoj lasten "Spreminjevalni predlog"⁸⁶ in se v njem iz razlogov terminološke preciznosti in znanstvene rigoroznosti zavzel za nadaljnjo uporabo izraza "narodna manjšina".⁸⁷ Med drugim so inštitutski sodelavci svoje stališče podprli z ugotovitvijo, da si lahko izraz "narodnost" obrazložimo kot "sociološko manj razvito skupnost, ali vsaj drugačno kategorijo kot narod", v tej zvezi opozorili na veljavno rabo, "napredne" trende v svetu in siceršnje kompatibilnost s terminologijo, uporabljano na tujem. Navedli so tudi naslednji historični precendens: "V tradiciji tistih jugoslovanskih narodov in njihovih delov, ki so nekoč živeli v okviru avstrijske monarhije, je preostan spomin na razlikovanje med zgodovinskimi in nezgodovinskimi narodi- narodnostmi. Ta sociološko nenatančna opredelitev je vezana na razlikovanje med državnimi in nedržavnimi narodi."

Spreminjevalni predlog je vreden omembe že zaradi tega, ker je "kolegij znanstvenih in strokovnih sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja"⁸⁸ v njem tudi s posebno emfazo izpovedal svoja lastna znanstvena in vrednostna izhodišča, svoj znanstveni in etični *credo*: "**Načelo – da naj ostane vsak narod in tudi narodni del zvest svojemu značaju, svoji kulturi in tradicijam, ki so bistveno prispevale k organskemu sodelovanju med narodi Jugoslavije, nam pomeni vrednoto.**"⁸⁹ Narodna manjšina pomeni vrednoto tudi zato, ker je posrednik druge kulture itn. Že sam njen poseben položaj, če gledamo nanj z merilom kvantitete ali pa zgodovinskega razvoja, zahteva posebno varstvo. Če le-to omejimo samo na področje kulture, nehote dopuščamo redukcijo vprašanja na izključno eno samo družbeno področje."

* * *

⁸⁵ Tako je od zvezne in republiške ustave leta 1963, ki je poleg "narodne manjšine" prvič vpeljala tudi pojem "narodnosti", mogoče slediti semantičnemu drsenju od termina "narodna manjšina" in "narodnost" v izključno "narodnost" v kardeljanski ustavi iz leta 1974.

⁸⁶ INV, t. a., 147.

⁸⁷ Da bi svoj "spreminjevalni predlog" zavarovali pred morebitnimi ideološkimi očitki, so se v tej zvezi sklicevali tudi na Edvarda Kardelja in "Razvoj slovenskega narodnega vprašanja".

⁸⁸ Med njegovimi člani so bili Drago Druškovič, Janko Jeri, Ivo Juvančič, Ernest Petrič, Janko Pleterski in Tone Zorn.

⁸⁹ Podčrtano v izvirniku.

Tovrstna vrednostno intonirana argumentacija je z nocio "vsestranskega razvoja" narodne manjšine, a hkrati tudi etosom njene zvestobe "svojemu značaju, svoji kulturi in tradicijam", naravnost magistrhalno ilustrirala pred nekaj leti zapisano tezo inštitutske sodelavke Irene Šumi, po kateri naj bi bili ravno ti poudarki značilni za večino zgodovinskih, socialno-geografskih, demografskih in "naturalistično domoznanskih" študij v "tradiciji slovenskega narod(nost)nega vprašanja" šestdesetih let. Šele v sedemdesetih letih naj bi namreč, tako avtorica, "v slovenskih narod(nost)nih študijah (in sočasno v ustreznih političnih stališčih) prišlo do korekcije opisanega linearizma in progresivizma; to pa v glavnem z aksiomom, da so nacionalne manjšine 'subjekt lastnega razvoja'." ⁹⁰ Dejansko je do tega "kopernikanskega obrata" tudi v kognitivnem pristopu do manjšin prišlo že nekoliko prej, res pa je, da je njihova "subjektivizacija" pod nespornim vplivom Kardeljevih teoretičnih koncepcij ⁹¹ dosegla inflatorni vrhunec sredi sedemdesetih let, ko so bile narodne manjšine s strani tako imenovanih "subjektivnih sil" (i. e. "Zveze Komunistov Jugoslavije") razglašene za "subjekt socialističnega samoupravljanja".

Po vsega nekaj elaboratih Julija Felaherja o madžarski manjšini iz začetka petdesetih let, je torej po partijsko blagoslovljeni sprostitvi v začetku šestdesetih let

* * *

⁹⁰ Irena Šumi, *Kultura, etničnost, mejnost*. Založba ZRC, Ljubljana 2000, str. 123. Kot izrecen primer "zgodnjega takšnega stališča" je avtorica navedla leta 1973 natisnjeni programatični tekst takratnega direktorja INV Draga Druškoviča o "koroški nacionalni manjšini", ta "novoodkrita subjektiviteta narodnostnih manjšin" pa naj bi imela svojo "politično prebeseiditev" v ugotovitvi, da je manjšina "most med narodi", živi pa "v 'skupnem (slovenskem) kulturnem prostoru'" (*ibid.*). V resnici je bilo mogoče – kot smo že videli – na analogna politična stališča, ki so bila *fons et origo* sočasnih strokovnih konceptualizacij tudi na inštitutu, naleteti v že omenjenih sklepih IO CK ZKJ iz konca petdesetih let, neposredni odmev pa so omenjeni sklepi doživeli tudi v različnih ohranjenih inštitutskih gradivih iz tistega in kasnejših obdobj. Tako je D. Druškovič pojem manjšine kot "subjekta svoje lastne politike" uporabil že leta 1961 ("Osnutek stališč o manjšinski problematiki", 24. 1. 1961, INV, t. a., 1837), pojem "mostu" v pravkar navedenem smislu pa najkasneje 25. 3. 1967 (v "Osnutku za 'pojasnilo o vprašanjih narodnosti-narodnih manjšin iz izhodišč Slovenije'" in sicer z neposrednim sklicevanjem na leta 1959 sprejete partijske sklepe. Med kasnejšo "manjšino kot subjektom svojega razvoja" iz sredine devetdesetih let (gl. enako naslovljeni prispevek Mirana Komaca, v: *Manjšina kot subjekt*. Zbornik referatov in razprav, Ljubljana, 29.-30. 6. 1995. Državni zbor Slovenije, Inštitut za narodnostna vprašanja, Urad republike Slovenije za Slovence v zamejstvu in po svetu, Ljubljana 1996, str. 11-13) in "manjšino kot subjektom v reguliranju svojega položaja" (gl. že omenjeno enciklopedijsko geslo Koče Jončiča v Enciklopediji Jugoslavije leta 1965) iz sredine šestdesetih let, na zgolj konceptualni ravni pravzaprav ni bilo velike razlike, primarna faza "subjektivizacije" manjšine iz konca petdesetih let pa je vsekakor omogočila zložen evolutivni prehod v naslednje teoretične variacije na isto temo.

⁹¹ Ko je v februarju leta 1979 umrl Edvard Kardelj, po hagiografski oznaki direktorja INV Janka Jerija na kome-morativni seji delovne skupnosti INV dne 12. 2. 1979 "bard, ljudski tribun, strateg naše revolucije in osvobodilnega boja in po zmagoviti vojni eden izmed glavnih oblikovalcev prvič v zgodovini svobodne, zedinjene, suverene slovenske republike, združene z bratskimi narodi in narodnostmi v novi, socialistični Jugoslaviji". Jeri seveda ni pozabil poudariti, da je bila po Kardeljevem vrednotenju manjšina "subjekt, ki se le v organski povezanosti z matičnim narodom in z vsem naprednim lahko učinkovito bojuje za svojo dejansko enakopravnost ter proti vsem poskusom hegemonizma in manipulacij". J. Jeri, Edvard Kardelj – teoretik in državnik. *RiG* 9-10, Ljubljana, 1979, str. 7-8.

mogoče slediti prvim obsežnejšim strokovnim študijam, posvečenih položaju madžarske in italijanske narodne skupnosti, a tudi predlogom, ki so poskušali oblikovati ustrezní terminološki instrumentarij. Te študije, oziroma elaborati so razmeroma preprosto začetno vizuro že zamenjevale z bolj kompleksnim pristopom. Namesto zgolj deskriptivnega je že pričel prevladovati analitični diskurz. Poleg Inštituta za narodnostna vprašanja, ki je še naprej ostajal osrednja raziskovalna institucija, ⁹² se je največ po zaslugi geografa Vladimirja Klemenčiča, preučevalca prostorskih, demografskih in socialno-ekonomskih problemov narodnostno mešanih območij v Sloveniji in zamejstvu, v tem pogledu vse bolj profiliral tudi Inštitut za geografijo univerze v Ljubljani.

V tisti čas sodijo tudi prva prizadevanja, položaj italijanske in madžarske manjšine in povečano dinamiko zakonodajnega urejanja in dejanskega spreminjanja njenega položaja znotraj slovenske družbe opredeliti s pomočjo razvojnih parametrov in sicer z različnih, med seboj se dopolnjujočih vidikov. Tako je v letih 1963-1964 Ernest Petrič izdelal prvi, pravni del študije s skupnim naslovom "Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953 – 1962." ⁹³ Lojzka Vrtič (leta 1962 je zapustila INV in prevzela mesto referenta za manjšinsko šolstvo v takratnem sekretariatu sveta za šolstvo; dve leti zatem se je temu referatu pridružilo še zamejsko šolstvo), ⁹⁴ je bila avtorica drugega dela, omejenega na pregled šolstva za madžarsko manjšino ("Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953 – 1962. 2. Šolstvo za madžarsko manjšino v letih 1953 – 1962"). Temu pregledu je sledil še demografski del Vladimirja Klemenčiča, ki je posebej obravnaval položaj italijanske manjšine na Koprskem ⁹⁵ in socialno-geo-

* * *

⁹² V tej zvezi je zanimiva navedba Ad IV/1 iz inštitutskih odgovorov na Podsetnik za izradu analize o sprovođenju zaključka IK CK SKJ o nacionalnim manjinama od 1959 god. (št. 02-6-29/1), saj je iz nje razvidno, kateri republiški organi in ustanove so bili v začetku šestdesetih let zadolženi za spremljanje položaja obeh zakonsko zaščitene manjšin v Sloveniji: "Za splošno spremljanje razvoja obeh narodnih manjšin na območju SRS in posebej za spremljanje manjšinskega oz. dvojezičnega šolstva skrbje: 1) Urad za manjšine pri Izvršnem svetu. 2) Komisija za manjšinsko šolstvo pri Svetu za šolstvo LRS. 3) Komisija GO (Glavnega odbora, op. a.) SZDL za zamejska in manjšinska vprašanja. 4) Pri ustreznih okrajnih in občinskih LO (oz. pri Svetih za šolstvo) so posebne komisije za dvojezično oz. manjšinsko šolstvo in ustrezne splošne manjšinske komisije, ki so tudi pri okrajnih in občinskih odborih SZDL. 5) Strokovno spremlja razvoj obeh manjšin Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani." – INV, t. a., 854.

⁹³ Ernest Petrič, *Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953-1962. 1. Pravni del*. Ljubljana: INV, 1964. 188 str., 36 prilog. – Koledar Mohorjeve družbe v Celju je leta 1964 objavil tudi Petričev tekst z naslovom "Narodne manjšine v Sloveniji."

⁹⁴ Sodelovala je tudi pri nastajanju zakonov za šolstvo narodnosti v Sloveniji in na to temo pripravila več preglednih in analitičnih gradiv.

⁹⁵ Vladimir Klemenčič, Marjan Avsenak, Ciril Vojvoda (kartografa), *Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953 – 1962. 3. Demografske razmere na Koprskem s posebnim ozirom na italijansko narodno manjšino*. – Istega leta sta bila profesorja Filozofske fakultete v Ljubljani, geografa dr. Vladimir Klemenčič in dr. Svetozar Ilešič, mentorja Tonetu Palčiču pri izdelavi diplomske

grafski del V. Klemenčiča in Marije Nose ("Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953 - 1962. 4, Socialno geografska analiza narodnostno mešanega ozemlja v Prekmurju s posebnim ozirom na demografske razmere.")⁹⁶ Socialno geografski in demografski del teh raziskovanj je potekal tudi na terenu; v okviru tedanje republiške akcije "Gibanje znanost mladini" so v okviru mladinskih raziskovalnih taborov podatke zbirali slovenski srednješolci iz Slovenije, avstrijske Koroške in madžarske Porabja.

Do ustreznih strukturnih sprememb je prišlo tudi v notranji organizaciji Inštituta za narodnostna vprašanja; leta 1965 se je namreč dotlej obstoječi severni in zahodni skupini, ki sta preučevali položaj slovenskih manjšin na Koroškem in v Julijski krajini, torej v sosednjih državah Avstriji in Italiji, pridružila znanstveno-raziskovalna skupina za preučevanje splošnih narodnostnih vprašanj. Ustanovljena je bila z namenom, da "preučuje teorijo in prakso manjšinske zaščite" v svetu in zlasti doma, "spremlja delo v mednarodnih organizacijah, ki se ukvarjajo s problematiko narodnostnih vprašanj in sorodnimi problemi" in preučuje "problematiko narodnosti na področju SR Slovenije in SFRJ." Drago Druškovič, prvi predstojnik omenjene skupine za preučevanje "splošnih teoretičnih vprašanj o narodu in mednarodnih odnosih" ter za "vprašanja uresničevanja enakopravnosti narodov in narodnosti v SFRJ", je bil v tej vlogi med drugim tudi soavtor programskih dokumentov, v katerih so bila elaborirana načelna politična in ideološka izhodišča. Leta 1967 je, na primer, skupaj z Jankom Jerijem in Jankom Pleterskim pripravil elaborat na osemnajstih tipkopisnih straneh z naslovom "Osnutek za 'Pojasnilo o vprašanjih narodnosti-narodnostnih manjšin iz izhodišč Slovenije'", leta 1970 pa skupaj z Albino Lük, avtorico bibliografskega pregleda pomembnejših strokovnih del o bilingvizmu v šolstvu in zgodovinarjem Tonetom Zornom, pisecem študije o madžarski manjšini, obsežno "gradivo za pogled na motivacijo dvojezičnega šolstva" z skupnim naslovom "Politično idejni pogled na vprašanje dvojezičnega šolstva."⁹⁷

Prvič po vojni je sredi šestdesetih let predmet znanstvene pozornosti postala tudi usoda nekdanje nemške manjšine, oziroma nekatera mednarodnopravna vprašanja, povezana s tem. Ernest Petrič, do leta 1965 višji strokovni sodelavec na Inštitutu za narodnostna vprašanja, je leta 1966 doktoriral na katedri za medna-

rodno pravo ljubljanske pravne fakultete z disertacijo "*Das Recht auf die Heimat kot pojem mednarodnega prava : (s posebnim ozirom na usodo nekdanje nemške manjšine v Jugoslaviji).*" Istega leta je Slovenski šolski muzej v Ljubljani, čigar ravnatelj je bil poznavalec manjšinske problematike France Ostanek, odprl razstavo z naslovom "Pregled razvoja manjšinskega šolstva na slovenskem ozemlju", Ostanek sam pa je v zbornik "Osnovna šola na Slovenskem", ki je izšel leta 1970, prispeval sestavek z naslovom "Manjšinske šole na slovenskem ozemlju". Leta 1973 se je raziskovalec INV Andrej (Lan) Brenk v "Analizi položaja madžarske narodnostne skupnosti v Sloveniji", nastali na podlagi vprašalnika bruseljskega inštituta "Mens en Ruimte" o jezikovnih manjšinah v Evropi, tako sicer še v največji meri skliceval na že omenjeno študijo Vladimirja Klemenčiča in Marije Nose iz leta 1964, a je imel po drugi strani na razpolago že tudi celo vrsto drugih virov, v katerih je bil obravnavan položaj obeh narodnosti.⁹⁸

Kljub temu, da je bilo strokovnih prispevkov, posvečenih položaju italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji vse več, pa je v decembru istega leta pravnik Lado Vavpetič v publikaciji Slovenske akademije znanosti in umetnosti (SAZU) z naslovom "Svobojine in pravno varstvo pripadnikov tujih narodov, ki žive v Jugoslaviji" opozarjal, da bo zlasti pri preučevanju pravne zaščite v Jugoslaviji živčih narodnostnih manjšin potrebno v bodoče še veliko storiti. Podčrtal je, da so v pravnih normah izražene le pravne možnosti, šele njihovo dejansko uresničevanje "v realnem življenju" pa pove, v kakšnem dejanskem položaju žive in se razvijajo narodnosti. To delo bo potrebno šele opraviti, je zapisal nekdanji predsednik Študijske komisije Znanstvenega inštituta in opozoril na impresiven razpon vprašanj, ki se jih bo treba lotiti s kombiniranimi prijemi posameznih strok in znanstvenih disciplin: "Dobro se zavedamo, kako silno raznovrstne dejavnosti še čaka (sic!) in seveda tudi, koliko raziskav v znanstvenem pogledu bo potrebnih. Ne gre samo za raziskovanje, kateri zgodovinsko dognani pojavi opravčujejo določeno stališče in pričakovanje, kakšna je tradicija in mentaliteta, s katero je treba računati. Treba se je ukvarjati s psihološkimi, moralno-etičnimi, dalje s sociološkimi, geopolitičnimi, antropološkimi in politološkimi vprašanji. Prav tako pa tudi z raznimi vprašanji z določenih strokovnih področij, zlasti s področja kulturnega, izobraževalnega delovanja, kako tudi vobče z razvojnimi vprašanji, ki se ne tičejo samo materialnega, temveč prav tako tudi duhovnega življenja. V resnici najbrž ni tako kompleksnega in splošno družbeno pomembnega vprašanja, kakor je prav vprašanje osnov za družbeno pravilno in primerno obravnavanje raznih narodnosti. To vprašanje predvsem presega okvir, ki obstoji znotraj

* * *

naloge z naslovom "Demografske razmere na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem s posebnim poudarkom na italijanski narodni manjšini".

⁹⁶ Vladimir Klemenčič, Tone Palčič, Analiza položaja madžarske in italijanske narodne manjšine ob upoštevanju dinamike razvoja za obdobje 1953-1962. 3, Demografske razmere na Koprskem s posebnim ozirom na italijansko narodno manjšino. Ljubljana: INV, 1964. 30 str.; Vladimir Klemenčič, Demografske razmere na Koprskem s posebnim ozirom na italijansko narodno manjšino. Ljubljana, RSS, 1964. 30 str.

⁹⁷ INV, t. a., 1121.

* * *

⁹⁸ Gl. INV, t. a., 943. Leto kasneje sta inštitutska sodelavca Albina Lük in Hilarij Frančeskin za predlogo uporabila vprašalnik za študijo Organizacije Združenih narodov; rezultat je bil elaborat z naslovom "Označitev položaja italijanske in madžarske narodnosti v Sloveniji. Odgovori na vprašalnik za študijo OZN o pravicah pripadnikov etničnih, verskih in jezikovnih manjšin." - INV, t. a., 618.

določene države, ker se eminentno tiče ne samo transnacionalnih, temveč tudi mednarodnih odnosov.”⁹⁹

Akademik, ki je v vsesplošnem jugoslovanskem kontekstu seveda posebej obravnaval tudi pravni položaj madžarske in italijanske narodne manjšine v Sloveniji,¹⁰⁰ je po drugi strani na terminološko dokaj kontroverzen način pohvalil doseženo raven pravnega varstva “pripadnikov tujih narodov” v Sloveniji, tej, kot se je izrazil, etnično najbolj homogeni republiki jugoslovanske federacije: “Pripadnikov tujih narodov in etnične skupine (Romi-Cigani) je komaj 1% celotnega prebivalstva. Je namreč 3000 Italijanov, okrog 10 000 Madžarov, nekaj pod 1000 Nemcev ter ravno toliko Čehov ter okrog 2700 Ciganov-Romov. Kljub temu so v SR Sloveniji navedenim pripadnikom tujih narodov zelo dosledno priznane njihove narodne svoboščine in je zelo podrobno in moderno urejeno njihovo pravno varstvo. Razlogov je več. Slovenci so v preteklosti morali živeti v tuji državi in med obema vojnoma je kljub lastni državi morala biti tretjina Slovencev brez narodnostnih pravic v Italiji in Avstriji. Narodni konflikti so bili ostri in Slovenci so za narodnostne svoboščine zelo občutljivi. Še danes njihova narodnostna razmerja nasproti tujim narodom niso v celoti urejena. Razumljivo je, da želijo pripadnikom tujih narodov zagotoviti vse narodne svoboščine, saj le na ta način lahko pričakujejo podobna ravnanja z njihovimi lastnimi rojaki. S tem pa obenem dosledno izpolnjujejo prevzete mednarodne obveze in slede socialističnemu načelu o enakopravnosti narodov in narodnosti.”¹⁰¹

* * *

⁹⁹Vavpetič Lado, Svoboščine in pravno varstvo pripadnikov tujih narodov, ki živijo v Jugoslaviji, SAZU, *Razprave VIII/1*, Ljubljana 1974, str. 63-64. – “Očitno je namreč”, je nadaljeval, “da gre pri študiju takšnih vprašanj za interdisciplinarno znanstveno delo, ki naj bo dobro in načrtno pripravljeno in med seboj usklajeno. Posamezna vprašanja je treba motriti z raznih stališč, ki so imanentna posameznemu vprašanju, in le na takšno vsestransko analizo posameznih sestavnih delov celotne problematike je treba opreti dovolj sintetizirano reševanje kompleksnega in družbeno izredno pomembnega vprašanja, kot je vprašanje narodnosti in kot je študij najrazličnejših posledic zaradi zanemarjanja tega varstva.” – *Ibid.*, str. 66.

¹⁰⁰Ne da bi v zvezi s slednjo omenil določila Specialnega statuta, torej mednarodnopravne obveznosti iz Londonkega memoranduma o soglasju, ki so postale del internega prava.

¹⁰¹*Ibid.*, str. 9. – V sestavku “Križa dvojezične šole v Sloveniji” (Die Krise der zweisprachigen Schule in Slowenien), ki jo je 16. avgusta 1970 oddajal ORF v “Magazin der Wissenschaft”, je že pokojni južnotirolski publicist Klaus Gatterer dokaj podobno obrazložil slovensko skrb za narodni manjšini. Ugotovil je, da je bila pot Slovencev iz naroda brez politične samostojnosti (“Domestikenvolk”) do statusa republike v jugoslovanski federaciji težka: “Mnoga desetletja je bila prva naloga slovenske šole iztrgati slovenske otroke nenasitni raznarodovalni sili ‘zgodovinskih’ sosednjih narodov, zlasti Nemcev in Italijanov. Nekateri deli slovenskega naroda, npr. Slovenci v italijanski provinci Videm še danes nimajo šolskega pouka v materinščini. Iz tega zgodovinskega humusa so rasle in klike čisto jasno nasprotne tendence: 1.) Izredno budna občutljivost v vseh stvareh, ki bi utegnile ogroziti narod. 2.) Želja, krečiti svojo šolo v vsakem oziru, da bi na jezikovno mešanih ozemljih nikoli več ne izgubili slovenskih otrok zaradi asimilacije sosednjih narodov. 3.) Humanistično-solidaristično stališče do vseh narodnih manjšin, tudi do tistih, ki živijo na slovenskem ozemlju: te naj obvarujejo vseh krivic, ki so jih morali Slovenci prenašati tako dolgo ...” Celoten tekst Gattererjevega prispevka je objavil celovski *Naš tednik* 27. 8. 1970, št. 35, str. 3. (Gl. tudi INV, t. a., 108).

Dejstvo je, da je imel akademik, sicer eden izmed vidnejših tvorcev slovenske pravne terminologije, že s časom natisa svoje knjige precej smole (zaradi sprejetja nove ustavne ureditve je bila vsebinsko že ob samem izidu zastarela), izrazito nesrečno roko pa je imel tudi pri izbiri strokovnih terminov. V letu 1974, ko je bila Socialistična republika Slovenija v skladu s prvim členom nove ustave definirana kot “socialistična samoupravna skupnost delovnih ljudi in občanov, slovenskega naroda in italijanske in madžarske narodnosti”,¹⁰² je uvrstitev avtohtone italijanske in madžarske narodnosti v kategorijo “pripadnikov tujih narodov” v predhodno nedvomno recenzirani publikaciji SAZU naravnost bodla v oči.

Ob priznanju, da gre za “vendarle koristen pripomoček”, je torej sodelavka Inštituta za narodnostna vprašanja Albina Lük v recenziji knjige opozorila zlasti na “vprašljivo terminologijo, ki jo avtor uporablja že v naslovu: ‘pripadniki tujih narodov’ in jo pozneje v različnih oblikah ponavlja, npr. ‘prebivalci tujih narodov’, ‘pripadniki tujih narodnosti’, ‘tuje etnične skupine’, celo ‘tuji državljani’ (str. 17).” Tovrstna poimenovanja naj bi se kazala “vsaj kot huda nerodnost”, vzbujala pa naj bi tudi vtis, “kakor da avtor ni dojel, da ne gre samo za ‘pripadnike tujih narodov’, ki sicer sestavljajo posebno državo (matično državo), ki pa žive zunaj nje kot pripadniki posebne narodne skupine’ (str. 4) ali za ‘skupine pripadnikov tujih narodov, ki živijo zunaj domače države’ (str. 4) – tako bi lahko označili tudi naše zdomce, ki so zaposleni v deželah zahodne Evrope, ali naše izseljence – pač pa za avtohtono prebivalstvo, ki mu je bilo zaradi zgodovinskega razvoja usojeno živeti ločeno od matičnega naroda, obenem pa je to prebivalstvo svojo usodo zavestno sprejelo in se za skupno življenje v Jugoslaviji odločilo z aktivno udeležbo v narodno osvobodilni revoluciji. Ta mu je prinesla narodnostno in družbeno svobodo in enakopravnost v socialistični skupnosti jugoslovanskih narodov in narodnosti, ki jo danes skupaj varujejo in izgrajujejo. Ob takšnem izhodišču ne bi moglo priti do zvez, kakršne so npr. ‘... poleg domačega prebivalstva še pripadniki štirih narodnosti ...’ (str. 8), ali ‘...polet domačega naroda in že omenjenega večjega števila Albancev in Turkov samo še omenjenih 3334 Bolgarov’ (str. 9), ki zvenijo disonantno.” Tudi ta primer naj bi sicer kazal, je nadaljevala Lükova, “kako nujno bi bilo poenotiti izrazoslovje in morda tudi izdelati slovarček pojmov s področja narodnostne problematike, ki bi služil kot osnova vsem, ki v Jugoslaviji pišejo o tem vprašanju.”¹⁰³

* * *

¹⁰² Socialistična republika Slovenija je bila namreč že v prvem členu nove ustave definirana kot “socialistična samoupravna skupnost delovnih ljudi in občanov, slovenskega naroda in italijanske in madžarske narodnosti”, v drugem členu pa je bilo rečeno, da “delovni ljudje in občani” v njej med drugim “zagotavljajo in uresničujejo suverenost, enakopravnost in nacionalno svobodo”, “zagotavljajo svoboščine in pravice človeka in občana”, “varujejo narodnostni značaj, zagotavljajo položaj, uresničujejo enakopravnost ter pospešujejo vsestranski napredek italijanske in madžarske narodnosti”.

¹⁰³Albina Lük, Ocena: Vavpetič Lado, Svoboščine in pravno varstvo pripadnikov tujih narodov, ki živijo v Jugoslaviji, SAZU, *Razprave VIII/1*, Ljubljana, 1974. *Vestnik koroških partizanov*, 9, 1, 2, Ljubljana, 1975, str. 91-92. –

Nekaj mesecev po sprejemu nove ustave, s katero sta italijanska in madžarska narodnost pridobili status konstitutivne populacije v SRS, je bilo v Trstu organizirano največje mednarodno srečanje manjšinskih strokovnjakov po drugi svetovni vojni. Tu je bilo tudi po zaslugi prizadevanj slovenskih pripraviljalcev konference sprejeto "načelno stališče", naj bo ta široki mednarodni posvet "konferenca 'o manjšinah in z udeležbo manjšin'".¹⁰⁴ S tem je bilo dano, je bilo opozorjeno v enem izmed inštitutskih gradiv, "manjšinam tisto mesto, ki jim vsekakor pripada: manjšine na konferenci so bile enakopraven subjekt in ne objekt obravnave, kot bi nekateri želeli."¹⁰⁵

Referati z omenjene konference so bili vsaj delno ponatisnjeni v obsežnem zborniku, ki je izšel leta 1975 ("Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni"), v zvezi s položajem italijanske manjšine v Sloveniji pa še dodatno objavljena prispevka Vladimirja Klemenčiča ("Italijansko prebivalstvo na narodnostno mešanem ozemlju na Koprskem v SR Sloveniji") in pa člana jugoslovanske delegacije v jugoslovansko-italijanskem Mešanem odboru za manjšinska vprašanja, pravnega eksperta Iva Murka, ki je obravnaval dotedanje delo tega meddržavnega organa, predvidenega z osmim členom Specialnega statuta kot priloge Londonskega memoranduma o soglasju z dne 5. 10. 1954 ("Dvajset zasedanj jugoslovansko-italijanskega mešanega odbora").¹⁰⁶ Že zaradi tega, ker je bil za takratno obdobje ideološke samohvale značilen, bi veljalo omeniti tudi sestavek Svetozarja Poliča. V

Dvajset let kasneje je ista avtorica ponovno konstatirala nujnost tovrstnega poenotenja, le da tokrat seveda ne več v jugoslovanskem okviru: "Do danes neprečiščeno izrazje, ki označuje oblike sobivanja oziroma procese povezane s sobivanjem različnih etnij, večkulturnost (multikulturalizem), medkulturnost (interkulturalizem), kulturna različnost (kulturni pluralizem), se razširi ob koncu šestdesetih in v sedemdesetih letih. Na te osnovne izraze se navezuje izrazje s področja proučevanja jezikov v stiku. Kljub mnogim študijam v svetu ter nekaterim poskusom na Slovenskem (Klinar 1977, 1985, Nečak 1989, Nečak Lük 1989c) ter na sosednjem Hrvaškem [...] stroka doslej še ni oblikovala prečiščenega, kategorialnega aparata in se navedeni izrazi uporabljajo nedistinktivno, mnogokrat kot sopomenke. Ker ni dokončnega konsenza o njihovi pojmovni podstavi, ker niso enopomenske, ne morejo delovati kot strokovni izrazi. Zato je tudi otežena operacionalizacija teoretskega konstrukta, ki ga označujejo, v raziskovalne namene. Mislim, da bi bil dobrodošel izid oziroma rezultat sodelovanja strokovnjakov za manjšinska vprašanja v okviru skupnosti Alpe Jadran skupna, primerjalna študija o temeljnem strokovnem izrazju v jezikih jezikovnih skupnosti, ki se vključujejo v dejavnost te skupnosti. Takšna študija bi nedvomno prispevala k boljšemu sporazumevanju in sodelovanju na strokovni ravni, pa tudi k učinkovitejšemu političnemu diskurzu ..." – Albina Nečak Lük, Sporazumevanje v večkulturnem okolju: nekaj raziskovalnih pristopov. V: Manjšine v prostoru Alpe-Jadran. Zbornik referatov. Ljubljana 1994, str. 198.

¹⁰⁴ Janko Jeri, Manjšinska konferenca v Trstu. *RiG*, 6, Ljubljana, 1974, str. 123.

¹⁰⁵ INV, t.a., 636. – Med udeleženci iz Slovenije sta se konference z referatoma udeležila predstavnik italijanske in madžarske narodnosti Ferenc Hajós in Leo Fusilli – prvi z referatom "Dvojezično šolstvo v SRS na področju madžarske manjšine", drugi pa s prispevkom o samoupravnih pravicah italijanske narodnostne skupnosti v Sloveniji.

¹⁰⁶ O samem specialnem statutu je že leto prej v angleškem jeziku izšla brošurica na 35 straneh avtorjev Janka Jerija, Gorazda Kušarja in Svetozarja Poliča, v kateri je bil upoštevan tudi pravni okvir zaščite italijanske narodne skupnosti v Jugoslaviji in s tem tudi v Sloveniji: The Special Statute (Annex to the London Memorandum of Understanding) and some Elements of the Legal Situation of the Slovenian Ethnic Group in Italy and of the Italian in Yugoslavia. Ljubljana 1974.

času, ko so v jugoslovanski politični kulturi ob hkratnem enormnem zadolževanju v tujini "dominirale vrednote monumentalizma, optimizma, reformizma in ideološkega narcizizma",¹⁰⁷ je Polič v prispevku z naslovom "Družbeno politični, pravni in samoupravni položaj narodnosti (narodnih manjšin) v Jugoslaviji ter še posebej v SR Sloveniji" razmeroma dobro urejen položaj obeh narodnosti obrazložil z že doseženim "bistvenim idejno-političnim premikom" k "dosledno internacionalističnemu gledanju in obravnavanju teh delikatnih vprašanj", ta "premik" pa naj bi omogočil "prav takšen premik tudi v naši pravni ureditvi te problematike in tudi v praksi; premik, ki ga vsekakor lahko označimo kot novo kvaliteto v obravnavanju in reševanju nacionalnega vprašanja nasploh in vprašanja narodnih manjšin oziroma narodnosti še posebej; kvaliteto, ki ji ni primere v sodobnem svetu in ki je možna le v samoupravnem demokratičnem socialističnem sistemu."¹⁰⁸

Kot neposredni refleks sprejetja nove ustavne ureditve so bile leto zatem v republiški Komisiji za manjšinska in izseljenska vprašanja sprejete tudi "teze o znanstveni in raziskovalni dejavnosti v SRS na področju narodnostnih vprašanj". V njih je bilo mogoče prebrati oceno, da je slovenska znanstvena in raziskovalna dejavnost na področju narodnostnih vprašanj "v inovacijskem pogledu" dala v preteklosti dobre rezultate, vendar pa se pojavljajo "problemi, ki terjajo strokovno in politično preučitev in reševanje, v skladu s koncepti, ki jih uvaja nova ustavna ureditev".¹⁰⁹

Osnovna shema dokumenta je bila razdeljena na "izhodišča", navajala pa je tudi tako imenovane "organizacijske mehanizme" in "neposredne naloge". Že v prvi točki temeljnih "izhodišč" je bilo seveda ugotovljeno, da razvoj "jugoslovanske koncepcije narodnosti temelji na dognanjih marksistične znanosti, ki kot takšna

¹⁰⁷ "U političnoj praksi ta kultura proizvodi mamut-investicije, velike sisteme [...], velike proslave ('obljetnice') i velike parole ('najveće gradilište u Evropi', 'najotvorenija granica u svijetu', 'naš ogromni ugled u svijetu' i sl.) Kako i izbori imaju samo jedan karakter ceremonijske participacije, logično je da se društvo pretvara u golem specijalni laboratorij za svekolike reformske eksperimente ..." – Slaven Letic, Intelektualac i kriza. Zagreb 1989, str. 51. – Mimogrede, tudi v zvezi s tako imenovano "najbolj odprto mejo na svetu" (kar je bilo seveda svojevrstno pretiravanje) je sredi sedemdesetih let zaznati nastanek prvih "mejnih študij", v katerih je obravnavan manjšinski aspekt tovrstnega, v primerjavi s preostalim delom komunistične vzhodne Evrope nedvomno liberalnega mejnega režima. – Gl. Vladimir Klemenčič, Odprta meja med Italijo in Jugoslavijo in vloga manjšin. *Teorija in praksa*, 9/10, Ljubljana, 1974; Isti: Urbanizzazione spaziale e minoranze etniche nel Centro Europa. Atti della Conferenza internazionale sulle minoranze. Vol. 1. Trieste 1979).

¹⁰⁸ Ur. Janko Jeri, Gorazd Kušej, Vladimir Klemenčič, Svetozar Polič, Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana 1975, str. 328.

¹⁰⁹ INV, t.a., 2216. – V "tezah" je bil torej dokaj določno nakazan tudi trend, ki je tri leta zatem dejansko rezultiral v odločitvi, vredni omembe tudi z vidika naše teme: leta 1978 je tedanja Raziskovalna skupnost Slovenije dokumentacijski oddelek INV uvrstila v kategorijo "specializiranih INDOK centrov", s tem pa je dotedanji oddelek postal osrednji center za zbiranje in dokumentiranje podatkov o celotni etnični in manjšinski problematiki v SRS.

obstoja le v dialektični povezanosti z družbeno prakso". V naslednjem poglavju je bil med tako imenovanimi "organizacijskimi mehanizmi" (Raziskovalna skupnost, Univerza v Ljubljani, SZDL Slovenije, Organi družbenopolitičnih skupnosti, Inštitut za narodnostna vprašanja) edine, rahlo kritične ocene deležen Inštitut za narodnostna vprašanja, o katerem je bilo ugotovljeno, da se mora "razviti", "posodobiti" in "bolj elastično prilagajevati potrebam družbene prakse".¹¹⁰

Dve leti zatem je Komisija za narodnosti skupščine SRS v "Informaciji o uresničevanju posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti in njenih pripadnikov v Socialistični republiki Sloveniji", obravnavani na sejah zborov skupščine SRS dne 28. 4. 1977, zopet ocenila raziskovalno in študijsko dejavnost, namenjeno preučevanju položaja italijanske in madžarske narodnosti. Potem, ko je posebej izpostavila osrednjo vlogo Inštituta za narodnostna vprašanja in njegove znanstveno-raziskovalne skupine za splošno teoretična vprašanja¹¹¹ in hkrati omenila tudi študijski prispevek Inštituta za geografijo Univerze v Ljubljani po vodstvom Vladimira Klemenčiča oz. Inštituta za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani, ki je ravno takrat pripravljala raziskovalno nalogo z naslovom "Dvojezičnost in družbena mobilnost pripadnikov italijanske in madžarske na-

* * *

¹¹⁰ INV, t.a., 2216. – Medtem ko naj bi bil raziskovalni in znanstveni program inštituta predmet posebne obravnave, je bilo v poglavju o "neposrednih nalogah" med drugim ugotovljeno, da bi moral imeti predvsem naslednje funkcije: "– funkcijo dokumentacijskega in arhivskega centra, ki bi služila raziskovalni dejavnosti na vseh področjih, – funkcijo centralnega strokovno informativnega faktorja v informativnem sistemu znanstveno raziskovalne dejavnosti na področju narodnosti, – funkcijo centra za fundamentalne, aktualne študije, ki bi služile kot podlaga za raziskovalno delo na posameznih področjih /sociologija, pravo, demografija/ in v politični akciji, – funkcijo strokovnega usklajevanja pri realizaciji projektov in s tem funkcijo uveljavljanja interdisciplinarnosti na tem znanstveno raziskovalnem področju, – funkcijo operativnega strokovnega povezovanja in usklajevanja z raziskovalnimi centri Slovencev v zamejstvu /Celovec in Trst/..." Zaradi "specifike področja znanstvenega in raziskovalnega dela na področju narodnosti" in zaradi "potrebe po operativnosti in ažurnosti izvajanja teh funkcij" naj bi v sklopu SZDL pomembno mesto pripadalo tudi "komisiji za manjšinska in izseljenska vprašanja pri republiški konferenci" in zlasti "sosvetu za koordinacijo znanstvene in raziskovalne dejavnosti na področju narodnosti." Le-ta naj bi v bodoče vršil "funkcijo političnega preverjanja projektov o katerih odločajo organi raziskovalne skupnosti Slovenije" in s "političnega vidika ... obravnaval in ocenjeval izvajanje programov, posameznih projektov in letna poročila posameznih strokovnih dejavnikov." Za sestavljalce dokumenta tudi ni bilo dvoma, da se morajo določbe republiške ustave, ki določajo "dolžnosti družbenopolitične skupnosti glede vprašanj položaja madžarske in italijanske narodnosti v SRS ter skrb SRS za Slovence v zamejstvu" ustrezno odraziti tudi v "znanstvenih in raziskovalnih prizadevanjih." To naj bi bilo zagotovljeno v okviru naslednjega strukturnega organograma: "Organi Skupščine in Izvršnega sveta Skupščine SRS (Komisija Skupščine SRS za narodnosti, Komisija Skupščine SRS za mednarodne odnose, Komisija Izvršnega sveta Skupščine SRS za zunanje politična vprašanja in narodnosti, Upravni organi: republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje in Urad za narodnosti izvršnega sveta) naj bi se skladno s svojimi pristojnostmi operativno vključili v organiziranje znanstvene in raziskovalne dejavnosti na področju narodnostnih vprašanj in sicer neposredno [sprejemanje stališč, predlogov itd.] ali posredno preko sosveta za koordinacijo znanstvene in raziskovalne dejavnosti na področju narodnosti pri komisiji za manjšinska in izseljenska vprašanja RK SZDL Slovenije."

¹¹¹ V tej zvezi je bila med drugim omenjena petletna raziskovalna naloga o problematiki slovensko-madžarske dvojezičnosti v Prekmurju, ki jo je Inštitut za narodnostna vprašanja prijavil pri Raziskovalni skupnosti Slovenije leta 1975, in omenjen inštitutski projekt, ki bi "razčlenil problematiko šolstva v italijanskem učnem jeziku".

rodnosti v SR Sloveniji",¹¹² je Komisija ugotovila, da je "narodnostna problematika še vedno premalo prisotna v raziskovalnih projektih znanstvenih institucij v SR Sloveniji in se razen omenjenih institutov drugi minimalno ali sploh ne vključuje v to pomembno družbeno področje."¹¹³

Kljub temu, da so leta 1975 sprejete temeljne teze o znanstveni in raziskovalni dejavnosti v SRS na področju narodnostnih vprašanj izrecno omenile le raziskovalno delo na področju sociologije, prava in demografije (t. 5; Inštitut za narodnostna vprašanja), oz. sociologije, ekonomije, prostorskega planiranja, prava, geografije, pedagogije in psihologije (t. 2; Univerza v Ljubljani), pozabile pa navesti zgodovino in pisje in številne druge vede, je Janez Stergar, takrat tridesetletni zgodovinar z Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, ob koncu sedemdesetih let na znanstvenem srečanju v Zagrebu ("Sodobni teoretični pogledi na problematiko narodnih manjšin", Zagreb 1979) še vedno lahko konstatiral trden primat historiografije. Prav zaradi tega, ker se je do konca osemdesetih let razmerje spremenilo v prid tkim. "mlajših ved", velja citirati naslednjo ugotovitev iz njegovega referata: "Glede na celoto družboslovnih in humanističnih razprav o manjšinskih vprašanjih na Slovenskem lahko pribijemo, da zgodovinarji oziroma vsaj zgodovinska tematika (mnogi avtorji po študiju niso historiki) še vedno jasno prevladujejo. Historiografiji sledijo nekatere starejše znanstvene discipline, ki imajo delno tudi zgodovinski predznak: literarna zgodovina, zgodovina umetnosti, etnologija, jezikoslovje in geografija. Mlade znanosti – sociologija, sociolingvistika, politologija – so v očitnem zaostanku."¹¹⁴

Referent, ki je paradoksalno že kmalu zatem ostal edini zgodovinar na Inštitutu za narodnostna vprašanja,¹¹⁵ je svojo trditev dokumentiral s poimenskim navajanjem impresivnega števila slovenskih historikov, katerih dela so obravnavala predvsem različne problemske vidike obstoja nemške manjšine na Slovenskem,¹¹⁶ bolj skromen pa je bil izkupiček del o italijanski in madžarski narodnosti.

* * *

¹¹² Na omenjenem inštitutu se je tri leta prej zaposlila sociolingvistka Inka Štrukelj, ki je pričela raziskovati probleme dvojezičnosti, družbene slojevitosti in mobilnosti.

¹¹³ Uresničevanje posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti in njenih pripadnikov v Socialistični republiki Sloveniji / L'attuazione dei diritti particolari delle nazionalità italiana ed ungherese e dei loro appartenenti nella Repubblica Socialista di Slovenia / A Szlovén Szocialista Köztársaságban élő olasz és magyar nemzetiség és annak tagjai külön jogainak megvalósítása. Skupščina SRS, Ljubljana s. d., str. 17-18.

¹¹⁴ Janez Stergar, Problematika narodnih manjšin v slovenskem zgodovinskem pisju. Neobjavljen tipkopis.

¹¹⁵ Že leta 1965 je INV zapustil Branko Marušič, leta 1970 Janko Pleterski, Dušan Nečak leta 1980, Tone Zorn je prežgodaj preminul leta 1981, Andrej Vovko pa je inštitut zaradi "ideološke neprimernosti" moral zapustiti leta 1976 (gl. Stergar, Sedem desetletij ..., str. 34-36).

¹¹⁶ "Obstoj nemške manjšine v Sloveniji je tesno povezan z vprašanjem poselitve slovenskih dežel, razvoja etnične strukture in slovensko-nemške meje. Avtorji s tega kompleksa vprašanj so Milko Kos, Fran Zwitter, Bogo Grafenauer, Ante Beg, Janko Mačkovšek, Franjo Šedivy, Vasilij Melik, Ferdo Gestrin, Samo Pahor (sic!), Božo Otorepec, Vlado Valenčič, France Štukl, Matjaž Klemenčič, geografi Anton Melik, Svetozar Ilešič in Vladimir Klemenčič. Posebej za čas med obema vojnama in za NOB in 'samomor' nemške manjšine velja navesti že

Stergar je namreč ugotovil, da se italijanska manjšina pretežno opira "na dosežke historiografije, ki nastaja v Italiji, čeprav so po prizadevanju Središča za zgodovinska raziskovanja italijanske narodnosti v Rovinju že doseženi znatni premiki", z izjemo prispevka Albine Lük pa "zgodovinskih del o razvoju madžarske manjšine v Sloveniji skorajda ni".¹¹⁷

Vsekakor že kratek pogled v vsebino prvih osmih števil inštitutske revije "Razprave in Gradivo", v katerih je zajeto celotno obdobje petnajstih let med letoma 1960 in 1976, dejansko pokaže, da je z izjemo prispevkov E. Petriča, K. Jončiča in A. Bormeja izrazito prevladovala tematika, povezana s položajem slovenskih narodnih manjšin v Avstriji in Italiji.¹¹⁸ Šele v deveti in deseti številki, ki je izšla v enem samem zvezku leta 1979, je bilo nekoliko več prostora posvečena tudi obema avtohtonima, zakonsko zaščitena manjšinama v Sloveniji, med pisarji prispevkov pa sta bila tudi dva njuna pripadnika, Ferenc Hajós in Egidio Opassi. Obsežni bibliografski pregled objav Inštituta za narodnostna vprašanja za obdobje 1958-1978¹¹⁹ nadalje pokaže, da so po številu objav, namenjenih izključno problematiki obeh zakonsko zaščitene manjšine v Sloveniji izstopali zlasti trije inštitutski sodelavci: Drago Druškovič, sociolingvistka Albina Lük, ki je bila v letih 1975-1983 tudi predstojnica splošno-teoretične skupine, Ernest Petrič, strokovnjak za mednarodno pravno varstvo narodnih manjšin in avtor še danes temeljnega dela na to temo (Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. Maribor, 1977).¹²⁰ Tem ugotovitvam, preverljivim na podlagi dostopnih bibliografij posameznih inštitutskih raziskovalcev, pa je potrebno dodati še pomemben *caveat*; v dokumentaciji, hranjeni v tekočem arhivu INV, je zbrano precejšnje število različnih elaboratov in ekspertiz, pa tudi zahtevnejših raziskovalnih nalog, ki ni-

* * *

omenjeno delo Dušana Bibra [Nacizem in Nemci v Jugoslaviji, op. S. K.], knjigo Toneta Ferenc Nacistična raznarodovalna politika na Slovenskem (1968), nekaj prispevkov Toneta Zorna in *Kočevski zbornik* iz leta 1939." Navedenim so se do konca osemdesetih let pridružili še Janko Pleterski, Peter Vodopivec, Andrej Vovko, Franc Rozman, Vinko Rajšp, če se omejimo zgolj na pisce prispevkov v dvojezičnem zborniku *Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1941/ Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije 1848-1941*, Ed. Helmut Rumpel in Arnold Suppan, München 1988.

¹¹⁷ Stergar je imel očitno v mislih avtoričin "Oris položaja madžarske narodne manjšine v Prekmurju v obdobju 1918-1945", ki pa je izšel šele leta 1981 (gl. *Zgodovinski časopis*, Ljubljana, 35, 1981, 3, str. 279-286).

¹¹⁸ Zlasti v letih 1970-1976 je - kot opozarja tudi J. Stergar - mogoče govoriti o izrazito povečanem deležu "aktualnega strokovnega raziskovanja", pač v zvezi z "zaostritvami v slovenskem zamejstvu in to od petdesetletnice plebiscita z izdajo zbornika *Koroški plebiscit*, prek 'vojne za krajevne napise' na Koroškem leta 1972, tržaške manjšinske konference 1974, Osimskih sporazumov 1975, in 'ugotavljanja manjšine' v Avstriji ob koncu tega časa". - Stergar, Sedem desetletij ..., str. 34.

¹¹⁹ Prim. Biografije in bibliografije sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani za obdobje 1958-1978. *RiG*, 11-12, Ljubljana, 1980, str. 79-151.

¹²⁰ Sociolog Štefan Šoš se je v štirih letih asistentskega staža v inštitutski prvi raziskovalni skupini, oziroma do odhoda iz inštituta leta 1980 prav tako posvečal položaju manjšin v pogojih jugoslovanskega samoupravljanja; leta 1978 je v *Teoriji in praksi* objavil sestavek z naslovom "Posebne pravice narodnosti in samoupravljanje" in podnaslovom "Razmišljanje o eni izmed institucij afirmacije narodnosti kot subjekta socialističnega samoupravljanja", v *RiG* pa leta 1979 prispevek o stikih pripadnikov madžarske narodnosti z matičnim narodom.

koli niso ugledala luči v natisnjeni obliki, služila pa so predvsem ažurnemu seznanjanju različnih republiških političnih organov o različnih vidikih položaja obeh avtohtonih manjšin. Tako se je v leta 1980 izdani inštitutski brošuri z naslovom "Manjšine - most med narodi", avtorica prispevka o italijanski in madžarski narodnostni skupnosti v Sloveniji ("Italijanska in madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji") Albina Lük v posebni opombi, dodani zaključnim referencam, v zvezi z gradivom in podatki o italijanski narodnostni skupnosti v Sloveniji sklicevala prav na tovrstne "interne elaborate in študije" inštitutskih sodelavcev.¹²¹

Ko je v začetku osemdesetih vodstvo inštituta prevzel pravnik Silvo Devetak, ki je bil pred tem posebni svetovalec v jugoslovanskem zunanjem ministrstvu za manjšine, balkansko sodelovanje in mejna vprašanja (1974-1978) in svetovalec Izvršnega sveta Skupščine SRS (1978-1981) se je INV vsekakor "bolj elastično prilagojeval potrebam družbene prakse", preučevanje različnih aspektov položaja madžarske in italijanske narodne manjšine pa je poleg vseh ostalih vsebin postajalo vse bolj del njegovega "železnega repertoarja".

Poleg samega Devetaka, pisca številnih prispevkov s tega področja, velja v tej zvezi omeniti zlasti Vero Klopčič, Albino Nečak-Lük, Sonjo Novak-Lukanović in Sašo Žabjek. Omenjeni avtorji so tako med drugim pripravili tudi dokument o položaju obeh zakonsko priznanih manjšin v Sloveniji, ki je nastal v okviru inštitutskega sodelovanja s Komisijo za kulturne in socialne zadeve Evropskega sveta (European Council) in kot del njene študije "o decentralizaciji kulturnih politik in o regionalnih in etničnih jezikih" v Evropi. Poročilo, sestavljeno na posebno povabilo Rinalda Locatellija, izvršnega sekretarja Conference o lokalnih oblasteh in regijah (Permanent Conference on Local Authorities and Regions) in v skladu z navodili omenjene komisije, je leta 1983 izšlo tudi v obliki inštitutske brošure z naslovom "The Italian and Hungarian Nationalities in the Socialist Republic of Slovenia. Some Characteristics of the Legal and Political Status as well as the Status of Language and Culture".

V preglednih bibliografijah inštitutskih objav za leta 1979-1986 in kasnejših bibliografskih prikazih za krajša obdobja, objavljenih v "Razpravah in gradivu", se

* * *

¹²¹ Gl. Manjšine - most med narodi. Ljubljana 1980, str. 41. - Najstarejši vir, upoštevan v avtoričinem sintetičnem pregledu, je bilo "Prekmurje" M. Slaviča (Ljubljana 1921). Med avtorskimi deli je iz perspektive leta 1980 poleg Slavičevega navedla še naslednje (po abecednem redu): J. Jeri, G. Kušej, S. Polič, The Special Statute (Annex to the London Memorandum of Understanding) and some elements of the legal situation of the Slovenian ethnic group in Italy and of the Italian in Yugoslavia. Ljubljana 1974; S. Jogan, A. Lük, Questione nazionale, posizione e diritti delle nazionalità nella Repubblica Socialista Federativa di Jugoslavia. Nazionalia IV, 1979, pp. 365-393; V. Klemenčič et al., Socialno geografska analiza narodnostno mešanega ozemlja v Prekmurju s posebnim ozirom na demografske razmere, Arhiv INV. 1964; M. Šlajpah, Knjižnice za pripadnike italijanske in madžarske narodnosti v SR Sloveniji. Referat na posvetovanju knjižničarjev v Mariboru, Arhiv INV, 1970; T. Zorn, Manjšinsko šolstvo v Prekmurju, Arhiv INV, 1971.

je delež objav, povezanih z madžarsko in italijansko "narodnostjo", izrazito povečal, naraslo pa je tudi število prispevkov tistih ved, ki so bile po Stergarjevi oznaki še do konca sedemdesetih "v očitnem zaostanku". Sociolingvistki Albini Nečak-Lük, ki je leta 1984 doktorirala s temo *"Družbene razsežnosti dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju Prekmurja"* in se po odhodu z Inštituta za narodnostna vprašanja na Pedagoški inštitut na Univerzi tudi tam posvečala problemom "funkcionalne dvojezičnosti" in slovensko-madžarske dvojezičnosti v Prekmurju, se je v začetku osemdesetih let pridružila mlada jezikoslovka Sonja Novak-Lukanovič s podobno tematiko, a z dodanim težiščem na tim. "vzgoji za sožitje", ki naj bi preko šolskega *curriculum*a vcepila osnovne vrednote "sožitja" tako pripadnikom večinskega naroda kot pripadnikom obeh manjšin – slednjim seveda z nekaterimi specifičnostmi v šolskih programih. Problematiki dvojezičnega šolstva ob madžarsko-slovenski meji se je strokovno posvečala tudi Renata Mejak, nekdanja direktorica Pedagoškega inštituta v Ljubljani, ki je leta 1977 opravila doktorat na FF Univerze Eotvos Lorant v Budimpešti, nato pa bila v letih 1986 do upokojitve leta 1990 kot svetovalka Izvršnega sveta Skupščine SRS oz. vlade RS razporejena na delo na INV.

Vse bolj je prihajal v ospredje tudi širši regionalni (Alpe-Adria) in meddržavni aspekt; vključenost manjšinskega vprašanja v uradne bilateralne stike in mednarodni kontekst je poleg Devetaka obravnavala tudi pravnica Vera Klopčič, ki je leta 1987 magistrirala z nalogo "Manjšine – most ali breme v meddržavnih stikih SFRJ z Avstrijo, Italijo in Madžarsko". Terenska, s pomočjo vprašalnikov izvedena raziskava v Gornjem Seniku in Dobrovniku je postala celo del meddržavnega sporazuma z Madžarsko. Obe strani sta se namreč zavezali, da bosta "podpirali neposredno sodelovanje Inštituta za narodnostna vprašanja iz Ljubljane in Državne knjižnice Maksim Gorki iz Budimpešte (člen 78)". Madžarska stran je "v ta namen zagotovila denar za '80 dni letno', na jugoslovanski strani pa je to meddržavno sodelovanje prepuščeno svobodni menjavi dela."¹²² Rezultat je bila knjiga "Madžari in Slovenci: sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji", ki je leta 1987 izšla pri ljubljanski založbi "Komunist".

V drugi polovici osemdesetih let je Theodor Weiter, honorarni profesor za splošno državoznanstvo, pravo beguncev in manjšinsko pravo na univerzi v Innsbrucku, v okviru obsežnega seznama inštitutov, raziskovalnih izpostav in raziskovalnih združenj "za regionalizem, federalizem in narodnostna vprašanja" slovenskim raziskovalnim ustanovam v svetovnem merilu odmeril sorazmerno ugleđen prostor. Taksativno, s kratkimi karakterizacijami in v naslednjem vrstnem redu je naštel naslednje raziskovalne organizacije in stanovska združenja, ki naj bi

* * *

¹²² Devetak, Silvo (ur.), Joó, Rudolf (ur.), Madžari in Slovenci: sodelovanje in sožitje ob jugoslovansko-madžarski meji. Ljubljana: Komunist: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1987, str. 367.

se na Slovenskem ukvarjala z omenjenimi vprašanji: "Znanstveni inštitut filozofske fakultete na univerzi Edvarda Kardelja",¹²³ "Inštitut Milka Kosa pri Slovenski akademiji znanosti in umetnosti",¹²⁴ "Inštitut za narodnostna vprašanja",¹²⁵ "Inštitut za zgodovino delavskega gibanja",¹²⁶ "Raziskovalna skupnost Slovenije" (sic!),¹²⁷ "Slovenska akademija znanosti in umetnosti",¹²⁸ "Zavod za časopisno in radijsko dejavnost" (sic!)¹²⁹ in "Zgodovinsko društvo za Slovenijo".¹³⁰ S stališča avtorjeve osebne percepcije dejavnosti Inštituta za narodnostna vprašanja kot osrednje raziskovalne ustanove te vrste v Sloveniji je bilo morda indikativno, da inštitutskega preučevanja avtohtone madžarske in italijanske manjšine ni posebej izpostavil, ampak je inštitutski "železni" raziskovalni repertoar (kljub značilnem dodatku "aber auch in aller Welt") omejil "pretežno" ("vorwiegend") na slovenski manjšini v Italiji in Avstriji.

* * *

¹²³ "Dieses Institut an der philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana für die 'Ethnologische Topographie des slowenischen ethnischen Raumes' befaßt sich in bereits zahlreichen Bänden mit dem Regionalismus des slowenischen Siedlungsraumes. Leitung: Janez Bogataj, Slavko Kremenšek, Franči Šarf." – Handbuch der Institute, Forschungstellen und Forschungsgesellschaften für Regionalismus, Föderalismus und Nationalitätenfragen mit Einbeziehung auch ethnischer Komponenten von Flüchtlingsfragen. Zusammengestellt, bearbeitet und kommentiert von Theodor Weiter, Honorarprofessor für allgemeine Staatslehre, Flüchtlingsrecht und Volksgruppenrecht an der Universität Innsbruck. München 1988, str. 154. – Weiter je imel seveda v mislih projekt "Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja" v okviru tedanjega fakultetnega Oddelka za etnologijo, sedanjega Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo.

¹²⁴ "Leitung: Mag. Vinko Raisp. Beschäftigt sich mit aktuellen Regionalfragen." *Ibid.*

¹²⁵ "Leitung seit 1981: Mag. Silvo Devetak, Mitarbeiter: Prof. Dr. Ernest Petrič, Dr. Vladimir Klemenčič, Dr. Janko Jeri und diverse Fachleute in Kaernten und in Triest. Befaßt sich vorwiegend mit Volksgruppenfragen in Italien und in Österreich, aber auch in aller Welt. Gibt die ausgezeichnete Halbjahreszeitschrift 'Razprave in Gradivo' (Abhandlungen und Dokumente) heraus (meist in Slowenisch, manchmal auch in Italienisch und Englisch)." *Ibid.*, str. 154-155.

¹²⁶ "Leitung: Dr. Franc Rozman. Befaßt sich mit der Geschichte der Arbeiterbewegung, hierbei aber auch mit Minderheitenfragen." *Ibid.*, str. 155.

¹²⁷ "Diese 'Wissenschaftliche Gemeinschaft Sloweniens' gibt neuerdings auch eine Ethnologische Topographie des Slowenischen Volksbodens im 20. Jahrhundert' heraus (Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja) und untersucht den slowenischen Volksboden auch unter regionalen Gesichtspunkten. Hierbei gibt es auch eine grössere Schrift von Zmago Žmitek über die Gemeinde Gottschee/Občina Kočevje, die an sich zwar bis zur Vertreibung deutscher Siedlungsboden war, jetzt aber als slowenischer Siedlungsboden reklamiert wird. Verantwortlich für die Institutsleitung sind Janez Bogataj, Slavko Kremenšek und Franči Šarf." *Ibid.*, str. 156.

¹²⁸ "Befaßt sich auch mit Fragen der Nationalitäten und des Regionalismus". *Ibid.*, str. 157 (krepki tisk v izvorniku). – Dejansko je leta 1985 prišlo do prve pobude za oblikovanje Odbora za preučevanje narodnih manjšin, ki je bil kasneje preoblikovan v Medakademijski odbor za preučevanje narodnih manjšin in narodnosti.

¹²⁹ "Leitung: Branko Žunec. Gibt den 'Pomurski Vestnik' für das Übermurgebiet (Pomurska, Prekmurje) heraus, wo auch Minderheitenfragen (Magyaren, Zigeuner/Romani) laufend behandelt werden, auch Regionalismusfragen." *Ibid.*

¹³⁰ "Dieser 'Geschichtsverein für Slowenien' unter Leitung einer grösseren Zahl von Historikern am Historischen Institut der Philosophischen Fakultät der Universität Ljubljana/Laibach, u.a. Ferdo Gestrin, Bogo Grafenauer und vor allem Vasilij Melik (Chefredakteur) gibt die Zeitschrift 'Zgodovinski časopis' (Historische Zeitschrift) heraus, die sich laufend auch mit aktuellen nationalitätenpolitischen Problemen befaßt. Wissenschaftlich hoch qualifiziert." *Ibid.*, str. 158.

Veiter, ki je kljub v visoki starosti še vedno veljal za "znanstveni inštitut" v eni sami osebi, pri kategorizaciji in posamičnih oznakah naštetih ustanov, njihovih vodstev in personalne sestave ni bil najbolj zanesljiv,¹³¹ nekaterih sprememb pa do izida priročnika preprosto ni mogel več upoštevati. Tako je, na primer, Silvo Devetak, ki je leta 1988 na univerzi v Sarajevu doktoriral z disertacijo "Manjine i Ujedinjene nacije – nove medjunarodnopravne tendencije" in istega leta na Dunaju objavil knjigo "The equality of nations and nationalities in Yugoslavia: successes and dilemmas", v novembru 1988 zapustil INV in v Mariboru ustanovil Evropski center za etnične, regionalne in sociološke študije, vodstvo inštituta pa je kot "v. d." prevzel Vladimir Klemenčič.

Konec osemdesetih let je s padcem berlinskega zidu prinesel konec komunističnih režimov v vzhodni in jugovzhodni Evropi, v začetku devetdesetih let pa tudi rojstvo "slovenske nacije" iz "stečajne mase" razpadajoče jugoslovanske federacije. Državna osamosvojitve je za enega izmed najmanjših evropskih narodov pomenila tudi prehod iz subnacionalne na nacionalno raven (i. e. raven subjekta mednarodnega prava), obe zakonsko zaščiteni "narodnosti" pa sta kljub spremembi državnega okvirja še naprej ohranili podedovano visoko raven manjšinske zaščite, čeprav v ustavi RS nista bili več eksplicitno navedeni kot konstitutivni populaciji. Na področju raziskovanja narodnega vprašanja so tektonske družbene spremembe s seboj prinesle tudi nujnost posodobitve nekaterih raziskovalnih konceptov in opustitve nič več aдекватne strokovne terminologije ("narodnost" je definitivno prenehala biti "subjekt socialističnega samoupravljanja", "dognanja marksistične znanosti" naenkrat niso bila več na ceni), skupni strokovni in raziskovalni forum, na katerem so bile evidentirane in artikulirane tovrstne potrebe in hkrati predlagane nove rešitve, pa sta predstavljali dve "etnični delavnici", ki ju je že leta 1989 ob sodelovanju slovenskih manjšinskih inštitutov iz zamejstva organiziral ljubljanski Inštitut za narodnostna vprašanja.

Ob tej priložnosti je Miran Komac predstavil "komparativni model proučevanja manjšin na obeh straneh slovenskih državnih meja" – tako imenovani "Komac-Sussičev model" – a tudi zamisel o odprtju podružnice inštituta v Prekmurju. V zvezi z načrtovano "etnično opazovalnico" v Lendavi je namreč dejal, da je v njej načrtovana nastavitve pripadnikov manjšin, "s čimer želimo trasirati pot prehoda – nekako tisto, kar je popularni politični žargon strnil v slogan 'manjšinamost med narodi' – manjšine od objekta razvoja v subjekt lastnega razvoja. Ne gre

* * *

¹³¹ Svojemu mestoma še preveč izčrpnemu seznamu bi moral dodati vsaj še Geografski inštitut pri Univerzi, prav tako pa ni omenil Inštituta za sociologijo in filozofijo na Univerzi, kjer je delovala Inka Štrukelj, ali Pedagoškega inštituta na Univerzi v Ljubljani, kjer je po odhodu z INV od leta 1984 dalje s svojim delom nadaljevala Albina Nečak-Lük. Številnih vsebinskih in drugih napak v izvirnem, v zgornjih opombah citiranim tekstu nisem popravljala.

nam torej le za kopičenje znanja o manjšini, temveč tudi za povečevanje znanja manjšine o nji sami."¹³²

Če naj bi torej manjšina iz "objekta raziskovanja" postala "subjekt" tudi na tem področju, je Renata Mejak v referatu "Madžari v Sloveniji" opozorila na nekatere pomanjkljivosti pri dotedanjem preučevanju. Ugotovila je, da je bilo v preteklosti raziskovalno delo usmerjeno "predvsem k slovenski manjšini v Avstriji in Italiji, manj pa k Slovincem v Porabju in Madžarom v Prekmurju." Osredotočeno naj bi bilo predvsem na "vidne, manifestativne oblike in vsebine manjšinskega življenja", raziskave in ekspertize pa naj bi obravnavale predvsem "manjšinsko pravno regulativo."¹³³ Ugotovila je, da je bilo nekaj pomembnih raziskav sicer opravljenih na področju dvojezične šole in izobraževanja, ni pa bilo pomembnejših raziskav, "ki bi poskušale prodreti v 'ozadje vidnega', v miselni in čustveni svet Madžarov, v emotivno in psihološko strukturo narodne zavesti ..."¹³⁴

Hkrati je bilo ob tej priložnosti ponovno "ventilirano" vprašanje smiselnosti nadaljnje uporabe termina "narodnost" za narodni manjšini. Argumentacija v prid ponovni uvedbi starega termina "narodne manjšine" je bila podobna tisti, ki jo je že leta 1962 v "spreminjevalnem predlogu" k osnutku ustave predložil "znanstveni in strokovni kolegij Inštituta za narodnostna vprašanja", le da se ji je tokrat med drugimi (morda celo bolj tehtnimi) pridružil tudi argument, da je "majhno lepo".¹³⁵

Že v naslednjem letu je INV priredil okroglo mizo na temo "Narodnost – manjšina ali skupnost, urejanje, uresničevanje in varstvo narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji", vsekakor zadnjo te vrste pred osamosvojitvijo Slovenije. Na njej so znova prišle do izraza ravnokar omenjene dileme.

* * *

¹³² RiG 23 (1. in 2. Etnična delavnica štirih inštitutov /zbornik predstavitev in razprav/ Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26 Ljubljana, Centro di ricerche storiche, Trg Mateotti 13, Rovinj/Rovigno, Slovenski raziskovalni inštitut, Via Gallina 5, Trst/Trieste, Slovenski znanstveni inštitut, Tarviserstrasse 16, Celovec/Klagenfurt). Ljubljana 1990, str. 102.

¹³³ *Ibid.*, str. 120.

¹³⁴ *Ibid.*, str. 121. – Še bolj kritičen je bil v svojem nastopu na simpoziju "Živeti z mejo. Materinščina, dejavniki osebnosti in skupnostne identitete", ki je potekal med petim in šestim junijem 1998 v Murski Soboti, direktor Zavoda za kulturo madžarske narodnosti v Lendavi, László Göncz. V enem prispevku je ugotavljal, da se je v "preteklih desetletjih kar nekaj strokovnjakov ukvarjalo z izgubo jezika in kodno menjavo. Nastajale so različne študije, katerih cilj je bilo izboljšanje položaja, ki se je slabšal tudi v času nastajanja teh študij ..." – L. Göncz, Ovirje prizadevanj za ohranitev maternega jezika. Gl. *Narodne manjšine* 4. Živeti z mejo. Materinščina, dejavniki osebnosti in skupnostne narodnostne identitete. Zbornik referatov na znanstveno kulturnem srečanju v Murski Soboti 5-6 junija 1998. Ljubljana 2000, str. 67. V drugem prispevku pa je izrekel oceno, da "do konca osemdesetih let v bistvu nimamo študije, ki bi v vseh pogledih bila kritična in objektivna. Analize, poročila o stanju so – ne glede na to, ali jih je pripravljala notranji (neposredno prizadeti) ali zunanji (praviloma neposredno ne prizadeti) avtor, so s sedanjega stališča bolj zgodbe o uspehu, kot objektivno ogledalo, postavljeno pred madžarsko skupnost ob Muri. To je sicer značilen pojav v času enostrankarskega sistema." L. Göncz: Položaj prekmurških Madžarov po spremembi sistema (Stanje narodne zavesti Madžarov). *Ibid.*, str. 84.

¹³⁵ *Ibid.*, str. 120.

Renata Mejak je ponovila svojo epistemološko kritiko dotedanjega raziskovanja, za katerega naj bi bil značilno predvsem osredotočanje na kognitivno dimenzijo sodelovanja manjšine z matico in kvantitativni, torej merljivi vidik tega sodelovanja, zanemarjena pa afektivna in vrednostna dimenzija tega odnosa.¹³⁶ Ponovno se je zavzela tudi za ponovno uvedbo termina "narodna manjšina", ki naj bi v "demokratski pluralistični družbi, kjer tudi manjšini pripada pomembno mesto v družbi", ne imel več "negativnega prizvoka".¹³⁷

V tem pogledu se ji je v veliki meri pridružil tudi Janez Dular, po prvih demokratskih volitvah minister brez listnice v prvi Demosovi vladi, zadolžen za stike s Slovenci po svetu. Dular, ki se je predhodno na oddelku za slovanske jezike FF v okviru sociolingvističnih študij ukvarjal tudi z položajem jezikovnim položajem madžarske manjšine v Sloveniji, je med drugim izrazil prepričanje, da nacionalna država "v Evropi nikakor ne bo tako hitro odmrta", skliceval pa se je tudi na popolno odsotnost študij, ki bi dokazovale tezo o pejorativnem značaju termina "narodna manjšina": "Kolikor vem, tudi ni še nihče izpeljal statistične raziskave oz. dokazovanja, da beseda manjšina (v slovenščini) asociira slabšalnost ali manjvrednostne komplekse ali pa da sugerira restriktivnost pri dajanju ali uveljavljanju pravic. Če bi hotel biti nekoliko prisiljeno duhovit, bi celo rekel, da so mogoče prav pozitivne asociacije. Manjšina, t.j. ljubkost, ipd., da ne govorim o angleškem 'small is beautiful' -. Poleg tega ne moremo mimo dejstva, da je to priznan mednarodnopravni izraz, stilsko čisto nevtralen". Omenil je sicer možnost koeksistence obeh terminov (narodna manjšina, narodnost) in poudaril, da je potrebno upoštevati "mnenje in občutje prizadetih ljudi", vendar "s premislekom, tudi nasprotno argumente je treba pretehtati, da bomo spreminjali razmere, ne pa besede."¹³⁸

Po drugi strani je France Bučar, predsednik prvega slovenskega demokratsko izvoljenega parlamenta, že v uvodnem pozdravu priznal, da ga pojem narodne manjšine "v določeni meri vsaj iritira".¹³⁹ Njegova uporaba naj bi namreč pomenila pristajanje na "ideologijo nacionalne države", že sam izraz pa naj bi bil "če že ne degradirajoč, pa vsaj v neki meri izraz, ki pomeni določeno zaostalost v gledanju, predvsem pa tudi v razvoju. Zato mislim, da je treba vprašanje obravnavati prav s tega vidika nove Evrope, tudi kar zadeva narodnostne skupine. Če vzamem za primer recimo Italijane, Istrane italijanske narodnosti. Oni niso nikakršna manjšina, če jih gledamo s tega vidika. So avtohtoni prebivalci. In če smem neko-

liko v šali reči, so bili pred nami na tem teritoriju; razen, če vzamemo Borovo koncepcijo o Venetih, potem so kvečjemu naši konkurenti."¹⁴⁰

Bučar, v veliki meri oče ustave leta 1991 nastale slovenske države, se je v tej zvezi opravičil tudi zaradi demokratskega deficita predhodnega jugoslovanskega režima: "... Moram namreč priznati, da imam nekoliko slab občutek, celo nekoliko občutek krivde nasproti Italijanom v Istri; ne zaradi hotene politike, ki bi bila proti njim, ampak zaradi celotne klime in družbene ureditve, ki jo je sprožila prejšnja ustava, ki je praktično vsaj v svojih končnih posledicah škodovala sleherni manjšini, tako narodnostni kot vsaki drugi. In v takem primeru je nujno, da so bile vse manjšine na slabšem, kot bi sicer bile v neki demokratski ureditvi. Če hočemo resnično zaščititi ljudi, ki govorijo drugačen jezik, - kar je najbrž več ali manj skoraj vse, kar nas razlikuje, če nekoliko pretiravam, - potem mislim, da tega namena nikakor ne dosežemo samo z raznimi ustavnimi kautelami, ampak predvsem s celotno drugačno demokratsko naravnostjo države. Upam, da bomo prav to, ta cilj, dosegli z ustavo; vsaj mislimo ga doseči."¹⁴¹

Dejstvo, da je bila v vprašanju izbire med terminoma "narodna manjšina" in "narodostna skupnost" v ustavnem tekstu na koncu vendarle odločilno stališče predstavnikov italijanske in madžarske narodnosti, da je skratka obveljalo subjektivitetno načelo *nihil de nobis, sine nobis* in je bila tolikokrat deklarirana "subjektiviteta" manjšin spoštovana tudi v postopku sprejemanja ustavnega teksta, je bilo vsekakor dobra popotnica na začetku slovenske poti v državno samostojnost.

Še pred nastopom velikih geopolitičnih sprememb v samem srcu srednje Evrope (združitve obeh Nemčij, krvavi razpad jugoslovanske federacije in miren razhod Čehov in Slovakov), je ponovno oživelo tudi zanimanje za usodo nemške manjšine na Slovenskem. Leta 1988 je v sodelovanju z avstrijskimi zgodovinarji izšel dvojezični zbornik "Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien 1848-1941/ Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije 1848-1941" (Ed. Helmut Rumpler in Arnold Suppan, Muenchen 1988), v začetku devetdesetih let pa se je na Inštitutu za narodnostna vprašanja pričel sondažni projekt "Nemci na Slovenskem", ki je bil leta 1993 uspešno zaključen, nato pa je doživel nadgraditev v obliki projekta "Nemci" na Slovenskem 1941-1955, izvajanega v okvirih Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani. Na inštitutu se je po osamosvojitvi Slovenije tudi v zvezi z zahtevami po njenem ponovnem priznanju, a predvsem zaradi velikega števila slovenskih državljanov srbske, hrvaške in drugih narodnosti bivše Jugoslavije, pričela razprava o "novih" manjšinah, na prelomu tisočletja pa je bila izražena tudi radikalna epistemološka kritika na račun

* * *

¹³⁶ Dr. Renata Mejak: O vprašanih sodelovanja narodne manjšine z matico. V: Narodnost- manjšina ali skupnost, urejanje, uresničevanje in varstvo narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji. RiG 24. Ljubljana 1990, str. 91.

¹³⁷ RiG, 24, str. 63.

¹³⁸ Ibid., str. 64.

¹³⁹ Ibid., str. 13.

* * *

¹⁴⁰ Ibid.

¹⁴¹ Ibid., str. 13-14.

“afirmativnosti in pozitivizma” strokovnih nazorov, “ki se brez kakršnekoli refleksije drži meja legalno pripoznanih nacionalnih manjšin ...”¹⁴²

Inštitutska sodelavka, antropologinja Irena Šumi, je kritično premotrivo vsakršnih emanacij slovenskega “primordialnega” nacionalizma in slovenskega “pravnega reda avtohtonizma”, ki naj bi predstavljal zgolj alibično zrcalno sliko in “decidirano etično naložbo” prvega, ilustrirala z ugotovitvijo Rastka Močnika o obstoju “zelo tenke” elite “teoretskih proizvajalcev”, ki naj bi prevzemala taktiko “institucionalne gverile” in izkoriščala “nasprotnikove ideološke predsodke (da naj bi bile naravoslovne in matematične teorije praktično koristne, humanistika pa naj bi nekako pomagala k narodni stvari)”,¹⁴³ “premnogim izvedencem v tradiciji slovenskega narodnega vprašanja” pa je odrekla celo ta temeljni uvid in jih relegirala v kategorijo tistih, ki “... prisilnosti svojega naziranja ne prepozna, temveč ga vigorozno reproducira”.¹⁴⁴ Po avtoričini analizi, ki ji ne gre odrekati pirandelovskega navdiha, naj bi bila “silovita ironija s stališča takega esencializma” v tem, “da svoj osrednji eshatološki cilj, ‘narodno stvar’, pač ‘slovensko narodno vprašanje’, močno ogrožajo njegovi privrženci sami z ustvarjanjem plitvih, krožno argumentiranih vzporednic ljudskim teorijam, v katerih akterja, ki ga tako zelo iščejo, kratko malo ni, z obzorja pa izgine celo tisti akter, ki bi lahko zastopal primordialistovo srečno najdenino: ‘manjšinec’ sam.”¹⁴⁵

Čeprav lahko domnevamo, da je avtorica s “srečno najdenino” mislila predvsem na slovenskega “manjšinca” v zamejstvu, bi se na prvi pogled lahko celo zdelo, da je omenjeni pirandelovski paradoks resnično na delu tudi v primeru italijanskih in madžarskih “manjšincev” v Sloveniji; medtem ko rezultati uradnih štetij namreč kažejo, da število pripadnikov obeh “legalno pripoznanih” manjšin že nekaj časa konstantno upada, se število razprav in prispevkov, ki iz vseh mogočih parametrov in z uvedbo številnih novih metodoloških prijemov analizirajo najrazličnejše pojavnostne oblike njune manjšinske eksistence (vključno z etnično vitalnostjo) skorajda eksponentno povečuje. Pogled na spletne strani, kjer so zabeležene bibliografije slovenskih raziskovalcev v slovenskem in tujih jezikih, kaže, da je *summa* tovrstne produkcije zgolj v poslednjem desetletju dvajsetega stoletja presegla skupni seštevek preteklih štirih desetletij, trend, ki se na “nižjih”, delegiranih ravneh raziskovanja kaže tudi v velikem številu fakultetnih diplomskih

nalog s tovrstno tematiko, pa ne kaže znamenj upadanja niti v zadnjih štirih letih tretjega milenija.¹⁴⁶

Osem desetletij po ustanovitvi Manjšinskega inštituta v Ljubljani torej lahko retrospektivno ugotovimo, da preučevanje zakonsko priznanih narodnih manjšin v nasprotju s slovensko manjšinsko populacijo v Italiji, Avstriji in na Madžarskem nikakor ni ves čas sodilo med samoumevne, kaj šele privilegirane teme v tradiciji slovenskega narodnega vprašanja. V času Kraljevine Jugoslavije je v zvezi z dejavnostjo Manjšinskega inštituta v Ljubljani od srede dvajsetih do začetka štiridesetih let dvajsetega stoletja sicer mogoče govoriti o elementih tovrstnega preučevanja, ki je zlasti “zanimalo tedanje oblasti”, po daljšem premoru pa se je raziskovalna pozornost, posvečena madžarski in italijanski manjšini, znatno povečala in interdisciplinarno diverzificirala šele v začetku šestdesetih let, zatem v sedemdesetih in osemdesetih letih konstantno naraščala, v letih po državni osamosvojitvi Slovenije in pred njenim vstopom v Evropsko unijo pa dosegla dotlej nepreseženi vrhunec.

* * *

¹⁴² Irena Šumi, *Kultura, etničnost, mejnost*. Ljubljana 2000, str. 128.

¹⁴³ Tanka elita, ki sicer ima potreben uvid, naj bi se s tovrstno mimikrijo šla neke vrste faustovski pakt, saj naj bi vnašala “moment hipokrizije v samo institucionalno ureditev teoretskega dela” in s tem dejansko postala ranljiva “za institucionalizirano moč, ki jih poslej lahko izsiljuje s kršitvijo pravil”. Op. cit., str. 133.

¹⁴⁴ Ibid.

¹⁴⁵ Ibid., str. 134

* * *

¹⁴⁶ Hkrati je poleg obeh zakonsko zaščitene manjšin precej večje pozornosti deležna tudi romska etnična skupina, prav tako omenjena tudi v ustavi RS.

SLOVENC V AVSTRIJI KOT EDEN PREDNOSTNIH PREDMETOV V SLOVENSKIH ETNIČNIH ŠTUDIJAH

SLOVENIANS IN AUSTRIA AS ONE OF SALIENT OBJECTS OF SLOVENIAN ETHNIC STUDIES

The research of recent (predominantly Slovenian, but also Austrian) historiographical and / or social scientific production on Carinthian Slovenians in crossborder ties between Slovenia and the Austrian federal province of Carinthia, or Austria - an issue that has traditionally belonged to the central themes of Slovenian history writing - has been a complementary part of the project on processes of ethnic differentiation in Slovenia. This unpublished contribution, which has in part already been presented at two conferences in Austria, contains information about the contents and the characteristics of an extensive collection of recent publications discussing the theme under scrutiny here. It also quotes some results from author's research into the biographies of representative personalities and historical evolution of central minority organisations of Carinthian Slovenians.

Keywords: Carinthian Slovenians, Slovenian history, historiography, national minorities, international relations

Raziskovanje novejšje (predvsem slovenske, a tudi avstrijske) historiografske oziroma družboslovne produkcije o koroških Slovencih in čezmejnih povezavah med Slovenijo in avstrijsko deželo Koroško oziroma Avstrijo - kar že tradicionalno sodi med osrednje teme slovenskega zgodovinopisja - je bil komplementarni del projekta o procesih etničnega razlikovanja v Sloveniji. V pričujočem pregledu, ki je bil deloma že predstavljen na dveh posvetih v Avstriji (doslej pa ne objavljen), so ob opozorilih na vsebino in značilnosti širokega izbora novejših objav na obravnavano temo navedeni tudi nekateri rezultati iz avtorjevih raziskav biografij reprezentativnih osebnosti in zgodovinskega razvoja osrednjih manjšinskih organizacij koroških Slovencev.

Ključne besede: koroški Slovenci, slovenska zgodovina, zgodovinopisje, narodne manjšine, mednarodni odnosi

V projektnem soočenju percepcij procesov etničnega razlikovanja v Sloveniji sta dvema zgodovinarjema – kolegu dr. Samu Kristenu in meni – pripadli različni nalogi, ki sva se ju lotila metodološko različno. Sam sem poleg pregleda (predvsem slovenske, a deloma tudi avstrijske) historiografske oziroma družboslovne produkcije na temo zamejskih Slovencev po drugi svetovni vojni, posebej pa v obdobju po osamosvojitvi Republike Slovenije, to tematiko v nadaljevanju obravnaval kot bistven del slovenskih etničnih študij na eni strani in kot eno od formativnih tematik za percepcije etničnega razlikovanja v Sloveniji na drugi.

Vodila me je tudi ugotovitev,¹ da proučevanje diplomatskega boja za združitev obrobni slovenskih pokrajin v matično državo slovenskega naroda od konca druge svetovne vojne do sklenitve mirovnih pogodb, nato pa proučevanje razvoja avtohtonih slovenskih narodnih manjšin v sosednjih državah ter njihovega povezovanja prek državnih meja dejansko sodi med osrednje teme slovenskega zgodovinopisja. V zadnjem desetletju nove poglede na to tematiko omogočajo na novo dostopni in deloma tudi objavljeni zgodovinski viri ter več izdanih spominov vidnih nosilcev tega čezmejnega sodelovanja.

Po določitvi novih (na zahodu) ali potrditvi starih državnih meja (na severu in severovzhodu) so bila diplomatska prizadevanja slovenskih oz. jugoslovanskih oblasti usmerjena v uresničevanje in dograjevanje zaščitnih norm, ki so urejale pravni in družbeni položaj Slovencev v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. Politika odprtih mej z zahodno in severno sosedo je od srede šestdesetih let 20. stoletja omogočala tudi različne oblike neposredne kulturne in gospodarske pomoči tistim organizacijam in institucijam zamejskih Slovencev, ki niso bile "sovražne novi družbeni stvarnosti" v matični Sloveniji. Od sedemdesetih let je bilo sodelovanje s slovenskimi manjšinami "podružbljeno" in v znatni meri preneseno na različne paradržavne organe in civilno družbo. Razvijali so koncept "skupnega (ali celo enotnega) slovenskega kulturnega (in gospodarskega) prostora": skrb za Slovence v zamejstvu, na "začasnem delu v tujini" in v izseljenstvu pa je bila povzdignjena v ustavno normo.

Novo poglavje predstavlja čas državne samostojnosti Republike Slovenije, ko je odgovornost za Slovence po svetu sprva prevzel minister z manjšim uradom. V zadnjih letih pa so opazni znaki postopnega upadanja državnega in javnega interesa za zamejstvo. Deloma si to upadanje lahko razlagamo tudi z naivnimi pričakovanji bistvenega izboljšanja položaja slovenskih manjšinskih skupnosti v sosednjih

* * *

¹ Janez Stergar, Republika Slovenija in zamejstvo 1945-2002; v: *Acta Histriae* 11/2003, št. 2, s. 99-128 (Prispevki z mednarodnega znanstvenega sestanka Pravni položaj Slovencev v Italiji, 1866-2002 / *Contributi... / Contributions... : Koper*, 8. november 2002 / *Capodistria... / Koper...*).

državah po vstopu RS v Evropsko zvezo 1. maja 2004. Od leta 1991 se na novo oblikuje tudi odnos do Slovencev, ki živijo v sosednji Hrvaški (in v drugih nekdanjih jugoslovanskih republikah).²

Doslej neobjavljen je rezultat našega projektne raziskovanja novejšega (predvsem seveda slovenske) historiografske produkcije na primeru koroških Slovencev in čezmejnih povezav med Slovenijo in avstrijsko deželo Koroško oziroma Republiko Avstrijo.³ Zgodovinarji iz Koroške in Slovenije ali – širše vzeto – avstrijski in slovenski zgodovinarji namreč že nekako četrto stoletje ne sodelujejo/mo le občasno, ampak v marsikaterih oblikah kar trajno. Za popoln pregled tega sodelovanja in objavljenih rezultatov historiografskega dela bi potrebovali obširno bibliografijo in poseben simpozij.

Če odmislimo večno pomanjkanje denarja, se predpogoji za znanstveno delo na obeh straneh nedvomno izboljšujejo. Arhive posodablja in arhivske fonde odpirajo – na slovenski strani morda včasih celo presenetljivo velikodušno – ter na različne tehnične načine objavljajo. Biblioteke večinoma postajajo uporabnikom prijazne in njihovi katalogi prek svetovnega spleta dostopni 24 ur na dan.⁴ S tehničnim razvojem se je izmenjava vsakovrstnih gradiv izjemno pospešila in pocenila. Možnosti za objavo rezultatov zgodovinskih raziskav še nikdar niso bile tako številne in raznovrstne. Odprava uradnih ovir na mejah in boljše prometne povezave olajšujejo osebne stike ali skupne strokovne posvete.

Slovensko-avstrijska zgodovinska komisija kot spodbujevalka in okvir nekaterih preteklih srečanj in skupnih publikacij ima že jugoslovansko-avstrijsko predhodnico, v kateri so slovenski zgodovinarji prav tako odigrali najvidnejšo vlogo. Rezultati srečanj so bili praviloma zborniki z "inventuro" različnih oblik sodelovanja prek deželnih oz. državnih meja (jugoslovansko-avstrijske, slovensko-avstrijske ali slovensko-koroške) ali sobivanja v skupnem prostoru ("sosed v ogledalu sosedu"). Da je bilo to sobivanje večinoma na nek način konkurenčno, večkrat tudi močno konfliktno, ni treba ponavljati.

² Prim. J./anez/ Ste./rgar/, Zamejski Slovenci; v: Enciklopedija Slovenije, 15, Wi-Z: Kronološki pregled, Ljubljana 2001, s. 60-62.

³ V nadaljevanju povzemam nekatere ugotovitve iz svojega prispevka na okrogli mizi "Evropsko zgodovino pisje iz avstrijsko-slovenskega vidika"; okroglo mizo sta v obnovljeni Knafljevi hiši na Dunaju 16.5.2003 sklicala Feliks J. Bister in Vincenc Rajšp. Predvsem pa z nekaj modifikacijami in krajšavami tu objavljam svoj referat "Znanstvena obravnava skupne zgodovine Koroške in Slovenije" s XIV. Evropskega kongresa narodnih skupnosti dežele Koroške 2003, Pliberk, 16.-17.10.2003 (zbornik je v tisku).

⁴ Kljub vsemu ne velja spregledati uporabnosti tiskanih tematskih bibliografij, kakršne npr. za Koroško pripravljata Rotraud Stumfohl iz Koroškega deželnega muzeja in Marjeta Domej iz Slovenske študijske knjižnice v Celovcu. Zaradi hitre dostopnosti bibliografskih podatkov se bom v nadaljevanju pri podrobnem citiranju omejeval predvsem na najpomembnejša, novejša in manj splošno znana dela.

Še pred oblikovanjem skupne zgodovinske komisije je prišlo do navezovanja prekmernih stikov med posameznimi zgodovinarskimi institucijami in društvi: v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja npr. Rumplerjevo predavanje v Ljubljani,⁵ druge pobude nove celovške univerze in prelomni izid Haas-Stuhlpfarrerjeve knjige leta 1977.⁶ Ob tem je značilno, da je bilo lažje sodelovati z zgodovinarji, ki niso sodili v krog t.i. "koroške šole". S slednjimi je prihajalo do javnih polemik – npr. ob Koroških kulturnih dnevih, na celovškem plebiscitnem simpoziju 1980 (in nadaljevanju v Ljubljani).

Nasprotno od posplošenih predstav ali predsodkov je bila tema "Nemci na področju današnje Slovenije : 1848-1941" že na sporedu skupnega posveta v Ljubljani 1984⁷ (in ponovno v Ljubljani 1990 s poudarkom na kulturi), nastalo je nekaj skupnih ali samostojnih publikacij.⁸ V nadaljevanju je po mojem vedenju in videanju prihajalo do delne politizacije zgodovinarskega dela, s tem povezanega poskusa oživljanja nemške ali "staroavstrijske" manjšine v Sloveniji in materialne restitucije njenega zaplenjenega premoženja ter do recipročnega povezovanja s položajem koroških in/ali štajerskih Slovencev v Avstriji.⁹

Krivdo za to je ob zaključku dela uradne slovensko-avstrijske komisije zgodovinarjev in pravnikov (2001-2004) prvi vodja slovenskega dela zgodovinarjev pripisal avstrijski strani; tej naj bi šlo zlasti za "znanstveni okras" politični "reviziji vloge Avstrije in Avstrijcev v drugi vojni".¹⁰ Zbornik s samostojno objavljenimi

⁵ Profesor celovške univerze Helmut Rumpler je od 27.5.1993 dopisni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kar tudi predstavlja obliko prekmernega znanstvenega sodelovanja.

⁶ Hanns Haas, Karl Stuhlpfarrer, Österreich und seine Slowenen, Wien 1977.

⁷ Helmut Rumpler, Arnold Suppan (Hrsg.), Geschichte der Deutschen im Bereich des heutigen Slowenien : 1848-1941 / Zgodovina Nemcev na območju današnje Slovenije : 1848-1941, Wien, München 1988 (Schriftenreihe des Österreichischen Ost- und Südosteuropainstituts ; 13).

⁸ Feliks J. Bister, Peter Vodopivec (Hrsg.), Kulturelle Wechselseitigkeit in Mitteleuropa : Deutsche und slowenische Kultur im slowenischen Raum vom Anfang des 19. Jahrhunderts bis zum Zweiten Weltkrieg (Symposium, Ljubljana 29.-31. Oktober 1990), Ljubljana 1995 (Wissenschaftliche Bibliothek Österreich-Slowenien ; 1). Dušan Nečak (ur.), Avstrija, Jugoslavija, Slovenija. Slovenska narodna identiteta skozi čas : Lipica, 29. maj – 1. junij 1996 / Österreich, Jugoslawien, Slowenien... : Lipica, 29. Mai – 1. Juni 1996, /Ljubljana/ 1997. Matjaž Klemenčič, Im Lichte der sprachlichen Statistik : Slowenisch- und Deutschsprachige in der Süd- und Untersteiermark 1830-1991 = V luči jezikovnih statistik...; v: Christian Stenner (Hg.), Slowenische Steiermark : verdrängte Minderheit in Österreichs Südosten, Wien, Köln, Weimar 1997, s. 69-105 (Zur Kunde Südosteuropas ; 2/23). Arnold Suppan (Hg.), Zwischen Adria und Karawanken, Berlin 1998 (Deutsche Geschichte im Osten Europas). Stefan Karner, Die deutschsprachige Volksgruppe in Slowenien : Aspekte ihrer Entwicklung 1939-1997, Klagenfurt, Ljubljana, Wien 1998. Dušan Nečak (ur.), "Nemci" na Slovenskem 1941-1955 : Izsledki projekta, Ljubljana 1998. Obširnejši pregled zadavne literature: Janez Cvirn, Nemško (avstrijsko) in slovensko zgodovino pisje o Nemcih na Slovenskem (1848-1941); v: Dušan Nečak (ur.), "Nemci" na Slovenskem..., s. 23-52. Dragan Matić, Nemci v Ljubljani 1861-1918, Ljubljana 2002 (Historia ; 6). Harald Heppner (ed.), Slowenen und Deutsche im gemeinsamen Raum : Neue Forschungen zu einem komplexen Thema, München 2002.

⁹ Januarja 2005 je v Ljubljani prišlo celo do začasne prepovedi knjige Alenke Auersperger, Iskalci grala : Poskus oživljanja nemške manjšine v Sloveniji, Ljubljana : Modrijan, 2004.

¹⁰ Dušan Nečak – Božo Repe, O nastanku in namenu avstrijsko-slovenske komisije zgodovinarjev (2001-2004); v: Zgodovinski časopis, 58/2004, št. 3-4(130), s. 415-465.

slovenskimi historičnimi besedili¹¹ še čaka na znanstveno ovrednotenje, a sami uredniki so ga poimenovali za "torzo". V doglednem času je najavljen avstrijski del, pri katerem sodeluje tudi nekaj slovenskih avtorjev z obeh strani meje. (Rezultat sedemletnega dela analogne slovensko-italijanske komisije je bilo zelo strnjeno poročilo, ki pa je bilo po številnih zapletih vseeno objavljeno v obeh jezikih.)¹²

V zadnjih letih se je okrepilo slovensko sodelovanje na avstrijskih dnevih sodobne zgodovine, medtem ko so na slovenskih zgodovinarskih zborovanjih že od sedemdesetih let preteklega stoletja predavali tudi avstrijski zgodovinarji in to ne le koroški Slovenci. Da so slednji resnično nepogrešljiv del tako avstrijskega kot slovenskega zgodovinopisja, je lahko dokazati, nikoli pa tudi dovolj poudariti. Danes verjetno ni treba več prepričevati, da je obravnava preteklosti koroških Slovencev ne le legitimna, ampak obvezna naloga tako avstrijske kot slovenske historiografije.

Samo še kot zapoznel "obrambni" ali "brambovski" refleks dojemam ne tako davno zgražanje v celovski *Carinthia*,¹³ zakaj da *Enciklopedija Slovenije* – največji raziskovalni in založniški projekt slovenskih zgodovinarjev in znanstvenikov iz vrste drugih panog – obravnava tudi zgodovinske pojave, kraje in ljudi na nekdanji ali še danes slovenskem ali nemško-slovenskem jezikovnem področju zunaj sedanjih meja Republike Slovenije. Zaradi enakih meril me posebej ne vznemiri uporaba zgodovinskih nemških krajevnih imen za osrednje slovenske pokrajine, še zlasti ne v vezanem nemškem besedilu (seveda je potrebno drugače obravnavati zemljevide, kazala in leksikalna gesla).¹⁴

Slovensko zgodovinopisje je v zadnjem desetletju doživelo kar nekaj strnjenih predstavitev. Največ podatkov nudi geslo "Zgodovinopisje", ki ga je za *Enciklopedijo Slovenije* napisal Peter Vodopivec.¹⁵ Avtor kot (tudi) slovenske historike predstavi Korošce Julija Felaherja, Antona Svetino, Dano Zwitter Tehovnik, Avgušтина Malleja,¹⁶ Walterja Lukana, Feliksa J. Bistra,¹⁷ Teodorja Domeja, Valentina Inzka,¹⁸

* * *

¹¹ Dušan Nečak et al. (ur.), Slovensko-avstrijski odnosi v 20. stoletju = Slowenisch-österreichische Beziehungen im 20. Jahrhundert, Ljubljana 2004 (Historia; 8). Četrto leta po izidu zbornik (še) ni v redni prodaji.

¹² Slovensko-italijanski odnosi 1880-1956. Poročilo slovensko-italijanske zgodovinsko-kulturne komisije = I rapporti... = Slovene-italian..., Koper/Capodistria 2000.

¹³ Alfred Ogris, Fürstenstein und Herzogstuhl – Symbole der Kärntner Landesgeschichte im Widerstreit ethnischer und territorialer Tendenzen in der slowenischen Geschichtsschreibung, Publizistik und Politik; v: *Carinthia I*, 183/1993, s. 729-767; o ES posebej s. 757-762.

¹⁴ Je pa moteča stara "imperialna" praksa uporabe italijanskih imen za slovenske in hrvaške kraje brez italijanskega prebivalstva, in to celo za tiste, ki imajo tudi nemška imena (npr. Caporetto/Karfreit...).

¹⁵ P/eter/ Vo./dopivec/, Zgodovinopisje; v: Enciklopedija Slovenije, 15, Wi-Ž : Kronološki pregled, Ljubljana 2001, s. 165-172.

¹⁶ Zanj sem nedavno zapisal, "da je najboljši poznavalec zgodovine koroških Slovencev pa tudi njihovega sedanjega položaja"; Janez Stergar, Avguštin Malle – šestdesetletnik; v: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 2003, št. 43, s. 292-293.

¹⁷ Vasilij Melik, Feliks J. Bister – šestdesetletnik; v: *Zgodovinski časopis* 53/1999, št. 2 (115), s. 252-254.

¹⁸ Vinko Ošlak (ur.), Čas zidanja : zbornik ob 75-letnici dr. Valentina Inzka, Celovec, Ljubljana, Dunaj 1999.

Valentina Simo in Marijo Wakounig. V *Enciklopediji Slovenije* je sicer z gesli predstavljenih še več koroških slovenskih zgodovinarjev, ki nadaljujejo delo nekdanje ljubljanske "koroške falange": Lojzeta Udet, Frana Zwitter, Boga Grafenauerja, Janka Pleterskega in Toneta Zorna. Posebej o zgodovinopisju koroških Slovencev je v novejšem času pisal Avguštin Malle.¹⁹

Aktualen, polemično komentiran pregled novejšje slovenske historiografije v spomladi 2003 izdani številki *Österreichische Osthefte* je sad avstrijsko-slovenskega sodelovanja oziroma avtorskega dialoga med Dušanom Nečakom in Walterjem Lukanom.²⁰ Ob tem spomnimo na siceršnji pomen *Osthefte* in njenega izdajatelja Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut, na delovanje (dosedanje) njegove izpostave v Ljubljani ter na številne in najrazličnejše osebne pobude Feliksa J. Bistra kot njenega dolgoletnega prvega vodje.

Telegrafsko bi sam označil nekatere novosti v slovenskih historičnih vedah takole: slovenski arheologi so našli menda najstarejšo piščal na svetu in najstarejši voz z lesenimi kolesi. Program gradnje avtocest v RS je razkril ogromne površine, arheologi – med njimi tudi avstrijski – so z najdbami iz različnih zgodovinskih obdobji mdr. prišli do nove podobe naseljevanja Slovanov. Hkrati izgleda, da najdbe Alpskih Slovanov ali Karantancev (npr. na Gracarci) zdaj na Koroškem ne predstavljajo več političnega problema in ni potrebe za njihovo zamolčevanje. Odlično strokovno sodelovanje je že dalo več skupnih publikacij, kar velja tudi za proučevanje pozne antike, zgodnjega krščanstva in začetkov slovenske etnogeneze;²¹ vse to je deloma povezano z odnosom do (oz. zavračanjem) avtohtonističnih teorij. Priče smo bili ostri polemiki Andreja Pleterskega, Petra Štiha in Igorja Grdine o slovanskih državnih tvorbah na ozemlju sedanje dežele Koroške ter o specialnih vprašanjih njihove duhovne kulture.²²

* * *

¹⁹ Avguštin Malle, Zur Historiographie der Kärntner Slowenen; v: Hellwig Valentin, Susanne Haiden, Barbara Maier (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung : Leistungen, Defizite, Perspektiven, Klagenfurt 2002, s. 157-165.

²⁰ Dušan Nečak, Slowenische Historiographie : Das "Projekt einer anderen Geschichte"; v: *Österreichische Osthefte* 44/2002, št. 1/2, s. 335-344. Walter Lukan, Zur Historiographie in Slowenien nach dem Zerfall Jugoslawiens : Ein Kommentar zu Dušan Nečaks "Projekt einer anderen Geschichte"; *prav tam*, s. 345-362. V naslednji številki ÖOH, 3/4, s. 627-642 glej še Peter Štih, Der mittelalterliche Adel und die slowenische Geschichtsschreibung.

²¹ Rajko Bratož (ur./Hg.), Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo : Začetki slovenske etnogeneze = Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche : Anfänge der slowenischen Ethnogenese, I. in II., Ljubljana 2000.

²² Prim. *Zgodovinski časopis* od 50/1996, št. 4 do 53/1999, št. 1. Zadnji odmev še: Andrej Pleterski, Neobjavljena gesla iz koroške zgodovine v dopolnilnem zvezku Enciklopedije Slovenije; v: *Koroški vestnik* 38/2004, št. 1, s. 55-57. Peter Štih, Glose k novi monografiji o Karantaniji; v: *Zgodovinski časopis* 58/2004, št. 3-4(130), s. 467-487; avtor povzema in kritično dopolnjuje ugotovitve nemškega zgodovinarja Hansa-Dietricha Kahla v delu "Der Staat der Karantanen".

V zadnjem obdobju je med zgodovinarji manj zanimanja za kmečke upore (tudi na Koroškem), več pa za anacionalno plemstvo. Skupaj s kolegi sosednjih dežel so bili pripravljene zborniki o zgodovinskih mestih, katoliški obnovi in razvoju uprave. Kontinuirano tečejo raziskave zgodovinarjev in literarnih zgodovinarjev o zgodnji slovenski književnosti, kjer je imela Koroška pomemben del ter o narodni prebui v 18. in v začetku 19. stoletja. Sedem zvezkov serije faksimilov *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763-1787* (ur. Vincenc Rajšp) predstavlja osnovo za raznovrstne druge raziskave. Stane Granda je z novimi arhivskimi najdbami in sintetičnim besedilom pomembno dopolnil védenje o Slovencih (tudi koroških) v letu 1848.²³ Permanentni "šlager" ostajajo narodnostni boji zadnjih desetletij 19. stoletja in v 20. stoletju;²⁴ te raziskave pa so izgubile uraden, politiziran, državo-oz. mejo-tvoren status. Veliko pozornost, namenjeno volitvam, poslancem (posebej v avstrijskem državnem zboru) in strankam,²⁵ je mogoče pojasniti tudi z novo uvedbo parlamentarizma in utrditvijo državnosti v Sloveniji.

Kompleks vprašanj o koroškem plebiscitu je bil zaokrožen na več posvetih in nato v zbornikih; od 1980 do 2000 je bilo to praviloma z avstrijskimi in slovenskimi avtorji.²⁶ Uroš Lipušček je obogatil védenje o mednarodnih okvirih reševanja koroškega vprašanja po prvi svetovni vojni.²⁷ Slovensko historiografijo o plebiscitu je zadnji kritično ovrednotil Igor Grdina,²⁸ enciklopedično zaokroženo pa

* * *

²³ Stane Granda, Dolenjska v revolucionarnem letu 1848/49 : Unterkrain im der Revolutionsjahr 1848/49, Novo mesto 1995. Isti, Prva odločitev Slovencev za Slovenijo : Dokumenti z uvodno študijo in osnovnimi pojasnili, Ljubljana 1999 (Korenine).

²⁴ Npr.: Bogo Grafenauer, Oblikovanje severne slovenske narodnostne meje, Ljubljana 1994 (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 10).

²⁵ Vasilij Melik, Wahlen im alten Österreich : am Beispiel der Kronländer mit slowenischsprachiger Bevölkerung, Wien, Köln, Weimar 1997. Isti, Slovenci 1848-1918 : *Razprave in članki*, Maribor 2002 / i.e. 2003/ (Documenta et studia historiae recentioris ; 15). Feliks J. Bister, Anton Korošec : državnozbornski poslanec na Dunaju : Življenje in delo 1872-1918, Ljubljana 1992. Isti, "Majestät, es ist zu spät..." : Anton Korošec und die slowenische Politik im Wiener Reichsrat bis 1918, Wien, Köln, Weimar 1995. Peter Rustja, Med Trstom in Dunajem : Ivan Naberger v avstrijskem državnem zboru (1873-1897), Trst 1999. Isti, Otokar Rybář v dunajskem parlamentu, I. del, II. del, Trst 2001 / i.e. 2004/, 2003 / i.e. 2004/. Egon Pelikan, Akomodacija ideologije političnega katolicizma na Slovenskem (1900-1941), Maribor 1997. Andrej Rahten, Slovenska ljudska stranka v dunajskem parlamentu : Slovenska parlamentarna politika v habsburški monarhiji 1897-1914, Celje 2001. Isti, Slovenska ljudska stranka v beograjski skupščini : Jugoslovanski klub v parlamentarnem življenju Kraljevine SHS 1919-1929, Ljubljana 2002. Isti, Pozabljeni slovenski premier : Politična biografija dr. Janka Brejca (1869-1934), Celovec 2002 (Studia Carinthiaca ; XX). Boris Jesih, Avstrijske politične stranke in koroški Slovenci ; v: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 2003, št. 42, s. 64-95.

²⁶ Zadnji v vrsti dosedanjih zbornikov: Hellwig Valentin, Susanne Haiden, Barbara Maier (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920 und die Geschichtsforschung : Leistungen, Defizite, Perspektiven. Klagenfurt 2002. Dolej premalo obravnavan vidik predstavlja Tina Bahovec, "Povedati hočemo vsemu svetu, da imamo tudi me pravico in dolžnost odločevati, kje da mora biti naša državna meja" : Ženske in koroško vprašanje ; v: Aleksander Žizek (ur.), Ženske skozi zgodovino : Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev ; Celje, 30. september – 2. oktober 2004, Ljubljana 2004, s. 89-94.

²⁷ Uroš Lipušček, Ave Wilson : ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919-1920, Ljubljana 2003.

²⁸ Igor Grdina, Die slowenische Historiographie über die Kärntner Volksabstimmung zwischen Retrospektive und Perspektive ; v: Hellwig Valentin, Susanne Haiden, Barbara Maier (Hrsg.), Die Kärntner Volksabstimmung 1920..., s. 151-156.

ga je predstavil Janko Pleterski.²⁹ V slovenščini in nemščini je bil objavljen izbor njegovih spisov o treh desetletjih zgodovine koroških Slovencev po 2. svetovni vojni.³⁰

Priče smo razmahu sodobne zgodovine in po že opravljeni "reviziji" skupne slovenske zgodovine 19. stoletja tudi novim osvetlitvam vloge cerkve v slovenski kulturi in politiki do 1941, slovenskega odnosa do jugoslovanstva, posebej pomena tridesetih let 20. stoletja (o vsem tem je posebne simpozije priredila *Slovenska matica*), slovenskega liberalizma (zlasti Jurij Perovšek), 2. svetovne vojne in povojnega sistema v Sloveniji. Od poudarjene obravnave mejnih vprašanj³¹ smo prešli k obravnavi odnosa "matične" slovenske države do Slovencev v zamejstvu,³² tudi v njegovem štajerskem delu.³³ Posebej z manjšinskim vprašanjem v bilateralnih odnosih pred drugo svetovno vojno se je tudi v novejšem času ukvarjal avstrijski kolega Arnold Suppan,³⁴ v obdobju po vojni pa Otmar Höll in Hellwig Valentin³⁵ ter na slovenski strani prežgodaj umrli Matjaž Jančar.³⁶ Večkrat je bil osvetljen pomen manjšin za regionalno povezovanje v okviru delovne skupnosti Alpe-Jadran.³⁷

* * *

²⁹ Janko Pleterski, Koroški plebiscit 1920 : Poskus enciklopedične razlage gesla o koroškem plebiscitu / Kärntner Volksabstimmung 1920 : Versuch einer enzyklopädischen Auslegung des Stichwortes "Kärntner Volksabstimmung", Ljubljana 2003 (Zbirka Zgodovinskega časopisa ; 27, Ethnicity ; 5).

³⁰ Janko Pleterski, Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976, Ljubljana 2000 (Ethnicity ; 4). Isti, Souveränität und ethnische Politik : Beiträge zur Geschichte der Slowenen in Österreich 1945-1976, Klagenfurt /etc./, Ljubljana 2004.

³¹ Nov je interes za genezo slovensko-hrvaške narodnostne in državne meje, kjer kot primer navajam: Samo Kristen, Istrsko vprašanje : Iz zgodovine slovensko-hrvaške razmejitve v Istri, Ljubljana 2002. Marko Zajc, Žumberak kot pozabljen regija : ali kako lahko mejno območje zmede slovenske politike ; v: *Zgodovinski časopis* 57/2003, št. 3-4(128), s. 261-267. Isti, Dobri, pogumni, zli : Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja ; v: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 2003, št. 43, s. 222-237.

³² O slednjem v op. 1 že omenjeni referat: Janez Stergar, Republika Slovenija in zamejstvo 1945-2002. Za starejše obdobje prim. Janez Stergar, Slovenija in koroški Slovenci (1920-1959) : pogled za kulise odra, na katerem igrajo tudi "Miklavževi" iz Bilčova ; v: Avgustin Malle et al., Janko Ogris : Življenje in delo : 31.10.1898 – 8.12.1981, Celovec 2001, s. 43-86.

³³ Boris Jesih, Odnos avstrijskih in jugoslovanskih (slovenskih) oblasti do slovenske manjšine v avstrijski zvezni deželi Štajerski ; v: Boris Jesih et al. (ur.), Slovenci v avstrijski zvezni deželi Štajerski : Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Mariboru, 25.-27. maja 1993, Ljubljana 1994, s. 228-234.

³⁴ Arnold Suppan, Jugoslawien und Österreich 1918-1938 : Bilaterale Aussenpolitik im Europäischen Umfeld, Wien, München 1996.

³⁵ Otmar Höll, Das Minderheitenproblem in den österreichisch-jugoslawischen Beziehungen : Ein historischer Exkurs ; v: Otmar Höll (Hg.), Österreich – Jugoslawien : Determinanten und Perspektiven ihrer Beziehungen, Wien 1988, str. 205-251. Hellwig Valentin, Eine schwierige Nachbarschaft : die Beziehungen zwischen Kärnten und Slowenien mit besonderer Berücksichtigung der Jahre 1965 bis 1995 ; v: *Kärntner Jahrbuch für Politik* 1997, s. 303-334. Valentin je avtor še več (tudi neobjavljenih) referatov na to temo ; mdr. tudi na zborovanju avstrijskih sodobnih zgodovinarjev jeseni 2001 v Celovcu, ko sem sam predstavil koreferat Slovenia as a Protectress of the Carinthian Slovenes (še v tisku).

³⁶ Matjaž Jančar, Slovenska zunanjepolitična razpotja, Ljubljana 1996.

³⁷ Sonja Novak Lukanović (ur.), Manjšine v prostoru Alpe Jadran, Ljubljana 1994. Marija Novak Trampusch, Karl Anderwald (Hgg.), Minderheiten und Grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria Raum, Klagenfurt 2000. Dušan Nečak, Od železne zavese do zelene meje : Regija Alpe-Jadran 1945-1991 ; v: *Zgodovinski časopis* 52/1998, št. 2(111), s. 201-214 in št. 3(112), s. 393-405.

Raziskovalci z obeh strani meje pišejo o zgodovinskih osnovah in perspektivah slovensko-avstrijskega sodelovanja.³⁸ Obravnavajo pa tudi "najnižje" ravni sodelovanja prek meje, "neposredne spontane osebne stike prebivalstva", ki so velikokrat lahko kar najpomembnejši.³⁹ Zgodovinarji sodelujejo v novih raziskavah Kanalske doline v stičišču treh velikih jezikovnih skupin in v središču alpsko-jadranskega območja;⁴⁰ temu nekdanjemu delu dežele Koroške posvečajo posebno pozornost "beli priročniki" tržaškega Krožka za družbena vprašanja Virgil Šček.⁴¹

S publikacijami in razstavami je bilo poglobljeno poznavanje nacističnega pregona koroških Slovencev spomladi 1942.⁴² Ob tridesetletnici je bil na več posvetih in v različnih publikacijah deležen novih osvetlitev prelomni "napad na dvojezične krajevne napise" na južnem Koroškem jeseni 1972.⁴³

Dva primera novega obravnavanja preteklega stoletja sta obsežna *Slovenska kronika* 19. in 20. stoletja (v več zvezkih) ter razstava in zbornik *Temna stran meseca*. Jerca Vodušek Starič na drugi slovenski univerzi v Mariboru uspešno "tekmuje" s starejšo ljubljansko, najnovejša koprška tudi z zgodovinarji dobiva svoj profil. Boris Mlakar je jeseni 2003 predstavil knjigo z znanstveno obravnavo domobranstva, Tamara Griesser-Pečar nekaj prej nemško in nekaj pozneje slovensko inačico novega pogleda na okupacijo, kolaboracijo, državljansko vojno in revolucijo v Sloveniji 1941-1946.⁴⁴ Razmeroma malo je obdelav "vélikih tem", ki bi presegale slovenski ali nekdanji jugoslovanski prostor.⁴⁵ Izjemo predstavlja raz-

mah študij in objav o slovenskem izseljevanju v različne dele sveta. Nova sintetična zgodovinska dela lahko preštejemo na prste ene roke.⁴⁶

"Tabu tem" načeloma ni več in počasi izginjajo tudi iz šolskih programov in učbenikov.⁴⁷ Tabujev torej ni niti za partizanske vojne zločine,⁴⁸ za vračanje od zahodnih zaveznikov zajetih domobrancev,⁴⁹ za vsakršne žrtve vojnih dogodkov in povojnih pobojev⁵⁰ in drugih kršitev humanitarnih načel, za usodo nemške manjšine, "udbo-mafijo"⁵¹ itd. Sta pa različna "uradni" interes in podpora različnim zgodovinskim raziskavam, različna je ohranjenost virov. Ne ve se ne za grob koroškega nacističnega Friedricha Rainerja⁵² ne za grobove slovenskih komunistov, ki so jih obsodili njihovi "tovariši" v dachauskih procesih; enako se na Koroškem ne more najti groba slovenske partizanske heroine Majde Vrhovnik Lojzke. Za ime zahrbtnega morilca britanskega zveznega oficirja majorja "Alfgarja" (Alfreda) Cecila Gilesa Hesketh-Pricharda ("Cahusaca") je "omerta" molka veljala šest desetletij, vse do leta 2004.⁵³

Slovensko zgodovinopisje opaznega prodora v svetovno historiografsko srenjo ni opravilo. Pred desetletjem so bili sicer v osmih knjigah objavljeni rezultati projekta Evropskega znanstvenega sklada o nedominantnih etničnih skupinah v obdobju 1850-1940. Obdelani so bili šolstvo, verstvo, jezikovne pravice, politična zastopstva, mednarodni odnosi, oblikovanje elit, ruralno in urbano okolje.⁵⁴

* * *

³⁸ Ferdinand Mayrhofer-Grünbühel, Miroslav Polzer (ur.), Avstrija - Slovenija : preteklost in sedanjost, Ljubljana, Klagenfurt/Celovec 2002.

³⁹ Prim.: Renata Mejak, Čezmejni stiki prebivalcev občine Železne Kaple - Bele s sosednjo Slovenijo, v: Albina Nečak Lük, Vladimir Wakounig, Boris Jesih (ur.), Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru - III : Občina Železna Kapla - Bela / Eisenkappel - Vellach, Ljubljana 2002, s. 149-180. Najnovejši pregledni oris: Irena Destovnik, Čezmejno sodelovanje; v: *Koroški koledar 2005*, Celovec 2004, s. 18-159.

⁴⁰ Prim. npr. Irena Šumi, Salvatore Venosi (ur./Ed.), Večjezičnost na evropskih mejah - primer Kanalske doline = Multilinguismo... = Mehrsprachlichkeit... = Multilingualism... : Kanalska dolina, oktober 1995 = Valcanale... : Zbornik predavanj in referatov = Anthology..., Kanalska dolina / Valcanale 1996.

⁴¹ Vida Dolhar, Kanalska dolina in slovenska kultura, Trst 1999. Mario Gariup, Opcija za tretji rajh v Kanalski dolini, Trst 2000. Erik Dolhar, Boj za slovenstvo Kanalske doline : Od TIGR-a do volitev 1946, Trst 2002.

⁴² Avgustin Malle, Valentin Sima (ur./Hrsg.), Narodu in državi sovražni : pregon koroških Slovencev 1942 = Volks- und staatsfeindlich : die Vertreibung von Kärntner Slowenen 1942, Celovec/Klagenfurt 1992. Avgustin Malle (ur./Hg.), Pregon koroških Slovencev = Die Vertreibung der Kärntner Slowenen : 1942-2002, Klagenfurt/Celovec 2002. Feliks J. Bister (Hg.), Die Deportation slowenischer Familien aus Kärnten 1942..., Wien 2004.

⁴³ Prim. npr.: Martin Pandel et al. (Hrsg.), Ortstafelkonflikt in Kärnten - Krise oder Chance, Wien 2004 (Ethnos). Prispevek na to temo v slovenščini: Janez Stergar, Obisk Koroške v času "vojne za krajevne napise" (Ortstafelkrieg, Ortstafelsturm) oktobra 1972; v: *Razprave in gradivo - Treatises and Documents* 2003, št. 43, s. 202-223.

⁴⁴ Tamara Griesser-Pečar, Das zerrissene Volk : Slowenien 1941-1946 : Okkupation, Kollaboration, Bürgerkrieg, Revolution, Wien etc. 2003. Ista, Razdvojeni narod, Ljubljana 2004.

⁴⁵ Izjemo predstavlja za čas 20. stoletja nekaj (starejših) knjig Marjana Britovška, Avstrijska legija II (v slovenski in nemški izdaji) Dušana Nečaka, več knjig Jožeta Pirjevca o nastanku in razpadu Jugoslavije. Sem sodi še najnovejša knjiga inštitutskih kolegov: Matjaž Klemenčič, Mitja Žagar, The Former Yugoslavia's Diverse Peoples : Reference Sourcebook, Santa Barbara 2004 (Ethnic Diversity within Nations).

* * *

⁴⁶ Peter Štih - Vasko Simoniti, Slovenska zgodovina do razsvetljenstva, Ljubljana 1996. Janko Prunk, Slovenski narodni vzpon : Narodna politika (1768-1992), Ljubljana 1992. Isti, Kratka zgodovina Slovenije, Ljubljana 1998 (tudi več tujezzičnih izdaj). Igor Grdina, Slovenci med tradicijo in perspektivo : politični mozaik 1860-1918, Ljubljana 2003. Sem lahko štejemo tudi obširno geslo več avtorjev "Slovenci" v Enciklopedija Slovenije, 11, Savs - Slovenska m, Ljubljana 1997, s. 165-258. Na tem temelji tudi: Janez Cvirn et al., Ilustrirana zgodovina Slovencev, 3. ponatis, Ljubljana 2003.

⁴⁷ O obravnavanju "občutljivih tem" povojne slovenske zgodovine v šolah pišejo avtorji Milko Mikola, Marjan Rode, Boris Mlakar, Nevenka Troha, Marjan Drnovšek, Jerca Vodušek Starič, Mihael Glavan in Jože Dežman v reviji *Zgodovina v šoli* 11/2003, št. 3-4.

⁴⁸ Kot primer: Tone Ferenc, Dies irae : četniki, vaški stražarji in njihova usoda jeseni 1943, Ljubljana 2002.

⁴⁹ Iz vrste publikacij, ki osvetljujejo nekatere manj znane vidike mednarodnega ozadja, navajam kot primer: Samo Kristen, Pet Britancev in vprašanje Trsta v letu 1945. Poskus "dekonspiracije" nekega diplomatskega dokumenta; v: *Zgodovinski časopis* 48/1994, št. 3, s. 351-402.

⁵⁰ Vzorčni primer: Marjan Linasi, Žrtve druge svetovne vojne na območju mestne občine Slovenj Gradec, Slovenj Gradec 2002.

⁵¹ Uspešnica je postala memoarsko-dokumentarna knjiga: Dušan S. Lajovic, Med svobodo in rdečo zvezdo, Ljubljana 2003.

⁵² Alfred Elste, Michael Koschat, Hanzi Filipič, NS-Österreich auf der Anklagebank : Anatomie eines politischen Schauprozesses im kommunistischen Slowenien, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj 2000. Isti, Nacistična Avstrija na zatožni klopi..., Celovec, Dunaj, Ljubljana 2002.

⁵³ Bistven premik se je zgodil spomladi 2004, ko je Marjan Linasi po udbovskih arhivih (najprej v reviji *Ampak*, nato v *ZC*) razkril ime "likvidatorja": Še o zavezniških misijah ali kako in zakaj je moral umreti britanski major Cahusac; v: *Zgodovinski časopis* 58/2004, št. 1-2 (129), s. 99-116.

⁵⁴ (ESF - European Science Foundation,) Comparative Studies on Governments and Non-dominant Ethnic Groups in Europe, 1850-1940, Vol. I-VIII, Hants, New York 1991-1993.

Slovenci in Avstrijci smo bili v projektu nadpovprečno dobro zastopani, posebej tudi po zaslugi pokojnega Sergija Vilfana.

Na Koroškem, s katerim imamo slovenski zgodovinarji najtesnejše stike med vsemi sosedi, je za pedagoške seminarje in za zgodovinske učbenike skrbel zlasti pokojni Valentin Inzko (poleg učbenikov je rezultat še enajst njegovih zbornikov *Das gemeinsame Kärnten : Skupna Koroška*). Slovenski zgodovinarji (mdr. Peter Vodopivec, Božo Repe, Matjaž Klemenčič) so sicer dejavni v prizadevanjih Sveta Evrope in nekaterih drugih teles za posodobljenje učbenikov zgodovine, še posebej zgodovine 20. stoletja.

Četrto stoletja intenzivnega sodelovanja koroških Slovencev, posebej kroga pokojnega Andreja Moritscha,⁵⁵ učiteljev celovške univerze ter slovenskih zgodovinarjev iz več pedagoških in znanstvenih ustanov je pustilo opazne sledove v več tematskih zbornikih, mdr. v alpsko-jadranskem zgodovinskem učbeniku,⁵⁶ v desetih zvezkih "Tinske serije" (*Unbegrenzte Geschichte / Zgodovina brez meja*) in v bovški poletni univerzi z dominantno vlogo zgodovinarjev med predavatelji in študenti.

Izmenjave univerzitetnih profesorjev – zgodovinarjev seveda ne potekajo le med Ljubljano in Celovcem, ampak tudi med Dunajem, Koprom, Gradcem in Mariborom. Zgovorna so imena gostujočih profesorjev: Helmut Rumpler, Karl Stuhlpfarrer, Dušan Nečak, Walter Lukan, sedaj Feliks J. Bister in morda še kdo; Ljubljanka Tina Bahovec se je ustalila na celovski univerzi. Pomemben je tudi pretok doktorandov in specializantov (npr. Peter Štih, Dušan Kos in žal prezgodaj umrli Andrej Komac na Dunaju, Andrej Rahten v Celovcu).

V ilustracijo obsega pretoka zgodovinarskih objav naj povem, da v Avstrijo redno pošiljamo 60 izvodov *Zgodovinskega časopisa* (od tega na Koroško 35); občutek imam, da primerljiva *Carinthia I.* v Slovenijo prihaja v manjšem številu izvodov.⁵⁷

Ob vzajemnih objavah v množičem se številu zgodovinskih periodičnih publikacij opozorimo, da so v vrsti novjših zbornikov, posvečenih vodilnim slovenskim zgodovinarjem (Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan, Vasilij Melik, Janko Pleterski,

Metod Mikuž, Marjan Britovšek, Tone Ferenc, Milica Kacin-Wohinz, Jože Koropec), objavljeni kar praviloma tudi prispevki avstrijskih kolegov, kar obratno velja npr. v Rumplerjevem zborniku.⁵⁸

Neenakomerno znanje sosednjega jezika še vedno predstavlja oviro za tesnejše sodelovanje. Morda si s tem lahko pojasnimo ne-prevajanje avstrijskih historiografskih del v slovenščino ob razmeroma številnih knjižnih prevodih slovenskih avtorjev v Avstriji (npr. Sergij Vilfan, Bogo Grafenauer, Fran Zwitter, Janko Pleterski,⁵⁹ Vasilij Melik, Dušan Nečak, Rajko Bratož; več je tudi prevedenih spominov). Za ilustracijo obsega prevajanja v novjšem času zadošča npr. že pogled v katalog celovške *Mohorjeve založbe – Verlag HermaGoras*. Z zgodovinskimi deli te založbe bi v zadnjem desetletju lahko napolnili celo knjižno polico; vrsta memoarskih, poljudno-znanstvenih in znanstvenih del o prvi svetovni vojni oz. soški fronti je poleg vsega še prodajna uspešnica. Enako velja pri *Založbi Drava* za prevod "Prišlekov" Lojzeta Kovačiča.

Evropska skupnost je finančno omogočila odmevno skupno koroško-slovensko razstavo, katalog in spletno stran *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo*.⁶⁰ Po dveh postavitvah v Sloveniji lahko delim kritiko avtorjem (Elsteju, Filipiču, Koschatu, Dežmanu in Linasiju), da bi se dalo bolje predstaviti npr. koroško partizanstvo. Večino ideoloških ali drobnjakarskih pripomb velja preslišati, poskuse diskvalifikacije avtorjev kot nekakih "veleizdajalcev" pa zavračam. Dodatno bi veljalo analizirati odzive ob postavitvah razstave v Beljaku in Celovcu. Sicer pa ponavljam, kar sem objavil že leta 1989 v uvodu v razpravo o koroški "sredini": "Poenostavljeno črno-belo slikanje namreč nič ne koristi spoštljivemu in občudujočemu odnosu do protinacističnega upora koroških Slovencev."⁶¹

Na srečo so novejša slovenska objava na temo koroškega partizanstva vsaj na dostojni strokovni ravni in primerno dokumentirane (avtorji knjig Bogdan Žolnir, Mile Pavlin, Marjan Linasi, Anton Ikovic, bibliografka Marija Suhodolčan).

Še nekaj drugih odmevnih novjših razstav – npr. o pregnanstvu koroških Slovencev – nas zgovorno opozarja tudi, da poleg zgodovinarjev – raziskovalcev in pedagogov v razkrivanju preteklosti uspešno sodelujejo tudi arhivisti, muzealci

* * *

⁵⁵ Obseg Moritschevega organizacijskega, pedagoškega in znanstvenega opusa najbolje prikažeta njegova biografija (Theodor Domej) in bibliografija (Tina Bahovec in Harald Krahwinkel) v: Tina Bahovec (Hg./izd.), *Eliten und Nationwerdung / Elite in narodovanje : Die Rolle der Eliten bei der Nationalisierung der Kärntner Slovenen / Vloga elit pri narodovanju koroških Slovencev*, Klagenfurt/Celovec, Ljubljana/Laibach, Wien/Dunaj 2003 (*Unbegrenzte Geschichte – Zgodovina brez meja*; 10), s. 387-395 in 397-410.

⁵⁶ Moritsch Andreas (Hrsg./izd.), *Alpen-Adria : Zur Geschichte einer Region*, Klagenfurt/Celovec, Laibach/Ljubljana, Wien/Dunaj 2001.

⁵⁷ Slovenska akademija znanosti in umetnosti pošilja svoje publikacije z zgodovinsko tematiko na 33 avstrijskih naslovov, za vsa znanstvena področja pa ima skupaj 99 avstrijskih partnerjev.

* * *

⁵⁸ Ulfried Burz (Hg.), *Brennpunkt Mitteleuropa : Festschrift für Helmut Rumpler zum 65. Geburtstag*, Klagenfurt 2000.

⁵⁹ Posebej navajam novjši prevod z izključno koroško tematiko: Janko Pleterski, *Slowenisch oder deutsch? : Nationale Differenzierungsprozesse in Kärnten /1848-1914/*, Klagenfurt/Celovec 1996.

⁶⁰ Jože Dežman et al., *Med kljukastim križem in rdečo zvezdo : čezmejno soočenje nacionalnih predsodkov, totalitarnih ideologij in partijskih diktatur ob primeru Slovenije in avstrijske Koroške : /razstavni katalog/ = Unter Hakenkreuz und Titostern...*, Celovec/Klagenfurt, Slovenj Gradec, 2002.

⁶¹ Janez Stergar, "Sredina" koroških Slovencev v času narodnoosvobodilnega boja; v: *Zgodovinski časopis* 43/1989, št. 3, s. 393-404; citat na s. 393-394.

ter drugi varuhi kulturne dediščine, literarni zgodovinarji (npr. ljubljanski Matjaž Kmecl, celovski Janez Strutz, dunajska Katja Sturm-Schnabl⁶² in vrsta drugih), umetnostni zgodovinarji (Nace Šumi, Janez Zadnikar...), arhitekti (Peter Fister), etnologi (Marija Makarovič, Irena Destovnik, Mojca Ramšak, Martina Piko-Rustia...), jezikoslovci (Pavel Zdovc, Otto Kronsteiner, Heinz-Dieter Pohl), geografi (Vladimir Klemenčič, Jernej Zupančič⁶³), antropologi (Irena Šumi,⁶⁴ Marija Jurič Pahor⁶⁵), pravniki (Borut Bohte,⁶⁶ Mirjam Škrk, Samo Kristen⁶⁷), politologi (npr. Boris Jesih) in še kdo.

S prvimi rezultati se že lahko pohvali ambiciozno zastavljena *WEEO – Wieserjeva enciklopedija evropskega vzhoda*, pri pripravi katere sodeluje več slovenskih zgodovinarjev z obeh strani meje.⁶⁸

Več slovenskih avtorjev nas je sodelovalo tudi v koroškem deželnem projektu *Narodno vprašanje na Koroškem v 20. stoletju*, ki pod vodstvom Stefana Karnerja vključuje tudi obravnavo odnosov med deželo Koroško in Slovenijo (izid petih zvezkov je predviden za april 2005).

Po navedbah v poluradni zgodovini slovenskega prostozidarstva lahko sklepam na obravnavo zgodovinske tematike in na spodbujanje avstrijsko-slovenskih raziskav na rednih srečanjih avstrijskih in slovenskih prostozidarjev od 1992 dalje.⁶⁹

Spet napol ugibam, ko izražam domnevo, da niti pri prijavljanju projektov v novem 6. okvirnem raziskovalnem programu Evropske zveze slovenski in avstrijski zgodovinarji niso izkoristili svojih primerjalnih prednosti: poznavanja jezikov, kulture in prostora srednje ter jugovzhodne Evrope, skupne habsburške oz. avstro-ogrske zgodovine, narodnih in posebej manjšinskih vprašanj. Zaradi premaj-

hne organizacijske prodornosti zgodovinarji tudi nismo močnejše vplivali na vsebino prvega petletnega slovensko-avstrijskega programa kulturnega, izobraževalnega in znanstvenega sodelovanja; program – podpisan na Dunaju 11.6.2003 – vseeno poimensko navaja nekatere partnerske arhivske, knjižnične in raziskovalne institucije ter podpira tudi muzealsko in spomeniško-varstveno sodelovanje.

Posebej za zgodovinopisje 20. stoletja, ki med objavami na obeh straneh meje opazno prevladuje, je pomemben razmah memoaristike in biografike. Če se pri navajanju primerov omejim na koroške Slovence in stike prek meje, poleg starejših knjižnih spominov Karla Prušnika Gašperja, Franca Petka, Helene Kuhar Jelke in Mitje Vošnjaka, omenim novejšo avtorje, kot so Bogdan Osolnik, Božidar Gorjan Bogo, Andrej Kokot, in najnovejšo Lipej Kolenik,⁷⁰ Tone Jelen,⁷¹ Lovro Sodja,⁷² Jožef Jeraj,⁷³ Reginald Vospernik⁷⁴ ter Tonči Schlapper.⁷⁵ Največ objavljenih krajših spominov se nanaša na čas druge svetovne vojne in posebej na pregnanstvo ter partizanski boj; del teh spominskih zapisov je bil objavljen tudi v nemškem prevodu. Po sistematičnosti in obsegu je sedaj najbolj opazna spominska serija, ki je nastala pod vodstvom etnologinje Marije Makarovič *Tako smo živel*; obsega že dvanajst knjig. Med neobjavljenimi rokopisnimi spomini posebej opozarjam na Mirta Zwittera.

V novejših monografijah ali zbornikih so predstavljeni koroški Slovenci: Urban Jarnik, Matija Majar Ziljski, Andrej Einspieler, Franc Grafenauer, Fran Eller, Lambert Ehrlich, Gregorij Rožman, Lovro Kuhar – Prežihov Voranc, Joško Tischler, Janko Ogris, Pavle Kernjak, Milka Hartman, Valentin Oman, Jurij Trunk, Josip Šašel, Valentin Inzko, Tomaž Holmar, Anton Nagele, Lovro Kaselj in Pavle Zabltnik. Izjemen dosežek je najnovejša disertacija o Štefanu Singerju.⁷⁶

Razvoj biografike odsevajo tudi publikacije, kot so starejše *Naši rajni duhovniki*, Jožeta Širclja *Koroška znamenja*, Marjana Remica *Koroška pričevanja* ter *Slovenski biografski leksikon*, novejša *Enciklopedija Slovenije*, *Wege zu Minderheiten*, za tisk pripravljeni koroški slovenski *Kdo je kdo* (v okviru omenjenega

⁶² Marija Mitrovič, *Geschichte der slowenischen Literatur : Von den Anfängen bis zur Gegenwart*. /Übersetzt, bearbeitet und ergänzt von Katja Sturm-Schnabl/ Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2001.

⁶³ Jernej Zupančič, *Slovenci v Avstriji = The Slovenes in Austria*, Ljubljana 1999 (*Geographica Slovenica* : 32).

⁶⁴ Irena Šumi, *Kultura, etničnost, mejnost : konstrukcije različnosti v antropološki presoji*, Ljubljana 2000.

⁶⁵ Marija Jurič Pahor, *Narod, identiteta, spol*, Trst 2000.

⁶⁶ Borut Bohte, Mirjam Škrk, *Pomen Avstrijske državne pogodbe za Slovenijo in mednarodnopravni vidiki njene nasledstva*; v: *Pravnik* 52/1997, št. 11-12, s. 601-630. Borut Bohte, *Avstrijsko (ne)izpolnjevanje mednarodnopravnih obveznosti iz avstrijske državne pogodbe do slovenske manjšine*; v: *X. dnevi javnega prava*, Portorož, 14. - 16. junij 2004, Ljubljana 2004 (*Izobraževanje in usposabljanje v javni upravi 1/2004*), s. 477-491.

⁶⁷ Samo Kristen, *Nekaj pogledov na vprašanje nadaljnje veljavnosti Avstrijske državne pogodbe in slovenskega nasledstva statusa sopolisne pogodbe*; v: *Razprave in gradivo – Treatises and Documents* 2000, št. 36-37, s. 95-114.

⁶⁸ Wieser Enzyklopädie des Europäischen Ostens : Vorausband, Klagenfurt/Celovec etc. 1999, Perspektivenband, Klagenfurt/Celovec etc. 2001, ter Bd. 10, *Lexikon der Sprachen des europäischen Ostens*, Klagenfurt/Celovec etc. 2002.

⁶⁹ Branko Šomen, *Molčeče nevidno bratstvo*. Prostozidarstvo na Slovenskem, Murska Sobota, Zagreb, Ljubljana 2002, s. 306.

⁷⁰ Lipej Kolenik, *Mali ljudje na veliki poti : spomini na predvojni, vojni in povojni čas na Koroškem*, Celovec/Klagenfurt ³2003. Isti, *Po zmagi – zatiranje in zapori : Spomini na angleško zasedbeno oblast 1945-1955*, Celovec/Klagenfurt 2003.

⁷¹ Tone Jelen, *Hoja za mavrico : Spomini iz temnih dni pričakovanja*, Klagenfurt/Celovec 2002.

⁷² Lovro Sodja, *Mojih dvajset glasbenih let na Koroškem (1979-1999)*, Celovec 2002.

⁷³ Jožef Jeraj, *Preko Karavank : Dnevnik slovenskega generalnega konzula v Celovcu 1992-2000*, Ljubljana : samozal., 2002.

⁷⁴ Reginald Vospernik, *Šole mojega življenja*, Celovec 2002.

⁷⁵ Tonči Schlapper, *Iz življenja na obronkih : Spomini*, Klagenfurt/Celovec 2004.

⁷⁶ Berta Luschn, *Pfarrer Stefan Singer und die nationale Konflikt. Eine Mikrostudie zur südwestlichen Wört-herseeregion (1900-1914)*. Band I. Band II. (Diss.) Universität Klagenfurt 2003 (v pripravi za tisk).

Karnerjevega projekta) ter uvrstitev dr. Ángele Piskernik med sto najpomembnejših žena evropskega Vzhoda.⁷⁷ Delovanje zamejskih osebnosti se zrcali tudi v številnih jubilejnih zbornikih različnih društev, organizacij, zavodov in glasil, ki so prispevali k "narodovanju" koroških Slovencev. Novejši zbornik o koroški "eliti" vključuje tudi – v okviru našega projekta pripravljen – pregled tri četrt stoletja delovanja Kluba koroških Slovencev v Ljubljani.⁷⁸ Z zaključkom *Enciklopedija Slovenije* je bila zaokrožena strnjena predstavitev ne le koroških, ampak tudi ostalih zamejskih organizacijskih subjektov.

Krajevna zgodovina se utrjuje kot sestavni del znanstvenega zgodovinopisja, ima pa zelo širok krog bralstva. Tega ne izpričuje le ponatiskovanje knjig starega dobrega Štefana Singerja in nova serija Bertranda Kotnika o zgodovini hiš južne Koroške, ampak predvsem knjižna polica s kulturnozgodovinskimi zborniki o posameznih južnokoroških krajih: Dobrla vas, Sele, Bilčovs, Vogrče, Šentjanž v Rožu, Radiše, Škocjan, Libuče, Libeliče in Pliberk.

Preizkus za slednje častitljivo (in v 20. stoletju mejno) mesto⁷⁹ pokaže, da je skupaj s svojo okolico vsekakor dostojno predstavljen tudi v osrednjih slovenskih publikacijah. Pliberk obravnava standardno delo Boža Otorepca o srednjeveških pečatih in grbih.⁸⁰ Knjiga mladega medievista Matjaža Bizjaka posebej predstavlja gospodarsko poslovanje habsburškega deželno knežjega gospodstva Pliberk na prelomu iz 14. v 15. stoletje.⁸¹ Marijan Zadnikar je v svoj koroški umetnostnozgodovinski priročnik seveda vključil tudi pliberško cerkev.⁸² Med leti 1462 in 1787 je pliberška župnija z več drugimi koroškimi pripadala ljubljanski škofiji, kar je obdelal Anton Svetina.⁸³ Obširno je o Pliberku pisal že Singer.⁸⁴ Pliberški "magister

sanitatis" je bil 1675-1681 znameniti Gregorij Karbonarij iz Kranja.⁸⁵ Krajše orise zgodovine Pliberka vsebujejo vsi slovenski splošni leksikoni in enciklopedije,⁸⁶ prav tako tudi različni turistični vodniki.⁸⁷ Nace Šumi je Pliberk vključil v svojo obravnavo naselbinske kulture. Dve desetletji stari zbornik *Koroški Slovenci v Avstriji včeraj in danes* Pliberk omenja na 44 straneh, *Enciklopedija Slovenije* pa se ob kraju podrobneje ustavlja na osmih mestih.

Pliberk z bližnjo okolico se je v svetovno zgodovino vpisal sredi maja 1945 s "pliberško operacijo oz. tragedijo", o čemer obstaja veliko objav, Hrvati pa so na to temo že imeli tudi resen znanstveni simpozij. Leta 2003 je prispevek na slovenski TV znova opozoril na "odvlečene". Pretresljiva spominsko-dokumentarna knjiga nekdanjega pliberškega župana Othmarja Moryja⁸⁸ potrjuje pravilo o slabem poznavanju slovenskih objav in spregleduje, da smo npr. v *Zgodovinskem časopisu* že spomladi 1997 objavili sintetičen prikaz problematike "odvlečenih", vključno s fotografijo verjetnega morišča v Lešah.⁸⁹

Drago Druškovič, literarni zgodovinar in pisatelj, nekdanji direktor našega inštituta, je bil maja 1945 študent medicine in tisti "partizanski komisar", ki je dosegel izpustitev večje skupine v Pliberku že zajetih ljudi in jih tako rešil verjetnega "izginotja" nekje na slovenski strani meje. Čeprav je bil omenjeni primer veliko dušnega in civiliziranega ravnanja že dolgo tega objavljen v slovenski strokovni reviji, ga koroška nemška publicistika večinoma vztrajno spregleduje.

Po 56 letih je bil poleti 1991 pri Pliberku še en vojaški spopad, in sicer jugoslovansko-slovenski za mejni prehod Holmec. Odlašanje s strokovno, tudi zgodovinarsko, raziskavo o morebitnem kršenju vojnega prava v tem spopadu je posledično "odneslo" notranjega ministra Bandlja. Kaj dragocenejšega nam lahko odnese izogibanje soočenju različnega dojemanja ali sploh spregledovanje zgodovinskih elementov v percepciji etničnih razlik v Sloveniji in na njenem narodnostnem obrobju?

* * *

⁷⁷ Helena Verdel, Traude Kogoj, Die hundert bedeutendsten Frauen des europäischen Ostens, Klagenfurt/Celovec 2003. Prim. še: Janez Stergar, Dr. Ángele Piskernik (1886-1967), koroška naravoslovka, naravovarstvenica in narodna delavka; v: Aleksander Žižek (ur.), Ženske skozi zgodovino: Zbornik referatov 32. zborovanja slovenskih zgodovinarjev; Celje, 30. september – 2. oktober 2004, Ljubljana 2004, s. 227-257.

⁷⁸ Janez Stergar, Klub koroških Slovencev v Ljubljani; v: Tina Bahovec (Hg./izd.), Eliten und Nationwerdung = Elite in narodovanje: Die Rolle der Eliten bei der Nationalisierung der Kärntner Slowenen = Vloga elit pri narodovanju koroških Slovencev, Klagenfurt/Celovec – Ljubljana/Laibach – Wien/Dunaj 2003, s. 29-83 (Unbegrenzte Geschichte = Zgodovina brez meja; 10). Isti, Stane Uršič – osemdesetletnik: Jubilej častnega predsednika Kluba koroških Slovencev v Ljubljani; v: *Koroški vestnik* 38/2004, št. 1, s. 5-14. V ta sklop sodi npr. tudi popis arhivskega fonda: Viktor Vrtnjak, Klub koroških Slovencev v Mariboru 1928-2003, Maribor 2003 (Pokrajinski arhiv Maribor, Inventarji; 9).

⁷⁹ Milan Piko (ur.), Na poti v vas: Pliberk in okolica, Pliberk 1995, 1999.

⁸⁰ Božo Otorepec, Srednjeveški pečati in grbi mest in trgov na Slovenskem. Ljubljana 1988.

⁸¹ Matjaž Bizjak, Ratio facta est: Gospodarska struktura in poslovanje poznosrednjeveških gospodstev na Slovenskem, Ljubljana 2003 (Thesaurus memoriae. Dissertationes; 2).

⁸² Marjan Zadnikar, Po starih koroških cerkvah, Celovec 1984, s. 186-189.

⁸³ Anton Svetina, Prispevki k zgodovini Pliberka in okolice; v: *Zgodovinski časopis* 28/1974, št. 3-4, s. 223-268. Isti, Prispevki k zgodovini Šmihela pri Pliberku; v: *Zgodovinski časopis* 29/1975, št. 3-4, s. 277-297.

⁸⁴ Stephan Singer, Kultur- und Kirchengeschichte des Dekanates Bleiburg, Klagenfurt/Celovec 1983.

* * *

⁸⁵ Peter V. Borisov, Dr. Gregorij Karbonarij (Oglar, Voglar) de Wiesenegg (1651-1717) – zdravnik in diplomat; v: *Zgodovinski časopis* 51/1997, št. 2, s. 187-204. Isti, Voglar, Gregor; v: Enciklopedija Slovenije, 14, U-We, Ljubljana 2000, s. 305.

⁸⁶ V novejšem času predvsem: B/ela/ Se./ver/ et al., Pliberk; v: Enciklopedija Slovenije, 8, Nos-Pli, Ljubljana 1994, s. 414-415. /Drago Perko, Janez Stergar, Pliberk; v: Veliki splošni leksikon, 6, P-Rž, Ljubljana 1998, s. 3248-3249.

⁸⁷ Tu je v zadnjih letih najbolj ploden avtor Janko Zerzer, ki je v tedniku *Nedelja* objavil tudi kulturnozgodovinske opise koroških podružničnih cerkva in kapel.

⁸⁸ Othmar Mory, Liescha/Leše – 1945: Stätte des Grauens und des Gedenkens..., Bleiburg 2002.

⁸⁹ Risto Stojanovič, Prispevek k vprašanju odpeljanih ("odvlečenih") in izginulih oseb na Koroškem maja 1945; v: *Zgodovinski časopis* 50/1996, št. 4, s. 589-594. Več let prej tudi pregledni članek: Janez Stergar, Sence preteklosti v obliki stotnije "odvlečenih" s Koroškega; v: *Delo* 2.6.1990, št. 127.

ITALIJANI IN MADŽARI V SLOVENIJI V PERSPEKTIVI SLOVENSKE ETNIČNE ŠTUDIJE – PARTICIPACIJA V POLITIKI IN PRI UREJANJU JAVNIH ZADEV

ITALIANS AND HUNGARIANS IN SLOVENIA FROM THE PERSPECTIVE OF SLOVENIAN ETHNIC STUDIES:
PARTICIPATION IN POLITICS AND PUBLIC AFFAIRS

The contribution addresses the issue of the participation of national minorities and the ways in which this participation can be optimally regulated. After a brief introductory discussion of the advantages and disadvantages of the available models of integration and autonomy, the author turns to the political organisation of the Italian and the Hungarian minorities in Slovenia, in three consecutive periods: before 1974 when the constitution of the SR of Slovenia was adopted, from 1974 and 1991, and after its Slovenia's independence in 1991. The author concludes that the political participation of the constitutionally and legally recognized minorities has always been guaranteed on the declarative level and progressively also on the normative level. The normative development achieved before 1991 directly influenced the formulation of the solutions that were applied after the independence and thereby assured certain continuity of contents. The legal regulation of the political participation of the two autochthonous national communities is exemplary, although there have always been some discordances between the normative regulation and the actual situation. Despite the professional interest in the issue of political participation of the two autochthonous national minorities, the transfer of the research results into direct political action and development of better political solutions has been virtually non-existent.

Keywords: autochthonous minorities, political participation, Constitution of R Slovenia

Prispevek obravnava vprašanje participacije narodnih skupnosti in možnosti njene optimalne ureditve. Po kratki uvodni razpravi o prednostih in slabostih obstoječih modelov, integracije in samostojnosti, avtor nadaljuje s politično organizacijo italijanske in madžarske manjšine v Sloveniji v treh časovnih obdobjih: pred letom 1974, ko je bila sprejeta ustava SR Slovenije, obdobje med letoma 1974 in 1991 in obdobje po osamosvojitvi Slovenije leta 1991. Avtor v sklepnem delu ugotavlja, da je bila politična participacija ustavno in zakonsko opredeljenih manjšin ves čas deklarativno, z razvojem političnega sistema pa tudi normativno zagotovljena. Normativni razvoj politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti pred letom 1991 je neposredno vplival na oblikovanje rešitev, ki so bile uveljavljene po osamosvojitvi, in s tem zagotovil neko vsebinsko kontinuiteto. Zakonska ureditev politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti je zgledna, čeprav so bila med normativno ureditvijo in dejanskim stanjem ves čas določena neskladja med normativno ureditvijo in dejansko situacijo. Kljub strokovnemu interesu za problematiko politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti, je bil transfer raziskovalnih rezultatov v neposredne politične aktivnosti in pripravo boljših političnih rešitev skoraj popolnoma odsoten.

Ključne besede: avtohtone manjšine, politična participacija, ustava R Slovenije

POLITIČNA PARTICIPACIJA NARODNIH MANJŠIN

Temeljna funkcija politične in javne participacije narodnih manjšin je v urejanju takšnih družbenih odnosov, ki preprečujejo in odpravljajo (ali vsaj minimizirajo) deprivilegiran in/ali marginaliziran položaj manjšin in/ali njenih pripadnikov v določeni družbi oziroma državi. Širjenje možnosti in razvijanje oblik (posebne) politične participacije narodnih manjšin sta med temeljnimi vprašanji njihovega obstoja in razvoja. Pojem participacije v družbi je v tem primeru vsekakor širši od pojma politične participacije, zato bi bilo marsikdaj bolje govoriti o participaciji pri upravljanju z javnimi zadevami.

Poročilo Minority Right Group International o javni (torej ne samo politični) participaciji narodnih manjšin navaja naslednje dokumente: Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah iz leta 1966; Deklaracijo OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim, etničnim, verskim ali jezikovnim manjšinam iz leta 1992; Dokument KEVS iz Københavna, in Okvirno konvencijo o varstvu narodnih manjšin Sveta Evrope iz leta 1995 (Ghai 2001). Nekateri drugi avtorji navajajo še Evropsko listino o manjšinskih in regionalnih jezikih (npr. Polzer 2000: 228) ter nekatere resolucije Sveta Evrope (npr. Klopčič 1998). Treba je opozoriti, da naštetih dokumenti govorijo o nediskriminaciji in ne direktno o (politični) participaciji, prav tako pa je treba opozoriti na tako imenovano Dunajsko deklaracijo, sprejeto na svetovni konferenci o človekovih pravicah na Dunaju leta 1993. V posebnem poglavju te listine je zapisano, naj države sprejmejo takšne ukrepe v prid oseb, pripadnikov narodnih ali etničnih, religioznih ali jezikovnih manjšin, ki naj olajšajo "njihovo polno participacijo v vseh oblikah političnega, ekonomskega, socialnega, verskega in kulturnega življenja teh družb, ter udeležbo v ekonomskem napredku in razvoju njihove države" (Dunajska deklaracija 1993, II./B-3, 27).

Ambicija vseh politično manjšin je, da bi imele z ustavo ali zakonom zagotovljeno zastopstvo ali vsaj vpliv na odločanje v državnih in lokalnih predstavniških telesih. Taka participacija naj bi bila neodvisna tako od siceršnjih rezultatov rednih volitev. Pri tem se najprej postavlja vprašanje razmerja med načinom siceršnje organiziranosti manjšin in načinom uresničevanja politične participacije. Trdimo lahko, da na možnosti politične participacije vplivajo pogoji, ki jih imajo manjšine za svojo politično artikulacijo v okviru političnega sistema držav, v katerih bivajo. Če vprašanje nekoliko poenostavimo, lahko rečemo, da je zagotovitev politične participacije narodnih manjšin predvsem vprašanje političnih institucij večinskega naroda, saj samo te lahko zagotovijo enakopravno soodločanje manjšin na politični ravni.

Manjšine se kot kolektiv težko enakopravno vključujejo v politično življenje države, v kateri bivajo. Ponavadi se politično opredeljujejo za dva modela, in sicer za integrativni model, ali pa za model samostojnosti z različnimi oblikami kooperacij, ki se gibljejo od popolne avtonomije do njenih posameznih elementov. Pri tem se nekateri avtorji sprašujejo, ali je avtonomija prvi korak k politični osamosvojitvi (npr. odcepitvi), ali pa le instrument za njeno preprečitev (Pan/Pfeil 2001: 206). Formalno urejena politična enakopravnost je namreč lahko samo zunanji izraz politične enakopravnosti, pod katerim se skriva politična podrejenost. Takšni so bili primeri v nekaterih socialističnih sistemih iz nedavne evropske zgodovine, kjer je navidezno uresničena enakopravnost v bistvu prikrivala neenakopravni položaj manjšinskega prebivalstva (npr. Albancev na Kosovu). Formalna enakopravnost in predstavništvo, včasih celo na najvišji državni ravni, nista preprečevala podrejenosti manjšinske skupnosti. Zato se prav te države ob izgradnji novih demokratičnih ureditev nenehno srečujejo z vprašanjem, kako zagotoviti dejansko enakopravnost manjšin, predvsem pa njihovo politično participacijo. Nerešena manjšinska vprašanja so nenehno možen vir konfliktov tudi med novonastalimi državami. Tako je bil tudi na Hrvaškem povod za vojno prav "nerešeno" manjšinsko vprašanje; primerov je seveda še več.

Prav nekatere od novonastalih ali nanovo oblikovanih držav v srednjem in jugovzhodnem delu Evrope, ki so se prisiljene po eni strani ukvarjati z lastnimi težavami, po drugi pa s pogoji, ki jim jih postavljajo "stare" demokracije kot pogoj za enakopravno vključitev v mednarodno skupnost, poskušajo najti nove načine in oblike politične participacije manjšin.¹

* * *

¹ Če pogledamo samo nekaj primerov urejenosti politične participacije v nekaterih državah, ki so prešle v večstrankarski sistem po letu 1990, dobimo naslednjo sliko: **Albanija**. V državi ne poznajo manjšinskih političnih strank, te so z zakonom o političnih strankah iz leta 1990 tudi prepovedane. Interes manjšin zastopa Politična stranka za človekove pravice, ki ima v parlamentu tri sedeže in zagotovljeno predsedstvo posebne komisije za človekove in manjšinske pravice v parlamentu. Med vlado oziroma njenim uradom za manjšine in manjšinami je vzpostavljen dialog v obliki okrogle mize, ki pa ima neformalni karakter. **Bolgarija**. Svoje politične organizacije imajo turška, romska, ruska, tatarska, judovska, karakanska, armenska in vlaška manjšina. Prek politične stranke delujejo samo pripadniki turške manjšine, ki se združujejo v stranki z imenom Gibanje za pravo in svobodo, v njo pa se lahko včlanijo tudi drugi državljani Bolgarije, saj zakon o strankah prepoveduje ustanavljanje strank na etnični, rasni ali religiozni osnovi. **Češka**. Politične organizacije imajo romska, nemška, poljska, slovaška, rutenska, bolgarska, madžarska, grška, hrvaška, ruska, romunska in – zanimivo – tudi novodobna vietnamska manjšina. Odnose med manjšino in državo ureja posebni svet za narodne manjšine, prek katerega se tudi pogovarjajo z oblastmi. Njegove naloge so sodelovanje pri pripravi ukrepov vlade za pravice narodnih manjšin, priprava gradiv pred obravnavo na vladi, sodelovanje s predstavniki vladnih organov. V svetu so zastopani tako predstavniki manjšin kot tudi predstavniki oblasti. Predsednik sveta kot tudi predsednik medministrske komisije za vprašanje Romov imata v vladi status ministra brez listnice. Posebno manjšinsko politično stranko oziroma kar dve pa imajo le Romi: Civilno romsko iniciativo in Demokratično zvezo Romov. Zakonodaja ne pozna posebnih določil za izvolitev v parlament. **Estonija**. V Estoniji je politično organizirana predvsem ruska manjšina, sicer pa so manjšine organizirane v civilno družbeni Estonski zvezi narodnosti, ki je bila ustanovljena na podlagi zakona o kulturni avtonomiji narodnih manjšin iz leta 1993. Zveza združuje dvanajst v Estoniji živčih manjšin. V vladi imajo ministra brez listnice za vprašanja narodnih

Problemov politične participacije in manjšinske zaščite nasploh pa niso rešile niti tako imenovane "stare" demokracije. Parlamentarna demokracija že v svojem bistvu ni poseben "pristaš" manjšin, čeprav že od Webra dalje ugotavljamo, da so manjšine del vsake družbe. Vsaj deklarativno vselej odloča večina, ki zmaga na volitvah, izglasuje zakon itd. Ko se v takem sistemu pojavi manjšina, ki zaradi nekaterih svojih posebnih, "etničnih" samorazumevanj zase zahteva posebne pravice tudi na področju političnega soodločanja, to nujno vodi h konfliktom (Jesih 1997), čeprav taka zahteva pogosto povzroči le navidezen problem, saj etnično definirana manjšina v političnem polju ni edina; tako Pelinka (1998, 26) avstrijski politični sistem slikovito opisuje kot "sistem manjšin za manjšine in proti manjšinam"; v njem odločajo "politične manjšine v imenu manjšin", ki tudi "odločajo v interesu manjšin, pri čemer pa so druge manjšine, kot npr. slovenska manjšina na Koroškem, iz tega izključene". Radi pozabljam, da je treba v demokraciji pri političnem odločanju med posameznimi skupinami, vključno z narodnimi manjšinami, priti do širokega konsenza. Večinski narod je torej poklican, da v svoje demokratične strukture sprejema tudi zastopnike manjšin, saj te živijo v istih ali podobnih družbenopolitičnih razmerah. Politična organiziranost je poleg številčnosti (oziroma ohranjanja številčnosti) tudi eden izmed pomembnih dejavnikov preživetja narodne manjšine (Pan/Pfeil 2000: 238).

Podrejenost skupnosti, ki je (samo)opredeljena kot manjšina, se kaže tudi na vseh ostalih področjih družbenega življenja. Če omenimo samo podrejenost v vzgoji in izobraževanju, ki je lahko sistemska ali pa tudi spontana, saj je lahko posebna pozornost do manjšin na področju vzgoje in izobraževanja zaradi dodatnih stroškov in kadrov breme za družbeno skupnost, v kateri manjšina živi. Še toliko bolj to velja za majhne manjšinske skupnosti. Podrejenost je prisotna na področju zakonodaje, kjer je ustrezna zakonska zaščita toliko bolj pomembna za majhne skupnosti, ki v primerjavi z velikimi tudi politično težje nastopajo. Podrejenost je lahko tudi ekonomska, nenazadnje tudi socialnopsihološka.

Problem je torej tako zagotovitev formalne kot tudi dejanske enakopravnosti narodnih manjšin. Gre pa tudi za to, da narodne manjšine z ustrezno politiko, ki

* * *

manjšin. Ne poznajo posebnih manjšinskih sedežev v parlamentu, ruska stranka pa je v koaliciji z Estonsko ljudsko stranko v parlamentu zastopana s šestimi sedeži. **Poljska**. Politično organizirane in s strani ministrstva za kulturo tudi financirane so romska, ukrajinska, beloruska in litvanska manjšina; civilno družbene organizacije pa imajo še nekatere druge manjšine. Politične stranke imata nemška (2) in beloruska manjšina, od katerih ima nemška Socialnokulturna zveza dva sedeža v sejm. Za izvolitev predstavnika manjšine ne velja siceršnji petodstotni prag za izvolitev v sejem. Predstavnika manjšine sta člana odbora za manjšine pri sejm, pri vladi pa deluje tudi poseben urad za narodne manjšine. **Romunija**. V Romuniji so manjšine politično organizirane predvsem prek lastnih političnih strank. Taka organiziranost je pogojena tudi z določbo romunske ustave, da so državljani iz vrst manjšin lahko zastopani samo prek ene politične organizacije. Tako je določeno število sedežev v obeh domovih parlamenta rezervirano za pripadnike narodnih manjšin (Jesih 2003, 9–11).

jim omogoča enakopraven položaj v družbi, prenehajo biti konfliktni potencial v ožjem in širšem družbenem okolju (prim. Zupančič 1999: 31–33; Pan/Pfeil 2000).

POLITIČNA PARTICIPACIJA NARODNIH MANJŠIN V SLOVENIJI DO LETA 1991

Čeprav je aktualna politična organiziranost italijanske in madžarske narodne skupnosti zagotovljena na podlagi določb iz slovenske ustave iz leta 1991 in na njeni podlagi sprejete zakonodaje, imajo oblike organiziranja in načini politične participacije svoje korenine v načinih organiziranja in v oblikah, ki so bili vzpostavljeni še pred letom 1991. Za analitske namene tako lahko govorimo o treh obdobjih zakonskega urejanja problematike: čas do leta 1974 (sprejem Ustave SR Slovenije); obdobje med letoma 1974 in 1991 (sprejem Ustave RS); in obdobje po letu 1991.

Po letu 1945 so se, v skladu z deklarativno, afirmirano politično-ideološko maksimo o narodni enakopravnosti nanovo oblikovali organi oblasti v Sloveniji, v katere so bili vključeni tudi pripadniki narodnih skupnosti. Pri tem moramo upoštevati različnost političnega položaja na območjih, kjer sta bivali italijanska in madžarska manjšina. Do leta 1954 je bil teritorij, na katerem je bivala italijanska manjšina, pravno in politično nedefiniran, proces ureditve meje med Slovenijo (Jugoslavijo) in Italijo pa pod mednarodnim nadzorom. Šele po podpisu londonskega memoranduma (Memoranduma o soglasju) leta 1954, in na podlagi posebnega statuta, ki je bil njegov sestavni del, so bili definirani tudi položaj in pravice pripadnikov italijanske manjšine v Sloveniji. Posebni statut je določal tudi enakopravnost pripadnikov manjšine glede političnih in državljskih pravic (točka 2), in pri pridobivanju in opravljanju javnih služb, funkcij in poklicev; vseboval pa je tudi obvezo, ki naj bi manjšinskima skupnostma na obeh straneh meje omogočalo primerno zastopanost v upravi (več o tem npr. Petrič 1977: 243).

Raven politične participacije italijanske in madžarske narodnosti je bila ves čas povezana z razvojem političnega sistema in njegovimi številnimi spremembami skozi celotno povojno obdobje. Predstavniki manjšin so participirali in bili tudi neposredno zastopani v organih oblasti na vseh ravneh. Že leta 1951 je bil v republiško skupščino izvoljen tudi predstavnik madžarske manjšine (predstavnik italijanske šele desetletje za njim, leta 1961; prim. Zelnik 1993: 40). To kaže, da je bilo uveljavljanje politične participacije manjšin na splošni, deklarativni ravni, ki ni temeljila na zakonsko normativno urejenih načelih o politični participaciji.

Korak naprej pri ureditvi položaja obeh "avtohtonih" narodnih skupnosti, kot tudi njune politične participacije, je bil storjen z Ustavo iz leta 1963. Na njeni podlagi so bili sprejeti statuti občin, kar je omogočilo neposredno politično zastop-

stvo pripadnikov manjšin v družbenopolitičnih organizacijah (več o tem v Zelnik 1993: 62–65). Vendar tudi ta Ustava in na njeni podlagi sprejeti akti in prepisi niso konkretnje opredelili oblik politične participacije, predvsem pa ta ni bila zakonsko neposredno omogočena. Kljub temu pa je bila participacija, ne glede na doseženo učinkovitost in stopnjo demokratičnosti, prisotna v vseh oblikah takratnega političnega življenja, vključno s članstvom in funkcijami v organih Zveze komunistov. Manjšini sta imeli svoje predstavnike v različnih forumih, ki so obravnavali položaj manjšin.

Najpomembnejšo reformo političnega sistema v nekdanji državi z vidika politične participacije italijanske in madžarske manjšine je uvedla Ustava iz leta 1974. Sama Ustava je bila poskus demokratizacije takratne družbe in razširitev vpliva posameznika na procese odločanja na vseh ravneh, kar je nujno preciziralo tudi participacijo manjšin. Ustava je v 157. členu opredelila obvezo do primerne zastopanosti v predstavniških telesih na območjih, kjer živijo pripadniki italijanske oziroma madžarske narodnosti. Ustava je opredelila tudi obliko delovanja obeh narodnosti, ki sta bili, po vzoru na druga področja družbenega življenja, organizirani v t.i. "samoupravne interesne skupnosti za kulturo in prosveto" (251. člen). Treba je poudariti, da sta obe skupnosti v določenih primerih delovali kot sestavni del občinskih skupščin, ko so te razpravljale o vprašanjih, pomembnih za položaj obeh narodnosti. Možna oblika organiziranosti na republiški ravni je bila t.i. "zainteresirani" četrti dom sicer tridomne republiške skupščine. Pri tem so pravni strokovnjaki ob razlagi posameznih ustavnih določb poudarjali, da ne gre za paralelno politično organiziranost (Polič 1974: 41). S to Ustavo sta obe manjšini prvič dobili tudi zagotovila za neposredno zastopstvo v predstavniških in drugih telesih takratnega političnega sistema, saj je v 157. členu določala, da morata biti obe narodnosti v delegacijah temeljnih samoupravnih organizacij in skupnosti na narodnostno mešanih območjih ustrezno zastopani. Prav tako je ustava v 190. in 370. členu predpisala ustanovitev posebnih delovnih teles v republiški in občinskih skupščinah (komisije za narodnosti), ki so bile sestavljene iz enakega števila pripadnikov slovenskega naroda in pripadnikov manjšinske narodnosti.

Brez detaljnega vpogleda v razvejanost in značilnosti institucij in sistema socialističnega samoupravljanja lahko ugotovimo, da Ustava iz leta 1974 in na njeni podlagi sprejeti zakoni in predpisi ter drugi akti niso opredelili neposredne participacije obeh narodnosti v vseh institucijah sistema. Po drugi strani pa so posamezni organi položaju obeh narodnosti in njuni zastopanosti v sistemih odločanja posvečali sistematično skrb na vseh ravneh.²

* * *

² Na tem mestu naj omenimo samo Poročilo o uresničevanju stališč, priporočil in sklepov Skupščine RS za uresničevanje posebnih pravic italijanske in madžarske narodnosti in njunih pripadnikov v Socialistični Republiki Sloveniji, ki vsebuje vrsto kritičnih pripomb glede položaja obeh narodnosti (*Poročevalec* 1981: 15–23).

Glede na normativno urejenost področja participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti v RS (že v Jugoslaviji in v okviru takratnega političnega sistema) bi pričakovali, da je temu področju posvečala adekvatno pozornost tudi znanstvena misel. Večina znanstvenih (strokovnih) prispevkov se je, tako kot to velja tudi za ostala področja manjšinske zaščite (dostikrat na ravni deskriptivnih "ekspertiz"), omejevala zgolj na opisovanje normativnih dejstev, ni pa se spuščala v ugotavljanje učinkovitosti normativnih rešitev. Tako so nekatere strokovne publikacije (predvsem *Razprave in gradivo*, revija Inštituta za narodnostna vprašanja) vsebovale vrsto opisnih in tudi konceptualnih študij na to temo, ni pa bilo predstavitev (analiz) realizacije zastavljenih političnih ciljev, še manj pa raziskav, ki bi prikazale, kako te vidike doživljajo neposredno prizadeti manjšinci (Nečak 2000: 10).

Prva študija, ki je na podlagi empirične raziskave prikazala nekatere razsežnosti položaja manjšin na obeh straneh takratne jugoslovansko-madžarske meje, posebej tudi področje politične participacije predvsem na ravni lokalne skupnosti (delovanje krajevne samouprave, družbenopolitičnih organizacij, društev, medetnične odnose), je bila skupna slovensko-madžarska raziskava z naslovom "Madžari in Slovenci" (1987) iz leta 1987. Žal se ta, verjetno prva terenska raziskava vsaj glede raziskovanja participacije ni uspela dvigniti nad deskripcijo in je bila tako v nekem smislu zamujena priložnost za temeljitejšo analizo. Pokazala pa je, da je bila participacija manjšine v okviru tedanjega političnega sistema deklarativno in normativno omogočena na vseh ravneh, čeprav je bila zelo slabo poznana tako med manjšinsko kot tudi večinsko populacijo. O tem lahko beremo tudi v poročilu SR Slovenije o položaju manjšin v prostoru Alpe-Jadran, kjer avtorji poudarjajo, da je sistem socialističnega samoupravljanja zaradi svoje kompleksnosti za manjšince precej nepregleden, poznavanje sistema in njegovih možnosti pa zahteva tolikšen angažma, da ga pripadniki narodnosti zaradi majhnega števila in specifične socialne in poklicne strukture težko v celoti in uspešno obvladajo. Avtorji kot slabost takratnega sistema navajajo tudi to, da ne omogoča "podružbljanja" problematike italijanske in madžarske narodnosti v tem smislu, da bi ta postala normalni sestavni del javnih razprav o splošnih družbenih, kulturnih in političnih problemih tudi na republiški in državni ravni, ne samo na ravni okolja, v katerem manjšini bivata (Manjine ... 1990: 182).

Na podlagi zapisanega se lahko strinjamo z Gönzem, da vse do konca osemdesetih let v slovenskem družboslovju, in v etničnih študijah posebej, ni bilo študije, ki bila v vseh pogledih kritična in objektivna; s sedanjega stališča pa so bile "analize" bolj zgodbe o uspehu kot objektivno ogledalo, kar je bilo tudi sicer značilnost enostrankarskega sistema (Göncz 2000: 49). Tej ugotovitvi lahko dodamo tudi, da v primerjavi s pozornostjo, ki jo slovenska zgodovinska (to velja deloma tudi za druge) stroka posveča preučevanju položaja slovenskih manjšin v sosed-

njih državah, še vedno nimamo resne študije, ki bi celovito zajela zgodovinski razvoj obeh avtohtonih narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji, edini resni poskusi so doslej ostali na ravni diplomskih nalog (primerjaj npr. Zelnik 1993).

POLITIČNA PARTICIPACIJA NARODNIH MANJŠIN V SLOVENIJI PO LETU 1991

Ob normativnem urejanju področja – ustavno-pravnega sistema slovenske države – je bil vpliv stroke na politično razpravo odločilen, še posebno pri oblikovanju 64. člena veljavne slovenske Ustave, ki je poleg drugih pravic uredila tudi načine politične participacije obeh narodnih skupnosti. Poleg neposrednega sodelovanja posameznih strokovnjakov moramo posebej omeniti posvet z naslovom "Narodnost – manjšina ali skupnost. Urejanje, uresničevanje in varstvo pravic narodnosti (narodnih manjšin) v Republiki Sloveniji", ki se je na pobudo Inštituta za narodnostna vprašanja v državnem zboru sestel 8. oktobra 1990. Posvet je posebno pozornost namenil prav participaciji narodnih skupnosti in obveznosti države ter vprašanju avtonomije narodnih manjšin. Njegova vsebina je bila objavljena v posebni številki *Razprav in gradiva* (1990/24). Razprave na posvetu so neposredno vplivale na vsebino pozneje oblikovanih ustavnih in zakonskih rešitev tudi glede politične participacije obeh narodnih skupnosti v Sloveniji. V sklepnem poročilu so bila podana praktično vsa načela, ki jih je nato R Slovenija upoštevala pri ureditvi položaja obeh avtohtonih narodnih manjšin. Tako je bilo v sklepih poudarjeno načelo kontinuitete že uveljavljenih pravic, pa tudi načelo, da se z normativnimi rešitvami mora strinjati manjšina sama. Posebej je bila poudarjena tudi potreba po opredelitvi pravice "do ustreznega zastopstva na vseh ravneh oblastnega in samoupravnega organiziranja v Republiki" (Manjšina ... 1990: 133). Predlagana je bila oblika organiziranja narodnosti na podlagi do tedaj obstoječih samoupravnih skupnosti za prosveto in kulturo v zvezi z zadevami, povezanimi z uresničevanjem posebnih pravic, vključno z neposredno zastopanstvom predstavnikov narodnih manjšin v republiškem parlamentu, ob upoštevanju posebne vloge manjšin pri sprejemanju zakonodaje in sklepov, ki zadevajo uresničevanju posebnih pravic in položaja teh skupnosti; prav tako pa je bila poudarjena potreba, da se enako zagotovi tudi na občinski ravni (prav tam, 133–134). Nedvomno gre za predloge, ki so bili v veliki meri upoštevani v oblikovanju manjšinske zakonodaje v RS. Čeprav je bila tudi pri poznejših zakonskih rešitvah, posebno pri nastajanju Zakona o samoupravnih narodnih skupnosti "konzultirana" stroka, je bila v naslednjih letih to bolj izjema kot pravilo.

Slovenski model politične participacije narodnih manjšin tako na državni kot lokalni ravni velja za zglednega tudi v svetovnem merilu. Zelo "posrečeno" je razrešil bistvene dileme pri oblikovanju zastopanja manjšine v predstavniških telesih; presegel je namreč dilemo zastopnosti manjšine v odločanju med njihovim etničnim in političnim karakterjem. Z ustavo in posameznimi zakoni je

zagotovil oblike participacije narodnih skupnosti na vseh ravneh, vključno z neposrednim predstavništvom v predstavniških telesih, hkrati pa je ohranil možnost, da pripadniki manjšin da v politiki sodelujejo tudi kot "običajni" državljani Republike Slovenije.³ Slovenija se je torej odločila za tako imenovani "pozitivni koncept zaščite (avtohtonih) manjšin" in manjšine obravnava kot subjekt ter izrecno določa obveznosti države za uresničevanje posebnih manjšinskih pravic (Žagar 1992, 9–11). Ta koncept predvideva aktivno vlogo in zagotovljen vpliv etničnih manjšin v političnem procesu. Pri tem jih postavi v vlogo aktivnega subjekta v demokratični pluralni družbi in poudarja dvojno naravo njihovih posebnih pravic.

Pozitivni koncept zaščite manjšin predvideva še aktivno vlogo države tako pri uresničevanju posebnih manjšinskih pravic kot pri zagotavljanju potrebnih pogojev za njihovo uresničevanje. Obveznost države je, da vodi aktivno politiko zaščite manjšin ter da s svojim delovanjem na podlagi ustavnih in zakonskih obveznosti zagotavlja uresničevanje zagotovljenih pravic. Ustava Republike Slovenije poleg ostalih pravic v svojem 64. členu opredeljuje, da se na območjih, kjer ti skupnosti živita, ustanovijo posebne samoupravne narodne skupnosti kot oblike man-

* * *

³ Politično participacijo obeh avtohtonih narodnih skupnosti določajo, poleg 64. in 80. člena, še statuti občin Koper/Capodistria, Piran/Pirano in Izola/Isola, Lendava/Lendva, Dobrovnik/Dobronak, Šalovci, Moravske Toplice in Hodoš/Hodos, Zakon o narodnih skupnostih iz leta 1994, Zakon o lokalni samoupravi, Zakon o volitvah v državni zbor, Zakon o lokalnih volitvah ter še nekateri drugi zakoni in predpisi.

Komisija se je na primer v mandatnem obdobju 1996–2000 sestala sedemnajstkrat. V svoj program dela je sprejela naslednje točke:

1. Sodelovanje pri pripravi predlogov zakonov, ki se nanašajo na pravice narodnih skupnosti in predlogov zakonov, v katerih so izraženi interesi narodnih skupnosti,
2. seznanitev s položajem manjšinskega šolstva,
3. sodelovanje pri pripravi predloga zakona, ki bo urejal manjšinsko šolstvo,
4. seznanitev z rabo manjšinskega jezika na območjih, kjer živijo pripadniki italijanske in madžarske narodne skupnosti,
5. seznanitev z vlogo manjšinskih medijev na območjih, kjer živijo pripadniki narodne skupnosti tudi na območju samem,
6. seznanitev z življenjem in s problematiko pripadnikov italijanske in madžarske narodne skupnosti tudi na samem območju, kjer ti živijo,
7. seznanitev z mednarodnimi dokumenti,
8. seznanitev z madžarsko zaščitno zakonodajo,
9. sodelovanje z Odborom za človekove pravice in narodnostna vprašanja, ki deluje v madžarskem parlamentu,
10. obravnavanje aktualne problematike v zvezi italijansko in madžarsko narodno skupnostjo,
11. seznanitev z ugotovitvami raziskav v zvezi z narodnima skupnostma,
12. sprotno informiranje z izvajanjem Evropske listine o manjšinskih jezikih,
13. seznanitev s prometnimi povezavami narodnih manjšin z matično državo,
14. seznanitev z gospodarskimi vidiki razvoja manjšin v Sloveniji
15. problemi financiranja kulturne in drugih dejavnosti narodnih skupnosti. (Povzeto po Zapisnik 3. seje Komisije Državnega zbora za narodni skupnosti. Državni zbor, Komisija za narodni skupnosti, Ljubljana 11. 6. 1997.

jšinske samouprave, ki jih na njihov predlog država lahko tudi zadolži za opravljanje določenih nalog iz njene pristojnosti, pri čemer zagotavlja sredstva za njihovo uresničevanje. Ustava prav tako predpisuje zakonsko urejanje teh pravic na območju, kjer ti skupnosti živita, in odgovornost samoupravnih lokalnih skupnosti za uresničevanje teh pravic. Najpomembnejše ustavno določilo z vidika politične participacije je vsekakor tisto, ki pravi, da morajo biti zakoni, drugi predpisi in splošni akti, ki zadevajo uresničevanje v ustavi določenih pravic in položaj zgolj narodnih skupnosti, sprejeti s soglasjem predstavnikov narodnih skupnosti. Ustavno zagotovljena pravica do ustanavljanja organizacij in društev, ki je zajamčena vsem, je v primeru italijanske in madžarske narodne skupnosti dopolnjena še z določbo o ustanovitvi samoupravnih narodnih skupnosti kot organov manjšinske samouprave.

Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih iz leta 1994 (Ur. l. RS 65/94) določa, da na območjih, kjer obe skupnosti živita, njuni predstavniki kot osebe javnega prava ustanovijo samoupravne narodne skupnosti. Samoupravne narodne skupnosti so ustanovljene na ravni občin in se združujejo v regionalno samoupravno narodno skupnost. Njihove naloge so med drugim, da v skladu z zakonom dajejo soglasje k zadevam, ki se nanašajo na varstvo posebnih pravic narodnih skupnosti, o katerih odločajo skupaj z organi samoupravnih lokalnih skupnost v skladu z ustavo in zakonom; samostojno odločajo o vseh vprašanjih iz svoje pristojnosti; obravnavajo in proučujejo vprašanja, ki zadevajo položaj narodnih skupnosti; sprejemajo stališča in dajejo predloge ter pobude pristojnim organom; imajo pravico ustanavljanja organizacij in javnih zavodov in v skladu z zakonom opravljajo naloge iz državne pristojnosti. Pri svojem delu samoupravne narodne skupnosti sodelujejo s predstavniki narodnih skupnosti, izvoljenimi v organe samoupravnih lokalnih skupnosti in v državni zbor, z organi samoupravnih lokalnih skupnosti in državnimi organi (Jesih 1993).

Naloge in pristojnosti samoupravnih narodnih skupnosti, način odločanja, način in oblike predstavljanja samoupravne narodne skupnosti v Republiki Sloveniji in način volitev v organe in organiziranost so podrobneje določene s statuti. S statutom se določajo tudi način in oblike sodelovanja samoupravne narodne skupnosti z organizacijami, društvi, združenji ali drugimi oblikami delovanja, ki jih ustanavljajo pripadniki narodne skupnosti za uresničevanje svojih posebnih pravic. Samoupravne narodne skupnosti dajejo samoupravnim lokalnim skupnostim predloge, pobude in mnenja o zadevah, ki se nanašajo na položaj narodnih skupnosti in ohranjanje značilnosti narodnostno mešanih območij. Organi samoupravnih lokalnih skupnosti morajo obravnavati pobude iz prejšnjega odstavka in se do njih opredeliti. Predstavniki narodne skupnosti, izvoljeni v svete samoupravnih lokalnih skupnosti, morajo pred odločitvijo o soglasju k zadevam, ki se nanašajo na posebne pravice pripadnikov narodnih

skupnosti, pridobiti soglasja samoupravnih narodnih skupnosti, oziroma imajo v občinskih svetih imperativni mandat.

Prav tako lahko dajejo samoupravne narodne skupnosti državnemu zboru, vladi in drugim državnim organom predloge, pobude in mnenja o vseh zadevah iz svoje pristojnosti. Ti pa so dolžni, kadar odločajo o zadevah, ki se nanašajo na položaj pripadnikov narodnih skupnosti, predhodno pridobiti mnenje samoupravnih narodnih skupnosti.

Slovenska ustava v svojem 80. členu določa, da se v devetdeset članski državni zbor izvolita po en poslanec italijanske in madžarske narodnosti. Na podlagi Zakona o volitvah v državni zbor (Ur. l. št. 44/92) italijanska in madžarska narodna skupnost volita vsaka po enega poslanca. Aktivno in pasivno volilno pravico imajo vsi pripadniki narodne skupnosti z volilno pravico. Za volitve poslancev italijanske oziroma madžarske narodne skupnosti se na območjih, kjer ti skupnosti živita, oblikujeta posebni volilni enoti. Prav tako se za volitve imenujeta volilni komisiji posebnih volilnih enot, v kateri mora biti vsaj en član pripadnik narodne skupnosti. Volilno pravico imajo tudi tisti pripadniki narodne skupnosti, ki imajo stalno prebivališče zunaj območja posebne volilne enote. V volilni imenik pa se lahko vpišejo na posebno pisno zahtevo in na podlagi mnenja posebne komisije.

Poslanca manjšin se volita po večinskem volilnem sistemu. Za poslanca praviloma kandidira več kandidatov iz vrst narodne skupnosti. Posamezni pripadniki narodnih skupnosti lahko kandidirajo tudi na listah političnih strank na državni ravni in so na njih izvoljeni. Vsi pripadniki narodnih skupnosti imajo hkrati z volitvami svojega predstavnika v parlamentu pravico voliti tudi liste političnih strank na državni ravni, tako kot vsi drugi državljani: tako imajo torej na posameznih volitvah dva volilna glasova.

V državnem zboru po poslovniku deluje posebna Komisija za narodni skupnosti, ki je ena od štirih stalnih komisij državnega zbora in je matično delovno telo za vprašanja obeh narodnih skupnosti; to pomeni, da se stališča Komisije prenašajo neposredno na plenarno zasedanje državnega zbora, sklepi pa so sprejeti z obveznim soglasjem obeh poslancev manjšin (slednje pravzaprav pomeni možnost veta, ki pa se v praksi še ni uporabil). Oba poslanca sta pri svojem delu neodvisna in enakopravna z vsemi ostalimi poslanci slovenskega državnega zbora. Pri svojih odločitvah nista, v nasprotju s svetniki v občinskih svetih, vezana na soglasje samoupravnih narodnih skupnosti. Komisiji izmenično predseduje eden od obeh poslancev narodne skupnosti. Delovanje obeh poslancev v državnem zboru se najbolj odraža skozi delo komisije.⁴ Po pravilu o posameznih problemih in vprašanjih dnevnega reda na vseh sejah svoja stališča predstavijo predstavniki samoupravnih interesnih skupnosti obeh narodnih skupnosti, glede

na vsebino pa tudi drugi predstavniki narodnih skupnosti (npr. medijev, kulturnih in izobraževalnih ustanov).

Niti Italijani niti Madžari v času od leta 1991 niso ustanovili lastnih političnih strank, so pa seveda posamezniki vključeni v parlamentarne in neparlamentarne politične stranke, kjer nekateri zasedajo tudi visoka mesta v strankarskih hierarhijah. Narodni skupnosti imata svoje predstavnike tudi v večini interesnih in socialnih organizacij večine, kot tudi v vseh organih, ki se neposredno ukvarjajo z zadevami v zvezi z manjšino (npr. v svetu Radiotelevizije Slovenije in Strokovnem svetu RS za vzgojo in izobraževanje), tako na regionalni kot državni ravni.

Vsekakor je v smislu enakosti vseh državljanov najbolj sporna volilna pravica, ki je v slovenski ustavi opredeljena kot individualna pravica – pri manjšinskih političnih strankah pa je ta pravica izjema, velja namreč za celotno skupino. S tega vidika je zanimiva razlaga slovenskega Ustavnega sodišča iz leta 1998,

da ni v neskladju z Ustavo, da je pripadnikom avtohtone italijanske in madžarske narodne skupnosti z zakonom zagotovljena pravica, da na volitvah poslancev Državnega zbora in na volitvah članov občinskega sveta oddajo po dva glasova – enega za izvolitev predstavnika avtohtone narodne skupnosti in drugega za izvolitev preostalih poslancev oziroma članov občinskega sveta. Ustava zagotavlja pripadnikom skupnosti splošno in posebno volilno pravico.

Prav tako pa Ustavno sodišče meni tudi, da

ni v neskladju z ustavnimi določbami o pravni državi, delitvi oblasti, zakonitosti delovanja uprave in javnih pooblastilih, da z zakonom niso opredeljena merila, po katerih komisije samoupravnih narodnih skupnosti odločajo o vpisu volivcev v posebni volilni imenik državljanov pripadnikov avtohtonih italijanske in madžarske narodne skupnosti (Odločba US RS/Ur I RS 283/94/).

Ustavno sodišče je menilo, da dvojna volilna pravica sicer odstopa od načela enakosti volilne pravice, ki zahteva, da ima vsak volivec enako število glasov z enako vrednostjo. Prav tako je ugotovilo, da je tudi sama pravica pripadnikov narodne skupnosti, da izvolijo dva poslanca, odstop od načela enakosti volilne pravice. Ker je posebna volilna pravica izraz zajamčene zaščite, je tovrstna pozitivna diskriminacija dopustna, oziroma je zahtevana že v Ustavi. Ustavno sodišče je tudi menilo:

če bi zakon pripadnikom narodnih skupnosti dal en sam glas in jim omogočil izbiro med uresničevanjem splošne in posebne volilne pravice (med glasovanjem na volitvah poslanca narodne skupnosti in na volitvah

preostalih poslancev), bi bila tem osebam odvzeta ena izmed obeh ustavnih pravic. Glede na to, da Ustava ne omejuje splošne volilne pravice pripadnikov narodnih skupnosti, hkrati pa jim daje pravico izvoliti poslanca narodne skupnosti, bi uzakonitev pravice do samo enega glasovanja z možnostjo izbire (opcije) povzročila, da bi bili pripadniki narodnih skupnosti prisiljeni izbirati med dvema ustavnima pravicama: splošno volilno pravico in pravico do neposredne zastopanosti. Z odločitvijo za eno od teh dveh pravic bi se avtomatično odpovedali drugi. Takšna ureditev bi bila v neskladju z Ustavo, ker bi pripadnike narodnih skupnosti prikrajšala za eno ali drugo pravico – glede na njihovo lastno izbiro (prav tam).

V tem smislu je slovenska rešitev, če jo primerjamo s podobnimi v drugih državah, izvirna.

Zakon o lokalni samoupravi (Ur. l. RS 72/93) določa, da se občine na območjih, kjer živita narodni skupnosti, oblikujejo tako, da je v njih zagotovljeno uresničevanje njunih posebnih pravic. Narodni skupnosti imata v občinskem svetu najmanj po enega predstavnika; z občinskim statutom pa je določena neposredna zastopanost narodnih skupnosti tudi v drugih organih občine. Kadar organi občine odločajo o drugih vprašanjih, ki se nanašajo na uresničevanje posebnih pravic narodnih skupnosti, morajo predhodno pridobiti mnenje samoupravne narodne skupnosti. Člani občinskega sveta iz vrst narodnih skupnosti pa so poleg pravice do izrekanja soglasja obenem z imperativnim mandatom vezani s samoupravnimi narodnimi skupnostmi.

S posameznimi občinskimi statuti je določeno tudi sodelovanje predstavnikov narodnih skupnosti v izvršilnih organih občine, oziroma jim je preko svojih predstavnikov v svetih teh institucij zagotovljena participacija pri upravljanju v vseh javnih ustanovah, ki delujejo tudi za potrebe manjšine. Na podlagi Zakona o lokalnih volitvah (Ur. l. RS 72/93) imajo pasivno in aktivno volilno pravico vsi pripadniki narodnih skupnosti z volilno pravico. Za volitve članov občinskih skupnosti iz vrst narodnih skupnosti se oblikuje posebni občinski volilni imenik občanov – pripadnikov teh narodnih skupnosti, ki ga po določilih Zakona o evidenci volilne pravice sestavi samoupravna narodna skupnost oziroma njena ustrezná komisija (Jesih 2001: 49).

Tudi po letu 1991 se je velik del strokovnih prispevkov o problematiki položaja obeh ustavno zaščitene skupnosti omejeval na raven deskriptivnega ugotavljanja normativnih dejstev. Izšlo je tudi nekaj informativnih publikacij, ki so ob predstavitvi položaja obeh manjšin posebej izpostavljali tudi problem politične participacije. Šele ob koncipiranju mednarodnega raziskovalnega projekta z naslovom "Medetnični odnosi in narodna identiteta v slovenskem etničnem prostoru" (projekt je od leta 1991 vodila Albina Nečak-Lük), se je vprašanje partici-

pacije postavilo tudi z zornega kot razmerja med normativno ureditvijo in dejanskimi, pozitivnimi in negativnimi izkušnjami in prakso. Projekt je skoraj desetletje potekal v obmejnih območjih ob slovensko-madžarski, italijanski in avstrijski meji, pri njegovi realizaciji pa so sodelovale tudi raziskovalne institucije iz sosednjih držav.

Tudi na drugih območjih zbrani podatki so bili podlaga za večino aktualnih študij položaja obeh avtohtonih narodnih skupnosti v R Sloveniji. Kot rezultat projekta so izšle štiri samostojne publikacije (Medetnični ... 1998, 200; 2002, Managing ...), posamezni raziskovalci, ki so posredno ali neposredno sodelovali pri izvedbi projekta, pa so na podlagi zbranih rezultatov objavili vrsto strokovnih in znanstvenih prispevkov. V posameznih raziskavah, ki so potekale v okviru projekta, so raziskovalci posebno pozornost namenili tudi analizi stališč o vprašanih politične participacije italijanske in madžarske narodne skupnosti.

Rezultati raziskave so med drugim pokazali, da so mnenja, po katerih je večina vprašanih politične artikulacije narodnih manjšin rešena, ter problem politike v medetničnih odnosih z njegovo normativno ureditvijo stabiliziran ter kot tak ne predstavlja konfliktnega potenciala, veljavno le v določeni meri. Pokazalo se je, da so vplivi politike na medetnične odnose (in obratno), in s tem neposredno tudi na politično participacijo, v stalnem dinamičnem spreminjanju. Skozi celotno fazo zajemanja podatkov smo zaznali precejšnjo kritičnost vseh prebivalcev na narodnostno mešanem območju. Presenečajo pa rezultati, ki kažejo na veliko mero pasivnosti pripadnikov narodnih skupnosti na političnem področju (kar sicer velja tudi za druge prebivalce na narodnostno mešanih območjih). V teh procesih bi ob zgoraj opisani razvejanosti normativno določenih možnosti participiranja pričakovali aktivnejšo udeležbo večjega dela prebivalstva. Prav tako pa tudi politične stranke na območju, kjer bivata narodni skupnosti, v manjšinski politiki niso razpoznavne. Rezultati so tudi pokazali, da pripadniki manjšine (tudi zaradi možnosti dodatne izvolitve svojih predstavnikov v predstavniška in druga telesa) svojih "političnih interesov" ne podrejajo "etničnim interesom", ter da ni tako izrazite polarizacije med etničnim in političnim, kot je to značilno za marsikatero drugo narodnostno mešano okolje (npr. na avstrijskem Koroškem). Podatki ne kažejo potrebe po drugačnem oblikovanju manjšinskih političnih organizacij, vendar je v odgovorih mogoče zaznati, da je v njihovem delovanju še kar nekaj prostora za izboljšave.

Problem politične participacije obeh narodnih skupnosti je predstavljen tudi v poročilu R Slovenije v okviru posebnega projekta Delovne skupnosti Alpe-Jadran z naslovom "Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran", ki je bilo zaključeno leta in sprejeto kot vladno poročilo leta 1999 (Appollonio in drugi v: Manjine ... 2003: 251–296).

SKLEPNE UGOTOVITVE

Če glavne ugotovitve iz preseka politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji strnemo v nekaj temeljnih ugotovitev, potem lahko zapišemo:

Da je ta bila politična participacija ustavno in zakonsko opredeljenih manjšin ves čas deklarativno, z razvojem političnega sistema pa tudi normativno zagotovljena. To velja tako za obdobje socialističnega sistema, ko je bila R Slovenija sestavni del jugoslovanske federacije (v okviru katere je prav na področju manjšinskega varstva imela višje standarde kot ostali deli države), kot tudi za obdobje samostojne države po letu 1991;

- da je normativni razvoj politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti v sistemu socialističnega samoupravljanja (posebej z Ustavo iz leta 1974) neposredno vplival na oblikovanje rešitev, kot jih poznamo danes, in v tem smislu za razliko od diskontinuitetnih procesov ob spremembi političnega sistema in osamosvojitvi pomeni neke vrste vsebinsko kontinuiteto;
- da je zakonska ureditev politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti zgledna tudi v svetovnem merilu, ter da z nekaterimi izvirnimi rešitvami predstavlja možnost za normativno kreativno razrešitev dilem, s katerimi se srečujejo številne manjšine in države pri urejanju vprašanj manjšinske politične participacije;
- da je slovenska politika, na drugi strani, temu vprašanju posvečala pozornost, ki je bila v določenih segmentih zgolj "alibi" trenutne politike (v vseh obdobjih) v domači in mednarodni javnosti;
- da so bila med normativno ureditvijo in dejanskim stanjem ves čas določena neskladja (kar je mogoče razbrati tudi iz političnih in strokovnih ocen), ki so z demokratizacijo veliko bolj opazna. Iz že opravljenih raziskav lahko razberemo, da je formalno urejena politična enakopravnost samo zunanji izraz politične enakopravnosti, pod katerim se dostikrat skriva politična podrejenost. To lahko sklepamo tudi na podlagi obrazložitve odstopa predsednika državnoborske komisije za narodno skupnost Roberta Battellija konec leta 2003, ko je med drugimi kot razlog za svoje dejanje navedel, da

komisija za narodnosti in druge institucije narodnostne skupnosti že dolga leta delujejo v nekakšni praznini. To pomeni, da navkljub trudu in izpolnjevanju ustavno zagotovljenih pravic to ne daje nobenega učinka, ki bi imel trajne in pozitivne posledice za položaj narodne skupnosti (*Delo*, 6. 1. 2004).

- da je bila problematika politične participacije obeh avtohtonih narodnih skupnosti predmet zanimanja t.i. stroke v nekoliko manjši meri pred letom 1991, v novejšem obdobju pa je obravnavana enakovredno z drugimi področji manjšinskega varstva. Kljub temu raziskovalni rezultati z izjemo oblikovanja normativnih rešitev ob spremembi sistema, ko je bil vpliv stroke na sprejeto zakonodajo odločilen, niso bistveno prispevali k odpravi neskladnosti in pripravi novih rešitev. Še več, tako kot to velja za večino drugih raziskav s področja položaja avtohtonih narodnih skupnosti v R Sloveniji, tudi na področju politične participacije ugotavljamo skoraj popolno odsotnost transferja raziskovalnih rezultatov v neposredne politične aktivnosti, odpravljanje slabosti in pripravo boljših političnih rešitev.

REFERENCE:

- Appollonio, Dario, Bufon, Milan, Čurin Radovič, Suzana, Munda Hirnök, Katalin, Jesih, Boris, Klemenčič, Vladimir, Komac, Miran, Klopčič, Vera, Kovács, Attila, Medica, Karmen, Mejak, Renata, Nečak Lük, Albina, Novak-Lukanovič, Sonja, Piry, Ivo, Zupančič, Jernej, Žagar, Mitja, Novak-Lukanovič, Sonja (Ur.), Jesih, Boris (Ur.), Klemenčič, Vladimir (Ur.). Slovenija. V: Domini, Mirjana (ur.). *Manjine i prekogranična suradnja u Alpsko-jadranskom prostoru : verzija na hrvatskom jeziku*. Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 2002, str. 251-296
- Dunajska deklaracija* (1993). Svetovna konferenca o človekovih pravicah. Ljubljana: Društvo za združene narode Republike Slovenije
- Ethnic Minorities in Slovenia. 1994. Ljubljana. IES
- Ghai, Yash, (2001): Public Participation and Minorities. Minority Rights Group International Report.
- Göncz, László (1997): Madžarska manjšina v Republiki Sloveniji in nivo strpnosti slovenske večine do nje. V: Strpnost do manjšin (zbirka študij)- Pedagoška fakulteta Maribor in Inter-kultura, 1997 (str.70-88).
- Göncz, László (2000): Položaj prekmurskih Madžarov po spremembi sistema (Stanje narodne zavesti Madžarov). V. Materinščina, dejavnik osebnostne in skupnostne identitete
- Gál, Kinga, ed. (2002): Minority Governance in Europe. Budapest: Open Society Institute
- Grad, Franc (2004): Predpisi o volitvah v Državni zbor 2004 Ljubljana : Uradni list Republike Slovenije,
- Hajos, Ferenc (1974): Madžarska narodnostna skupnost v Ustavi RS Slovenije in statutih občin Lendava in Murska Sobota. V: Vestnik koroških partizanov 64/1974 31-34 Ljubljana
- Italijanska in madžarska narodnost v Socialistični republiki Sloveniji (1983). Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja
- Jesih, Boris (1986): Politična participacija in manjšina. Razprave in gradivo 1986/19: 69-85. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- Jesih, Boris (1992): Narodne manjšine kot element pluralnosti. V: Fink-Hafner ur. : Nastajanje slovenske državnosti. Ljubljana: Slovensko politološko društvo 1992: 307-313
- Jesih, Boris (2001): Nekaj razmišljanj o sodobnem položaju manjšin v Republiki Sloveniji. *Koroški vestn. (Ljubl.)*, 2001, letn. 35, št. 1, str. 33-59.
- Jesih, Boris (1994): Možnosti političnega zastopanja manjšin. V: Novak-Lukanovič, Sonja (ur.). 1994: 162-168
- Jesih, Boris (1995). Politična participacija narodnih manjšin - primerjava med Slovenijo in Hrvaško: V : Kržišnik Bukič, Vera 1995: 373-379
- Jesih, Boris (2002): Die Partizipation der ethnischen Minderheiten in der Republik Slowenien. V: Stimme: 14-15. - 44. Wien: Initiative Minderheiten.
- Jesih, Boris (1993): Medetnični odnosi in politika : drobci iz raziskave. Razprave in gradivo 28: 86-91. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- Jesih, Boris (1996): Medetnični odnosi in politika.V : Razprave in gradivo 31: 35-46. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- Jesih Boris (2003) Politična participacija narodnih manjšin primer Koroških Slovencev : doktorska disertacija. Ljubljana: FDU
- Klopčič, Vera (1998): Pravno varstvo manjšin : novejši mednarodnopravni dokumenti. V: Nečak Lük, Albina/Jesih, Boris ur. 1998: 59-69
- Komac, Miran, ur.. (1990): Narodnost manjšina ali skupnost. Razprave in gradivo 24. Ljubljana INV
- Komac, Miran (1999): Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- Komac, Miran (2002): Uvodna pojasnila- V: Varstvo manjšin. Uvodna pojasnila&dokumenti "(2002:9-131): Ljubljana: INV
- Madžari in Slovenci. Sodelovanje in sožitje ob jugoslovanski- madžarski meji.(1987) Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja
- Manjine in prekogranična suradnja u alpsko-jadransko prostoru. Radna zajednica Alpe Jadran. Zagreb 2002
- Nečak Lük, Albina ur., Jesih, Boris ur. (1998): Medetnični odnosi in etnična identiteta v slovenskem etničnem prostoru. I, izsledki projekta. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja
- Nečak Lük, Albina ur., Jesih, Boris ur. (2000): Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru II. Urejanje medetničnih odnosov v Lendavi. Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja
- Nečak Lük, Albina ur., Wakounig, Vladimir Jesih, Boris ur. (2002): Medetnični odnosi v slovenskem etničnem prostoru III. Občina Železna Kapla - Bela Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja
- Participation of national minorities in decision-making processes. (1997). Conseil of Europe*

- Pelinka, Anton (1988): Minderheitenpolitik im politischen System Österreichs. Wien V: Bauböck,
- Petrič, Ernest (1977): Mednarodnopravno varstvo narodnih manjšin. Maribor: Obzorja
- Pan, Cristoph/ Pfeil, Beate Sibylle (2000): Die Volksgruppen in Europa. Ein Handbuch, Wien: Braumüller
- Polzer Srienz, Mirjam (1999): Die Repräsentation ethnischer Gruppen im staatlichen Willensbildungsprozess. Dis, Graz
- Polič, Svetozar (1974): Položja in pravice italijanske in madžarske narodnosti v novi ustavi SR Slovenije. V : Vestnik koroških partizanov 4/1974, 40-44. Ljubljana
- Polzer Srienz, Mirjam (2000): Repräsentacija in participacija etničnih skupin v zakonodajnih organih. V: Razprave in gradivo 2000/36-37
- Sporazum o zagotavljanju posebnih pravic slovenske narodne manjšine v Republiki Madžarski in madžarske narodne skupnosti v Republiki Sloveniji. Uradni list RS št. 6/1995*
- Wakounig, Vladimir/Gstettner, Peter (1994): Interkulturelles Lernen versus regionaler Nationalismus. V Jesih 1994: 18-25
- Temeljna ustavna listina o samostojni in neodvisni Republiki Sloveniji (Ur.l.RS št. 1-4/91)
- Ustava SR Slovenije 1974, Ljubljana: DPU
- Ustava Republike Slovenije (Ur.l.RS št. 33/91) 3
- Zakon o ustanovitvi občin ter o določitvi njihovih območij (Ur.l.RS, št. 60/94)
- Zakon o samoupravnih narodnih skupnostih (Ur.l.RS št. 65/94)
- Zakon o volitvah v državni zbor (Ur.l.št. 44/92)
- Zakon o določitvi volilnih enot za volitve poslancev v državni zbor (Ur.l.št. 46/92)
- Zakon o evidenci volilne pravice (Ur.l.št. 46/92)
- Zakon o lokalni samoupravi (Ur.l.RS, št. 72/93)
- Zakon o lokalnih volitvah (Ur.l.RS, št. 72/93)
- Zelnik, Damijana (1993): Slovenska politična načela do italijanske in madžarske narodne manjšine po letu 1945. Diplomatska naloga. Ljubljana: FF
- Zupančič, Jernej (1999): Slovenci v Avstriji. Geographica Slovenica 32. Ljubljana: Inštitut za geografijo

- Žagar, M. 1992: "Position and Protection of Ethnic Minorities in The Constitution of the Republic of Slovenia: Basic information" - v Razprave in gradivo (Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 26-27, „ 9-11.

"KRI NI VODA": POTOMCI USKOKOV OB SLOVENSKO-HRVAŠKI MEJI

"BLOOD IS THICKER THAN WATER": DESCENDANTS OF THE USKOKI ALONG THE SLOVENE-CROATIAN BORDER

The contribution discusses various construction of collective belonging of the 'descendants of the Uskoki' from the regions of Bela Krajina and south-western Žumberk in Croatia, which was conditioned for different social actors by the changes of political status of the border between Slovenia and Croatia. Both from the perspective of the 'Slovenian state' and the inhabitants who live in the border area, the change of the Slovene-Croatian border regime from an international to the Schengen one is especially significant because it formed a specific understanding of previous and current border regimes and the 'situation of the borderlanders'. The inhabitants of the border region who where of non-Slovenian origin were thus suddenly, immediately before and after the declaration of Slovenian independence in 1991, 'discovered' in the public debates as descendants of the Uskoki, who could - due to their presumed unconditional loyalty to their non-Slovenian origin - create conditions for an 'ethnic conflict' in Slovenia. The author thus examines two views on the implementation of 'appropriate measures' along the Slovene-Croatian border. On the one hand, she examines the arguments of the advocates a border regime that would protect Slovenia as well as the European Union, not only from illegal immigrations and criminal activities outside the Union, but also from the 'unpredictable Balkans'. On the other hand, the author focuses on understanding the changing border regimes and the roles of 'guardians of the frontier' among the 'descendants of the Uskoki'.

Keywords: Slovene-Croatian border, ethnicity, nationalism, descendants of the Uskoki

Prispevek obravnava različne konstrukcije kolektivne pripadnosti potomcev uskokov iz Bele krajine in jugozahodnega Žumberka na Hrvaškem, ki jih je pri različnih družbenih akterjih pogojevalo spreminjanje političnega statusa meje med Slovenijo in Hrvaško. Zlasti sprememba slovensko-hrvaškega mejnega režima iz mednarodnega v schengenskega je tako z vidika slovenske države kot prebivalcev, ki ob meji živijo, oblikovala specifično razumevanje nekdanih in zdajšnjih mejnih režimov in položajev mejašev. Tako so bili obmejni prebivalci, ki štejejo, da so neslovenskega porekla, tik pred in takoj po razglasitvi neodvisnosti Slovenije leta 1991 v javnih debatah nenadoma 'odkriti' kot potomci Uskokov, ki bi zaradi domneve brezpogojne lojalnosti neslovenskemu poreklu lahko v Sloveniji ustvarili pogoje za 'etnični konflikt'. Zato avtorica presoja dvoje pogledov na uveljavljanje 'primernih ukrepov' na slovensko-hrvaški meji: na eni strani argumente zagovornikov takega mejnega režima, ki naj bi obranil Slovenijo kot tudi Evropsko unijo ne le pred nezakonitimi migracijami ter kriminalom zunaj Unije temveč tudi pred 'nepredvidljivim Balkanom', na drugi strani pa se osredotoči na razumevanje spremenljivih mejnih režimov in vlog 'varuhov meje' pri potomcih uskokov.

Ključne besede: slovensko-hrvaška meja, etničnost, nacionalizem, potomci Uskokov

Politične transformacije v Evropi od leta 1989 dalje – padec berlinskega zidu, razpad Jugoslavije, ustanovitev in razširitev Evropske unije – so pritegnile mnoge preučevalce, ki se v družboslovju ukvarjajo z mejami. Ta "nova dejstva" so nekatere celo navedla k oblikovanju novih poddisciplin znotraj uveljavljenih ved, s ciljem, da bi prišli do sistematičnejšega načrta raziskav pojavov, povezanih z mednarodnimi mejami (prim. Donnan in Wilson 1999), torej do "posebnega podžanra študijev, ki bi bolj sistematično preučevali nekatere vidike družbenega življenja v neposredni bližini meja, in družbeno organizacijo 'mejnih krajin'" (Hann 2001: 73). Vse odkar je norveški antropolog Fredrik Barth (1969) uvedel nov pristop k preučevanju meja, morejo socialni antropologi znatno prispevati k razjasnjevanju premen v nacijah in nacionalizmih v devetdesetih letih prejšnjega stoletja.

Prispevek podaja antropološki pogled na posledice razpada socialistične Jugoslavije v letu 1991 s posebnim ozirom na novoustanovljene meje in prebivalce ob njih, od katerih so bili mnogi nanovo "etnično" razločeni in spoznani za "tujce". Zadnja bistvena sprememba, vključitev Slovenije v Evropsko unijo, je nove krajne meje Unije med Slovenijo in Hrvaško posebej temeljito preuredila. V tem članku se bom posebej ukvarjala z jugozahodnim Žumberkom na Hrvaškem in Belo krajino v Sloveniji. Redefinicije mejnega režima od notranje slovensko-hrvaške republiške meje v jugoslovanski državi, mednarodne meje zunaj meja Unije, do južne schengenske meje EU so v državni in lokalni javnosti določale vsakokratno pogled na preteklost, sedanost in prihodnost ljudi, ki ob meji živijo. V nadaljevanju se bom ukvarjala z vprašanjem, kakšne lokalne prakse in države uveljavljajo prebivalci neslovenskega porekla ob meji v okolnostih tako spreminjajoče se geopolitike.

OB JUŽNI MEJI

Vse od razglasitve slovenske neodvisnosti v letu 1991 so se slovenski mediji veliko ukvarjali s kontroverznimi pogledi glede vrste slovenko-hrvaške državne meje. Kot so poročali,¹ je bila na eni strani manjšina, ki je predlagala prepustno mejo, torej čim manj vidno razločevalno črto. Večinsko mnenje pa se je zavzemalo za "zapiranje nacionalnega prostora" in za postavitev dejanskih "zidov pred nevarnim Balkanom". Slednje stališče je zastopala tudi skupina slovenskih ozemeljskih izvedencev, ki so v času intenzivnih priprav na neodvisnost Slovenije (1989-1991) izdelali akcijski načrt *Kamen*. Načrt je natančno predvidel varnostne

¹ Novinarska dokumentacija *Delo*, Mapa – Meja splošno, Ljubljana.

ukrepe na nastajajoči meji med dvema suverenima državama, Slovenijo in Hrvaško. Predvidel je patroljiranje ob meji, izgradnjo mejnih prehodov in begunskih sprejemališč (prim. Čelik 1994: 27). Vidna in nadzorovana meja med Slovenijo in Hrvaško je v začetku devetdesetih let kulminirala z idejo o postavitvi bunkerjev, kar se je zgodilo v lendavski občini. Del slovenskega tiska se je ostro odzval, med drugim z retoričnim vprašanjem, "Ali nam grozi bunkerska demokracija?" Zagovorniki "Evrope brez meja" so protestirali proti policijskemu režimu na meji in predlagali politiko "kooperativnosti in odprtosti" (Žunec 1992: 11-3).

Vendar so v javnosti prevladali tisti, ki so trdili, da so rigorozni ukrepi nujni zaradi posledic vojn v nekdanji Jugoslaviji in zaradi Evrope, ki pričakuje dobro varovano sprejemnico za ilegalne migrante, tihotapce in kriminalce. Državni sekretar Ministrstva za notranje zadeve je tedaj zatrdil, da je strog nadzor na mejah s Hrvaško in Madžarsko stvar pričakovanj Evrope. Slovenija naj bi postala nova evropska država, ki je sposobna nadzorovati ilegalne migracijske valove proti zahodu (Šimunič 1995: 2).

"KRI NI VODA"

Zaradi rastoče napetosti in konfliktov na politični sceni širom nekdanje Jugoslavije je bila slovenska policija v zgodnjih devetdesetih letih posebej pozorna na prebivalce obmejnih območij. Posebej so se ukvarjali s prebivalci štirih obmejnih vasi v dolini spodnje Kolpe v Beli krajini, kjer živijo potomci Uskokov pravoslavne veroizpovedi. Kot je zapisal tedanji načelnik slovenske Ljudske milice Pavle Čelik:

Takoj smo pomislili na Belo krajino. Tam v delu občine Črnomelj živijo potomci nekdanjih Uskokov, ki so pred več stoletji pribežali pred Turki z Balkana. To je veljalo zlasti za vasi Bojanci, Marindol, Miliči, Žuniči, Paunoviči in podobno. Seveda so se skoraj v celoti zlili z večinskim prebivalstvom, vendar kri ni voda. Kako bo dogajanje na bližnjem Hrvaškem vplivalo nanje? Ali se bodo kaj odzvali? Po veroizpovedi se štejejo za pravoslavce [...] Strokovnjaki so ocenjevali, da je srbska pravoslavna cerkev znana po tesni povezanosti z državo in po svoji zaprtosti. To bi utegnilo pripeljati do varnostno zanimivih pojavov. Pravoslavni paroh Peran Bošković se je v Ljubljani v zadnjih letih pokazal za pristaša srbstva. Tamkajšnjim postajam milice smo dali nekaj nalog, ki so zajele predvsem spremljanje dogajanja na terenu, kot smo navadno rekli ali zapisali (Čelik 1994: 21-22).

Leta 1989 je srbski tednik *Politika* oznanil, da biti avtohton Srb v Sloveniji pomeni nerazvitost, življenje brez tekoče vode in brez izobrazbe v maternem

jeziku (Laketić 1989). Po dramatičnem opisu mizernega življenja Srbov v štirih mejnih vaseh Bojanci, Marindol, Paunoviči in Miliči pisec slavi njihov avtohton status Uskokov, ki so območje naselili v 16. stoletju in ugotavlja, da ni naključje, da je prav tod nastalo prvo svobodno ozemlje v Sloveniji v drugi svetovni vojni in posledično tudi prvi narodnoosvobodilni odpor. Da se Srbom v Sloveniji slabo godi, je potrdila tudi medijska objava pisma *Odbora Srbov vasi Marindol in Bojanci*, s katerim naj bi vaščani obvestili skupščino SFRJ o svojem protestu zaradi ukinitve šole v srbohrvaškem jeziku in nepriznavanja tradicionalnih običajev. Avtorstvo pisma so vaščani odločno zanikali, predsednik sveta krajevnih skupnosti Vinica, kamor so upravno spadale omenjene vasi, pa je demantiral novico v slovenskem dnevniku *Delo*: "Ugotovili smo, da pisma ni pisal nihče izmed nas in da takšnega pisanja ne sprejemamo" (Čontala 1989: 26).

Domačini obmejnih vasic so se tako znašli v vlogi, ki si je še malo niso želeli: nekakšnih predhodnikov boja za pravice Srbov v nastajajoči samostojni Sloveniji. Zaradi položaja, v katerem so se znašli, so leta 1990 na pogovor povabili celo tedanjega predsednika predsedstva Republike Slovenije. Na zboru krajanov so mu zagotovili, da niso ogroženi in da ljudje v teh krajih dobro vedo, da se nestrpnost do drugega naroda vedno vrača kot bumerang. Predsednik predsedstva pa je nedavne provokacije "od zunaj" in njihov nezavidljiv položaj komentiral s temi besedami: "Vi ste državljani Jugoslavije in državljani Slovenije. Ste dobri državljani Republike Slovenije in dobri Srbi. Ni namreč mogoče sprejeti stališča, da je nekdo, ki živi tukaj dober Srb in zato ne more biti dober državljan Slovenije" (Krasko 1990: 9).

Plebiscit leta 1990 je v teh domnevno problematičnih mejnih vaseh izkazal volilni rezultat, ki je bil v 90,78 odstotkih za neodvisno Slovenijo. Predstavnik vaščanov je za slovenski dnevnik *Delo* izid komentiral takole:

Sedanji rezultat glasovanja najboljše pove, koliko smo ogroženi. Dokazuje, da se dobro počutimo v našem okolju, kjer živimo in so živeli naši predniki več stoletij. Opredelitev za samostojno in neodvisno Slovenijo nima nikakršne veze z nacionalnostjo, temveč z realnimi razmerami v katerih vidimo, kakšen je položaj Slovenije v sedanji in takšni Jugoslaviji. Opredelitev je zato povsem logična, saj smo del okolja in bomo tudi v prihodnje. Zato čutimo in mislimo enako kot vsi drugi Belokranjci in Slovenci (Dimitrić 1990: 3).

Druga skupina potomcev Uskokov, ki prebiva v jugozahodnem Žumberku, je doživela podobne zaplete. Ti ljudje, večinoma grkokatoliške veroizpovedi, žive deloma v Beli krajini, večina pa živi v Žumberku na hrvaški strani meje. Leto dni pred razglasitvijo slovenske neodvisnosti je slovenski tisk poročal o strahovih teh ljudi, da bo nova mednarodna meja prekinila njihove vitalne stike s Slovenijo in

Hrvaško (Kuljaj 1990: 11). Enako kot mejaši iz spodnje doline reke Kolpe so tudi ti ljudje volili za neodvisno Slovenijo. Še več, grkokatoliki iz jugozahodnega Žumberka so javno napovedovali, da bi se po razpadu Jugoslavije radi priključili Sloveniji, ker da so nanjo življenjsko vezani.

Ob tem so bili Žumberčani kot domnevni potomci srednjeveških Srbov in Črnogorcev nagovrjeni tudi kot "krvni zavezniki" srbskega nacionalizma. Slovenski in hrvaški tisk je vztrajno poročal o srbskih agitatorjih, ki da kujejo zarote v Beli krajini in Žumberku (Kranjc 1991: 27). Zaradi tega sta župana obeh obmejnih občin, Metlike in Črnomlja, kjer živi večina Žumberčanov v Sloveniji, organizirala okroglo mizo o "vročih" obmejnih vprašanjih. Ko je razprava nanesla na politične provokacije v Beli krajini in na izglede za življenje ob meji, je član slovenskega predsedstva izjavil, da bo slovenska vlada vztrajala pri odprti meji s Hrvaško, brez kakršnihkoli poskusov administrativnega priključevanja hrvaških ozemelj (Kranjc 1991: 27). Kljub temu so leta 1992 Žumberčani iz hrvaških obmejnih krajevnih skupnosti Radatovići in Dragoševci napisali *Peticijo za priključitev k Republiki Sloveniji* in jo poslali slovenskemu in hrvaškemu parlamentu ter lokalnim oblastem v Ozalj in Metliko (Čelik 1994: 103). V peticiji so omenjali prometne in naravne zveze z gospodarskimi centri v Sloveniji, in na kratko opisali upravno zgodovino svojega območja: do leta 1865 je jugozahodni Žumberk spadal k deželi Kranjski, od tedaj pa do leta 1929 k Hrvaški; med letoma 1929 in 1941 k Dravski banovini, in šele po drugi svetovni vojni ponovno k Hrvaški (*ibid.*: 104).

Mediji so o političnih provokacijah med neslovenskimi mejaši poročali tudi še po slovenski neodvisnosti. Leta 1993 je slovensko javnost vznemiril podatek, da je med 26.000 prebivalci Bele krajine kar 20.000 Srbov. To "realistično število" naj bi našteji člani *Stranke za enakopravnost občanov* na zborovanju v Ljubljani (Dimitrić 1993: 2). Vendar je strankin predsednik dva dni nato novico demantiral (Blagoje 1993: 2). Konec istega leta je slovensko javnost razburil še en incident. Člani *Srbskega kulturnega centra* so v izjavi za javnost slovenskega premiera, slovensko vlado in nekatere tuje medije obvestili, da so ustanovili *Avtonomno srbsko pokrajino* v Beli krajini, po zgledu svojih sonarodnjakov na Hrvaškem (Bauer 1993: 2). Predstavniki Srbske skupnosti je novico demantiral in jo označil za politično provokacijo (Zakrajšek 1993: 3). Avtentičnost in avtorstvo izjave o razglasitvi SAO Bele krajine nista bili v medijih nikoli pojasnjeni. Župan belokranjske občine Metlika je molčečnost slovenske policije o ozadju tega incidenta označil za medvedjo uslugo samim Belokranjcem, ki nikoli niso imeli "nacionalnih konfliktov". Pri tem je opozoril na vse glasnejše trditve belokranjskih pripadnikov desne Slovenske nacionalne stranke, da je v Metliki Slovencev najmanj in da se počutijo ogrožene in izigrane (Budja 1994: 14).

Bojazen mnogih obmejnih prebivalcev, da bo zaradi novonastalega mejnega položaja Belokranjec Belokranjcu tujec, če ne sovražnik, je bil tudi eden izmed

motivov moje terenske raziskave v letu 2002. Zanimalo me je vprašanje, kako ljudje, ki se imajo za potomce Uskokov, doživljajo in razumejo obmejno situacijo, ki je nastala po slovenski neodvisnosti in pred tedaj že razvidno uveljavitvijo schengenskega režima na meji.

"OD OBRAMBE EVROPE DO OBRAMBE EVROPKE UNIJE"

Čeprav je govor o slovensko-hrvaški meji v srednjem veku "svojevrsten anahronizem," saj to obdobje nacionalne pripadnosti v današnjem smislu ne pozna (Zajc 2003: 14), so razlagalci slovensko-hrvaške meje po razpadu Jugoslavije določena obmejna območja videli kot etnično problematična prav na podlagi take predstave. Zgodovina slovensko-hrvaške meje v srednjem veku je bolj zgodovina obmejnih upravnih tvorb (Kos 1987: 219). Obmejni pas na jugu tedanje Kranjske je bil sestavljen iz nekaj gradov, ki niso predstavljali trdnega obrambnega zidu Nemškega cesarstva proti Ogrski kraljevini. Pravo obrambo Kranjske je predstavljala šele mogočen pas goratega, pragozdnega območja od Gorjancev oziroma Žumberačke gore do reke Kolpe na jugozahodu. Bela krajina, ki je bila tačas slabo poseljena, je potemtakem tvorila nekakšen vmesni pas med Nemškim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom (*ibid.*: 219).

Območje Bele krajine in Žumberka je do 12. stoletja spadalo v okvir Ogrsko-hrvaškega kraljestva (Kos 1987: 217). Že v šestdesetih letih 12. stoletja pa si ju je prisvojilo nemško plemstvo. V začetku 16. stoletja Bela krajina in Žumberk nista bila samo obmejni območji med nemško in ogrsko državo, ampak vse bolj tudi eno izmed bojišč med islamskim in krščanskim svetom. Turški vpadi so ga povsem opustošili, zato je bil primeren za naselitev Uskokov (Zajc 2003: 52).

Povzetek veljavnega zgodovinopisnega znanja pravi, da so bili Uskoki zgodnji krščanski begunci z Balkana, kolonisti, ki so poseljevali Avstrijsko vojno krajino² od prvega desetletja 16. stoletja dalje. Ta "obrambni zid" je bil leta 1522 vzpostavljen z enim sami namenom, da bi ščitil avstrijske pokrajine pred turškimi vpadi. Vojna krajina je obstajala več kot 350 let, do leta 1881. Kot pravi Rothenberg (1960: 13), je potreba po ustanovitvi Vojne krajine izvirala iz evropskih političnih razmer 16. stoletja, ko je otomanska vojska preplavila Ogrsko-hrvaško kraljestvo in so bili Habsburžani iz oči v oči z Otomani. Vzdolž meje s Turki so Habsburžani vzpostavili verigo utrjenih vasi, trdnjav in stražnih stolpov, ki so jih varovale majhne posadke najemne vojske, poseljevali pa so jih oboroženi kolonisti.

* * *

² Vojna krajina se je razprostirala na relativno ozkem ozemeljskem pasu od Senja v Kvarnerskem zalivu proti severu do reke Save ter vzdolž nje po Slavoniji do Zemuna v Banat, Bačko in ob vzhodnem delu Erdelja - Transilvanija (Cvirn, Janez, Igor Grdina, Martin Ivanič, Igor Longyka, Janko Prunk, Vasko Simoniti, Peter Štih 1999: 147).

V večjem številu so se Uskoki začeli naseljevati na ozemlje sedanje slovensko-hrvaške meje v tridesetih letih 16. stoletja. Prvi begunci so bili večinoma iz Bosne iz župnij Srb, Unac in Glamoč (Kaser 1997: 55).³ Ti prvi naseljenci naj bi bili pravoslavne veroizpovedi, vendar so večinoma postali grkokatoliki v letu 1611.⁴

Leta 1535 je skupina več kot 3.000 Uskokov nadvojvodjo Ferdinanda zaprosila za dovoljenje, da poselijo višavje nad opustošenim Žumberkom; leta 1547 so Uskoki poselili tudi Marindol in Bojance (Zajc 2003: 54). V zameno za stalno vojaško službo jim je bila podeljena zemlja v dedno posest. Prvih dvajset let so bili oproščeni vseh dajatev, po tem pa so nadvojvodi plačevali le dedno zakupnino. Prav tako so bili oproščeni drugih običajnih fevdalnih obveznosti in bili podrejeni le avstrijskim vojaškim oblastem (prim. Rothenberg 1960: 29). Reliefne in klimatske značilnosti Žumberka in Bele krajine so pogojevale življenje Uskokov v majhnih in medsebojno oddaljenih zaselkih. Zaradi pretežno nerodovitne prsti so se ukvarjali zlasti z živinorejo (Hranilović 1990: 596) in njeno preprodajo; običajno so kupovali cenejšo živino na Hrvaškem in jo dražje prodajali na Kranjskem (Kaser 1997: 72). Življenje je bilo organizirano v sestavljenem gospodinjstvu, zadrugi,⁵ ki je bila gospodarsko zaledje vojaka. Zadružni odnosi so bili leta 1807 formalizirani, kar ni bilo naključje. Takrat se je proces delitve premoženja med dediče ponekod po ozemlju Vojne krajine že uveljavljal in za državo je bilo najcenejše, da je za vojaka poskrbela kar njegova družina (Simić 1990: 10).

Ukinitev Vojne krajine leta 1881 in s tem ukinitev privilegijev in vojaških plač, ter neugodno geografsko okolje, ki Žumberčanom in Belokranjcem ni omogočalo preživetja, sta pogojevala njihovo množično izseljevanje. En del populacije se je zaposlil v večjih urbanih mestih, v Zagrebu in Metliki, drugi pa je emigriral v ZDA in Kanado. Z uvedbo *Zakona o imigraciji* v ZDA v dvajsetih in tridesetih letih prejšnjega stoletja so se Žumberčani in Belokranjci preusmerili v evropske dežele, zlasti Francijo in Nemčijo. Po drugi svetovni vojni se je proces izseljevanja nadaljeval. Po vojni so se pridružili kolonistom v Slavoniji, v šestdesetih letih, ko je nekdanja Jugoslavija "odprla" zunanje meje, pa so se izseljevali zlasti v Nemčijo.

* * *

³ V sledečih migracijskih valovih v Žumberak in 16. in 17. stoletju so Uskoki prihajali iz porečja Cetine, kontinentalne Dalmacije, zahodne Hercegovine, Like in Senja (Hranilović 1990: 596).

⁴ Pravoslavni priseljenci naj bi že v 15. stoletju zgradili samostan Marčo pri Ivaničgradu. V 16. stoletju, ko so se v večjem številu naselili v Žumberku in drugod po Gorjancih, je begunski metropolit Gavril s svojimi menihi obnovil v bojih razdejani samostan Marčo in se v njem naselil. Tako je Marča postala sedež srbske pravoslavne škofije, ki se je leta 1611 pod vplivom katoliškega okolja – močnega unijatskega gibanja – zedinila s katoliško cerkvijo (Janežič, 1986: 238; Kaser 1997: 185).

⁵ Splošna opredelitev zadruge pravi, da sinovi živijo po poroki pri starših in živijo skupaj tudi po njihovi smrti. Lastnina je skupna in nedeljiva (Simić 1990: 5).

Selitveni procesi, zlasti dnevne migracije v bližnja urbana središča v Sloveniji in na Hrvaškem, so v teh obmejnih krajih še vedno vsakdanji (Hranilović 1990: 605).

OBSERVACIJE S TERENSKEGA DELA

Zaradi pričakovane transformacije slovensko-hrvaškega mejnega režima iz mednarodnega v schengenskega sem se odločila za preučevanje razumevanja mejnega položaja pri potomcih nekoč že slavnih braniteljev Evrope. Kot najbolj primerno raziskovalno lokacijo sem izbrala tisti delček obmejnega območja med Slovenijo in Hrvaško, kjer ti potomci živijo.

Poleti 2002 (julija in avgusta) sem opravila petnajst pogovorov z domačini iz Bojancev, Marindola, Miličev in Paunovičev, pozimi 2003 (januarja in februarja) pa še deset pogovorov z domačini iz žumberških vasic Radatovići, Doljani, Pilatovci, Dučići in Dragoševci. Iz njihovih življenjskih zgodb navajam tiste dele pripovedi, ki se navezujejo na razumevanje njihovega obmejnega položaja nekdanj, danes in v prihodnosti. Te sem večinoma razbrala iz njihove razlage uskoškega porekla in nacionalne pripadnosti, ter njihovih pripovedi o načinu življenja ob meji nekdanj in danes.

USKOŠKO POREKLO

Večina sogovornikov iz okoljskih vasic je bila ponosnih, da so potomci Uskokov. Bili pa so tudi taki, ki jih poreklo "slavnih" prednikov ni zanimalo, ali pa so bili do njega indiferentni. Starejša domačinka iz Paunovičev je povedala, da je zanje bolj pomembno, da živi na vasi in se ukvarja z obdelovanjem zemlje in družino. Njen soprog pa je samo zamahnil z roko in rekel: "Me ne zanima." Njun sosed je podobno odreagirjal in poudaril, da je užaljen že, če ga sprašujem po uskoškem poreklu, ker da ga s tem ločujem od drugih sovaščanov:

Kdo sploh je Uskok? Kdo je recimo katolik ali pravoslavac? Kdo je musliman? Te delitve se morajo enkrat končati. Človek naj bo človek!

Prav tako je razložil, da Uskok za večino slovensko govorečih Belokranjcev pomeni reveža, Vlah, t.j. zaostalega človeka iz hribov - pastirja.

Da so potomce Uskokov v Beli krajini imenovali Vlahe, so potrdili tudi drugi sogovorniki. Večina je poudarila, da je to žaljivka, ki jo mnogi Belokranjci uporabljali še danes. Mladenec iz Marindola pa je pojasnil, da označnica Vlah ni nujno žaljivka, in povedal primer: "Če reče nekdo z žaljivim tonom, 'kaj boš ti Vlah tu', potem to je žaljivka. Če pa reče sosed, 'Živjo Vlah, kako si?' potem to ni žaljivka."

Redki sogovorniki o svojem uskoškem poreklu niso vedeli nič. Priznali so, da zaradi "prizadevanja za višji življenjski standard," staršev niso poslušali, ko so jih ti "obremenjevali" z zgodbicami o poreklu. Vaščanka iz Miličev pa je celo zatrdila, da je socializem kriv za to, da se ta tradicija ni ohranila: "Ker ljudje niso več hodili v cerkev, naenkrat preteklost ni bila pomembna kot neko izročilo."

Kljub temu je večina sogovornikov vedela, od kod naj bi se priselili njihovi predniki. Prihajali naj bi iz srednjeveške Albanije, Kosova, Bosne in Hercegovine, Dalmacije, Črne gore in Srbije. Kot vir svojega znanja o krajih porekla so največkrat navajali izročilo staršev in starih staršev, ali pa so pojasnili, da se "tako pač govori". Večina jih je menila, da so to samo ugibanja in da nihče zagotovo ne ve, od kod naj bi prišli in kateremu narodu naj bi pripadali.

Na vprašanje, Kako bi pojasnili svojo narodno pripadnost, je večina intervjuvancev odgovorila, da so pravoslavci, ali pa slovenski državljani srbskega porekla, ki pa s "Srbi iz Srbije nimajo nič skupnega":

Mi se počutimo Srbi. A je to prav ali ni, jaz ne vem. In Srbi in pravoslavne vere. Imamo svoje praznike, svoje običaje in srbski jezik. Ne čisto srbski, ampak je še kar dober. Petsto let živimo med Slovenci, pa še kolikor toliko govorimo srbsko [...] Po zadnji vojni ti marsikdo navrže Miloševića. Mi nimamo z Miloševićem nič, niti s Srbijo nič. Nič nimamo z njimi. Mi smo slovenski državljani od, mislim, od nekdaj. Prej smo bili Jugoslovani, zdaj pa smo slovenski državljani in nimamo nobene veze z njimi (starejši domačin iz Bojancev).

Zdi se, da so nacionalistične provokacije ob razpadu Jugoslavije, katere tarče so bili tudi potomci Uskokov v Sloveniji, vplivale na nekatere domačine, da niso hoteli odgovoriti na vprašanje o svojem občutenju narodne pripadnosti, ali pa so poudarili, da so v prvi vrsti Belokranjci, oziroma "neuvrščeni." Mlajša intervjuvanka iz Miličev je razložila, da zlasti mladino iz teh krajev nacionalna pripadnost ne zanima, oziroma da se ima večina mladih za Slovence, in da je to najbolj "praktično". Ali, kot je pojasnil Bojančan srednjih let:

Mladi nič nočejo o tem vedeti. Niti niso motivirani, ker ni takih razmer, da bi hoteli vedeti. Zaradi eksistence same tudi ni priporočljivo te stvari vedeti, zato jih starejši s tem ne posiljujemo.

Povsem drugačen vtis o vrednotenju uskoškega porekla in nacionalne pripadnosti sem razbrala iz pogovorov z Žumberčani. Že v prvem pogovoru mi je predsednik KUD Žumberak povedal, da so člani društva ponosni na to, da so potomci Uskokov, ker da so njihovi predniki že "takrat branili celotno Evropo pred Turki". Oni pa bodo tradicijo prednikov nadaljevali, ko bodo "branili" EU. Narodno poreklo med Žumberčani naj ne bi igralo tako pomembne vloge kot

uskoško. Ker so po poreklu iz različnih krajev, vztrajajo, da so "najprej Žumberčani, nato vse drugo." Predsednik društva je prav tako poudaril, da so leta 1987 ustanovili KUD Žumberak v Novem mestu samo zato, da bi povezali Žumberčane, ki živijo v Sloveniji in v jugozahodnem delu Žumberka, in vzdrževali predvsem kulturno tradicijo. Zaradi političnih provokacij ob razpadu Jugoslavije pa so v svoj statut celo zapisali, da v društvu ne dovolijo nikakršnih razprav, ki bi vodile v nacionalizem ali pa verski fanatizem.

Čeprav ima grkokatoliška veroizpoved pomembno vlogo pri identifikaciji Žumberčanov, je predsednik društva poudaril, da večina članov gleda grkokatoliško cerkev bolj kot stvar vzdrževanja kulturne tradicije. Domačini pa so mi pojasnili, da je prav njihova grkokatoliška vera tista specifična, ki jih razlikuje od potomcev Uskokov iz vasic ob spodnji Kolpi. Mnogi so celo poudarili, da je zanje žaljivo, da Hrvatje in Slovenci ne ločijo med grkokatoliki in pravoslavci, in da jih zaradi tega imajo za Srbe. Redki med intervjuvanci pa so vztrajali, da so Žumberčani pravoslavnega porekla:

Rečeno je, da su ljudi došli u ove krajeve kao pravoslavci, kao pravoslavni Srbi. Al u međuvremenu je to smetalo i avstro-ugarskoj monarhiji. Onda je Marija Terezija, pošto nije htjela odpuštiti punu vjeru, samo jim priznala, da obdrže svoje obrede u crkvi, i prekrstila jih u grko-katolike. Tako, da su oni sad ovde grkokatolici (domačin iz Dučićev).

Na vprašanje, Kdo ste po poreklu, so podobno kot potomci Uskokov iz obkolpskih vasic povedali, "da se govori", da so v te kraje prišli iz Črne gore, Srbije, Bosne in Hercegovine, Dalmacije in Senja. Natančnega kraja porekla ni vedel skoraj nihče, zato so se velikokrat sklicevali na priimke ali pa pripise s strani drugih. Starejša vaščanka iz Doljanov mi je povedala, da sama sicer ne ve zagotovo, od kod izvira njen dekliški priimek Smičiklas. Da pa so stari ljudje vedno govorili, da so Žumberčani s priimki Smičiklas, Gajski, Radatović, Rajaković, Sekulić prišli iz Knina, oziroma iz Dalmacije. Njen vrstnik iz Radatovićev me je prepričeval, da je poreklo Žumberčanov verjetno tako različno, da noben od njih nima neke trdne zgodovinske identitete:

More se po prezimenima, po imenima nagađati, a niko još nije do toga doša, da smo mi svi ovdje jedno pleme, iz jednog kraja naselili. Tu je bilo mješano stanovništvo, čak sa Kosmeta, kako je bježalo, integriralo, tako smo se i mi naseljavali. Ne znam točno od dakle, ne znamo točan identitet. In gde dodemo mi, uvijek smo, kažu nam, da smo mi Vlasci. Da. A Vlasci to, kot da smo mi južnjaki. Slušajte, Vlasci su dolje Bugari, da. Sad vjerojatno i od tamo ima selitbe, samo u glavnom nam kažu Slovenci i Hrvati Vlasi.

Večina je na vprašanje, Ali ste kakorkoli - sorodstveno, ekonomsko, prijateljsko ipd. - povezani s potomci Uskokov iz obkolpskih vasic odgovorila, da gre

za dve povsem ločeni skupini ljudi, ki nista v preteklosti vzdrževali nikakršnih stikov. Večina Žumberčanov sploh ni vedela, da so prebivalci obkolpskih vasic uskoškega porekla, ampak so jih označili za pravoslavne Srbe iz Bele krajine. Opisali so jih kot reveže, ki so, v primerjavi z njimi, od nekdaj živeli v še slabših življenjskih pogojih. Živeli naj bi v družinskih zadrugah, bili gospodarsko zaostali, in se ukvarjali predvsem z obdelovanjem zemlje. Tako kot Žumberčani naj bi se tudi pravoslavci poročali v glavnem med seboj. Sami zase pa so velikokrat poudarili, da so "podjeten narod," da so bili od nekdaj znani kot uspešni trgovci z blagom in preprodajalci živine, in da so bile družinske zadruge kot znak zaostalosti prava redkost v Žumberku. Žumberčani kot mejaši naj bi zlasti profitirali od "obmejnega življenja", ali kot se je izrazil domačin iz Radatovičev: "Mi smo od nekdaj manipulirali ta obmejni prostor".

NAČIN ŽIVLJENJA OB MEJI NEKDAJ IN DANES

Po pripovedovanju domačinov obkolpskih vasic so ljudje v Beli krajini "od nekdaj" živeli skromno. Še pred prvo in drugo svetovno vojno so se ukvarjali s poljedelstvom in živinorejo, redko z obrtjo. V teh krajih naj bi vladala revščina. Pridelali naj bi le toliko, kolikor so sami porabili "za sproti." Pridelovali so v glavnem vrtnine, redili drobnico in govedo, ki pa so ga v glavnem preprodajali. Trgovina z živino se je odvijala na sejnih, ki so bili organizirani tako v bližnjih slovenskih kot hrvaških krajih: na Vinici, v Črnomlju, Semiču, Metliki, v Gradcu na slovenski strani meje, in Karlovcu ter Bosiljevu na hrvaški strani meje. Po pripovedovanju starejših vaščanov so bili živinski sejni vse do uvedbe traktorjev, t.j. do šestdesetih let prejšnjega stoletja, tudi najbolj obiskovani kraji druženja za okoliško prebivalstvo. Kot je slikovito opisal domačin iz Paunovičev:

Sejem je bil zbližanje ljudstva, kot so železniške ali pa avtobusne postaje. To je bil prostor za komuniciranje in prodajo. Tam se je izvedlo vse o prodaji, rojstvu, smrti, poplavih, porodih, ljubezni. Na sejmu je bilo vsega.

Živinski sejni so bili potemtakem skupen družabni prostor, kjer so se srečevali tako potomci Uskokov iz obkolpskih vasic kot tudi Žumberčani. Žumberčani so sicer bolj pogosto obiskovali sejem v Metliki, ker jim je bil bližji kot karlovški, pomenil pa jim je osnovni prostor tako gospodarske izmenjave kot tudi zabave.

Žumberčani so za razliko od prebivalcev obkolpskih vasic prakticirali trgovanje z blagom v Sloveniji, Avstriji in Nemčiji. Še danes slovijo med prebivalci Bele krajine kot izvrstni trgovci in spretni prekupčevalci, o čemer je pripovedoval nekdanji trgovec iz Radatovičev:

Muškarac je iša trbuhom za kruhom, najviše sa štofovima. Štof su kupili u trgovinama. Ako je iša u Sloveniju, kupio ga on u Ljubljani, u Mariboru kod

Žida tamo. Jer su Židovi imali sve te manufakture. Tamo je kupio, i odmah je u selo iša prodavati.

Skromni življenjski pogoji v Žumberku in Beli krajini so pogojevali izseljevanje obmejnega prebivalstva. Večina intervjuvancev se je spominjala starih staršev, ki so pred prvo svetovno vojno odhajali v Ameriko in redno pošiljali del zaslužka v rodne vasi, da so lahko drugi sorodniki preživeli. Po drugi svetovni vojni je kazalo, da se bodo življenjski pogoji bistveno izboljšali. Predvsem na slovenski strani meje so čez noč zgradili tovarne in obrate, v katerih so se zaposlili tako Žumberčani kot Belokranjci. Ljudje so v skladu s socialističnimi parolami "vsi v tovarne" množično zapuščali vasi in našli zaposlitev na slovenski strani meje zlasti v Metliki, Novem mestu, Črnomlju in na Vinici, na hrvaški strani pa v Karlovcu in v Zagrebu. Relativna bližina domačih vasi in povsem prepusten republiški mejni režim sta mladim omogočala, da so lahko skrbeli za starše, ki so ostali na "zemlji;" redki so ostali doma in se dnevno vozili na delo prek meje ali pa v večja mesta. Odprtje novih delovnih mest v bližnjih večjih krajih je imelo še dve pomembni posledici. Večina mejašev se je odločila, da bo otroke šolala v Sloveniji, da ne bodo imeli zaradi jezika pozneje problemov pri zaposlitvi. Prav tako se je spremenil odnos do porok. Če je še do druge svetovne vojne veljalo tako med grkokatoliškimi Žumberčani kot med pravoslavni Belokranjci, da so se ženili in mogli večinoma med seboj, po drugi svetovni vojni ni bilo več tako. Prav vsi sogovorniki so zatrdili, da so bili etnično "mešani zakoni" izjema do druge svetovne vojne. Po njej pa so postali pravilo.

Nov način življenja ob meji je imel po drugi svetovni vojni zaradi novih možnosti zaposlitve v gospodarstvu in ne le kmetijstvu še eno omembo vredno posledico. Zaradi "praktičnih razlogov" so prebivalci treh obkolpskih vasic, Marindol, Paunoviči in Miliči, leta 1952 na referendumu glasovali za priključitev k Sloveniji. Do leta 1952 so upravno sodili pod Hrvaško⁶ za razliko od Bojancev, ki niso nikoli spadali pod Hrvaško. Med "praktične razloge" so navedli bližino delovnih mest, zdravstvenih storitev, šol, pošte, skratka, navajali so izključno boljše ekonomske pogoje življenja v Sloveniji. Podobno so prebivalci žumberških krajevnih skupnosti Radatoviči in Dragoševci, kot že rečeno, leta 1992 izrazili željo po priključitvi k Sloveniji zaradi "boljših ekonomskih razlogov". Vendar so navedli drugačne razloge za to od prebivalcev obkolpskih vasic: Žumberčani so izrazili zlasti bojazen pred posledicami vzpostavitve novega mejnega režima med Slovenijo in Hrvaško. Bali so se, da bi jim mednarodni mejni režim (1991)

* * *

⁶ Kratko obdobje med drugo svetovno vojno, t.j. po italijanski okupaciji leta 1942 pa do konca druge svetovne vojne, so vse navedene vasi spadale pod Slovenijo, ker je Italijanski režim določil reko Kolpo za mejno reko med Italijansko fašistično državo in Neodvisno državo Hrvaško. Po vojni pa so bili ponovno priključeni hrvaški republiki – spadali so v občino Netretić.

onemogočal nemotene interakcije, ki so jih vzpostavili s slovensko stranjo meje zlasti po drugi svetovni vojni. Po drugi strani pa so se bali še večje marginalizacije s strani hrvaških oblasti; kot je povedal starejši domačin iz Radatovičev: "Do nas se obnašajo, kot da nas ni."

DOŽIVLJANJE POSLEDIC UVEDBE MEJNEGA REŽIMA LETA 1991

Nisem našla sogovornika, ki bi v desetletju po uvedbi mednarodnega mejnega režima v njem prepoznal kakršnokoli prednost. Vsi so bili mnenja, da je mejni režim iz leta 1991 kriv za ohladitev odnosov med obmejnimi prebivalstvom. Prebivalci obkolpskih vasic so izpostavili tako ohladitev s sosedi Hrvati in s Srbi na hrvaški strani meje. Za prve so ugotavljali, da so postali čez noč "zavedni Hrvatje", ki so nanje začeli gledati predvsem kot Srbe, ne kot na nekdanje sosede. Za druge pa so povedali, da jih ne obiskujejo več zaradi pregledov na mejnih prehodih, ki jih večina mejašev še vedno doživlja kot žaljive. Zlasti se ne morejo sprijazniti z mejnim ukrepom, ki natančno predpisuje, kdo sme uporabljati maloobmejni prehod - most - v Žuničih. Tega so zgradili domačini z obeh bregov Kolpe sami že pred kakimi dvajsetimi leti, da bi si olajšali vsakodnevno komunikacijo. Koristil naj bi zlasti domačinom s hrvaške strani meje, ki jim od tedaj ni bilo več treba prečkati reke s čolnom, ko so odhajali na delo v Slovenijo. Most še danes pomeni simbol skupne solidarnostne akcije, ki je domačine obeh bregov povezal v enotno skupnost.

Čeprav so se domala vsi domačini pritoževali, da so z vzpostavitvijo meje leta 1991 v ekonomskem smislu veliko izgubili, ker ne morejo več ceneje nakupovati v bližnjem Karlovcu, so prepričani, da so še več izgubili sosedge na Hrvaškem. Večina prebivalcev ob reki Kolpi se je namreč po drugi svetovni vojni zaposlila na slovenski strani, bodisi v rudniku rjavega premoga v Črnomlju ali pa v kovinskih in tekstilnih obratih v Črnomlju, Metliki in na Vinici. Po razpadu Jugoslavije so zaposlitev obdržali samo redki s hrvaške strani, na podlagi delovnih viz, kajti večina "socialističnih" podjetij v Beli krajini je šla v stečaj.

Mladi na hrvaški strani prav tako nimajo veliko možnosti, da bi "ostali doma". Pred mejo 1991 se jih je večina šolala v Sloveniji, kjer so se pozneje nameravali tudi zaposliti. Zdaj, menijo vprašani, pa imajo kaj slabe izglede za zaposlitev, še bolj pa njihovi otroci, če se ne bo v kratkem celotna ekonomska situacija v Beli krajini izboljšala. V tem oziru so zelo pesimistično spremljali vzpostavljanje schengenskega režima, ki naj bi mejaše z obeh bregov še bolj razdvojil.

Žumberčani so se pogovorom v zvezi z mejo raje izogibali. Negativna izkušnja iz leta 1992, ko je več kot 95 odstotkov domačinov iz krajevnih skupnosti Radatoviči in Dragoševci podpisalo peticijo za priključitev k Sloveniji, organiza-

torja peticije pa so za eno leto zaprli, je še vedno v živem spominu. Večina je to epizodo komentirala kot preživetveno strategijo in ne kot izkazovanje pomanjklivega domoljubja, kar da so jim očitati novinarji v hrvaških medijih. Starejši domačin iz Radatovičev je motive sovaščanov za peticijo komentiral takole:

Bogme, mi nismo hteli jezično, jer svako voli svoj jezik, to je normalno, da. Jer ja, ja lakše u Hrvatskoj se sporazumem nego u Sloveniji. Al je to ekonomski, geografski bilo. Mi smo obkoljeni sa Slovenijom. Mi samo imamo šumo gore, koja nas veže sa Hrvatsko.

Hkrati pa so potrdili ocene domačinov iz obkolpskih vasic, da so z vzpostavitvijo mednarodnega mejnega režima oni sami, torej ljudje na hrvaški strani meje, izgubili več kot pa sosedge iz Slovenije. Domačini iz obmejnih žumberških vasic so oddaljeni od nakupovalnih centrov v Suhorju ali pa v Metliki približno deset kilometrov, medtem ko je prva bolj založena trgovina na Hrvaškem šele v Ozlju, ki je oddaljen približno 40 kilometrov. Za prebivalce jugozahodnega Žumberka je to znatna ovira, saj gre večinoma za ostarele prebivalce, ki ne premorejo niti osebnih avtomobilov.

Žumberčani so tudi sorodstveno vezani na slovensko stran meje, saj je bila po drugi svetovni vojni navada, da so otroke šolali v Sloveniji. Ni malo primerov, ko prav ti otroci, ki so danes zaposleni v Novem mestu ali Metliki, vzdržujejo ostarele starše, ki so ostali doma v Žumberku. Zato je bila leta 2002 bojazen pred prihajajočim schengenskim režimom, ki naj bi, po njihovem mnenju, tovrstne komunikacije še bolj oviral, toliko bolj razumljiva.

SKLEP

Od poznih osemdesetih in zgodnjih devetdesetih let dalje je slovenski tisk veliko poročal o vzpostavljanju mednarodne meje med Slovenijo in Hrvaško; nacionalna javnost je bila, kot rečeno, večinoma prepričana, da je proti "nevarnemu" Balkanu potrebno postaviti zelo utrjeno mejo. Manj navdušeni nad idejami o dobro varovani zunani meji EU so bili zlasti prebivalci vzdolž slovensko-hrvaške meje, še posebno tisti med njimi, ki so jih mediji "odkrili" kot nekakšne tujce: potomce Uskokov, ki jih je v tej javni percepciji določalo "neslovensko poreklo." Pod vtisom vojne na ozemlju nekdanje Jugoslavije je zlasti slovenska policija z nezaupanjem opazovala mejaše v Beli krajini, ki jih je prepoznala za potencialne prevodnike etničnih konfliktov v Slovenijo. Lokalci so še danes ogorčeni, da so jih slovenske oblasti v desetdnevni vojni ignorirale kljub izkazani lojalnosti na plebiscitu za samostojno Slovenijo. Kot je rekel domačin iz Bojancev: "Nobenega izmed nas niso vpoklicali, čeprav nas je več kot 90 odstotkov glasovalo za samostojno Slovenijo."

Poleg neprijetnega, čez noč vzpostavljenega stigmatiziranja teh mejašev so domačini kot posebej moteč element v vsakdanjem življenju doživljali mednarodni mejni režim, ki je bil vzpostavljen po osamosvojitvi Slovenije. V primerjavi z nekdanjo nevidno republiško mejo med Slovenijo in Hrvaško so novo mednarodno mejo občutili kot oviro, ki je nekdanje nemotene komunikacije s sosedi prekinila. Po drugi svetovni vojni so namreč dotlej po lastnem prepričanju endogamni pripadniki skupnosti potomcev Uskokov pravoslavne vere v Beli krajini, in ljudje grkokatoliške vere v Žumberku vzpostavili enoten prekomejni družbeni prostor, kjer so se številni šolali, zaposlili in sklenili zakonske zveze. Prepletanje različnih družbenih prostorov mejašev je v veliki meri oslabila večja formalizacija obmejnega življenja, ki jo je prinesla mednarodna meja: posledice osamosvojitve Slovenije so se med drugim kazale tudi v plazu stečajev obmejnih podjetij. Poleg neprijetnih kontrol na mejnih prehodih, okrepljene prisotnosti policije v obmejnem pasu in neperspektivne ekonomske situacije tako v Beli krajini kot v Žumberku in nasploh vzdolž slovensko-hrvaške meje mejaše skrbi tudi vzpostavitev schengenskega režima, ki ga gledajo kot zaviralca turizma, te edine dejavnosti, za katero menijo, da bi v območju imela perspektivo, in ki ga kot najbolj realno obmejno preživetveno dejavnost vidijo tudi vladna ministrstva v okviru načrtov regionalnega razvoja. Domačini tudi dvomijo v uspeh drugih vrst ekonomskih čezmejnih povezav, ker, kot poudarjajo, imajo na drugi strani meje ekonomsko še bolj obubožane sosedje.

Vendar vsi niso tako pesimistični. Nedavno⁷ je slovenski Minister za Evropske zadeve poudaril, da mejaši velikokrat pripisujejo negativne posledice, ki izhajajo iz uveljavljanja samostojne slovenske države, mednarodnemu mejnemu režimu ali celo schengenskemu režimu. Poudaril je, da je na eni strani nujno upoštevati skrb EU za učinkovito varnost zunanjih meja, saj so nedavne kandidatke za vstop v EU prevzele kar 80 odstotkov nadzora nad kopensko mejo EU. Hkrati je povedal, da zid proti Hrvaški ni v nikogaršnjem interesu, oziroma režim, ki bi bil za ljudi ob meji neprijeten in težaven. Zavzel se je za resno preučitev in sprotno reševanje vsakega izmed problemov v obmejnem pasu, na katerega bodo opozarjali domačini. Nenazadnje je poudaril, da večino teh ureja *Sporazum o obmejnem prometu in sodelovanju med Slovenijo in Hrvaško*,⁸ ki bo vključen v red *Schengenskega sporazuma*.

* * *

Te vrste optimizem o sodelovanju med lokalci in državnimi strukturami sem zasledila tudi pri tistih informatorjih, ki so poudarili, da bodo "branili EU", tako kot so njihovi predniki, slavni Uskoki, ubranili Evropo. Morda je to dober znak, da žaljivega, diskriminatornega, nenadno pripisanega "tujstva" v osamosvojeni Sloveniji vendarle niso preveč zamerili.

⁷ Ugotovitve navajam po posnetku oddaje *Aktualno: Schengenski režim – kdo bo varuh južne meje?*, ki je bila predvajana na nacionalni televiziji, na prvem programu Slovenija 1, 5. avgusta 2003 ob 20.53 uri.

⁸ Državni zbor Republike Slovenije je 19. julija 2001 sprejel *Zakon o ratifikaciji Sporazuma med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju*. Stari režim prehajanja državne meje iz leta 1991 in 1992 pa se je s 1. januarjem 2003 spremenil in prilagodil določbam Sporazuma.

REFERENCE:

- Barth, Fredrik (ur.), 1969, *Ethnic Groups and Boundaries: the social organisation of culture difference*, London: Allen and Unwin.
- Bauer, Marjan, 1993, SAO Bela krajina, *Slovenske novice*, 3/274, 25. november, str. 2.
- Budja, Bojan, 1994, Srbsko avtonomno ozemlje zdaj tudi v Sloveniji?! *7D*, 23/1, 5. januar, str. 12-14.
- Cvirn, Janez, Igor Grdina, Martin Ivanič, Igor Longyka, Janko Prunk, Vasko Simoniti, Peter Štih, 1999, *Ilustrirana zgodovina Slovencev*, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Čelik, Pavle, 1994, *Na južni straži: kronika nastajanja državne meje med Slovenijo in Hrvaško*, Ljubljana: Enotnost.
- Čontala, Borut, 1989, Bojanci ali Srbi v Beli krajini, *Delo*, 30. september, str. 26.
- Dimitrić, Milovan, 1990, Belokranski Srbi odločno za samostojno Slovenijo, *Delo*, 24. december, str. 3.
- Dimitrić, Milovan, 1993, Belokranjci izpuhtevajo po vsakem preštevanju, *Delo*, 19. februar, str. 2.
- Donnan, Hastings in Thomas M. Wilson, 1999, *Borders: Frontiers of Identity, Nation and State*, Berg: Oxford.
- Hann, Christopher, 2001, Borders in anthropological perspective, članek predstavljen na konferenci Europe 2021: Beyond visible and invisible borders, Kraków, 26.-28. april 2001.
- Hranilović, Nada, 1990, Žumberčani – subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme*, 6/4, str. 593-614.
- Janežič, Stanko, 1986, *Ekumenski leksikon*, Celje: Mohorjeva družba.
- Kaser, Karl, 1997, *Slobodan seljak i vojnik. Rana krajiška društva 1545-1754*, Povijest i historija, zv. 1, Zagreb: Naprijed.
- Kos, Dušan, 1987, Bela krajina v poznem srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 41/2, str. 217-255.
- Kranjc, Jože, 1991, Naj nas pustijo pri miru, *Večer*, 47/220, 21. oktober, str. 27.
- Skasko, Ivan, 1990, Bojanci niso Kninska krajina, *Dnevnik*, 17. oktober, str. 9.
- Kuljaj, Ivo, 1990, Priključitev k Sloveniji, *Delavska enotnost*, 49/53, 27. december, str. 11.
- Laketić, Milan, 1989, Kad je predsednik 'Srb', *Politika*, 24. oktober.
- Rothenberg, Gunther Erich, 1960, *The Austrian Military border in Croatia, 1522-1747*, Illinois Studies in the Social Sciences, zv. 48, Urbana: The University of Illinois Press.
- Simič, Vladimir, 1990, *Zadružna zakonodaja v 19. stol. na današnjem jugoslovanskem ozemlju*, Ljubljana: Univerza v Ljubljani (doktorska disertacija).
- Šimunič, Marjeta, 1995, Prilagajamo se evropskim merilom, *Slovenec*, 22. maj, str. 2.
- Zajc, Marko, 2003, *Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju: žumberško vprašanje*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani (magistrska teza).
- Zakrajšek, Vojko, 1993, SAO Bela krajina, prestolnica Metlike, *Slovenske novice*, 3/274, str. 3.
- Zorič, Blagoje, 1993, O Beli krajini nismo govorili, *Delo*, 20. februar, str. 2.
- Žunec, Branko, 1992, Policijska meja na evropskem obrobju, *7D*, 12. februar, str. 11-13.

ALBANCI V SLOVENIJI: RAZLIČNOST PERCEPCIJ

ALBANIANS IN SLOVENIA: DIVERSE PERCEPTIONS

"Scientific" attempts to prove the concept of autochthony generate, among other, a conditional reflex of political representations of other ethnic groups, which suddenly feel in a subordinate position to the so-called "majority nation" and as such also try to "scientifically" prove their roots in a specific political / state space. The ideologicalness in the definitions of autochthony is likely to persist for a while as a legal and a "scientific" category in Slovenia, but in the wake of the accession to the European Union and the neutralisation of state borders – above all those with Italy and Hungary – it will have to change and will be revealed as essentially a cold-war, parabiological construct, which has little or nothing in common with or relevant to living cultural and linguistic practices, nation as a civil category, and collective memories and identifications. The untypical Albanian attitudes towards such categorial actions – like for example census which requires a statement of ethnic belonging – show that the Slovene Albanians are not burdened with such ideologies. This observation is valid both for the ambitions of "autochthony" and fears from "assimilation". In the light of this discussion, a credible analytical explanation is obviously situated outside the framework of ideologised concepts of "autochthony", "minority status", and "assimilation".

Keywords: Albanians, autochthonousness, minority status, ideologization

"Znanstveno" dokazovanje koncepta avtohtonosti poleg ostalega poraja pogojni refleksi političnih reprezentanc drugih etničnih skupin, ki se naenkrat počutijo v podrejenem položaju v odnosu do ti. "večinskega naroda", in kot takšni poskušajo prav tako "znanstveno" dokazati svoje korenine v določenem političnem/državnem prostoru. Ideološkost v definicijah avtohtonosti bo verjetno v Sloveniji še nekaj časa vztrajala kot pravna in "znanstvena" kategorija, vendar se je z vstopom v EU in nevtralizacijo državnih meja – predvsem mislim na mejo z Italijo in Madžarsko – približal čas, ko se bo morala modificirati in bo razkrita kot v bistvu hladnovojni, parabiološki konstrukt, ki z živimi kulturnimi in jezikovnimi praksami, nacijo kot civilno kategorijo, in kolektivnim spominom in identifikacijami nima nič skupnega, in malo ali nič relevantnega. Albansko netipično ravnanje v odnosu do takih kategorialnih početij – kakršno je npr. popis z izrekanjem o etničnem pripadanju – kaže, da so slovenski Albanci neobremenjeni s tovrstnimi ideologijami, kar velja tako za želje po "avtohtonosti" kot tudi za bojazni pred "asimilacijo". Kredibilna analitična razlaga se po povedanem očitno mora gibanj zunaj okvirov ideologiziranih pojmov "avtohtonosti", "manjšinskosti" in "asimilacije".

Ključne besede: Albanci, avtohtonost, asimilacija, ideologizacija

UVOD

Problem določanja ideološke interpretacije, s katerim se srečamo v procesu definiranja skupin v Sloveniji, ki niso "slovenske", ali "avtohtone", v slovenskem družboslovju zadnje čase dobiva oz. poskuša dobiti "znanstveno" podlago s tem, ko se na veliko razpravlja o "krstitvi" oz. redefiniranju ter iznajdbi novega zbirnega imena zanje, ki bi omenjene skupine zadovoljilo, hkrati pa jih v dovoljšni meri marginaliziralo, da bi se lažje integrirale v "tujem-našem" okolju.

Namenoma bom izostril tezo o tem, da bi pokazal, kako se družboslovje v postsocialistični tranziciji popolnoma podreja diktatu državnega govora: na začetku že s tem, da te skupine/manjšine namenoma ne imenuje z njihovimi pravi imeni (ker edino na ta način razbremeni odgovornost države do njih). Država debato razvija v smeri ustvarjanja novih političnih mehanizmov, ki jih nenehno sproža, da bi dokazala, kako "pomembne" so "manjšine" zanje; predstavniki teh "etničnih" skupin pa poskušajo iztržiti kar največ pravic v procesu določanja svojega statusa, zlasti v primerjavi z "avtohtonimi" manjšinami, ki jih pozna slovenska ustava. Opisana ideologizacija odpira prostor za novo debato o počasnosti emancipacije ljudi v Sloveniji, ki so izvirno Neslovenci ali njihovi potomci.

Prav v takem procesu določanja ideološke interpretacije svoje prisotnosti v Sloveniji se nahajajo Albanci v Sloveniji, ki v primerjavi z ostalimi "novimi" in/ali "avtohtonimi nacionalnimi manjšinami" predstavljajo skupnost z netipičnim odnosom in dojemanjem Slovenije kot "ideološko skupne domovine". Na kratko bom razgrnil vprašanja – in poskušal nanje odgovoriti – ki se postavljajo raziskovalcem, kadar začnejo "glasno razmišljati" o Albancih v Sloveniji; prvo, ki se jim zastavlja, je pač: kako globoko segajo korenine Albancev v Sloveniji? Dalje gre za postopnost njihovega integriranja v slovenski kulturni in politični prostor; in za vprašanje, ali je albansko družino v Sloveniji načel proces asimilacije? Ali Albanci Slovenijo doživljajo kot svojo državo, in kakšna naj bi bilo omenjeno netipično dožemanje te situacije, kadar gre za primerjave z ostalimi skupnostmi, ki se "etnično" nimajo za Slovence? Preden odgovorim na ta vprašanja, bom poskušal definirati specifično albansko razliko v imaginariju t.i. skupne domovine in države, v primerjavi z drugimi, ustavno neprepoznanimi manjšinami oz. etničnimi skupinami. Pri tem bom izhajal iz domneve, da ideologizacija koncepta skupne domovine v resnici pomeni politični maneuver, poskus pridobitve ustavnega statusa avtohtone nacionalne manjšine.

Instrumentalizacija koncepta skupne domovine za dosego takih političnih ciljev v državi je podlaga za specifičen poskus oživitve pravic, ki so jih imeli pripadniki teh skupin (takrat narodov) v času bivše socialistične federalne države. Te

skupine se v procesu integracije zelo različno obnašajo v državi, ki je nekako ni so uspeli dojeti popolnoma kot svojo zlasti v odnosu do percepcije zgodovinskega spomina na bivšo skupno državo. Državo Slovenijo dojemajo kot del svoje zavesti samo takrat, ko gre za uresničevanje nacionalnih, ali če hočete, posebnih interesov.

Albanci so, za razliko od drugih "etničnih" skupin s področja bivše Jugoslavije edini, ki sami sebe gledajo (in jih gledajo tudi drugi v Sloveniji) skozi določnico "neslovanskega porekla". Mogoče je to raven, ki nam lahko pomaga razumeti in razložiti drugačen odnos Albancev do države, v primeri z drugimi manjšinami, ko gre za vprašanja jezika, kulture in nacije. Albancem se je obvladovanje slovenščine postavilo kot prvi pogoj socializacije in osnova za primarno integracijo, ki je utrla pota tudi njihovim naziranjem o kulturi in o družbenih procesih, katerih del so bili in so v Sloveniji. Zadnje desetletje zgodovine skupne jugoslovanske države pa je Albance tudi postavilo v položaj političnih zaveznikov Slovencev, kar je dediščina, ki v predstavah slovenskih Albancev igra znatno vlogo.

Kulturni zemljevid Albancev v Sloveniji je mogoče sistemizirati v kulturne cone in subkulture kot vertikalne diferenciacije; tako sistemizacijo bi lahko opisali na podlagi razlik, ki se kažejo kot posledice več dejavnikov, ki albansko populacijo slojijo, delijo, pa spet v različnih presečiščih združujejo. Tovrstna diverzifikacijska silnica je za Albance v Sloveniji vsekakor vprašanje albanskega jezika in načela pripadnosti.

Na ravni stereotipiziranih predstav med posebnosti albanskega naroda štejejo tudi zadržanost v komuniciranju. Ta posebnost, ki vsekakor ni v skladu z običnimi predstavami o "južnih narodih" in njihovem "temperamentu", je pri Albancih zaznana kot endemičen znak lastne skupinskosti; ne kaže se samo v odnosu do tujca, temveč tudi v odnosih v družini. Vzroke zanjo je treba iskati v tem, kar Albanci štejejo za svojo socialno organizacijsko kulturo in tradicijo, v (samo)predstavi o dokaj zaprti albanski tradicionalni družbi nasploh, ki da izvira iz rigidnih, avtoritarnih odnosov v albanskem patriarhalnem tradicionalizmu.

Zadržanost je v tem kulturnem imaginariju vrlina, kulturni ideal: je značilna za vedenje človeka, ki se zna obvladati, samoobvladovanje pa je tisto, s čimer človek obvaruje sebe in obrani svoje pravice pred drugimi. Zadržano vedenje sicer ne izključuje odprtosti do drugih, nevarnost pa je v tem, da je lahko dojeto tudi kot zahrbtno, neiskreno, celo sovražno. Gre za potezo obrambnega individualizma in izolacionizma v težkih razmerah političnega in materialnega obstoja: kaže se tudi pri Albancih, ki dolga leta in stoletja živijo daleč od svoje prvotne domovine v albanski diaspori po svetu, kjer po občem prepričanju svoje okolice, pa tudi po lastnih prepričanjih, ne morejo "iz svoje kože". Ta izoliranost in vpetost v lastno skupnost je zašla v vse folklorizirane stereotipe, tudi tiste, ki bi jih pogojno šteli za stro-

kovne: W. Briquet je posebnost albanskega temperamenta orisal takole: Albanci so "...brezpogojno pošteni in trmast narod, najbližji samim sebi" (Citirano po: E. Čabeji, 1993:28).

OD DIASPORE DO ETNIČNE SKUPNOSTI/MANJŠINE

"Zasedba" veleposlaništev, množični begi ljudi z ladjami, ki spominjajo na biblični eksodus, migracije velikih dimenzij so bili pojavi, ki so naznanili začetek nove, postsocialistične albanske diaspore. Ta diaspora si je počasi dobiva svoje mnogotere različne oblike; s propadom totalitarističnega režima v Albaniji se je emigracija proti zahodnim državam precej spremenila, vendar proces še traja.

Množičnost teh procesov vsaj s količinskega vidika upravičuje rabo termina diaspora, ki je sicer morda ohlapen. Drugače od prvotne emigracije, ki je bila prostovoljna disperzija ljudi po svetu, se novejša raba tega koncepta sklicuje na nove oblike družbene mobilnosti, od katerih prisilne migracije, ki jih izzovejo nemogoče politične in ekonomske okoliščine, niso najmanj pomembne. Diaspora kot termin, posebej kadar se uporablja z etničnim predznakom, npr. v sintagmi "albanska diaspora", ima občo totalizirajočo tendenco, saj se sklicuje na skupne prednike, kolektivni spomin in skupno zgodovino. Taka pomenska kompaktnost pojma "albanska diaspora" je proizvod ideološke hegemonizacije – je torej pojem, ki ga Albanci po svetu prepoznajo kot svoj univerzalni znak – ki pa nima posebne analitske vrednosti, saj je znotraj "albanske diaspore" precej situacijskih in zgodovinskih razlik in bi bilo rabo pojma najbrž potrebno precizirati in omejiti.

Navadno se pojem "diaspore" uporablja za etnično skupnost, ki je bila zunaj Albanije izgrajena v določenem časovnem obdobju, ki jo torej zamejujejo zgodovinske okoliščine postanka. S tega aspekta se lahko govori o diasporizaciji albanske emigracije, torej o procesu, ki je potrjen stalni evoluciji in ni zaključen, saj je za albansko razseljevanje po svetu značilna stalna rast skupnosti zaradi svežih "prilivov" iz domovine. Samo v času globoke izolacije Albanije so bile te razseljene skupnosti brez takih prilivov, zaradi česar so bile mnoge nepovratno odrezane od svoje "mattice". Tovrstna dinamika izolacije in prilivov skozi čas nam vsekakor pomaga pri razlikovanju kronoloških "krogov" debela albanske diaspore.

Nova albanska diaspora (po letu 1991) je našla uspešen model integracijske strategije zlasti v obliki multikulturnih društev. Ta pojav je vredno raziskati zlasti v luči vprašanja, ali gre pri tem za kontekstualne reakcije na gostiteljsko okolje, ali pa morda za socialno organizacijski refleks, katerega korenine segajo v albansko tradicionalno družbo. V prihodnosti bomo gotovo pričeli soočanja s procesom asimilacije v državah "gostiteljicah": predvsem druga in tretja generacija bo pred vprašanjem, kako uspešno reproducirati svojo skupnost v prerezu vsaj dveh procesov,

globalizma in lokalizma. V teh procesih se očitno osvobaja velika socialna energija, ki jo je potrebno artikulirati: ta izziv albanska diaspora dobro razume, predvsem zaradi občega stališča, po katerem lastno strateško pozicijo zaznavajo kot nekaj, kar je "vmes" med "tu" (v državi gostiteljici) in "tam" (izvorna domovina; Berishaj 1995: 54).

Naj na kratko preudarimo posebne odnose med diasporo in matično državo na eni strani, in diasporo in državo gostiteljico na drugi, s perspektive dojemanja nacionalne identitete, kakršno taka etnično razločena skupina goji. To najprej lahko storimo skozi samorazumevanje posameznika, ki se sooča z drugačnostjo, čeprav je jasno, da se ta razumevanja v taki etnično definirani skupnosti tudi podružbijo in dosežejo nekakšen konsenz o kolektivnem položaju članov emigracijske skupnosti. Vsako soočanje z drugačnim/tujim v posamezniku izzove hkrati *fascinosum* in *tremendum*: hkrati izziv in strah. Sprejeti takšen izziv v tujem kulturnem in političnem okolju pomeni sprejeti proces integracije. Strah pred neznanim pa je strah, da se ne bi izgubili; največje tovrstno tveganje je razumljeno kot problem identitete tako posameznika kot tudi celotne skupnosti. V spopadanju s tako zaznano nevarnostjo je mogoče reagirati na celo vrsto načinov, ki se gibljejo med dvema ekstremoma: asimilacijo ali izolacijo. Na tem nivoju se identiteta na pragu asimilacije obnaša po principu "tuje je vse veljavno in spoštovanja vredno, moje pa obratno". Izolacija je skrajni protiargument asimilaciji na podlagi obratne vrednostne premise: "vse, kar je naše, je veljavno in spoštovanja vredno, tuje pa obratno". Kompromis med asimilacijo in izolacijo je tista perspektiva integracije, pri kateri se statični nazor o identiteti, torej podložena samopredstava, spremeni v dinamično spremenljivo: identitetna samopercepcija torej izgubi svojo aksiomatičnost.

V družboslovju je "Drugi" (za razliko od "nas") tisti, ki mu ljudje pripišejo, da je neodpravljivo drugačen, da ne more nikoli postati "kot mi": glede na vsebine, na katere se sklicuje tak predsodek, govorimo o psevdobioloških rasizmi, kulturnih rasizmi, ksenofobijah, itd. Na ravni političnega upravljanja s takimi ideacijami se zastavljata predvsem dve vprašanji: vprašanje protipredsedkovne vzgoje večinske javnosti na eni strani, in t.i. "akulturacije", večšine usvajanja kulturnih repertoarjev, ki so za migrante življenjskega pomena, na drugi (prim. Šumi 2000). Srečna količina je nemara, da tradicionalni albanski nazor drugega in drugačnega nikakor ne enači s sovražnim; nasprotno, tujec, človek, ki ne govori "našega" jezika, ima v tradicionalnem in s strogo normo zavarovanem pojmovanju častno mesto v albanski družbi, varuje ga torej posebno spoštovanje. Pozitiven odnos do tujega in drugačnega je torej pri Albancih socializacijska dispozicija in družbeno utrjena vrednota, ki njihove strategije integracije v diaspori nazorsko opremlja s konstruktivnostjo in občutkom dolžnosti, časti in spoštovanja.

Moč take socializacije je razberljiva na več nivojih. Albanec vedno povezuje svojo družbeno osmislitev najprej s svojo družino in rodbino, ne glede na to, kje živi. Živ občutek duhovne povezanosti z domovino je skupen veliki večini Albancev in je vsekakor zavestno gojena in z avtoriteto zavarovana vrednota, ki se kaže v celem imaginariju, kolektivni in kulturno vzdrževani želji po vrnitvi domov. Tem nazorom je podlaga skupna zakladnica kulturnega izročila, znanja o albanski tradicionalni družbi in njenem etosu običajnega prava, ki ostaja skozi generacije in generacije vzdrževana kulturna naracija in etični imperativ: skozi prenašanje tega znanja se vzdržuje tudi poznavanje albanskega jezika, premoščajo pa se tudi razlike med konfesionalnimi pripadnostmi med Albanci, saj je korpus tradicionalizma zagledan kot skupna podlaga albanosti, ki religiozno pripadnost presega.

Tako koheziven in vitalen nazor o albanski kulturi ni opazen na prvi pogled, če smo pozorni le na lokalne razlike in nenehne situacijske spremembe. Vendar je integrativni vidik albanskega tradicionalizma tudi zgodovinsko zelo uspešno niveliziral vsakršne razlike, ki so jih prinesli različni politični in religiozni sistemi, zgodovina hegemonij tujih nadoblasti itd (več o tem v Berishaj 2004a). Integrativna moč korpusa tradicionalizma je bila vselej tolikšna, da ni dovoljevala odklonov in velikih razlik v dojemanju albanske skupinskosti. V tem smislu je tudi obče samorazumevanje albanske zgodovine utrjeno na takem dojemanju: na ravni sociokulturnega integriranja so se dogajale vsakršne družbene spremembe, neprestano je bila prisotna tudi tendenca po neodvisnosti, ki je vse od časov otomanske nadvlade za Albance tematika globoke kulturne travme. Ta raven se je v družbenem procesu širila in ožala; povedano drugače, včasih je bila latentna, včasih pa manifestna kategorija; v času narodnostnega prebujanja pa je Albance uspešno integrirala v nacijo. V tem procesu integracije so bile verske razlike podrejene nacionalni osvoboditvi. To zgodovinsko naracijo pa, kot rečeno, napolnjuje tradicionalni etos, ki ga artikulira zlasti albansko običajno pravo.

V tem trenutku moramo seveda razjasniti lastno narativno pozicijo. Vedno, kadar govorimo o tradiciji, nujno govorimo s pomočjo te tradicije ali pravzaprav skozi njo: vendar je to mogoče šele, ko smo si določeno tradicijo prilastili kot svojo, torej tisto, ki informira naš lastni etos. Sama izbira o tem, "kaj je v tradiciji dobro in kaj slabo", vprašanje torej, ki se diaspornim skupnostim kaže kot vitalno, saj določa njihovo strategijo integriranja in prezervacije, se torej z akterskega stališča lahko izvaja samo skozi "misliti tradicijo". Če bi pojasnjevali avtoritarnost tradicije (kar Piaget razlaga pri primarni socializaciji otroka), je avtoriteta, ki je zunaj nas, obenem že tudi v nas. Zunaj nas je takrat, ko v zgodnji fazi razvoja avtoriteto starejšega sprejemamo nekritično in slepo izvajamo zapovedi. Znotraj nas je takrat, ko ob normalnem razvoju načelo slepega sprejemanja in absorbiranja prevedemo v voljo po solidarnosti. Proces ponotranjenja take avtoritete skozi naracijo

o tradicionalni skupni kulturi je pri Albancih, kot rečeno, zelo vitalen in z močjo zavarovan proces.

S povedanim seveda nočem reči, da so Albanci kot etnična skupnost v Sloveniji drugačni od ostalih, ali celo eksotizirati in romantizirati albansko skupinskost; mimo notranjih diskurzov, ki oblikujejo skupinskost, so namreč s pragmatičnega vidika vse etnično razločene skupnosti enake v odnosu do države, kjer živijo, in njenih večinskih družbenih okolij. Vendar želim nakazati kulturološke razloge, zaradi katerih je bilo slovenskim Albancem bilo po letu 1991 tako lahko sprejeti Slovenijo kot neodvisno državo. Na ozemlju te države pa so Albanci živeli že pred dolгими desetletji.

KRATKA ZGODOVINA ALBANCEV NA OZEMLJU DANAŠNJE SLOVENIJE

Po razpadu otomanskega imperija v času po balkanskih vojnah sledimo prihod prvega vala Albancev na ozemlja današnje Slovenije in njihovo sosesko, in sicer na Primorsko (Trst, Gorica) ter na Koroško. Zanimivo je, da je bila večina teh Albancev iz aristokratskih družin, iz severne in srednje Albanije, tako da je pravzaprav njihovo migriranje možno primerjati z migracijo Albancev po drugi svetovni vojni, saj so se nekako znašli znotraj meja skupne države (takrat Avstro-Ogrske, slednji pa Jugoslavije). O tem, kako globoke so "korenine" Albancev v Sloveniji, pričajo tudi nekateri etimološki drobcji, morda zlasti družinski priimki, ki so med Slovenci pogosti, pa morda kažejo na substrat bežne (marginalne) zgodnje prisotnosti Albancev v slovenskem kulturnem prostoru. Omenjal bi le nekatere, ki so seveda danes popolnoma asimilirani, vendar nedvomno kažejo na albansko poreklo. Nosilci teh imen so prišli iz Albanije zaradi krvnega maščevanja v 18 in začetku 19 stoletja. Npr. ime Tomori, ki je ime največje planine v Albaniji; Zaman(i), priimek, ki ga srečamo v severni Albaniji v okolici Puke, kjer sta vas in plemo Zamani; Šiftar (od besede shqiptar/šiptar), Mori (od besede morri, ki pomeni uš, priimek, ki ga srečamo v Elbasanu), Koder (albanska različica Koder, a (f), ki pomeni grič, hribček, priimek, ki je zelo razprostranjen v južni Albaniji).¹ Tudi je mogoče dokaze o taki zgodnji albanski prisotnosti med Slovenci izvajati iz dejstva, da so bili mnogi najvidnejši slovenski intelektualci 19. stoletja izvestni albaniologi, npr. Franc Miklošič, Jernej Kopitar, Rajko Nahtigal², Matija Čop³.

Prvi Albanci iz prostora bivše Jugoslavije (zunaj meja Albanije), ki so migrirali v Slovenijo kot ekonomski migranti, so bili iz zahodnega dela Makedonije in Kosova, delno pa tudi iz severnega dela Črne gore. Organizirani kulturni stiki med

Slovenci in Albanci so zaživel po drugi svetovni vojni, leta 1946, in sicer z albanskimi študenti iz Albanije, ki so študirali v Ljubljani; tedaj je bilo osnovano prvo slovensko-albansko društvo prijateljstva. Kaj kmalu je ta kulturna komunikacija prenehala delovati zaradi Informbiroja in razkola v odnosih med Albanijo in Jugoslavijo.

Albanskih študentov je bilo v Ljubljani in Sloveniji v primerjavi z ostalimi jugoslovanskimi univerzitetnimi središči zelo malo, predvsem zato, ker je bila Ljubljana za njihove razmere zelo drago študentsko središče, pa tudi zaradi jezikovnih ovir. V članku, objavljenem v študentskem glasilu *Besa*, z naslovom Student si je-ton ne Lublanë (Študent, kako živiš v Ljubljani), avtor primerja študentsko preživetveno "košaro" v Ljubljani, Zagrebu, Beogradu in Sarajevu. Izkazalo se je, da je imel študent v Ljubljani kar petkrat večje stroške kot v drugih univerzitetnih mestih Jugoslavije.⁴

Leta 1968 zasledimo drug večji poskus organiziranja Albancev v Ljubljani. Ob petstoti obletnici rojstva albanskega junaka Gjergja Kastriotia Skenderbega je v Ljubljani Drami ustanovljeno društvo albanskih študentov Shkëndia (Iskra), ki je izdajalo zgoraj omenjeni študentski časopis v albanskem jeziku, *Besa*. Ta, prvi albanski časopis "Besa" v Ljubljani in Sloveniji, je bil odsev študentskega gibanja, ki je ta čas zavzel celotno Evropo; poleg tega je v tekstih opazen nacionalni naboj albanskih študentov, ki je bil povezan s tedanjo ustanovitvijo Prištinske univerze.

Proces socializacije Albancev v Sloveniji je treba ta čas gledati skozi prizmo političnih dogajanj v prostoru bivše Jugoslavije. Če začnemo z letom 1981, ki so ga zaznamovale demonstracije kosovskih študentov na prištinski univerzi, se je pozicija Albancev profilirala kot "destabilizirajoči dejavnik". Unitaristični pristop državnih oblasti je imel za cilj degradacijo albanskih političnih zahtev ter pokazati, kako so "Šiptarji" nevarni za obstoj države in kako jih je potrebno imeti pod strogo kontrolo, saj je njihov končni cilj pripojitev k Albaniji. Tudi v Sloveniji je bilo čutiti ideologizirano politično ozračje; celotna federalna država se je obrnila proti Albancem. V Sloveniji Albancem ni bilo dovoljeno kulturno organizirati se. Klub albanskih študentov ni več obstajal, novega pa niso dovolili organizirati. To stanje duha bi definiriral kot obdobje albanskega čakanja "na boljše dneve". Začetek razpada skupne države, ki se je začel v zgodnjih osemdesetih letih, se je v najbolj grobi obliki celo desetletje izkazoval prav na Kosovu oz. se znašal nad Albanci, ki so bili paradigma podrejanja narodov v Jugoslaviji. Toda bolj kot so se odnosi v bivši državi zaostrovali, bolj se je na Albance v Sloveniji gledalo s simpatijo.

* * *

¹ O tem več arhivu Shtetror i Shqiperise, fascikli II/7.

² Nahtigal je leta 1917 v Elbasanu pomagal dr. Gjergju Pekmeziju pri pisanju albanske slovnice.

³ O tem več v: Nikolla Berishaj, Albansko slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije I; 1987, str. 39.

* * *

⁴ Omeniti je treba, da je bilo v obdobju od 1968 do 1975 največ 64 albanskih študentov, kasneje pa se je število zmanjšalo na deset. Razlogov za to je bilo več, med najpomembnejšimi je ustanovitev Univerze v Prištini.

Politične razpoke v bivši državi so Albanci v Sloveniji znali izkoriščati za svojo emancipacijo, kulturno kot tudi politično. V albanskem tradicionalnem gledanju sta zavest in koncept časa oblikovana na poseben način: čas in trajanje kake stvari sta znana samo v funkcijah, ki jih imata za določene procese. V sklopu takšnega koncepta časa ni bilo kakega "splošnega časa", definiral se je le kot čas "pred" in "po" "Cankarjevemu domu";⁵ slednje je evfemizem za javni dogodek, v katerem je slovenska politična in kulturna elita stopila na stran Albancev in njihovega boja proti tedanjemu zatiralskemu in rasističnemu Beogradu. Politični procesi in njihova avtoritarnost, zgodovinski spomin in koncept časa so sproducirali način razmišljanja in vzorce vedenja: dogajanje v Cankarjevemu domu je ostalo v kulturnem spominu slovenskih Albancev kot serija povezanih procesov, ki se časa spominja kot kvalitativnega spoznanja.

Začetek politične emancipacije Albancev v Sloveniji, s tem pa tudi v Jugoslaviji, dejansko lahko opredelimo z zborovanjem v Cankarjevemu domu v Ljubljani v februarju 1989. V novejši zgodovini Albancev se "Cankarjev dom" definira kot mejnik njihove emancipacije. Tu se je začel uresničevati moto albanske politične elite v Sloveniji, po katerem "politična emancipacija Albancev v Jugoslaviji pomeni politično emancipacijo albanstva od jugoslovanstva". Komunikacija in politični odnosi med kosovskimi in slovenskimi politiki so bili v tem obdobju na visoki ravni. Albanci so se v Sloveniji leta 1989 organizirali v KDA Migjeni⁶ in takoj zatem tudi v politični stranki, Demokratični zvezi Kosova v Ljubljani.⁷ Čas albanskega artikuliranja v slovenskem političnem prostoru z društvom Migjeni in DZK v Ljubljani ni le zasluga Albancev, živčih v Sloveniji, samih; ko jim je Slovenija odprla prostor za delovanje, je Albancem na Kosovu odprla tedaj edino okno v svet.

Albanci so v tem času izdajali časopise *Alternativa*, *Republika* in *Demokracija autentike*. Ti časopisi so bili na Kosovu (kjer je Miloševićev režim zaprl vse medije) prepovedani. Albanska kulturna elita v Sloveniji je bila dobesedno jedro, ki je ustvarjalo javno mnenje in profiliralo politični in kulturni prostor Kosova, ki se je takrat borilo med konceptoma "avtonomije ali anatomije" (Berishaj 2004:167). Nikoli prej v albanski zgodovini ni kaka diaspora tako močno vplivala na politične procese na Kosovu kakor so takrat vplivali slovenski Albanci. Na Filozofski fakul-

* * *

⁵ Datum dogodka je 27. februar 1989.

⁶ Migjeni (Millosh Gjergj Nikolla, 1911-1927) je bil albanski socialni pisatelj, ki je živel med obema vojnama v Albaniji.

⁷ To je bila prva albanska politična stranka, registrirana v Jugoslaviji. Njen prvi predsednik sem bil sam. DZK je v Ljubljani sodelovala v prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji leta 1990. Na volitve je šla samostojno, predvsem zaradi moralnega zadoščenja nad dejstvom, da smo Albanci imeli Sloveniji svobodo političnega organiziranja, na Kosovu pa so Albance pobijali; prav s tem so Albanci dokazali svoj konstruktiven odnos do Slovenije kot nastajajoče države.

⁸ Dr. Rexhep Ismaili je bil prvi lektor albanskega jezika. Sedaj je predsednik Akademije Znanosti in Umetnosti Kosova.

teti je bil organiziran lektorat za albanski jezik⁸. Na zahtevo Albancev je slovensko Ministrstvo za šolstvo odobrilo dopolnilni pouk v maternem jeziku, in sicer v Ljubljani in v Kranju. Albance katoliške veroizpovedi, ki jih je v Sloveniji okoli 750, je organizirala albanska katoliška misija, ki ima sedež v Zagrebu, tako da jim še danes enkrat na mesec v Kranju in Velenju organizira maše v albanskem jeziku.

V tem času so se Albanci organizirali v albanska društva v vseh večjih slovenskih mestih, zaradi tega, ker smo vedeli, da moramo imeti proces pod nadzorom. Albanska kulturna elita v Sloveniji je uveljavila idejo razgrnitve albanskega kulturnega zemljevida v Sloveniji: šlo je za razvejanost kulturnih društev in politične stranke DZK, so imeli člane v Ljubljani, Mariboru, Celju, Kranju, Postojni, Kopru, Novi Gorici, Ravnah na Koroškem, Krškem, Novem Mestu in Murski Soboti. V tem času je v bilo Sloveniji kakih osemnajst tisoč Albancev. Na eni strani je bil smisel tega organiziranja v želji pomagati Albancem, da se čim prej vrnejo na Kosovo, ter organizirana pomoč njihovim družinam, ki so na Kosovu preživljale najtežje čase, na drugi strani pa kulturna in politična artikulacija nakopičene energije in usmerjanje procesov, ki so bili kompatibilni s političnimi procesi, ki so se tedaj odvijali v Sloveniji.

SLOVENSKI ALBANCİ DANES

Če nadaljujemo razpravo o procesu integracije Albancev v Slovenijo, smo priče dokaj upočasnjem procesu asimilacije. Zaprtost ali izolacija albanske družine je temeljila, kot rečeno, v ohranjanju norm, ki albansko družbo tradicionalno določajo. Nemoten odhod v domače kraje (še zlasti po osvoboditvi Kosova), ohranjanje živega stika z jezikom in s kulturno tradicijo in njenim etosom vsekakor pomagajo, da se Albanci v ohranjanju tistega, kar pojmujejo kot lastno nacionalno identiteto, v Sloveniji nikakor ne počutijo ogrožene.

Delni rezultati empirične analize, ki jo je realiziral Center za albanske študije Albanica v Ljubljani⁹ kažejo, da je albanska družina v Sloveniji vsaj v zadnjih desetih letih doživela vrsto modifikacij v svojem odnosu do "matice". V večini primerov t.i. "mešanih zakonov" se otroci med seboj pogovarjajo slovensko, večinski jezik komunikacije v družini pa je prav tako slovenski. Manifestativno pa se držijo dogmatičnega habitusa albanstva v komunikaciji s svojimi albanskimi sonarodnjaki. Že

* * *

⁹ Projekt ima naslov Albanci v Sloveniji v procesu integracije. Vzorec vprašanih je v tem projektu 3.500 posameznikov iz različnih krajev Slovenije, upoštevana je starostna struktura, razmerje med spoloma, ter zastopnost signifikantnih populacij, npr. ljudi iz prve generacije imigrantov, potomci t.i. "mešanih" zakonov, itd. Vpraševanje je zajelo Albance s stalnim in začasnim prebivališčem v Sloveniji in tiste s slovenskim državljanstvom. Temeljne teme telefonskega intervjuja so bile: Odnos do verstev med tukaj živčimi Albanci (muslimani in katoliki); odnos do projekta izgradnje džamije; ter odnos do socialnih in političnih problemov v luči integracijskih procesov v slovenskem prostoru.

po obdobju petih let¹⁰ je v taki situaciji komunikacija v albanščini zelo omejena. V percepciji vprašanih se je boj za neodvisno Kosovo pri albanških družinah v Sloveniji končal v trenutku, ko so na Kosovo stopile tuje sile in vzpostavile mir. Kot refleks dejstva, da "ni več nevarnosti na Kosovu" se je albanska družina v Sloveniji razbremenila nacionalnih ritualov in glasnega razmišljanja o Kosovu.

Na začetku nas je posebej zanimalo, kako se Albanci oglasijo na telefonski klic. Rezultati so takile: kar 7 odstotkov moške populacije, ne glede na starost, se oglašijo s slovenskim "prosim"; le 13 odstotkov z "urdhëroni" (albansko "prosim"). Ženske se oglašijo večinoma v albanščini, in sicer v 87 odstotkih primerov; 8 odstotkov se jih je oglasilo slovensko, 3,2 bošnjaško. Otroci pa se na telefon javljajo v veliki večini slovensko. Če na hitro analiziramo te podatke, nam seveda ne kažejo prave slike vzorcev komunikacije, saj v nadaljnjem pogovoru respondenti so govorili albansko (čeprav se jih za to ni prosilo). Vzpostavitev osnovne komunikacije nam torej nakaže stopnjo, predvsem pa nekatere spontane aspekte integracijskega vedenja in komunikacije, nikakor pa ne kakega procesa asimilacije. Generalno pa te družine karakterizira zelo močen občutek pripadnosti, navezanost na domače kraje izvora. – Kot zanimiv rezultat je mogoče gledati tudi dejstvo, da se po zaznavi respondentov albanski otroci ponavadi največ družijo med seboj (če živijo v soseskah, kakršne so, denimo, Fužine) nato pa z otroci, ki jih kategorizirajo zaporedoma kot Bošnjake, Slovence ter Srbe. Na vprašanje, s kom se najraje družijo, jih je več kot 35 odstotkov odgovorilo, da najraje s Srbi, če jim starši dovolijo; vsekakor spodbuden rezultat.

Vzorec kulturne in "etnične" imaginacije je pri tej skupini respondentov dokaj izenačen za vse, rekel bi, "mikro lokalne" provenience. Če namreč vprašujemo po albanski populaciji znotraj Ljubljane, bomo našli zelo različne samopredstave o takem pripadanju: biti Albanec iz Fužin je nekaj povsem drugega od Albancev v Centru ali v Šiški. Podatki iz empirične analize kažejo, da kar 23 odstotkov Albancev, ki živijo v Fužinah, v odgovoru na vprašanje o t.i. izbrisanih izkazujejo stališča, ki so povsem primerljiva tistim njihovih drugih neslovenskih vrstnikov; albanski vrstniki v Šiški, kažejo že drugačna stališča, medtem ko je odnos Albancev, ki živijo v Centru, kar zadeva to vprašanje, radikalno drugačno od tistega v Fužinah v kar 80 odstotkih primerov. Če se za trenutek ustavimo in analiziramo socialni položaj albanških družin v Šiški in Centru, se bistveno ne razlikuje od tistih v Fužinah, vendar je politična dimenzija problema "izbrisanih" v komunikacijah med vrstniki v omenjenih soseskah očitno veliko bolj frekventna.

Če primerjamo Albance, ki živijo v Ljubljani, z Albanci, ki živijo v drugih slovenskih mestih, bomo naleteli na zelo različna dojetanja Slovenije kot države. Tu-

di v njihovi interni komunikaciji Slovenija nastopa kot lastna država, na vprašanje pa, kakšen je odnos do domovine njihovih staršev, kar 92 odstotkov respondentov kaže zelo aktiven odnos do "etničnih korenin". Jezik komuniciranja z ljudmi iz drugih, neslovenskih skupin je večinoma slovenski, predvsem zato, ker respondente ne obvladajo srbskega ali bosanskega jezika.

Pri mladih v starosti med 15 in 20 let iz različnih krajev Slovenije je opazno, da večinoma nimajo odnosa do slovenske narodno zabavne glasbe v primerjavi s "turbofolk" glasbo, ki jo posluša kar 86 odstotkov vprašanih; albansko glasbo poslušajo zelo redko, samo v primerih, ko se družijo Albanci med seboj. Če so mladi, ki poslušajo "rap" glasbo, potem poslušajo albanski "rap"¹¹ Udeležba Albancev prve in druge generacije na različnih koncertih, ki jih organizirajo albanska kulturna društva, je zelo velika.

Zanimivo je tudi, da vprašanja izgradnje mošeje v Sloveniji Albanci (četudi so islamske veroizpovedi) ne dojemajo kot vitalnega vprašanja svoje nacionalne identitete, kakor je to primer z Bošnjaki. Na vprašanje, kako dojemajo dogodke in procese v zvezi z islamom v Sloveniji in ali se z njimi identificirajo, kar 74 odstotkov respondentov meni, da dobiva islam v Sloveniji predvsem bošnjaško dimenzijo, in razen glede vprašanj bogočastja menijo, da jih kontroverza ne zadeva. Albanski katoliki, kar zadeva islam v Sloveniji, v kar 92 odstotkih menijo, da zadeva nima albanske dimenzije; islam pa se jim nasprotno zdi za Albance relevantno vprašanje, kadar gre za Kosovo, Makedonijo ali Črno goro: mislijo, da gre za albansko različico islama. Katoliške maše v albanskem jeziku se Albanci udeležujejo ne glede na versko pripadnost.

Kaj je torej po teh kratkih ilustracijah mogoče reči o drugačnosti albanskega integracijskega vedenja v slovenski diaspori: ali gre za drugačno, pač atipično vedenje in odnos, ali pa morda nekakšen ekskluzivizem, kljubovanje ideološkim in političnim predstavam in zahtevam drugih etničnih skupin bivše Jugoslavije v slovenskem političnem prostoru?

V večinskem, pa celo deloma političnem pojmovanju v Sloveniji je hierarhija teh skupin manj določena s številčnostjo kot pretežno z jezikovnimi vzorci: Srbi, Hrvati, Bošnjaki, Makedonci, Črnogorci, pa tudi Albanci se vedno bolj pojmujejo kot enotna skupina. Drug element v določanju teh hierarhij pa je predstava o "matičnih državah", teh imigrantov in splošna predstava o njihovem "izvoru" in "zgodovini" na slovenskem ozemlju. Pri tem je temeljna razločnica v vseh govorih, javnih, strokovnih in laičnih, takoimenovana "avtohtonost".

Ideološki koncept "avtohtonosti" ne živi le v slovenski ustavi in zakonodaji, projektih nekaterih strokovnjakov in v glavah politikov, temveč tudi v projektih

* * *

¹⁰ Obdobje zadnjih petih let je pravzaprav čas osvobojenega Kosova.

* * *

¹¹ Posenej je priljubljena glasbena skupina "Ritmi i rrugës".

vodstev teh etnično razločenih skupin samih, ki se hočejo z dokazovanjem in uveljavljanjem lastne "avtohtonosti" v Sloveniji pojaviti v slovenski ustavi in zakonodaji. Drugačno (netipično) ravnanje predstavljajo prav Albanci, ker so kot skupnost edini, ki niso nikdar imeli pretenzij dokazovanja svoje "avtohtonosti" v odnosu do drugih skupin: nasprotno, Albanci so bili ves čas ravnodušni do različnih poskusov zbirnih definicij populacij iz prostorov bivše Jugoslavije, kot so: "Neslovelec", "novodobne/nove nacionalne skupnosti/jezikovne manjšine", "ABČSM" itn., ki jih nekateri raziskovalci poskušajo uveljavljati in jim dati "znanstveni" predznak.

Problem "avtohtonosti" je v pravniških in javnih diskurzih v Sloveniji zelo problematičen; preseneča pa dejstvo, da je tako nekritično sprejet tudi v strokovne govore. Posledice so na dlani. Vedno znova se po objavi uradnih podatkov popisa prebivalstva znotraj teh skupin problematizira njihovo število. Večni problem kulturnih in političnih elit teh etnično razločenih skupin je, da so ujete v kaj neplodne predstave o grožecem "procesu asimilacije", zato imajo prisilen občutek, a se morajo "boriti" za vsakega posameznika, ki se sicer v popisu identificira s številko. Relativizacija popisa (znotraj etničnih skupin) ne predstavlja namreč nič drugega kot bojazen, da je proces asimilacije – ki je sam praviloma močno ideološko obremenjeno zaznan – močno načel njihovo skupnost. Varljivost te ideologije je v tem, da so kulturne prakse in zavest neločljivo vezane na "biološko maso": tako avtohtonost kot asimilacija sta torej le imeni za zelo esencialistično, da ne rečem rasistično gledanje na kulturne prakse, jezike, politične tvorbe, torej tisto, kar danes zajemamo nekako z izrazom etničnost: to pa so skupinske predstave ljudi o tem, kdo je "naš", nam enak, pripadnik naše skupnosti, in kdo ne.

Albanska zgodovina in zgodovina nacionalne integracije 19. stoletja med Albanci je taka, da je tovrstne kategorične poglede morala presežati, če je hotela doseči svoj cilj. Verska delitev pri Albancih ni povzročila kulturne delitve tudi zaradi nesporne avtoritete prednikov, ki je bistvena sila albanskega tradicionalizma. Predniki, kot rečeno, so imeli priložnost izbrati, ovrednotiti ali zavreči vse, kar je bilo neusklajeno z njihovimi kohezivnimi prepričanji. Ideja o prednikih in njihovi presoji je bila vedno in je še vedno navzoča, tako da je bila preteklost v resnici njihova sedanjost, ali pa, kakor to razlaga Marc Bloch, "so ljudje preteklost in sedanjost doživljali kot stanji, ki sta med seboj tesno povezani, tako da niso bili zmožni opaziti kontrastov med njima, še več, ljudje niso čutili potrebe po tem" (Berishaj 2002: 17). Znotraj tako definirane kulturne skupnosti je bilo nemogoče, da bi pripadanje različnim religijam povzročilo identitetno shizmo.

Ali je tradicija torej tista kohezivna sila, ki ohranja, kar so rezultati globoke zgodovine družbenega in kulturnega spomina? Kompleksnost pojmovnega obzorja "tradicije" vsaj pri Albancih kaže na to, da je problem doživljanja kulturnega in etničnega pripadanja vedno odvisen od tega, kako opredeljujemo tradicijo. Ali bo izvirala iz "sedanjosti" kot rezultante "tega, kar je že bilo", ali pa iz "tistega, kar je

že bilo", brez česar ne bo mogla obstajati in s čimer ne bo mogla soobstajati. Takšna časovna organizacija je seveda arbitrarna. Kot smo že povedali, ta odnos nikač ne more biti kako linearno post-učinkovanje, temveč je konstitutivni moment dojete celote kulture in tradicije.

Vse navedeno nas napeljuje, da se problema tradicije lotimo še z enega gledišča, ki je za naš namen zelo pomembno, in sicer s perspektive nacionalne ideologije. Ko govorimo o nacionalni ideologiji, je skorajda nemogoče dodati kaj več od spoznanj, ki jih imamo o narodu kot entiteti na etnični in civilni ravni. Nacionalna ideologija univerzalizira vsako kulturno dejanje tako, da bolj kot smo "mi" posebni, tem bolj univerzalni postanemo, seveda če univerzalizem razumemo kot skupek različnosti in ne kot njihovo ukinjanje. Pri tem ne mislimo na monocentrično ideologijo, ki ukinja kulturno različnost v imenu abstraktnega univerzalizma zato, da prikrije svoj interes nad kulturnimi praksami.

Mislim, da je treba zaradi boljšega razumevanja vsega že navedenega razkriti problem dihotomije nacionalna kultura/univerzalna kultura. Kot logično nadaljevanje glasu za nacionalno kulturo je treba spoznati tendenco, ki nasprotuje nacionalni kulturi in ki na vsak način poskuša blokirati oblikovanje kulturnega univerzalizma kot realizacije nacionalno posebnega. Namesto da bi ohranila in predrugačila nacionalno kulturo, namesto da bi osvobodila izraze njene posebnosti, jo ta tendenca blokira. Vse, kar je s tem povedano, je kvantifikacija tistega, "kar je nekoč bilo tu", kar se vpisuje kot "naše", torej je poudarek na tem, "koliko in čigava je", ne pa na tem, "kakšno vrednost ima" in kakšen je pomen v konstruiranju družbenega smisla, ki se artikulira kot ideologija nacionalne kulture. V imenu nacionalne kulture se je pogosto ravnalo po načelu, ki ga R. Tagore v svojih *Esejih* slikovito opiše kot "dojenčka, ki ga priklenejo v zibelko, da bi ohranjali njegovo pozicijo telesne in duhovne nemoči (ob fizični nesposobnosti), da bi koeksistiral z drugimi kulturami". Razlog, zakaj je do tega prišlo zlasti v nekaterih analitičnih legah, je treba iskati v nekonsistentnem razmišljanju o (trans)formiranju ideologij nacionalne kulture. Razvoj takšnih odnosov, ki so pomenili na eni strani osvobajanje, na drugi pa dodatno obremenjevanje z odgovornostjo, je posameznika oziroma družbeno enoto pripeljal do družbenega tekmovanja ter do določenih situacij in pojavov vse do družbenega povračilnega udarca, ki je še bolj konzervirala tradicijo kot normo za nadaljnje družbeno življenje.

SKLEP

"Znanstveno" dokazovanje koncepta avtohtonosti poleg ostalega poraja pogojni refleksi političnih reprezentanc drugih etničnih skupin, ki se naenkrat počutijo v podrejenem položaju v odnosu do ti. "večinskega naroda", in kot takšni poskušajo prav tako "znanstveno" dokazati svoje korenine v določenem političnem/

državnem prostoru. Ideološkost v definicijah avtohtonosti bo verjetno v Sloveniji še nekaj časa vztrajala kot pravna in "znanstvena" kategorija, vendar se je z vstopom v EU in nevtralizacijo državnih meja – predvsem mislim na mejo z Italijo in Madžarsko – približal čas, ko se bo morala modificirati in bo razkrita kot v bistvu hladnovojni, parabiološki konstrukt, ki z živimi kulturnimi in jezikovnimi praksami, nacijo kot civilno kategorijo, in kolektivnim spominom in identifikacijami nima nič skupnega, in malo ali nič relevantnega.

Albansko netipično ravnanje v odnosu do takih kategorialnih naprav in počettij – kakršno je npr. popis z izrekanjem o etničnem pripadanju – kaže, da so slovenski Albanci neobremenjeni s tovrstnimi ideologijami, kar velja tako za želje po "avtohtonosti" kot tudi za bojazni pred "asimilacijo". Če pogledamo samo zadnji popis prebivalstva v Sloveniji, bomo videli, da se je število samoizrečenih Albancev v Sloveniji v enem desetletju podvojilo, skorajda po načelu geometrične rasti(!). Ali naj bi to pomenilo, da so Albanci edina etnično razločena skupnost državljanov in prebivalcev v Sloveniji, ki je ni načel proces asimilacije? Ne bi rekel; mislim le, a imajo Albanci zaradi svojih zgodovinskih izkušenj do tega vprašanja neobremenjeno in zelo konstruktivno stališče.

Kredibilna analitska razlaga se po povedanem očitno mora gibati zunaj okvirov ideologiziranih pojmov "avtohtonosti", "manjšinskosti" in "asimilacije".

REFERENCE:

- Berishaj Martin. Nga hapësira e trojeve në hapësirë të rrjedhave, Ljubljana 2004.
- Berishaj Martin. Le Albanais de la diaspora, Paris 1995.
- Berishaj Martin. Sociološki in kulturološki presek albanske tradicionalne družbe, Ljubljana 2002.
- Berishaj, Martin. Skrita moč bese. Ženske v imaginariju albanskega tradicionalizma. Ljubljana 2004a.
- Çabeji Eqrem, Ne mes Përendimit dhe Lindjes, Tiranë, 1993.
- Enciklopedija Slovenije I., slovensko albanski odnosi, Ljubljana 1987.
- Shabani, Sinan, Koncepti i të huajit në shoqërin shqiptare, Tiranë 2003.
- Šumi, Irena. Kultura, etničnost, mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana 2000.

JUDJE IN IDEACIJA O JUDIH V SODOBNI SLOVENIJI. RAZISKOVALNI EKSPAZE

JEWS AND IDEATIONS ABOUT JEWS IN CONTEMPORARY SLOVENIA: RESEARCH OUTLINE

In modern times, Jews in Slovenia are marked with their physical non-presence. Despite this fact, it is the starting position in the research project, presented by the author in this contribution, that there exists in contemporary Slovenia a form of so-called "anti-Semitism without Jews". The research will encompass the ideation on Jews, Jewry, Israel and other formative themes as popularised in the media, and contrast them against the empirical evidence of testimonies among: Holocaust survivors and their offspring; witnesses and bystanders of Holocaust in Slovenia; and persons who cite Jews as ancestors in the context of family genealogies. The research pursues two explicit goals: documenting the testimonies of Holocaust survivors, and circumferential evidence, in Slovenia; and the present-day attitude towards Jews and Jewry as a component factor in the identity professions in the framework of ethnic differentiations in present-day Slovenia.

Keywords: Jews, antisemitism, Holocaust, ethnic differentiation

V novoveškem času so Judje v Sloveniji zaznamovani s fizično odsotnostjo; kljub temu je nosilna hipoteza raziskovalnega projekta, ki ga avtorica predstavlja v pričujočem prispevku, da v današnji Sloveniji obstaja varianta t.i. "antisemitizma brez Judov". Raziskava bo zajela predstave o Judih, judovstvu, Izraelu in drugih formativnih tematikah v medijih in jih kontrastirala z empiričnim naborom podatkov v treh skupinah informatorjev: med ljudmi, ki so preživeli holokavst in njihovih potomci; pri ljudeh, ki so bili priče deportacij in nacističnega terorja nad slovenskimi Judi; in med ljudmi, ki v svoje genealogije vključujejo judovsko ascendenso. Raziskava ima dva izrecna cilja: dokumentiranje pričevanj preživelih slovenskih Judov; in način, kako se odnos do Judov in judovstva obnaša kot komponenta identitetnega izrekanja v odnosih etničnega razlikovanja v današnji Sloveniji.

Ključne besede: Judje, antisemitizem, holokavst, etnično razlikovanje

UVOD

V času modernosti so Judje na ozemlju današnje Slovenije v smislu populacijske entitete najbolj zaznamovani s svojo pretežno fizično odsotnostjo: po srednjeveških izgonih iz osrednjih slovenskih pokrajin (Kranjske, Koroške, Štajerske) ter Primorja med letoma 1496 - 1515 edina strnjena judovska poselitev v Prekmurju datira s svojim postankom nekako v sredino 18. stoletja. Obe zatem organizirani občini, ki sta poselitveno in organizacijsko zasegali področje Murske Sobote in Lendave z okoliškimi zaselki sta, po državnih popisih, najvišjo točko v številnosti dosegli v zadnjem desetletju 19. stoletja, uničeni pa sta bili v nacističnem genocidu. Napoleonska in avstrijska imperialna liberalizacija politik priseljevanja Judov tekom 19. stoletja vsaj na Kranjskem in Štajerskem nista imeli množičnejših poselitvenih učinkov.

Danes so Judje v Sloveniji organizirani v eno najmanjših Judovskih skupnosti v Evropi: uradno članstvo šteje nekaj nad 100 ljudi. Vendar to populacijsko dejstvo v današnji Sloveniji nima neposredno sorazmernih učinkov na ideacijo o Judih. Nosilna hipoteza raziskave je, da je situacija ravno nasprotna: pozitivna ali negativna senzibiliziranost do Judov, judovstva, dogajanj v Izraelu, itd. so del vsakdana v oblikovanju etničnih ideacij in razlikovanj v vseh zvrsteh javnosti na način, ki bi ga izhodiščno označili kot sorodnega temu, kar je Paul Lendvai (1971) označil kot "antisemitizem brez Judov". Ta diagnoza iz klasične literature o antisemitizmu v raziskavi, ki poteka v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani od 1. julija 2004, služi kot izhodišče za empirično preverbo situacije v današnji Sloveniji: predvidevamo namreč, da bo uspešen nabor empiričnih podatkov to diagnozo na mnoge načine preciziral in tako analitsko izpostavil specifičnost slovenske situacije. Zato bo empirično delo na projektu iskalo tako izrecno protijudovstvo, antisemitizem in antiizrealizem kot tudi takoimenovani filosemitizem. Slednjega bi izhodiščno označili kot pomodno romantiziranje judovstva in Judov - fascinacijo z zaznano specifično in v mitologijo preobrnjeno zgodovino in "vsebinami" judovstva, ki jo v zastavitvi pojmuje kot strukturno enak, čeprav nazorsko preobrnjen vidik antisemitizma, torej kot poseben afirmativni rasizem do Judov in vsega (domnevno) judovskega.

Raziskava namerava ključno empirično evidenco v podporo nosilnim hipotezam pridobiti iz terenske preiskave s kvalitativno metodologijo v treh zaporednih korakih: a) z naborom pričevanj Judov, ki so danes prebivalci in/ali državljani Slovenije, in ki so preživeli nacistično in fašistično preganjanje in nasilje, ter njihove potomce; b) z naborom pričevanj "sosedov" in prič, ki se spominjajo preganjanja Judov v svoji neposredni bližini, na primer v domačem kraju, v odporniškem gibanju, v koncentracijskem taborišču, itd.; c) in z naborom pričevanj ljudi, katerih

družinske in rodbinske genealogije vključujejo judovsko predništvo, ki pa imajo do tega "kompleksa ancestralnosti" kaj raznolika stališča in odnose.

Izrecni končni cilj raziskave pa ni zgolj dokumentiranje Judov na Slovenskem, dandanes ali v preteklosti, njihovih življenjskih zgodb ter okolnostne evidence o teh zgodbah, temveč način, kako se odnos do Judov in judovstva obnaša kot komponenta identitetnega izrekanja v odnosih, ki temeljijo na konstrukcijah neprehodnega etničnega razlikovanja (Šumi 2000; 2004) v današnji Sloveniji. Z drugimi besedami lahko rečemo, da bodo rezultati raziskave nabrano in razčlenjeno ideacijo o Judih in judovstvu pri zgoraj arbitrarno določenih skupinah, za katere se domneva, da imajo netipično in privilegirano eksperienco z Judi in judovstvom, gledali kot kontrastno v odnosu do prevladujočih etnocentrizmov v Sloveniji in njihovih formativnih ikonografij. S tem napovedujemo limitacije evidence, ki jo možno zbrati v okviru raziskave: osnovno predvidevanje je namreč, da znanje in ideacija v raziskavi ciljnih populacij (preživeli Judje, "sosedji" in ljudje, ki v svoje identitetne strategije vključujejo judovsko predništvo in izvor) močno odstopata od prevladujočih podob in znanj o Judih in judovstvu. Predvidevamo, da zbrani empirični podatki ne bodo reprezentativni za večinske izkušnje ali celo večinsko vednost o Judih, antisemitizmu, odnosu do izraelsko-palestinskega konflikta in drugih informativnih vsebin, kakršne so v javnostih v Sloveniji prisotne. Ravno "manjšinskost" pridobljenega pričevalnega gradiva bo služila kot osnova za kontrastiranje z zaznanimi večinskimi predstavami. Takšna metodologija je oportuna zato, ker se v izhodišču raziskave odrekamo posplošitvenim kvantifikacijam, ubiramo marveč nasproten postopek, ta pa je vitalno odvisen od kvalitativne metodologije.

Ker je cilj raziskave diagnosticiranje specifičnih vidikov etnocentrizmov, ki se v Sloveniji vežejo na ideacijo o Judih, zaradi metodoloških ozirov postavljamo tudi časovne prelomnice, za katere domnevamo, da so imele radikalen učinek na etnocentrizme v Sloveniji. Osamosvojitve Slovenije je v skladu z izhodiščno domnevo tak prelom, ki ga gledamo kot zgodovinsko "zadnjega" sprožilca radikalizacije etnocentrizmov v Sloveniji. Zato bo nabor s svojimi pomenskimi projekcijami podatkov posebej upošteval čas po letu 1991.

PREGLED OBSTOJEČE LITERATURE

Področje proučevanja etničnosti in nacionalizma na eni strani, ter proučevanja rasizmov in ksenofobije ne drugi je tako obsežno, da izbor temeljne literature na tem mestu ne bi bil smisel. Zato se omejujemo na teoretska dela slovenskih avtorjev, ki se posebej nanašajo na problematiko Judov in antisemitizma in ki predstavljajo neposreden vir teoretskih razmislekov v raziskavi (Dolar 1982; Močnik 1999; Šumi 2000 in 2001; Žižek 1987, 1997 in 2002).

Tudi temeljna literatura o Judih in judovstvu je zelo obširna in zajema številne študije o judovski zgodovini, kulturi, literaturi in religiji. Med njimi je najboljšeješa in najvplivnejša študija v 18 knjigah Wittmayerja Barona (1952), poznanega kot "arhitekta judovske zgodovine." Politična zgodovina Judov v Evropi je ključnega pomena za razumevanje 'judovskega vprašanja', ki se je oblikovalo v 19. stoletju, in političnih strategij, s katerimi so se Judje skušali umestiti v politične prostore novih nacionalnih držav, zlasti Nemčije. Poleg temeljne literature so za proučevanje zgodovine in sodobnosti judovske prisotnosti v srednji in jugovzhodni Evropi pomembne lokalne zgodovine (zlasti tiste, ki se nanašajo na Jude v Avstriji, na Dunaju, v bivši Jugoslaviji, na Balkanu), ki lahko osvetlijo ozadja osebnih zgodb in lokalnih okoliščin (Oxaal Pollak in Botz 1987; Golub 1992; Schneider 1995). Med obstoječimi deli velja posebej izpostaviti tista, ki obravnavajo položaj Judov in judovskih skupnosti v povojni, socialistični in postsocialistični Evropi (Braham 1994; Luthar in Šumi 2004; Shafir 2002), zlasti v sosednjih državah (Švob 2004; Karmasin 1992; Golub 1991; Goldstein 2001). Literatura o Judih v slovenskem prostoru je skromna – predstavljajo jo predvsem neobjavljene diplomske naloge (Cankar 2003; Černjak 1998; Dukarič 2001; Pintarič 2000; Pisek 2002) – ki osvetljujejo različne vidike te problematike in predstavljajo zanimive iztočnice za nadaljnje raziskave. Valenčičeva študija o Judih v Ljubljani (Valenčič 1992) nudi izčrpen pregled arhivskih virov za 19. stoletje in je iz tega vidika neprecenljiva. Za izvedbo raziskave bomo zato uporabili arhivske vire (npr. sezname judovskih žrtev holokavsta, sezname deportacij, popise prebivalstva in matične knjige) v Sloveniji in sosednjih državah ter v Izraelu, med njimi zlasti Arhiv Judovske skupnosti Slovenije, Arhiv Judovske skupnosti v Trstu, Arhiv Judovske skupnosti v Zagrebu, Državni arhiv v Trstu, Arhiv Republike Slovenije, Zgodovinski arhiv Ljubljana, Pokrajinski arhiv Maribor, Galerija muzej Lendava, Arhiv Zalske županije (Zalaegerszeg), Arhiv Szombathely in Štajerski deželni arhiv v Gradcu / Steiermarkisches Landesarchiv Graz, Arhiv Yad Vashem, Centralni cionistični arhiv, Državni arhiv Izraela (za podroben pregled arhivskega gradiva, ki ga hranijo v Izraelu, glej Starman 2003).

Literatura o antisemitizmu in holokavstu, katere poznavanje je ključno za izvedbo raziskave, je zelo obsežna in raznolika, zato smo se omejili na najpomembnejša in najbolj reprezentančna dela, ki bodo služila kot temeljna literatura za to problematiko. Izbrana dela se osredotočajo na analizo izvora predsodkov do Judov in oblike, ki jo zavzemajo v posameznih geografskih območjih in zgodovinskih obdobjih (Bettelheim 1992; Stanič 1999; Wistrich 1991), in osvetljujejo posebne teoretične vidike (Lendvai 1971; Prager in Telushkin 2003) oziroma opredeljujejo vrsto antisemitizma: krščanski in mistični antisemitizem (Carmichael 1993; Kaufman 2001), antični antisemitizem (Schäfer 1997; Perry 2002), srednjeveški (Trachtenberg 2002), moderni (Lindemann 2000), sodobni in 'novi' antisemitizem

(Chesler 2003; Iganski: 2003; Taguieff 2004; Attal 2004; Foxman 2003). Med deli, ki proučujejo lokalni izraz sovraštva do Judov v preteklosti in predvsem v sodobnosti, je najpomembnejše teoretično delo Paula Lendvaia (1971), v katerem avtor razvije koncept 'antisemitizma brez Judov', ki je za slovenski prostor lahko še posebej relevanten, kot nakazuje prispevek Ota Lutharja in Irene Šumi (2004). Prav tako je za proučevanje slovenskega antisemitizma zelo dobro izhodišče magistrska naloga Marka Štepca, ki nudi izčrpen pregled slovenskega antisemitizma v drugi polovici 19. stoletja, pomembna pa je tudi raziskava javnega mnjenja, ki so jo izvedli sodelavci Fakultete za družbene vede v Ljubljani (Toš et al. 1998).

Opus literature o holokavstu je med najobsežnejšimi opusi judovske zgodovine, zato se raziskovalni projekt opira na najpomembnejša dela najbolj priznanih strokovnjakov za proučevanje holokavsta (Friedlander 1997; Davidowitcz 1975; Hilberg 1961) ter na specifične tematike znotraj tega raziskovalnega področja (Eichmannov proces, evgenični in psevd-znanstveni temelji holokavsta, odzivi na preganjanje in iztrebljenje Judov, holokavst po državah in taboriščih, življenje in smrt v koncentracijskih taboriščih, preživeli in njihovi potomci, travma in njen medgeneracijski prenos, itd), katerih poznavanje je potrebno za uspešno intervjuvanje informatorjev, tako preživelih in njihovih otrok kot očividcev. Med številnimi deli o Eichmannovem procesu izstopa delo izraelskega diplomata Shabtaia Rosenne (1961), ki ni analiza ali kronologija holokavsta, temveč je zgodovinski vir, in sicer obtožnica države Izrael proti Adolfu Eichmannu. Dokument je izjemno pomemben, ker predstavlja uradno zgodovino nacističnega pregona in iztrebljenja Judov v Evropi. "Uradni" interpretaciji holokavsta se je med prvimi zoperstavila Hannah Arendt (1994) s svojo pionirsko in kontroveržno študijo o banalnosti zla, odlično sintezo pa je naredila izraelska zgodovinarica Hanna Yablonka (2004). Znanost v službi nacizma je tema, ki je pritegnila številne raziskovalce; tudi del, ki se osredotoča na znanstveno utemeljitev genocida in s tem povezano zlorabo medicine, je veliko (Proctor 1988; Lifton, 1986; Burleigh in Wiperman 1991; Friedlander, 1995; Macrakis 1993). Zgodbe posameznih nacističnih zdravnikov, zlasti biografija zloglasnega doktorja iz Auschwitza, Josefa Mengeleja, (Posner in Ware 2000), to opisujejo in prikazujejo eksperimente, ki so jim bili podvrženi interniranci v koncentracijskih taboriščih, med njimi tudi informatorji iz Slovenije.

Topografija iztrebljenja judovskega življa in uničenja judovskih skupnosti v Evropi zajema obsežen opus atlasov holokavsta, med katerimi je najbolj avtoritativen Gilbertov (1993), rekonstrukcij posameznih judovskih skupnosti, institucij, sinagog in načinov bivanja (npr. štetl – tipična vzhodnoevropska judovska vas) ter lokalnih zgodovin uničenja v posameznih državah ali mestih. Med slednjimi je za raziskavo zlasti pomembno uničenje madžarske judovske skupnosti leta 1944, ker so bili med deportiranimi tudi slovenski Judje iz Prekmurja (Braham 1997; Cesa-

rani 1997). Za lociranje informatorjev sta najbolj koristni deli Garyja Mokotoffa (1995a in 1995b), v katerih najdemo sezname judovskih skupnosti v Srednji in Vzhodni Evropi, in metodološke napotke za dokumentiranje žrtev in lociranje preživelih.

V sklopu topografije iztrebljenja Judov je ključnega pomena literatura, ki opisuje organizacijo življenja in sestavo internirancev v posameznih taboriščih, zlasti tistih, v katerih je so bili internirani slovenski Judje in interniranci iz Slovenije, ki jih vključujemo v drugo skupino informatorjev, se pravi "sosedov" in prič, ki se preganjanja in iztrebljanja Judov spominjajo (Gutman in Berenbaum, 1994; Höss 1992; Hackett 1995; Morrison 2000; Müller 1979; Donat 1979; Jezernik 1997; Tišler, in Rovšek 1995; Kolb 2002; Fölkel 1990; Filipič 1998; Potočnik 1975). V drugo skupino informatorjev vključujemo tudi očitve in pravičnike med narodi, zato so študije o njihovem odzivu na preganjanje Judov kakor tudi njihova objavljena pričevanja za raziskavo posebej pomembna. Odziv očitvecev oziroma prič in javnega mnjenja na preganjanje in iztrebljenje Judov je bila tema proučevanja zlasti v Nemčiji, in sicer v povezavi z iskanjem vzrokov za genocid in okoliščin, ki so nacistični genocid omogočile. Med slednjimi je bila v številnih delih (med katerimi je najbolj znana Goldhagova študija 1996) posebej izpostavljena brezbržnost in celo tiho odobravanje javnosti (Horwitz 1990; Klee, Dressen in Volker 1991; Kershaw 1983; Bankier 1992). Rafael Moses (1993) in Emil Fackenheim (1975) izstopata v tem, da se ne osredotočata na vzroke, temveč na vpliv holokavsta na očitvece oziroma na tiste, ki holokavsta niso neposredno doživeli. Med očitvici zavzemajo posebno mesto pravičniki oziroma tisti, ki tvegali lastna življenja, da so reševali prijatelje, sosede in celo popolne tujce. Spomenik žrtvam holokavsta in dokumentacijsko središče Yad Vashem v Jeruzalemu je status pravičnika priznal šestim osebam iz Slovenije. Poleg pravičnikov, ki so Jude reševali iz človekoljubnih vzgibov, pa je v Sloveniji veliko tistih, ki so tovrstne usluge opravljali proti plačilu. Marjan Toš iz mariborske Sinagoge je v okviru svoje doktorske raziskave identificiral kar nekaj ljudi, ki so Jude skrivali ali vodili preko meje oz. črte okupacije, večinoma proti plačilu. Pravičnikom je namenjen obsežen opus, zlasti pričevanj, biografij in psiholoških študij (Rittner in Myers 1986; Oliner 1988; Fogelman 1994).

Seveda pa je najobsežnejši opus literature namenjen preživelim holokavsta. Literatura o preživelih se v grobem deli na: študije o preživetju (analize obnašanja, moralne drže, spolne identitete, itd. v ekstremnih situacijah, ki jih predstavlja taboriščna realnost; Amery 1980; Bettelheim 1980; Des Pres 1976; Cohen 1988; Jezernik 1993; Levi 1996; Todorov 2000; Sofsky 1997); zbirke pričevanj preživelih, med katerimi so zlasti zanimiva pričevanja, zbrana takoj po vojni (Niewyk 1998; Vouk 1946), pričevanja otrok (Dwork 1991; Marks 1993) in pa zborniki pričevanj slovenskih taboriščnikov (Borovnik-Bartol 1998; Ajdič, Bevc et al. 1981; Kovačič-Zupančič, Ksela et al. 1982; Filipič in Trošt 1989; Jan, 1996), memoarij preživelih

(Levi 1999a; Levi 1999b; Veble-Hodnik 1975; Tul 2003; Volarić 1976; Kovačič 1961) vključno z avtobiografijami priznanih strokovnjakov za holokavst (npr. Lucy Dawidowicz 1989 in Saul Friedländer 1979) in predvsem analize pričevanj, med katerimi Langerjeva (1991) najbolj nazorno prikazuje delovanje spomina pri preživelih, ko ti podoživljajo bolečino, ponižanje in izgubo. Za razumevanje značilnosti travmatičnega šoka, ki ga predstavlja izkušnja koncentracijskega taborišča in drugih oblik preganjanja in iztrebljanja Judov, in s tem narave travmatizacije preživelih in njihovih potomcev, je obsežna literatura o travmi, zlasti specifični travmi koncentracijskih taborišč, neprecenljiva. Klasiki teorije travme kot so Judith Herman (1994), Henry Krystal (1968) and Niederland W. G. (1964, 1968 in 1971) obravnavajo glavne značilnosti travmatičnega šoka in njegovih posledic za travmatiziranega posameznika. Zlasti so pomembni prispevki v dveh volumnih prvovrstnega strokovnjaka za travmo, Charlesa Figleya (1985 in 1986), ki obravnavajo specifične travme bivših internirancev v koncentracijskih taboriščih. Bivši taboriščniki so postali predmet proučevanja v 60. letih, ko je izšla prva obširna študija (Krystal 1968) sklopa post-travmatičnih sindromov, ki jih najdemo pri preživelih holokavsta in za katere se je uveljavilo ime sindrom preživelih (Niederland 1971). Številna dela obravnavajo različne vidike travmatizacije, ki je značilna za preživele, in predstavljajo mejnike v proučevanju in zdravljenju travme holokavsta (Braham 1988; Brenner 1980; Dimsdale 1980; Kohn Dor-Shav 1977; Koranyi 1969; McCann 1990).

Raziskave specifičnih travm, povezanih z izkušnjo koncentracijskih taborišč, in klinična praksa so pokazale, da se travma staršev sistematično prenaša na otroke (Danieli 1998; Krell 1979). Nove teoretične ugotovitve na tem področju odpirajo nove smernice za raziskovanje učinkov travme holokavsta na drugo, pa tudi na takoimenovano tretjo generacijo, se pravi na vnuke preživelih (Bar-On 1995). Literatura o otrocih preživelih in žrtvah, ki so poznani z imenom druga generacija, je relativno recenten opus, ker so se otroci preživelih začeli ukvarjati s težavami druge generacije, ko so se kot odrasli ljudje zavedli lastne travmatiziranosti. Večji del analitskega opusa predstavljajo raziskave (magisteriji, doktorske naloge, monografije), ki so jih opravili potomci preživelih/žrtev sami, čeprav so se z drugo generacijo ukvarjali tudi drugi (zlasti psihiatri, psihoanalitiki in terapevti). Najpomembnejše študije o travmi druge generacije predstavljajo dela Helen Epstein (1979), Tamar Fox (1999), Anne Karpf (1997) in Aarona Hassa (1995 in 1996), za srednje in vzhodnoevropski prostor pa je zlasti zanimivo delo Barbare Kessel (2000), ki obravnava vprašanje identitete judovskih otrok, vzgojenih v nejudovskem okolju, ko "odkrijejo" svoje judovske "korenine".

Rekonstrukcija travme je najpomembnejši in najtežji korak k ozdravljenju, zato se mu preživeli izogibajo in upirajo z različnimi strategijami, ki jih v avtoritativnem delu razvije Judith Herman (1994). Opus literature, ki obravnava travmatizirani

rani spomin, spomin na travmo in prehod iz enega na drugega, je obsežen in med njimi so za našo raziskavo najpomembnejša dela, ki so obenem tudi najbolj neposredno uporabna za terensko delo s preživelimi (Bar-On 1999; Caruth 1995; Kraft 2002; Krippner et al 1997; Brenneis 1996; Ehlers in Crick 1994; Frankl 1978; Felman in Laub 1992; Langer 1991; Jacobson 1994). Zaradi hude travmatizacije in z njo povezanih blokad v spominu ter rekonstrukciji travme je najpomembnejša tista metodološka literatura (poleg zgoraj navedene literature o travmi in njenih posledicah), ki obravnava proces psihološke vidike intervjuvanja, zlasti tiste, ki se nanašajo na posebne zahteve in potrebe preživelih holokavsta (Kestenberg in Fogelman 1994; Fisher 1992; Kinsler 1986; Kaufman 1993). Rekonstrukcija masivnih travm, kot je holokavst, se pogosto odvija v javnem prostoru, zato je kolektivna dimenzija travme ključnega pomena tudi za zdravljenje oziroma rekonstrukcijo individualnih travm. Klasično delo na področju kolektivnega spomina je Halbwachs (1997), medtem ko se sodobna literatura osredotoča na vlogo sodišč (Osiel 1997; Evans 2003; Felman 2002) pri oblikovanju kolektivnega spomina, na kolektivno žalovanje (Eng in Kazanjian 2003; Hartman 1993; in drugi) in na reprezentacije holokavsta (Bartov 2002, Hornstein in Jacobowic 2003; LaCapra 2001). Študije o reprezentaciji holokavsta, zlasti v likovni umetnosti, filmu in literaturi so se pojavile v 90. letih v obliki problematiziranja konflikta med nezmožnostjo in obenem neizogibnostjo vizualne in literarne upodobitve holokavsta.

NOSILNE HIPOTEZE, METODOLOGIJA IN CILJI RAZISKAVE

ZGODOVINSKO OZADJE IN NOSILNA HIPOTEZA 1

"Kripto prisotnost" Judov in judovstva med Slovenci. V novoveškem času in v naši sodobnosti so Judje na ozemlju današnje Slovenije kot populacijska entiteta najbolj zaznamovani s svojo fizično odsotnostjo: po srednjeveških izgonih iz slovenskih pokrajin Kranjske, Koroške, Štajerske ter Primorja med letoma 1496 - 1515 datira nastanek edine strnjene judovske poselitve v Prekmurju nekako v sredino 18. stoletja. Obe občini, ki sta bili na področju Murske Sobote in Lendave z okolškimi zaselki, sta bili uničeni v nacističnem genocidu. Napoleonska in avstrijska imperialna liberalizacija politik naseljevanja Judov v 19. stoletju nista imeli posebno množičnih poselitvenih učinkov. Vendar sta proizvedli vsaj en paradigmatičen primer uradnega antisemitizma, zgodovino družine Heimann v Ljubljani. Še pomembnejši od državnega antisemitizma je bil antisemitizem RKC, dežele in mestne komune: spori se ta čas dogajajo med Judi in mestno občino, deželno oblastjo (npr. stanovsko zbornico) ipd., država pa arbitrira praviloma v prid Judov na podlagi pravne enakosti državljanov / podložnikov. Antisemitizem na teh ravneh tudi v času do druge svetovne vojne predstavlja v predlaganem projektu nujno zgodovinsko ozadje, na katerem je mogoče kontrastirati novejšo zgodovino in

sodobnost. Novejšo zgodovino v tem smislu po izhodiščni domnevi najbolj zaznamuje radikalen izbris socialne memorije na obe v holokavstu uničeni občini v Murski Soboti in Lendavi v času po letu 1945. Druga prelomnica, ki jo projekt postavlja kot radikalizacijo etnocentričnih ideologij, leto 1991, vsekakor zaznamuje tudi obnovljeno prisotnost slovenskih Judov v javnosti, pri se čemer situacija po izhodiščni hipotezi kljub vsemu še vedno organizira na način "kripto prisotnosti": vrsta javnih osebnosti, ki so Judje ali menijo, da imajo judovsko ascendenso, tega podatka praviloma v javnosti ne razglša, niti se mediatorji javnega mnenja k tem vidikom ne obračajo izrecno v popularizaciji teh oseb.

PRISOTNOST IN SLIŠANOST JUDOV TER NOSILNA HIPOTEZA 2

Antisemitizem/filosemitizem brez konkretiziranega akterja/recipienta pred-sodka. Ta hipoteza je neposredno izpeljana iz prve: danes so Judje v Sloveniji organizirani v eno najmanjših Judovskih skupnosti v Evropi, saj uradno članstvo šteje nekaj nad 100 ljudi. Vednost o obstoju skupnosti in njeno javno izpostavljanje sta močno omejena, tako da skupnosti same nikakor ne moremo šteti za izrecno ali celo prvo tarčo nosilcev predsodkov ali subjekt v antisemitskih reprezentacijah po letu 1991 v Sloveniji. Vendar niti populacijsko dejstvo o maloštevilnosti članov Judovske skupnosti niti njena relativno majhna slišnost v javnosti nimata neposredno sorazmernih učinkov na ideacijo o Judih. Nosilna hipoteza predlagane raziskave je, da je situacija ravno nasprotna: pozitivna ali negativna senzibiliziranost do Judov, judovstva, dogodkov v Izraelu itd. so del vsakdana v oblikovanju etničnih ideacij in razlikovanj v vseh zvrsteh javnosti na način, ki ga je Paul Lendvai označil za "antisemitizem brez Judov", ki smo ga uvodoma razširili tudi s filosemitizmom kot diametralno preobrnjenem tipu antisemitizma; to diagnozo lahko empirično preverjena situacija v Sloveniji na mnoge načine še precizira. Po izhodiščni domnevi gre tako za izrecno protijudovstvo, antisemitizem in antiizraelizem kot tudi za t.i. filosemitizem, modno romantiziranje judovstva in Judov, ki v predlagani zastavitvi predstavlja strukturno enak, čeprav pomensko navidez inverzen aspekt antisemitske dispozicije, torej poseben, afirmativni rasizem do Judov in vsega (domnevno) judovskega. V podporo tej izhodiščni hipotezi je mogoče naštet naslednje: prvič, na najbolj obči ravni, zaznavo o kar izrednih razsežnostih rasizma in ksenofobije v današnji Sloveniji, ki pa ji je nemara potrebno dodati specialno zgodovinsko opombo, kar zadeva Jude: v času 2. svetovne vojne v Sloveniji po tem, kar je javno zaznanega, ni bilo domačih izdajalcev Judov in tudi po koncu vojne ni bilo tovrstnih legalnih obtožb; nasprotno je kar šest Slovencev prejelo naziv "pravičnikov med narodi". Drugič, navidezno nasprotno sliko kažejo npr. raziskave SJM, ki so med letoma 1992 in 1998 pokazale izredno visok delež nestrpnosti do Judov. Da je šlo pri tem najverjetneje za metodološko napako, ki je nastala zaradi neposredne presaditve ameriškega vprašalnika v slovenske

razmere, sta dokazovala že Luthar in Šumi (2003). Tretjič pa gre za dodatno evdenco, ki koroborira obe gornji nosilni hipotezi: po mnenju same Judovske skupnosti Slovenije je namreč Judov v Sloveniji vsaj še enkrat več kot uradnega članstva skupnosti. Zaznani in identificirani so posamezniki, ki svojega judovstva na ta način - s članstvom v skupnosti - ne uveljavljajo.

IDENTITETNE STRATEGIJE IN NOSILNA HIPOTEZA 3

Skupine potencialnih informatorjev, ki imajo privilegirano znanje o Judih in judovstvu. Ta izhodiščna domneva izhaja iz prvih dveh in je na njuni podlagi strnjena v metodološki načrt raziskave, ki namerava ključno empirično evdenco v podporo nosilni hipotezi pridobiti iz terenske preiskave s kvalitativno metodologijo v treh konsekvntnih korakih, med skupinami informatorjev, za katere se domneva, da imajo tovrstno privilegirano znanje. Sistematiziramo jih v tri skupine:

- a. ljudje, ki so bodisi samoizjavljani Judje oz. so tako kategorizirani na še danes odločujoče načine zaradi prisilne eksterne identifikacije, v katero so bili uvrščeni v času nacizma, ki so preživeli holokavst, in njihovi potomci, ki so danes prebivalci in/ali državljani Slovenije;
- b. ljudje, ki so bili v različnih socialnih legah priče preganjanja Judov, in ljudje, ki se posledic spominjajo kot lastne življenjske izkušnje, ali pa so neposredni dediči teh spominov; in
- c. ljudje, za katere drugi (predvsem iz gornjih dveh skupin informatorjev, pa tudi širše) menijo, da so Judje ali imajo judovske prednike, ter posamezniki, katerih družinske in rodbinske genealogije vključujejo judovsko ascendenso, ki pa imajo do tega "kompleksa ancestralnosti" kaj različna stališča. Med razloge za obstoj teh razlik izhodiščno štejemo, med drugim, možnost, da mnogi posamezniki svojo judovsko genealogijo izrazito omejujejo na področje zasebnosti in je sploh nimajo za element javnega in/ali kulturnega oz. etničnega izrekanja in pripadnosti; možnost, da gre za posameznike, ki so neposredno ali generacijsko travmatizirani zaradi holokavsta; možnost, da gre za neznanje o denimo halahičnih pravilih ali pa za nezanimanje zanje, za pogoje za pridobitev izraelskega državljanstva, članstvo v Judovski skupnosti Slovenije, torej za razvrstitve, ki s seboj lahko nosijo tudi izrazite "prednosti", vsekakor pa kriterijsko zamejeno izrekanje pripadnosti.

METODOLOGIJA

Gornje arbitrarne kategorije potencialnih informatorjev, za katere izhodiščno domnevamo, da v Sloveniji tvorijo skupine ljudi s privilegiranim znanjem o Judih in judovstvu, med seboj urejuje sistematičen preskok v identifikaciji eksplicitnega akterja, v treh korakih:

- a. samoidentificiranje (ki je historično lahko bilo tudi prisilno, kadar gre za ljudi, ki se niso imeli za Jude, pa jih je za Jude prepoznala nacistična okupacijska oblast). Naj takoj povemo, da se bomo pri identifikaciji teh ljudi naslanjali na poimenski seznam, ki nam ga je za potrebe te raziskave in z obveznostjo, da bomo v popolnosti spoštovali strokovno etiko in varovali identiteto informatorjev, posredoval American Jewish Joint Distribution Committee (seznam izvira iz retribucij, ki jih je na podlagi preverjenih prijav izplačala organizacija Claims Conference: The conference on Jewish material claims against Germany).
- b. Eksterno identificiranje, ki ga bomo najprej iskali pri informatorjih prve skupine, nato pa nadaljevali po metodi t.i. preferenčnega referiranja od informatorja do novega potencialnega informatorja (ki je v kvantitativni metodologiji znana kot t.i. metoda snežene krogle, snowball).
- c. Tretja skupina je od prvih dveh po svojem metodološkem sprožilcu posebna, saj bomo informatorje poleg tentativnih identifikacij, pridobljenih v prvih dveh skupinah, iskali tudi skozi navedbe, denimo, članov Judovske skupnosti (poudariti je treba, da prva skupina informatorjev ni nujno tudi včlanjena v Judovsko skupnost Slovenije), pa tudi povsem zunaj t.i. krogov s privilegiranim znanjem o Judih in judovstvu, saj smo všteli možnost, da gre za ljudi, ki svoje vezi z judovstvom iz različnih razlogov ne uvrščajo med etnična in/ali kulturna samoizrekanja in pripadnosti. Izhodiščno marveč domnevamo, da bo mogoče najti in strukturno opisati verjetno celo večinski kontingent ljudi v tej skupini, katerih tipično kulturno in etnično samoizrekanje je Slovenec, Slovenka, in ki svoje judovske ascendece sploh ne gledajo kot nekaj, kar je etničnemu ("nacionalnemu") izrekanju lahko konkurenčno.

Iz zgoraj povedanega sledi, da bo raziskava v svojem empiričnem naboru izvirnih podatkov v celoti podrejena kvalitativni metodologiji, glavna metoda pa bo nabor življenjskih zgodov. Predvidevamo variacije v izvajanju metode, saj za prvo skupino velja, da gre za praviloma močno travmatizirane posameznike in njihove potomce in v tem smislu posebej občutljive informatorje; nabiranje podatkov med njimi je predmet celih sklopov zgoraj navedene specialistične literature.

CILJI RAZISKAVE

Prvi izrecni cilj raziskave je nedvomno nabor pričevanj preživelih holokavsta in njihovih potomcev, ki danes živijo v Sloveniji. Za tak nabor, ki je bil marsikje zunaj Slovenije že temeljito opravljen, pri nas pa le fragmentarno, je gotovo skrajni čas, saj gre za ljudi, ki so rojeni v prvih desetletjih prejšnjega stoletja in njihove potomce, med katerimi so ljudje, ki so nacistično nasilje doživeli kot otroci in imajo nanj aktiven spomin. Narava problematike ob tem narekuje, da leto 1945 gledamo kot odločujočo prelomnico in prvi časovni ovkir, ki ga bo raziskava upoštevala. Drugi izrecni cilj raziskave, v katerega bo usmerjena končna analiza pridobljenih in kontekstualiziranih empiričnih podatkov, pa je način, kako se odnos do Judov in judovstva dandanes obnaša kot komponenta identitetnega izrekanja v odnosih, ki temeljijo na konstrukcijah neprehodnega etničnega razlikovanja v današnji Sloveniji; zaradi domneve, da gre za bistveno preureditev tovrstnih socialnih naziranj, v tem ciljnem delu projekta leto slovenske državne osamosvojitve 1991 gledamo kot odločilno prelomnico. Z drugimi besedami lahko rečemo, da bodo projektni rezultati nabrano in razčlenjeno ideacijo o Judih in judovstvu pri zgoraj arbitrarno določenih skupinah, za katere se domneva, da imajo netipično in privilegirano eksperienco z Judi in judovstvom, gledali kot kontrastno v odnosu do prevladujočih etnocentrizmov v Sloveniji in njihovih formativnih ikonografij, kakršne so značilne za čas od leta 1991. S tem napovedujemo odločilno kontrastno vrednost evidence, ki jo bomo v okviru raziskave lahko zbrali: osnovno predvidevanje je namreč, da znanje in ideacija v raziskavi ciljnih populacij (preživeli Judje, "sosedje" in ljudje, ki v svoje identitetne strategije vključujejo judovsko ascendenco in izvor) močno odstopata od prevladujočih podob in znanj o Judih in judovstvu v slovenskih javnostih. Predvidevamo, da zbrani empirični podatki ne bodo reprezentativni za večinske izkušnje ali celo večinsko vednost o Judih, antisemitizmu, odnosu do izraelsko-palestinskega konflikta in drugih informativnih vsebin, kakršne so v javnostih v Sloveniji prisotne; vendar ravno "manjšinskost" pridobljenega pričevalnega gradiva in njegovo detajliranost, ki ju omogoča kvalitativna metodologija, gledamo kot osnovo za kontrastiranje z zaznanimi večinskimi predstavami, ki jih bomo izvajali zlasti iz tovrstne medijske produkcije kot najpomembnejšega formativnega dejavnika. V tem smislu bodo rezultati raziskave indikativni tudi za pojmovne razpone reprezentativnih študij javnega mnenja, ki trenutno v Sloveniji nimajo na voljo vsebinskih opisov ideacije o Judih, judovstvu in povezanih tematikah.

Za najavljeni nabor podatkov iz medijske produkcije v izbranih obdobjih (1991-2005) seveda ne domnevamo, da predstavlja celoto "večinskih" predstav o Judih, judovstvu in povezanih tematikah. Gledamo ga zgolj kot v javnih prostorih najbolj frekventirano informacijo, za katero lahko domnevamo, da javna stališča odločilno informira. Ne vključujemo je torej zato, ker bi menili, da

pomeni "celoto" "povprečnih" javnih stališč in znanja o Judih in judovstvu, temveč predvsem zato, ker domnevamo, da bodo informatorska pričevanja tovrstne predstave in informacije vključevala in/ali eksplicitno komentirala.

REFERENCE:

- Ajdič, Bojan, Bevc Fedor et al. (ur.). 1981. Dachau. Zbornik. Ljubljana: Borec.
- Amery Jean. 1980. At the Mind's Limits. Contemplations by a survivor on Auschwitz and its realities. Bloomington: Indiana University Press.
- Oxford University Press.
- Arendt, Hannah. 1994. Eichmann in Jerusalem. A report on the banality of evil. London: Penguin.
- Attal, Sylvain, 2004, La plaie: Enquête sur le nouvel antisémitisme. Paris: Editions Denoël.
- Bankier, David. 1992. The Germans and the Final Solution: Public Opinion under Nazism, Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Bar-On, Dan. 1995. Fear and hope. Three generations of the Holocaust. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Bar-On, Dan. 1999. The indescribable and the undiscussable. Reconstructing human discourse after trauma. Budapest: Central European University Press.
- Bartov, Omer. 2002. Mirrors of destruction. War, genocide and modern identity. Oxford: Oxford University press.
- Bauer, Yehuda. 1987. The Holocaust in historical perspective. London: Sheldon Press.
- Bauman, Zygmunt. 1999. Modernity and the holocaust. Cambridge: Polity Press.
- Bettelheim, Bruno. 1980. Surviving and other essays. New York: Vintage Books.
- Des Pres, Terrence. 1976. The survivor. An anatomy of life in the death camps. Oxford: Bettelheim, Peter. 1992. Antisemitismus in Osteuropa. Aspekte einer historischen Kontinuität. Wien: Picus.
- Borovnik-Bartol, Jernej (ur.). 1998. Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo. Šentjur : samozaložba. Braham, Randolph L. (ur.). 1994. Anti-Semitism and the treatment of the Holocaust in Postcommunist Eastern Europe. New York: Columbia University Press.
- Braham, Randolph L. 1981. The politics of genocide. The Holocaust in Hungary. New York: Columbia University Press.
- Braham, R. L. (ur.). 1988. The psychological perspectives on the Holocaust and its aftermath. New York: Columbia University Press.

- Brenneis, C. Brooks. 1996. Recovered memories of trauma. Transferring the present to the past. Madison, CN : International Universities Press.
- Brenner, R. R. 1980. The faith and doubt of Holocaust survivors. New York: Free Press.
- Burleigh, Michael in Wolfgang Wipperman. 1991. The racial state. Germany, 1933-1945. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cankar, Tadej. 2003. Odnos kranjskega liberalnega tabora do Judov in antisemitizma. Ljubljana. Diplomaska naloga.
- Carmichael, Joel. 1993. The satanizing of the Jews. Origin and development of mystical anti-Semitism. New York: Fromm.
- Caruth, Cathy (ur.). 1995. Trauma. Explorations in memory. Baltimore in London: The John Hopkins University Press.
- Cesarani, David (ur.). 1997. Genocide and rescue. The Holocaust in Hungary, 1944, Oxford: Berg.
- Chesler, Phyllis. 2003. The new anti-Semitism: the current crisis and what we must do about it. San Francisco : Jossey-Bass.
- Cohen, Elie Aron. 1988. Human behaviour in the concentration camp. London: Free Association books.
- Černjak, Natalija. 1998. Marpurgo. Mariborski Judje v srednjem veku. Maribor. Diplomaska naloga.
- Danieli, Yael. 1998. International handbook of multigenerational legacies of trauma. New York: Plenum Press.
- Davidowicz, Lucy S. 1975. The war against the Jews 1933-1945. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Dawidowicz Lucy S. 1989. From that place and time. A memoir, 1938-1947. New York: W. W. Norton.
- Dimsdale, Joel E. (ur.). 1980. Survivors, victims, and perpetrators. Essays on the Nazi Holocaust. Washington, New York in London: Hemisphere Publishing Corporation.
- Dobaj, Tadeja. 2003. "Če dovoliš, da ti reče Jud dober dan, te je že opeharil". Odnos Slovencev do Judov v slovenski publicistiki v letih 1933-1941. Maribor. Diplomaska naloga.
- Dolar, Mladen. 1982. Struktura fašističnega gospostva : marksistične analize fašizma in problemi teorije ideologije, (Analecta). Ljubljana: Univerzum.

- Donat, Alexander. 1979. The death camp Treblinka. A documentary. New York: Schocken Books.
- Dukarič, Andreja. 2001. Judje v Ljubljani med drugo svetovno vojno. Ljubljana. Diplomaska naloga.
- Ehlers, Hella in Joyce Crick, (ur.). 1994. The trauma of the past. Remembering and working through. London: Goethe Institute.
- Eng, David in Kazanjian David. 2003. Loss. The politics of mourning. Berkley: University of California Press.
- Epstein, Helen. 1979. Children of the Holocaust. Conversations with sons and daughters of survivors. New York: Putnam.
- Evans, Richard J. 2003. The Holocaust in court. History, memory and the law. Glasgow: Glasgow University Press.
- Fackenheim, Emil L. 1975. The Nazi Holocaust as a persisting trauma for the non-Jewish mind. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Felman, Shoshana. 2002. Juridical Unconscious: Trials and traumas in the 20th century. Harvard: Harvard University Press.
- Felman, Shoshana in Dori Laub. 1992. Testimony: Crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history. New York in London: Routledge.
- Figley, Charles, R. 1985. Trauma and its wake. The study and treatment of post-traumatic stress disorder. New York: Brunner / Mazel.
- Figley, Charles, R. 1986. Trauma and its wake. Traumatic stress theory, research and intervention. New York: Brunner / Mazel.
- Filipič, France. 1998. Slovenci v Mauthausnu. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Filipičič, Milan in Stojan Trošt (ur.). 1989. Dora : KL Mittelbau. Zbornik. Ljubljana: Borec.
- Fisher, Josey G. (ur.). 1992. The persistence of youth. Oral testimonies of the Holocaust. New York: Greenwood Press.
- Fogelman, Eva. 1994. Conscience and Courage: Rescuers of Jews during the Holocaust. New York: Anchor Books.
- Fölkel Ferruccio. 1990. Rižarna : vrata v smrt. Nacistično taborišče pri Trstu. Trst : Založništvo tržaškega tiska.
- Fox, Tamar. 1999. Inherited memories: Israeli children of Holocaust survivors. London in New York: Cassel.
- Foxman, Abraham. 2003. Never Again? The Threat of the New Anti-Semitism. San Francisco: Harper.

- Frankl, Viktor E. 1978. The unheard cry for meaning. Psychotherapy and humanism. New York: Washington Square Press.
- Friedlander, Henry. 1995. The origins of Nazi genocide. From euthanasia to the Final Solution. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.
- Friedländer, Saul. 1979. When Memory Comes. New York: Farrar, Straus, Giroux.
- Friedlander, Saul. 1997. Nazi Germany and the Jews. New York: Harper and Collins.
- Gilbert, Martin. 1993. Atlas of the Holocaust. New York : William Morrow and Company.
- Goldhagen, Daniel Jonah. 1996. Hitler's willing executioners. Ordinary Germans and the Holocaust. New York: Alfred Knopf.
- Goldstein, Ivo. 2001. Holokaust u Zagrebu. Zagreb: Židovska općina.
- Golub, Jennifer. 1991. Recent trends in Austrian Anti-Semitism. New York: The American Jewish Committee.
- Golub, Jennifer. 1992. The Jewish dimension of the Yugoslav crisis. New York: The American Jewish Committee.
- Gutman, Yisrael in Michael Berenbaum (ur.). 1994. Anatomy of the Auschwitz death camp. Bloomington: Indiana University Press.
- Hackett, David A. 1995. The Buchenwald report. Boulder, CO: Westview Press.
- Močnik, Rastko. 1999. 3 teorije. Ideologija, nacija, institucija. Ljubljana: Založba /^{*}cf.
- Morrison, Jack G. 2000. Ravensbrück. Everyday life in a women's concentration camp. Princeton: Wiener.
- Halbwachs, Maurice. 1997. La Mémoire Collective. Paris : Albin Michel.
- Hartman, Geoffrey (ur.). 1993. Holocaust remembrance. The shapes of memory. Cambridge, Mass.: Blackwells.
- Hass, Aaron. 1995. The aftermath. Living with the Holocaust. Cambridge in New York: Cambridge University Press.
- Hass, Aaron. 1996. In the shadow of the Holocaust. Cambridge: Cambridge University Press.
- Herman, Judith L. 1994. Trauma and recovery. London: Pandora
- Hilberg Raul. 1961. The destruction of the European Jews. Chicago: Quadrangle Books.

- Hornstein, Shelley, Jacobowic Florence. 2003. Image and remembrance. Representation of the Holocaust. Bloomington: Indiana University Press.
- Horwitz, Gordon, J. 1990. In the shadow of death. Living outside the gates of Mauthausen. New York: Free Press.
- Höss, Rudolph. 1992. Death Dealer. The memoirs of the SS Kommandant at Auschwitz. Buffalo, NY: Prometheus Books.
- Iganski, Paul (ur.). 2003. A new anti-Semitism? Debating Judeophobia in the 21st century. London: Profile Books.
- Jacobson, Kenneth. 1994. Embattled Selves. An investigation into the nature of identity through oral histories of Holocaust survivors. New York: Atlantic Monthly Press, 1994.
- Jan, Rado (ur.). 1996. Koncentracijsko taborišče KL Natzweiler - Struthof in podružnica Ste-Marie-aux-Mines. Ljubljana : Zveza združenj borcev in udeležencev NOB Slovenije, Komisija za bivše politične zapornike, interniranje in druge žrtve nacifašizma.
- Jezernik, Božidar. 1993. Spol in spolnost in extremis. Antropološka študija o nemških koncentracijskih taboriščih Dachau, Buchenwald, Mauthausen, Ravensbrück, Auschwitz 1933-1945. Ljubljana: Borec.
- Jezernik, Božidar. 1997. Italijanska koncentracijska taborišča za Slovence med 2. svetovno vojno. Ljubljana: Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije.
- Jong, Joop. 2003. Trauma, war and violence. Public mental health in socio-cultural context. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers
- Karmasin, Fritz. 1992. Austrian attitudes toward Jews, Israel, and the Holocaust. New York: The American Jewish Committee.
- Kaufman, John. 2001. Jew hatred. Anti-semitism, anti-sexuality, and mythology in Christianity. Pomona, CA: Arts Colony Publishers.
- Kaufman, Gershen. 1993. The psychology of shame. London: Routledge.
- Karpf, Anne. 1997. The War After. Living with the Holocaust. London: Minerva.
- Kershaw, Ian. 1983. Popular Opinion and Political Dissent in the Third Reich, Bavaria, 1933-45. Oxford: Oxford University Press.
- Kessel, Barbara. 2000. Suddenly Jewish. Jews raised as Gentiles discover their Jewish roots. Hanover: University Press of New England.
- Kestenberga, Judith S. in Eva Fogelman. 1994. Children during the Nazi reign. Psychological perspectives on the interview process. Westport, Conn.:Praeger.

- Kinsler, Florabel. 1986. An Eriksonian and evaluative investigation of the effects of video testimonials upon Jewish survivors of the Holocaust. Ph.D. thesis.
- Klee, Ernst, Dressen, Will in Volker Riess (ur.). 1991. "The Good Old Days": The Holocaust as Seen by its Perpetrators and Bystanders. New York: Free Press.
- Kolb, Eberhard. 2002. Bergen-Belsen. 1943-1945. Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht.
- Kovačič, Pavla. 1961. Auschwitz. Spomini in doživetja v taborišču smrti. Cleveland : Slovenska knjiga.
- Kohn Dor-Shav, Netta. 1977. "On the long-range effects of concentration camp internment on Nazi victims: 25 Years Later". Journal of consulting and clinical psychology. 45: 1, str. 1-11.
- Koranyi, E. 1969. "A theoretical review of the survivor syndrome". Diseases of the nervous system. Št. 30, str. 115-118.
- Kovačič-Zupančič, Marija, Ksela Linka et al. (ur.). 1982. Auschwitz - Birkenau, (Oswiecim - Brzezinka): KL, koncentracijsko taborišče. Zbornik. Ljubljana: Borec.
- Kraft, Robert. 2002. Memory perceived. Recalling the Holocaust. Westport, Conn.: Praeger.
- Krell, Robert. 1979. "Holocaust families. The survivors and their children". Comprehensive Psychiatry. Št. 20, str. 560-567.
- Krippner, Stanley et al. 2003. The psychological impact of war trauma on civilians. An international perspective. Westport, Conn.: Praeger.
- Krippner, Stanley et al. 1997. Broken images, broken selves. Dissociative narratives in clinical practice. Washington. Brunner/Mazel.
- Krystal, Henry. 1968. Massive psychic trauma. New York: International University Press.
- LaCapra, Dominick. 2001. Writing History, writing trauma. Baltimore: John Hopkins University Press.
- Langer, Lawrence. 1991. Holocaust testimonies. The ruins of memory. New Haven: Yale University Press.
- Lendvai, Paul. 1971. Anti-semitism without Jews. Communist Eastern Europe. Garden City: Doubleday.
- Levi, Primo 1996. Survival in Auschwitz. The Nazi assault on humanity. New York: Simon and Schuster.
- Levi, Primo. 1999a. The Drowned and the Saved. London: Abacus.

- Levi, Primo. 1999b. If this is a man / The Truce. London: Abacus.
- Lifton, Robert J. 1986. The Nazi doctors. Medical killing and the psychology of genocide. New York: Basic Books.
- Lindemann, Albert S. 2000. Esau's Tears. Modern anti-semitism and the rise of the Jews. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luthar, Oto and Irena Šumi. 2004. "Living in Metaphor: Jews and Anti-Semitism in Slovenia" v Moskovich, Wolf, Luthar, Oto and Irena Šumi (ur.) Jews and Anti-Semitism in the Balkans. Jerusalem, Ljubljana: Hebrew University of Jerusalem, Založba ZRC-SAZU, 29-48.
- Macrakis, Kristie. 1993. Surviving the Swastika. Scientific research in Nazi Germany. Oxford: Oxford University Press.
- Marrus, Michael R. 1989. The Holocaust in history. London: Penguin Books.
- McCann, Lisa. 1990. Psychological trauma and the adult survivor. Theory, therapy, and transformation. New York: Brunner / Mazel.
- Mokotoff, Gary and Sallyann Amdur Sack. 1991. Where once we walked. A guide to the Jewish communities destroyed in the Holocaust. Teaneck, New Jersey: Avotaynu.
- Mokotoff, Gary. 1995a. WOWW companion. A guide to the communities surrounding Central and Eastern European towns. Teaneck, NJ : Avotaynu.
- Mokotoff, Gary. 1995b. How to document victims and locate survivors of the Holocaust. Teaneck, NJ : Avotaynu.
- Moses, Rafael (ur.). 1993. Persistent shadows of the Holocaust. The meaning to those not directly affected. Madison, CT: International University Press.
- Müller, Filip. 1979. Eyewitness Auschwitz. Three years in the gas chambers. New York: Stein and Day.
- Niederland, W. G. 1964. "Psychiatric Disorders Among Persecution Victims: A Contribution To The Understanding Of Concentration Camp Pathology And Its Aftereffects". Journal Of Nervous And Mental Diseases. 139, str. 458-474.
- Niederland, W. G. 1968. "Clinical Observations On The 'Survivor Syndrome'" in International Journal Of Psycho-Analysis. Št. 49, str. 313-315.
- Niederland, W. G. (ur.). 1971. Psychic Traumatization. Boston: Little Brown and Company.
- Niewyk, Donald (ur.). 1998. Fresh wounds. Early narratives of Holocaust survival. Chapel Hill in London: University of North Carolina Press.

- Oliner, Samuel P. and Pearl Oliner. 1988. *The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe*, New York: Free Press.
- Osiel, Marc. 1997. *Mass Atrocity, Collective Memory And The Law*. New Brunswick, NJ: Transaction Publishers.
- Oxaal, Ivar, Michael Pollak and Gerhard Botz (ur.). 1987. *Jews, antisemitism and culture in Vienna*. London, New York: Routledge.
- Perry, Marvin et al. 2002. *Antisemitism. Myth and hate from antiquity to the present*. New York: Palgrave.
- Peršič, Janez. 1999. *Židje in kreditno poslovanje v srednjeveškem Piranu*. Ljubljana: Historia.
- Pintarič, Barbara. 2000. *Židje v Prekmurju*. Diplomsko naloga. Maribor: Pedagoška fakulteta Univerze v Mariboru.
- Pisek, Staša. 2002. *Lik Juda kot tujca v novejši slovenski prozi*. Ljubljana. Diplomsko naloga.
- Posner, Gerald L. in John Ware. 2000. *Mengele. The complete story*. New York : Cooper Square Press.
- Potočnik, Franc. 1975. *Koncentracijsko taborišče Rab*. Koper: Lipa.
- Prager, Dennis in Joseph Telushkin. 2003. *Why the Jews? The reasons for antisemitism*. New York: Touchstone.
- Proctor, Robert. 1988. *Racial Hygiene. Medicine under the Nazis*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rittner Carol R.S.M. in Sondra Myers. 1986. *The Courage to Care: Rescuers of Jews during the Holocaust*. New York: New York University Press.
- Rosenne, Shabtai. 1961. 6.000.000 accusers. The opening of the Eichmann trial. Jerusalem: The Jerusalem Post.
- Schäfer, Peter. 1997. *Judeophobia. Attitudes toward the Jews in the Ancient world*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Shafir, Michael. 2002. Between Denial and "Comparative Trivialization": Holocaust Negationism in Post-Communist East Central Europe. Analysis of Current Trends in Antisemitism, Acta no. 19. Jerusalem: The Vidal Sassoon International Center for the Study of Antisemitism, The Hebrew University of Jerusalem.
- Schneider, Gertrude. 1995. *Exile and destruction: The fate of the Austrian Jews. 1938-45*. Westport, CT: Praeger.

- Sofsky Wolfgang 1997. *The order of terror: The Concentration Camp*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Stanič, Barbara. 1999. Fenomeni ideološkega antisemitizma v Srednji in Vzhodni Evropi od konca 19. stoletja do II. svetovne vojne. Ljubljana. Magistrska naloga.
- Starman, Hannah. 2003. "Arhiviran holokavst. Pregled arhivskega gradiva, ki ga hranijo v Izraelu." Arhivi. Let. 26, št. 1, str. 227-238.
- Štepec, Marko. 1994. *Slovenski antisemitizem 1861-1895*. Ljubljana. Magistrska naloga.
- Šumi, Irena. 2000. *Kultura, etničnost, mejnost : konstrukcije različnosti v antropološki presoji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Šumi, Irena. 2001. "The Slovenian "national question": an academic tradition or an ideology?". V: Podnar, Gregor (ur.). *Vulgata : Kunst aus Slowenien* : 12. Mai - 24. Juni 2001, Neuer Berliner Kunstverein. Berlin: Neuer Berliner Kunstverein; Ljubljana: Galerija Škuc, 2001, str. 1-18.
- Švob, Melita. 2004. *Židovi u Hrvatskoj – židovske zajednice / Jews in Croatia – Jewish communities*. Vol. I in II. Izvori: Zagreb.
- Taguieff, Pierre-André (2004). *Rising from the Muck: The New Anti-Semitism in EU*. Chicago: Ivan R. Dee Publisher (originalni naslov: La Nouvelle judéophobie).
- Tišler, Janko in Jože Rovšek. 1995. *Mauthausen na Ljubelju : koncentracijsko taborišče na slovensko-avstrijski meji*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Todorov, Tzvetan. 2000. *Facing the extreme. Moral life in the concentration camps*. London: Phoenix.
- Toš, Niko et al. 1998. *Slovensko javno mnenje*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede: CRJM.
- Trachtenberg, Joshua. 2002. *The devil and the Jews. The medieval conception of the Jew and its relation to modern antisemitism*. Philadelphia PA: Jewish Publication Society of America.
- Tul, Ema. 2003. *Spomini bivše deportiranke. Mačkolje* : SKD Primorsko.
- Veble-Hodnik, Jožica. 1975. *Preživela sem taborišče smrti*. Ljubljana: Borec.
- Volarič, Svetlana. 1976. *Številka 82083*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Vouk, Ivan. 1946. *Dachau*. Celje: Družba sv. Mohorja.
- Wistrich, Robert. 1991. *Antisemitism. The longest hatred*. New York : Pantheon Books.

Wittmayer Baron, Salo. 1952 -. A social and religious history of the Jews. New York: Columbia University Press.

Žižek, Slavoj. 1987. Jezik, ideologija, Slovenci. Ljubljana: Delavska enotnost.

Žižek, Slavoj. 1997. The sublime object of ideology. London in New York: Verso.

Žižek, Slavoj. 2002. Against the double blackmail. V: Araeen, Rasheed, Cubitt, Sean and Ziauddin Sardar (ur.). The third text reader on art, culture and theory. London; New York: Continuum.

EVROPA, SLOVENIJA IN ROMI¹

EUROPE, SLOVENIA AND THE ROMA

The contribution offers a comparative outline of the international legislation regulating the situation of the Roma in Europe and, in the second part, briefly sketches the main features of the situation of the Roma in Slovenia. The author bases her observations on previously accomplished work in this field and concisely presents the trends and the direction in which the perception of the identity of the Roma people has developed on the European level in the framework of the European integration processes. The consensus regarding equal status and partnership in international cooperation that has been achieved at the level of international organisations represents a significant challenge to the existing perceptions and favours a different approach to the question of identity of the Roma community in Slovenia. The vision of joint activity on the international level and the awareness of the political power held by the nation, whose population exceeds ten million, is a new quality in the processes of self-awareness within the Roma community in the enlarged new Europe. The activities taking place on the international scene encourage changes on the political and institutional levels of regulation in individual states of East and Central Europe. This process is reflected in passing and only in certain segments in the discussions on the situation of the Roma on the national and local levels in Slovenia.

Keywords: Roma, international organisations, international legislation

Prispevek vsebuje primerjalni oris mednarodnopravnega urejanja položaja Romov v Evropi in v drugem delu na kratko povzema temeljne značilnosti položaja Romov v Sloveniji. Avtorica izhaja iz že opravljenega dela na tem področju in strnjeno predstavi tendence in smer razvoja percepcije identitete Romov na evropski ravni v procesu evropskih integracij. Že doseženi konsenz v mednarodnih organizacijah o enakopravnem statusu in partnerskem odnosu v mednarodnem sodelovanju je velik izziv za obstoječe in spodbuda za drugačno razmišljanje o identiteti romske skupnosti v Sloveniji. Vizija skupnega delovanja na mednarodni ravni in zavest o politični moči več kot deset milijonskega evropskega naroda je nova kvaliteta v procesih samozavedanj znotraj romske skupnosti v razširjeni, novi Evropi. Dogajanje na mednarodnem prizorišču spodbuja spremembe tudi na politični in institucionalni ravni urejanja v posameznih državah vzhodne in srednje Evrope. Ta proces pa se zaenkrat le bežno in le v posameznih segmentih zrcali tudi v razpravah o položaju Romov na državni in lokalni ravni v Sloveniji.

Ključne besede: Romi, mednarodne organizacije, mednarodna zakonodaja

MEDNARODNOPRAVNI POLOŽAJ ROMOV

Na mednarodni ravni se je na področju pravnega urejanja varstva manjšin že izoblikoval konsenz o pomenu ohranjanja kulturne raznolikosti, ki je posebna vrednota sodobnih večkulturnih družb. Zagotavljanje obstoja manjšinskih skupnosti, ohranjanja identitete in spoštovanje pravic do razvoja narodnih ali etničnih, verskih in jezikovnih značilnosti manjšin je postalo sestavni del mednarodnopravnega varstva človekovih pravic.

Specifičnost položaja romske skupnosti se odraža tudi v urejanju njenega pravnega statusa na mednarodni in notranji ravni, saj obstajajo zelo različna mnenja o tem, ali so Romi narodna, etnična, socialna ali kulturna manjšina, ali pa konstitutiven evropski narod.

V posameznih državah se uporabljajo različna poimenovanja za pripadnike romske skupnosti. V Svetu Evrope se uporablja izraz "Romi / Cigani" ali "Romi / Cigani / Potujoči". Mednarodni dokumenti v uvodu običajno vsebujejo pojasnilo, katere skupine so zajete v takem poimenovanju. V skladu s sklepi prvega romskega kongresa v Londonu (1971) je najbolj razširjena uporaba izraza "Rom" za označitev pripadnosti romskemu narodu. V nekaterih državah, npr. v Avstriji, se uporablja izraz Romi/Sinti, prav tako v Nemčiji.²

Za pravni položaj Romov so pomembne tako določbe v mednarodnih dokumentih, ki zagotavljajo spoštovanje človekovih pravic vsakemu posamezniku brez diskriminacije, kot tudi zagotovila za varstvo manjšin kot skupin. Še posebej pa je za pravno varstvo Romov pomembna dejavnost mednarodnih organizacij, ki je usmerjena k odpravi predsodkov, netolerance, ksenofobije in rasizma, in k odpravi socialne izključenosti.

V najnovejšem obdobju so se vse najpomembnejše mednarodne organizacije (tako vladne kot tudi nevladne) na področju varstva človekovih pravic intenzivno ukvarjale z različnimi razsežnostmi položaja in življenjskih razmer Romov v novem skupnem evropskem prostoru.³ Pri tem je treba upoštevati dejstvo, da so Romi v vseh državah, kjer živijo, prav gotovo tista skupina, ki je bila tako v

* * *

¹ Prispevek je bil v prirejeni obliki že predstavljen na posvetu Državnega sveta Republike Slovenije o problematiki ekonomsko socialne integracije Romov v Sloveniji (1.7.2004), kot izziv za nadaljnje razmišljanje in delovanje.

² Tudi v Sloveniji na Gorenjskem živijo Sinti, ki so že javno izrazili zahtevo, da ne želijo biti obravnavani kot Romi v Sloveniji, temveč kot posebna etnična skupina.

³ Glej podrobneje o najnovejšem razvoju na tem področju: Llopčič, Vera. Romi v novi Evropi / dekada za vključevanje Romov. V: Klopčič, Vera (ur.). *Evropa, Slovenija in Romi: zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003, 2003, str. 79-90.

preteklosti in je še sedaj "skupina v neugodnem položaju in izpostavljena diskriminaciji in izključevanju".

MEDNARODNOPRAVNI DOKUMENTI

Mednarodnopravni dokumenti Organizacije Združenih narodov, Sveta Evrope, Organizacije za evropsko varnost in sodelovanje in Srednjeevropske pobude, ki se nanašajo na varstvo manjšin, so pomembni tudi za položaj Romov, še zlasti tiste določbe, ki državam nalagajo sprejem pozitivnih ukrepov, ki naj pripomorejo k izboljšanju položaja manjšin in ohranjanju in razvoju njihove etnične identitete, kulture in jezika, ob ustvarjanju pogojev za medsebojno spoznavanje, spoštovanje in sožitje različnih kultur.

Med dokumenti OVSE Rome kot skupino prvič izrecno omenja 40. člen v III. poglavju Sklepnega dokumenta KEVS-iz Kopenhagna (5. - 29. 6. 1990), ki pravi:

Sodelujoče države jasno in nedvoumno obsojajo totalitarizem, rasno in etnično sovraštvo, antisemitizem, ksenofobijo in diskriminacijo zoper kogarkoli kot tudi zatiranje na verski in ideološki osnovi. V tem kontekstu sodelujoče države pripoznavajo poseben problem Romov (Ciganov). Izražajo čvrsto odločenost, da okrepijo napore za odpravo teh fenomenov, v katerikoli obliki in kjerkoli ...

Rome posebej omenja tudi 7. člen Instrumenta Srednjeevropske pobude za varstvo manjšinskih pravic.⁴

Ko obravnavamo mednarodne dokumente, ki so pomembni za položaj Romov, je potrebno upoštevati dejstvo, da vladne in nevladne mednarodne organizacije v tem primeru poleg normativne dejavnosti opravljajo tudi vlogo, ki jo pri drugih manjšinah opravljajo države matičnega naroda:

- preverjajo izvajanje mednarodno pravnih določb na notranji ravni;
- sodelujejo pri izpopolnjevanju standardov za varstvo in zaščito interesov romske skupnosti v notranji zakonodaji posameznih držav;
- sooblikujejo dejavnosti mednarodnih organizacij, ki so usmerjene v razvoj, povezovanje in sodelovanje na tem področju;
- opozarjajo na hude kršitve temeljnih človekovih pravic v posameznih konkretnih primerih.

* * *

⁴ 7. člen: "Države se zavedajo posebnih problemov Romov (Ciganov). Zavezujejo se k sprejemanju vseh pravnih, upravnih ali izobraževalnih ukrepov, kot jih predvideva ta instrument za ohranitev in razvoj identitete Romov, za olajšanje družbene integracije Romov (Ciganov) s sprejetjem posebnih ukrepov in za odpravo vseh oblik nestrpnosti zoper te osebe".

Instrument Srednjeevropske pobude za varstvo manjšinskih pravic, Budimpešta, 30. sept. 1994.

ORGANIZACIJA ZDRUŽENIH NARODOV IN SPECIALIZIRANE ORGANIZACIJE

Prepoved diskriminacije upoštevajo vsi dokumenti OZN na področju varstva človekovih pravic. S prepovedjo rasne diskriminacije se posebej ukvarja Mednarodna konvencija o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije. Zaradi zaskrbljujočega položaja Romov v posameznih državah je Odbor za nadzor nad izvajanjem te konvencije sprejel poseben dokument za odpravo diskriminacije romske skupnosti. Tudi ob obravnavi poročila Slovenije o uresničevanju Mednarodne konvencije o odpravi vseh oblik rasne diskriminacije je bilo posebej izpostavljeno vprašanje položaja romske skupnosti in učinkovitosti sprejetih ukrepov.

Za varstvo Romov je pomembna tudi v letu 1992 sprejeta Deklaracija OZN o pravicah oseb, ki pripadajo narodnim ali etničnim, jezikovnim in verskim manjšinam, saj med drugim manjšinam zagotavlja pravico do obstoja, državam pa nalaga spodbujanje pogojev za pospeševanje identitete manjšin (1. člen).

ORGANIZACIJA ZA EVROPSKO VARNOST IN SODELOVANJE (OVSE)

V okviru OVSE deluje posebna kontaktna točka za Rome/Sinte v okviru Urada za demokratične institucije v Varšavi /ODIHR. OVSE je pripravila več seminarjev in srečanj na temo položaja romske skupnosti ter poročila o položaju Romov v posameznih državah. S položajem Romov v Evropi se ukvarja tudi Visoki komisar OVSE za narodne manjšine. V letu 2000 je pripravil "Poročilo o položaju Romov in Sintov na območju držav OVSE" (dalje v tekstu Poročilo), v katerem podaja celovit prikaz položaja Romov v državah OVSE. Kontinuirano večletno preučevanje pa je Visokemu komisarju omogočilo tudi primerjalni pregled in sintezo najpomembnejših skupnih odprtih vprašanj.⁵

Namen Poročila je prispevati k izboljšanju dejanskega položaja Romov in utrjevati sožitje med Romi in Neromi. Pripravljeno je bilo na podlagi podatkov iz poročil držav članic OVSE, študijskih obiskov Visokega komisarja OVSE v posameznih državah, pripomb držav na prvi osnutek Poročila ter poročil in informacij Romov in Sintov ter njihovih organizacij. Iz gradiva je razvidno, da se države srečujejo z nekaterimi sorodnimi težavami pri konkretnem urejanju pravnega položaja Romov v svojih državah.

Po mnenju Visokega komisarja so najpomembnejša področja, kjer je potrebna dejavnost, ki naj prispeva k izboljšanju položaja Romov in Sintov:

* * *

⁵ V Poročilu Visoki komisar uvodoma ugotavlja, da medtem ko lahko opazujemo napredek in izboljšanje položaja mnogih manjšinskih skupnosti, Romi na splošno tudi v sodobnih procesih ostajajo izven dosega progresivnih sprememb.

- Odprava predsodkov in rasnega nasilja;
- Izboljšanje možnosti za dostop do izobraževanja in za kvaliteto izobraževanja;
- Izboljšanje splošnih življenjskih pogojev (pri tem posebej izpostavlja bivalne razmere in zdravstveno varstvo);
- Povečana participacija Romov in Sintov v javnem življenju, posebej glede zadev, ki se nanašajo na njihov položaj.

Čeprav Poročilo ne omenja posebej razmer v Sloveniji, pa so navedena področja prav gotovo relevantna tudi za izboljšanje položaja romske skupnosti v Sloveniji.

Akcijski načrt OVSE za izboljšanje položaja Romov, ki je bil sprejet 26. novembra 2003, zajema različna področja družbenega življenja in zavezuje države k čimprejšnjemu ukrepanju za izboljšanje razmer, v katerih živijo Romi. Akcijski načrt OVSE med drugim vsebuje tudi posebne določbe za delo policije v stiku z romsko skupnostjo. Med drugim priporoča državam (alineje od 26 do 32), naj:

Razvijajo politiko, ki dviguje zavest med ustanovami, ki imajo izvršljivo moč, glede položaja Romov in Sintov in glede odprave predsodkov in negativnih stereotipov;

Pripravijo programe usposabljanja, ki naj preprečijo prekomerno uporabo sile in ki naj prispevajo k spoštovanju človekovih pravic.⁶

SVET EVROPE

Svet Evrope je sprejel dva pomembna obvezujoča mednarodnopravna instrumenta: Evropsko listino regionalnih ali manjšinskih jezikov, in Okvirno Konvencijo Sveta Evrope o varstvu narodnih manjšin, ki združujeta pomen kulturne in jezikovne raznolikosti sodobnih družb z varstvom kulturne dediščine in zgodovinskega izročila Evrope kot celote. Oba instrumenta tvorita podlago za "evropski standard manjšinskega varstva", ki je osnova za nadaljnje notranje urejanje varstva kulturne raznolikosti in kulturne dediščine tudi na politično institucionalni in zakonodajni ravni posameznih držav.

* * *

⁶ Policijska Akademija je v letu 2003 pripravila delavnico v Murski Soboti za usposabljanje policistov za delo z romsko skupnostjo. Dejavnosti so se nadaljevale tudi v letu 2004 s predavanjem/ delavnico o pomenu ozavešanja o temeljnih dokumentih o varstvu človekovih pravic, kulturne raznolikosti, in nediskriminacije kot izhodišču za delo policistov v večkulturnem okolju.

V okviru Sveta Evrope se ob obravnavi človekovih pravic kot celote in pravic manjšin postavlja tudi vprašanje ureditve pravic Romov kot specifično vprašanje v normativni dejavnosti, ter v konkretnih dejavnostih na področju migracij, socialne kohezije in odprave predsodkov. Listina o regionalnih in manjšinskih jezikih določa, da naj se predvidena zaščita regionalnih in manjšinskih jezikov ustrezno prilagodi tudi za zaščito neteritorialnih jezikov (3. točka, 5. člen). V obrazložitvenem poročilu k Listini je izrecno zapisano, da se ta pojem nanaša tudi na romski jezik.

Okvirna konvencija Sveta Evrope je po svoji naravi dokument, ki pušča državam dovolj prostora, da prilagodijo uresničevanje zapisanih načel vsakokratnim okoliščinam, v katerih posamezne narodne manjšine živijo. Ker Okvirna konvencija ne vsebuje definicije pojma narodne manjšine, lahko vsaka država določi, da bo pri izvajanju načel v notranji zakonodaji upoštevala tudi Rome kot manjšino. Deklaracije držav ob ratifikaciji Okvirne konvencije do sedaj niso izključile te možnosti, nekatere deklaracije pa izrecno omenjajo Rome kot narodno manjšino. Tako je npr. vlada Republike Slovenije ob ratifikaciji Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin v letu 1998 podala izjavo, da bo v skladu z Ustavo RS in notranjo zakonodajo uporabljala določbe Okvirne konvencije Sveta Evrope za varstvo narodnih manjšin za avtohtoni italijansko in madžarsko narodno manjšino, in smiselno tudi romsko skupnost, ki živi v Sloveniji.⁷

Pristop Sveta Evrope k obravnavi položaja Romov kot celote je zajet v "Priporočilu Parlamentarne Skupščine Sveta Evrope "Romi v Evropi",⁸ ki ugotavlja, da Romi "v veliki meri prispevajo h kulturni raznovrstnosti Evrope". V tem priporočilu Parlamentarna skupščina ugotavlja, da se "izbruhi rasnega in družbenega sovraštva pojavljajo vse pogostejše in da so napeti odnosi med skupnostmi privedli do obžalovanja vrednega položaja, v katerem živi večina Romov danes".

S konkretnimi ukrepi in obravnavo možnih načinov za pomoč Romom v Evropi se ukvarjajo številni projekti. S položajem Romov se ukvarja tudi Stalna konferenca lokalnih in regionalnih oblasti (CLRAE), ki je v Resoluciji št. 249 iz leta 1993 ugotovila, "da je do sedaj omenjena besedila Sveta Evrope spremljalo bolj malo konkretne akcije". Med drugim je pozvala lokalne in regionalne oblasti, naj sprejmejo potrebne ukrepe kot del splošne strategije za lajšanje vključevanja

* * *

⁷ Deklaracija v verbalni noti Stalnega predstavništva Slovenije z dne 23. marca 1998, podana Generalnemu sekretarju ob oddaji instrumenta o ratifikaciji 25. marca 1998: "Ker Okvirna konvencija ne vsebuje definicije narodne manjšine in je torej prepuščeno posameznim državam pogodbenicam da določijo skupine ki jih opredeljujejo kot narodne manjšine, Vlada Republike Slovenije, v skladu z Ustavo in notranjo zakonodajo v Republiki Sloveniji izjavlja, da sta to avtohtoni italijanska in madžarska narodna manjšina. V skladu z Ustavo in notranjo zakonodajo Republike Slovenije se bo Okvirna konvencija uporabljala tudi za pripadnike romske skupnosti, ki živijo v Sloveniji".

⁸ Priporočilo Parlamentarne skupščine Sveta Evrope št. 1203, 1993.

Romov v lokalne skupnosti na področju namestitve, naselij s prikolicami, izobraževanja, zdravstva in podpore, da bi lahko ti ljudje izražali in razvijali svojo identiteto in kulturo. Lokalne in regionalne oblasti naj spodbujajo Rome, da sodelujejo pri projektih za pospeševanje njihove integracije.

Pri obravnavi posameznih izstopajočih problemov Svet Evrope v svojih dokumentih poudarja, da je pri oblikovanju vladne politike do Romov v vsaki posamezni državi potrebno vključiti tudi predstavnike Romov.

Resolucija Parlamentarne Skupščine Sveta Evrope št. 1557 iz leta 2002 o pravnem položaju Romov v Evropi opozarja na izredno neugodne socialne razmere, v katerih živijo Romi, in obvezuje države, naj sprejmejo konkretne ukrepe za spoštovanje in uresničevanje individualnih in kolektivnih pravic Romov. V delu Resolucije, ki povzema bistvene ugotovitve o pravnem položaju Romov v posameznih državah v Evropi, se Resolucija med drugim zavzame za to, da se Romom v notranji zakonodaji prizna status narodne manjšine v vsaki državi, kjer živijo, ter zagotovi "enaka obravnava romske manjšine kot etnične ali narodne manjšine na področju izobraževanja, zaposlovanja, bivalnih razmer, dostopa do zdravstva in javnih dobrin" (točka c).

V okviru Sveta Evrope deluje poseben odbor strokovnjakov za položaj Romov/Ciganov.

EVROPSKA UNIJA

Dejavnosti EU na področju urejanja položaja Romov v Evropi so usmerjene zlasti na področje izboljšanja njihovega socialnoekonomskega položaja. Programi EU na področju socialne kohezije, za odpravo predsodkov, diskriminacije in izključevanja posvečajo posebno pozornost položaju Romov, ki jih označijo kot "socialno ranljivo skupino", ki je podvržena diskriminaciji, rasnemu nasilju, marginalizaciji in izključevanju. Države so dolžne sprejeti posebne ukrepe za ustvarjanje pogojev za vključevanje socialno ranljivih skupin. V procesu pridruženja EU je bila to tudi ena od zahtev državam kandidatkam.

ROMI - EVROPSKA MANJŠINA ALI NAROD?

Skupna ugotovitev mednarodnih organizacij in ustanov je, da je možnosti za izboljšanje položaja Romov potrebno iskati v dialogu s predstavniki romske skupnosti. Zato je izrednega pomena dejstvo, da imajo mednarodna združenja Romov status nevladnih organizacij, ter da sodelujejo v delu mednarodnih organizacij in pripravi dokumentov.

Predlogi romskih združenj se nanašajo zlasti na:

- ustrezno poimenovanje romske skupnosti kot "Roma, Romanes";
- odpravo predsodkov zoper romsko skupnost in izboljšanje socialnih pogojev, v katerih Romi živijo;
- možnosti neoviranega gibanja in potovanja iz države v državo;
- stalno mesto romskih predstavnikov v mednarodnih povezavah in organizacijah.

Konkretno predlagajo priznanje statusa narodne manjšine znotraj posamezne države, izboljšanje položaja in spoštovanje pravic romske skupnosti kot specifične manjšine, ki živi raztreseno v različnih državah in je torej upravičena do zagotovitve ustreznih ukrepov za ohranjanje etničnih, kulturnih in jezikovnih značilnosti v novonastajajočem skupnem pravnem sistemu Evrope.

Po mnenju predstavnikov Romov v mednarodnih organizacijah bi Romi kot skupina z vključitvijo teh predlogov v pripravo in izvajanje dokumentov s področja varstva človekovih pravic in še posebej manjšin dosegli pravno podlago na mednarodni ravni, ki pomeni izhodišče tudi za uresničitev teh pravic na notranji ravni v vsaki posamezni državi.

Željo po okrepitvi sodelovanja Romov kot narodne skupnosti ali naroda na mednarodni ravni izraža Resolucija Parlamenta mednarodne Zveze Romov (IRU), ki je bila sprejeta na zasedanju v Skopju v času od 18. do 20. januarja 2002⁹.

V tej resoluciji

Parlament IRU naslavlja svoje želje španskemu predsedovanju Evropski Uniji, saj je Španija država članica Evropske Unije z največjim številom pripadnikov romske skupnosti med vsemi članicami Unije, ter izraža najtoplejše želje Konvenciji ... Poziva k ustreznemu predstavnštvu Romov in romske strategije v delu Konvencije. Potrjuje močan interes za različne ugledne predloge glede pogojev in predvsem glede zastopanosti Romov na institucionalni ravni. IRU toplo pozdravlja predloge v duhu predloga predsednice Finske in poudarja svojo željo prispevati k uspešnemu procesu in ustrezni zastopanosti naroda Romov v medvladnih, mednarodnih in nad nacionalnih institucijah. Ob zavedanju pomena in v želji po dialogu, Mednarodna Zveza Romov ponovno potrjuje, da se sredstva, znanje in načini, ki so jih evropske države pripravljene dati na razpolago v procesu, ki vodi k izvolitvi predstavnškega telesa Romov lahko dajo na razpolago v procesu ki vodi

* * *

⁹ Resolucija Parlamenta mednarodne Zveze Romov (IRU) je v slovenskem, angleškem in romskem jeziku objavljena v časopisu Romano them, št. 14, Murska sobota, april 2002, str. 9 in 10.

k izvolitvi ustanovnih teles Romov kot zastopstva romskega naroda, ki ne želi postati država, ter išče načine za predstavništvo v okviru nad-nacionalnih evropskih ustanov.... Romi v Evropi so edini, ki so **samo Evropejci**, ter so polno vpeti v procese transformacije obstoječih evropskih ustanov.

V juliju 2004 (dne 13. julija) je bil na podlagi citiranih pobud ustanovljen mednarodni evropski romski forum European Roma and Travelers Forum/ ERTF. Predsednik je Rudko Kawczynski (Nemčija), generalni sekretar pa je Nezdet Mustafa (Makedonija).

ZNAČILNOSTI POLOŽAJA ROMOV V SLOVENIJI

DEMOGRAFSKI PODATKI

Romi v Sloveniji so v večjem številu tradicionalno naseljeni zlasti na območju Prekmurja, Dolenjske in Bele Krajine.¹⁰ Po podatkih popisa prebivalstva iz leta 2002 je število Romov v Sloveniji 3.246.¹¹ Drugačno sliko odsevajo podatki občinskih Centrov za socialno delo, saj je v teh centrih samo na območju Dolenjske regije prijavljenih 2.246 Romov, ki dobivajo socialno podporo. Primerjava starostne strukture Romov s starostno strukturo celotnega prebivalstva kaže na bistven razkorak po posameznih deležih (glej priložo I). Skoraj enak delež obeh primerjanih skupin je le v starostni skupini od 18 do 45 let (Romi 40,7 %, vse ostalo prebivalstvo 41,2 %). Delež otrok v skupini "ostalo prebivalstvo" v starosti do 15 let je 17,3 %, medtem ko je delež otrok v populaciji Romov 40,3 %. Tudi delež mladostnikov v starosti nad 15 do 18 let je pri Romih enkrat večji (vse prebivalstvo 4,2 %, Romi 8 %). Izrazito velika razlika je v deležu starejših oseb nad 65 let. V tej starostni skupini je Romov samo 1,7 %, delež starejših nad 65 let pa je med vsemi prebivalci v Sloveniji 13 %.¹²

Ustava RS določa, da položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon.¹³ Pravni položaj romske skupnosti urejajo določbe posameznih zakonov, ki se nanašajo na področje izobraževanja, politične participacije itd. Vlada Republike Slovenije je v letu 1995 sprejela Program ukrepov za pomoč Romom, ki zajema dejavnosti različnih državnih organov na tem področju. Poleg tega pa so za izboljšanje položaja Romov pomembni tudi drugi vladni programi socialnega vključevanja in celoten sklop protidiskriminacijske zakonodaje.

* * *

¹⁰ Več o položaju Romov v Sloveniji glej zbornik: Poti za izboljšanje položaja Romov v srednji in Vzhodni Evropi, Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999.

¹¹ Po podatkih popisa iz leta 1991 je bilo v Sloveniji 2.259 oseb, ki so se opredelile kot Romi.

¹² Povzeto iz študije "Romi na območju ZRSZ OS Novo mesto in ukrepi za razreševanje njihovega težavnega položaja na trgu dela", februar 2003, pripravila Franc Smerdu in Jože Giodani.

¹³ Ustava R Slovenije, Uradni list RS, št. 33/ 1991, člen 65.

Glavni izziv na tem področju je, kako istočasno zagotoviti enako obravnavo vseh državljanov, ter s posebnimi ukrepi pomagati Romom pri njihovi integraciji, upoštevaje razlike glede drugačnega načina življenja, tradicije in kulture Romov.

Zaradi socialne ogroženosti večjega dela romske skupnosti so ukrepi za izboljšanje položaja Romov v programu iz leta 1995 usmerjeni predvsem v urejanje elementarnih življenjskih razmer - bivalnih pogojev, zagotavljanja sredstev za preživetje in v izobraževanje.¹⁴

Težave pri izvajanju Programa iz leta 1995 so nezadostno zagotovljena finančna sredstva za lokalne skupnosti in skromna vključenost predstavnikov romske skupnosti v postopek ocenjevanja uspešnosti ukrepov.

IZOBRAŽEVANJE

Leta 1996 so bile v šolsko zakonodajo vključene pravne podlage za posebne pogoje izobraževanja romskih otrok v naslednjih zakonih: Zakon o financiranju vzgoje in izobraževanja (Uradni list RS, št. 12/96), Zakon o vrtcih (Uradni list RS, št. 12/96) in Zakon o osnovni šoli (Uradni list RS, št. 12/96). Tako kot v drugih evropskih državah, podatki izkazujejo velik osip romskih učencev zlasti v višjih razredih osnovne šole, ter slabšo šolsko uspešnost romskih otrok. Med razlogi za tako stanje se pogosto navaja nezadostno obvladovanje slovenskega jezika, zato potekajo pobude za zaposlitev posebnih romskih asistentov - pomočnikov z znanjem obeh jezikov. V decembru 2002 je Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport ustanovilo posebno delovno skupino za pripravo strategije vključevanja Romov v vzgojo in izobraževanje. Strategija je bila sprejeta v juniju 2004.

V Sloveniji potekajo posebni izobraževalni programi za Rome (v to skupino so vključeni tudi romski učenci, ki niso dokončali rednega osnovno šolskega izobraževanja), ki potrebujejo tečaje za osnovnošolsko izobraževanje in ustrezno poklicno usposabljanje v okviru izobraževanja in opismenjevanja odraslih.

Izsledki raziskav izkazujejo, da imajo Romi z višjo stopnjo izobrazbo boljše možnosti na trgu dela, ter da so bolj pripravljeni spodbujati svoje otroke k prisotnosti pri pouku, in za nadaljnje izobraževanje.

ZAPOSLOVANJE

Podatki o številu brezposelnih oseb med pripadniki romske skupnosti v primerjavi z ostalo populacijo v Sloveniji kažejo, da je med Romi nadpovprečno število brezposelnih oseb (glej priložo 2).

* * *

¹⁴ Izvajanje Programa iz leta 95 spremlja posebna vladna komisija za romska vprašanja.

Možnosti za zaposlovanje Romov v Sloveniji zajemajo predvsem vključevanje Romov v programe javnih del (npr. na naslednjih področjih: ureditev bivalnih razmer, izobraževanje, kmetijstvo). Na območju Dolenjske programe izvajajo območne enote Zavoda za zaposlovanje RS, razvojno izobraževalni centri, privatna podjetja in javne ustanove (npr. Knjižnica Mirana Jarca iz Novega mesta).

Na območju, ki ga pokriva Območna služba Zavoda za zaposlovanje v Murski Soboti, so se Romi vključevali v različna javna dela v svojem okolju. Posebnih programov, kamor bi se vključevali izključno Romi, v Prekmurju niso organizirali, temveč se vključujejo v redne programe za zaposlovanje. Romi iz Prekmurja izboljšuje svoj socialnoekonomski položaj z občasnimi sezonskimi in priložnostnimi deli v sosednji Avstriji.

PARTICIPACIJA ROMOV V JAVNEM, KULTURNEM IN POLITIČNEM ŽIVLJENJU

S sprejetjem sprememb in dopolnitev k Zakonu o lokalni samoupravi v maju 2002 je bila uresničena medijsko zelo odmevna Odločba Ustavnega sodišča Republike Slovenije z dne 22. 3. 2001 o politični participaciji romske skupnosti na lokalni ravni/pravici pripadnikov romske skupnosti do vsaj enega predstavnika v občinskem svetu v občinah, kjer Romi tradicionalno živijo. Žal pa še niso bili sprejeti drugi ukrepi - npr. zagotavljanje nujne infrastrukture, prostorov in opreme, ki naj prispevajo k delu in uveljavitvi romskih svetnikov tako znotraj romske skupnosti kot tudi v stiku s predstavniki večinskega naroda.

ORGANIZIRANJE ROMOV V SLOVENIJI

V Sloveniji deluje 22 romskih društev, ki so povezana v Zvezo Romov Slovenije. Zveza Romov Slovenije je bila ustanovljena leta 1996. Predsednik Zveze Romov je Jožek Horvat Muca.¹⁵ Pri Zvezi Romov Slovenije deluje Ženski Forum (Romkinj) v Sloveniji.

V letu 2003 je bil ustanovljen kulturnoinformativni center ROMIC kot temeljna informativna stična točka romske skupnosti v Sloveniji. Center deluje v Murski Soboti.

EVROPSKI PROJEKTI V SLOVENIJI

V Sloveniji že potekajo številni mednarodni projekti, ki se ukvarjajo z različnimi aspekti izboljšanja položaja romske skupnosti. V tem orisu bom predstavila

* * *

¹⁵ Podroben prikaz pestrega delovanja Zveze Romov podaja prispevek Jožeka Horvata Muca "Kronološki pregled aktivnosti Zveze Romov Slovenije od 2000-2004", *Romano them*, št.20, maj 2004, str 7-12.

projekt Sveta Evrope o povečanju možnosti za zaposlovanje pripadnikov romske skupnosti, saj se ukvarja s temeljnim vprašanjem za dolgoročno izboljšanje položaja romske skupnosti.

Prva delavnica za usposabljanje delavcev lokalnih zavodov za zaposlovanje v okviru regionalnega projekta Sveta Evrope za povečanje možnosti za zaposlovanje Romov je potekala v Novem mestu (3.-5. oktober 2001). Cilji delavnice so bili izboljšanje delovanja uslužbencev lokalnih zavodov za zaposlovanje in povečanje možnosti rednega zaposlovanja Romov. Na delavnici so aktivno sodelovali predstavniki lokalnih zavodov za zaposlovanje, Romi in eksperti Sveta Evrope, ter sprejeli priporočila za izboljšavo na področju komunikacije med Romi kot iskalci zaposlitve in uslužbenci lokalnih zavodov.¹⁶

Udeleženci so se strinjali da se morajo ukrepi uresničevati postopoma, ter da jih je potrebno načrtovati dolgoročno. Zaradi nizke stopnje izobrazbe mora usposabljanje Romov za zaposlovanje zajeti tudi odpravo nepismenosti, osnovnošolsko izobraževanje in tečaje za poklicno usposabljanje. Možnosti za prihodnost so bodisi v vključevanju v programe javnih del ali v oblikovanju posebnih podjetij oz. kooperativ, ki jih lahko upravljajo Romi ali Neromi. Predstavniki Romov so poudarili, da je za nadaljnja izboljšanja nujno pričeti s posebnimi tečaji o romski kulturi, identiteti in tradiciji. Tako se bodo uslužbenci v javnih službah seznanili tudi s kulturnimi značilnostmi romske skupnosti, ne le s socialnimi problemi.¹⁷

* * *

¹⁶ Sklepi in predlogi delavnice za izboljšanje možnosti za redno zaposlovanje Romov:

- vključiti nove poklice v seznam poklicev;
- Oblikovati poseben sklad za podporo pridobitnim projektom in samozaposlitvenim projektom za Rome;
- podpirati infrastrukturo in možnosti delovanja romskih nevladnih organizacij;
- zadolžiti posamezno osebo na Zavodih za zaposlovanje za vprašanje Romov in ustvariti ustrezno mrežo stikov za to področje;
- zaposliti Rome kot svetovalce v območnih zavodih za zaposlovanje;
- zagotoviti zaposlitev za Rome, ki so končali višjo stopnjo izobrazbe ali tečaje za poklicno usposabljanje;
- spodbujati partnerstvo med Romi, nevladnimi organizacijami in državnimi ustanovami;
- vključiti romske nevladne organizacije v postopek zaposlovanja Romov;
- dati romskim nevladnim organizacijam status kontaktne točke med delodajalci in romskimi iskalci zaposlitve;
- dati finančne olajšave delodajalcem, ki zaposlujejo Rome;
- objaviti uradne dokumente o Romih in spoštovati sprejeta zagotovila;
- organizirati posebne tečaje za poklicno usposabljanje in prekvalifikacijo za Rome.

¹⁷ Romi so na žalost še vedno žrtev predsodkov tudi na področju zaposlovanja, kar se je v zadnjih letih izražalo v primerih zmanjševanja števila in odpuščanja delavcev, ko so bili Romi praviloma med prvimi, ki so v primeru stečajev ali nelikvidnosti podjetij izgubili zaposlitev. Politično in socialno izključevanje Romov, s katerimi se še vedno srečujejo v vsakdanjem življenju vpliva tudi na učinkovito izvajanje programov in projektov za povečanje rednega zaposlovanja v Sloveniji, saj delodajalci pogosto niso pripravljeni zaposliti Romov.

ODPRTA VPRAŠANJA

Dejstvo, da ne obstaja zadovoljiva med kulturna komunikacija med Romi in Neromi, močno vpliva tudi na uspešno vključevanje pripadnikov romske skupnosti v Evropi. Tudi v najnovejšem obdobju evropske zgodovine se kolektivni pritisk na pripadnike romske skupnosti stopnjuje celo do fizičnega nasilja v konkretnih okoljih.

Gradiva mednarodnih organizacij, strokovna literatura, izkušnje Romov in romskih združenj diskriminacijo, nestrpnost in predsodke do romske skupnosti označujejo kot temeljno oviro za njihovo vključevanje v družbo. Poročilo Open Society Institute (Zavoda za odprto družbo) o spremljanju pridruževanja EU z naslovom Zaščita manjšin iz leta 2001, ki namenja posebno pozornost položaju Romov v državah kandidatkah, med drugim opozarja na problem institucionalnega rasizma oz. predsodkov tudi med tistimi, ki se ukvarjajo z načini za odpravo le-teh. Tako Poročilo navaja primer, ko je v aprilu 2001 tedanji namestnik ministra za evropske integracije na Slovaškem izjavil, da morajo Romi "vedeti, kaj je dobro zanje – in to je, da spremenijo svoj način življenja". Vodja ene od zunajparlamentarnih strank na Slovaškem je romsko skupnost javno označil kot "časovno bombo, ki bo povzročila težave, če ne bo pod nadzorom", z razlago, da "imamo veliko maso Romov, ki ne želijo drugega kakor ležati v postelji in živeti od socialne podpore".

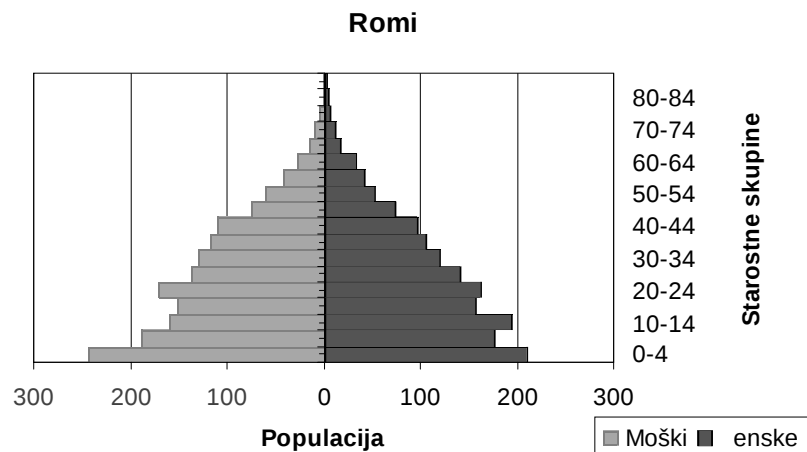
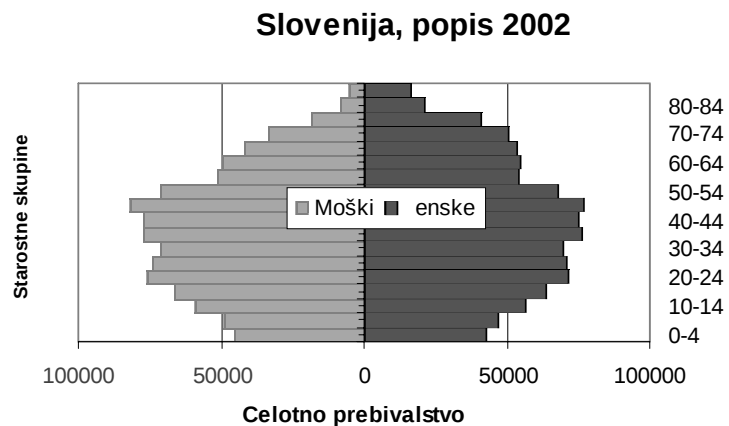
V številnih razpravah v Sloveniji se v zadnjem času ponovno postavljajo vprašanja: Kaj dejansko pomeni pozitivna diskriminacija na področju varstva Romov v Sloveniji? Ali naj imajo določbe o izboljšanju socialnega položaja Romov ter odpravi socialne izključenosti prednost pred vsemi drugimi dejavnostmi na področju socialnega varstva, ki so namenjene preostalemu prebivalstvu? Ali naj se sprejme zakon, ki bo uredil vsa odprta vprašanja, ali pa naj se nadaljuje z urejanjem posameznih področij v sistemskih zakonih? Ali je obveznost za zagotavljanje sožitja in ustreznih življenjskih pogojev romske skupnosti odgovornost države ali lokalnih skupnosti?

Šele v novejšem času se v teh razpravah, v skladu z evropskim kontekstom pravnega varstva kulturne raznolikosti in kulturne dediščine, nakazuje možnost za večjo prisotnost in razumevanje posebnosti romske kulture, zlasti na ravni strokovne obravnave. Le postopoma in le v nekaterih segmentih pa se spreminja odnos večinske družbe do enakopravnega partnerstva pri urejanju položaja romske skupnosti - od obveznosti do sprejemanja "ukrepov pomoči" pri zagotavljanju enakih možnosti za izobraževanje, zaposlovanje in participacijo Romov v javnem, kulturnem in političnem življenju do prevzemanja skupne odgovornosti za razvoj, ne le iskanje krivde za konflikt in težave zgolj na strani ene ali druge skupnosti.

Kljub ustavno-pravni podlagi in sprejetim programom se v izvajanju določb na področju varstva romske skupnosti in tolmačenja načela nediskriminacije porajajo vedno novi, protislovni, praktični argumenti "za" in "proti" posebnemu urejanju za posamezne skupnosti. Temeljno vprašanje se zrcali v dilemi pri izvajanju pravnih določb, ali za varstvo pred diskriminacijo zadošča "odsotnost diskriminacije" in enaka obravnava vseh državljanov, ali pa je potrebno že v posameznih področnih zakonih postaviti določene izjeme za pripadnike romske skupnosti. Težave v praksi se pojavijo zlasti glede tega, kako ugotoviti, kdo je pripadnik romske skupnosti, saj se v skladu z Ustavo RS in z zakonodajo o varstvu osebnih podatkov ni nihče dolžan opredeljevati v narodnostnem smislu. Razlike v tolmačenjih pa postanejo še posebej pomembne takrat, kadar se za njimi skrivajo razlogi za odklonilna stališča do zagotavljanja pravic manjšin in se na ta način iščejo možnosti za opravičevanja restriktivnih tolmačenj zapisanih določil.

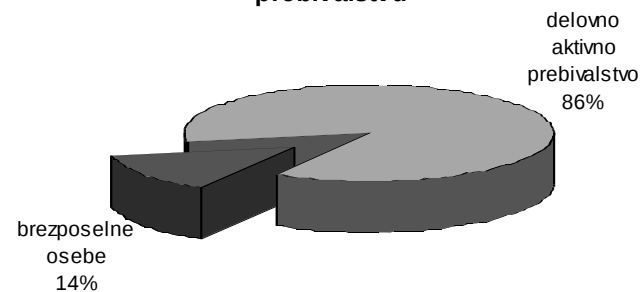
PRILOGA I

Romi po starostnih skupinah in spolu, Slovenija, popis 2002

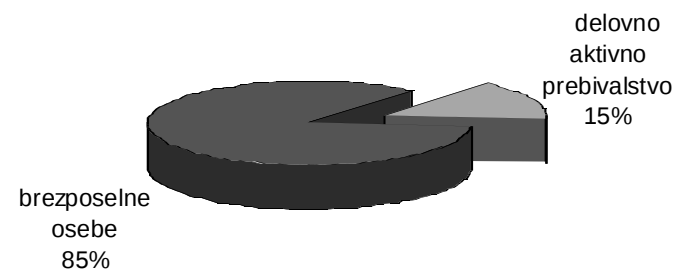

Priloga 2. Romi po ekonomski aktivnosti, Slovenija, popis 2002

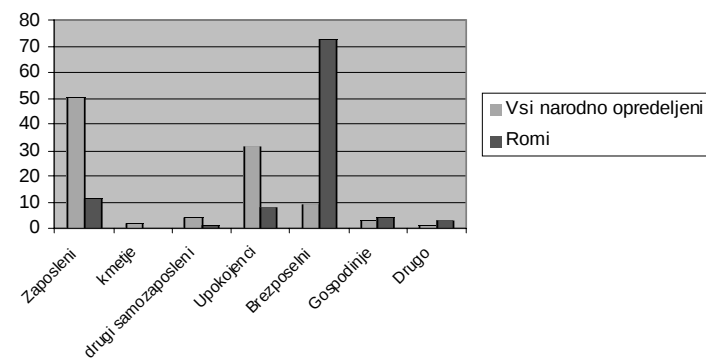
Slovenija, dele brezposelnih v aktivnem prebivalstvu

Romi, dele brezposelnih v aktivnem prebivalstvu

Prebivalstvo po narodni pripadnosti in ekonomski aktivnosti, Slovenija, popis 2002

REFERENCE:

- E Romane Džuvlja Šaj / Romske ženske to zmoremo / Roma Women Can Do it. *Regionalni projekt Delovne skupine Pakta stabilnosti za enakost spolov v Sloveniji. Regional project of Stability Gender Task Force.* Poročilo / Report. Slovenija, 2003.
- Jorvat, Jožek -Muc, Kronološki pregled aktivnosti Zveze Romov Slovenije od 2000-2004, *Romano them*, št.20, maj 2004, str 7-12
- Klopčič, Vera (ur.), Polzer, Miroslav (ur.). Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi : izziv za manjšinsko pravo : zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti, 11. - 12. aprila 1997. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999
- Klopčič, Vera. Nekatere značilnosti sodobnega položaja Romov : izkušnje na področju izobraževanja, poklicnega usposabljanja in zaposlovanja Romov v Sloveniji / primeri dobre prakse. *Razpr. gradivo - Inšt. nar. vpraš. (1990)*, 2001, št. 38/39, str. 302-313.
- Klopčič, Vera. Regionalni projekt za jugovzhodno Evropo za povečanje možnosti za zaposlovanje Romov : Delavnica I - Slovenija : Delavnica za usposabljanje delavcev lokalnih zavodov za zaposlovanje. Zaposlitvene možnosti pripadnikov romske skupnosti. *Romano them*, 2001, letn. 7, št. 13, str. 3-5, fotografije.
- Klopčič, Vera (ur.), Polzer, Miroslav (ur.). Evropa, Slovenija in Romi : zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003, str. 400
- Komac, Miran, Varstvo narodnih skupnosti v Republiki Sloveniji : Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 1999
- Maric, A., Bitu, V., Klopčič, V., Tonelli, S. (2001) *South East Europe regional project to promote employment opportunities for Roma. A Stability Pact Initiative supported by the Austrian government: training workshop for the staff of local employment services working with Roma job seekers.* Workshop I - Slovenia (Novo mesto, 3-5 October 2001). Strasbourg: Council of Europe.
- NOVAK-Lukanovič, Sonja (ur), KLOPČIČ, Vera (ur) : Romi na Slovenskem, Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana, 1991
- Parliamentary Assembly of the Council of Europe. *Recommendation 1557 (2002) on the legal situation of Roma in Europe.*
- Poročilo Open Society Institute /Zavoda za odprto družbo/ o spremljanju pridruženja EU "Zaščita Manjšin", 2001

Report of the OSCE High Commissioner on National Minorities (2000) "Situation of Roma and Sinti in the OSCE area ".

Zaključno poročilo o projektu CRP "Romi v procesih evropske integracije/razvoj modelov izobraževanja in usposabljanja Romov za povečanje rednega zaposlovanja", 2004

"AVTOHTONI" IN "NEAVTOHTONI" ROMI V SLOVENIJI: SOCIALNA KONSTRUKCIJA TERITORIALNEGA RAZMEJEVANJA IDENTITET*

"AUTOCHTHONOUS" AND "NON-AUTOCHTHONOUS" ROMA IN SLOVENIA – SOCIAL CONSTRUCTION OF TERRITORIAL DIVISION OF IDENTITIES

The contribution opens with the question of how is culture connected to space and which is the role played by different representatives of power with regards to the construction of Roma collectiveness in Slovenia. Based on this starting point, the article analyses the field of knowledge known as "Romology". The present analysis shows which social actors of power established the difference between those Roma who are represented as "autochthonous" and confined to one specific territories, claimed to be "autochthonous areas of settlement", and the so-called "non-autochthonous" Roma. The analysis demonstrates that the above-mentioned studies base their conclusions on the primordial and biological conceptualisations of culture, allegedly "naturally" bound to certain spaces and territories. Relying on the collected ethnography, the author crucially depicts the process, which generates the discourse of "autochtony" and "non-autochtony" in the relation between the Roma, national Roman policy, and academic tradition, which represents itself as "Romology", "Slovenian national question" or "ethnic studies."

Keywords: autochtony, Roma, Romology, areas of settlement

Izhodišče prispevka je vprašanje, kako se kultura povezuje s prostorom in kakšno vlogo imajo pri tem različni reprezentanti moči, na primeru konstruiranja skupinskosti Romov v Sloveniji. S tega izhodišča članek analizira polje vednosti, poznamo kot "romologija". Analiza pokaže, kako in kateri socialni akterji moči so vzpostavljali razliko med Romi, ki jih reprezentirajo kot "avtohtone" in priklenjene na določene teritorije, za katere trdijo, da so njihova "avtohtona območja poselitve", ter med t.i. "neavtohtonimi" Romi. Ob tem analiza pokaže, da omenjene študije temeljijo na primordialnih, biologističnih konceptualizacijah kulture, ki da so domnevno "naravno" vezane na določene prostore in teritorije. Autorica ob podajanju etnografije kritično oriše proces, v katerem nastaja diskurz o "avtohtonosti" in "neavtohtonosti" v odnosu med Romi, državno romsko politiko, in strokovno tradicijo, ki se reprezentira bodisi kot "romologija" bodisi kot "slovensko narodnostno vprašanje" ali "etnične študije".

Ključne besede: avtohtonost, Romi, romologija, etničnost, območja poselitve

UVOD

Gupta in Ferguson sta v uvodu v zbornik *Culture, power, place. Explorations in Critical Anthropology* napisala, da je boasovski koncept kulture oziroma koncept kultur in z njim povezane ideje o sistematizaciji sveta človeških razlik na raznolikosti ločenih družb, med katerimi naj bi vsaka imela svojo kulturo, postal predmet antropološke kritike. Antropologi so kritizirali pogosto implicitno konceptualizacijo sveta kot mozaika ločenih kultur, običajno vezanih na določen teritorij. Takšna koncepcija je bila po njunem mnenju okvir za etnografsko deskripcijo ter za iskanje generalizacij, ki so bile izoblikovane na mnogoterosti ločenih primerov. Premik v raziskovalni viziji od "ljudstev in kultur" k drugače razumljenim entitetam naj bi prevzel vodilno vlogo znotraj discipline (Gupta in Ferguson 1997). Wolfovemu zavračanju ideje o ločenosti sveta na kulture, ki bi se kot biljardne krogle zaletavale ena v drugo, je sledila poleg kritike samega koncepta kulture še močno prisotna postmoderna kritika reprezentacije v etnografskem pisanju. Skladno s tem se je spremenila perspektiva v etnografiji: vsaj v delu antropološkega raziskovanja je pomemben raziskovalni interes predstavljalo vprašanje odnosov med kulturo in močjo ter s tem povezano vprašanje, kakšen je odnos med kulturo in prostorom. (*ibid.*, str. 1-3).

V perspektivi, ki odpira vprašanje, kako se kultura povezuje s prostorom in kakšno vlogo imajo pri tem različni reprezentanti moči (Malkki 1997), ter v barthovski zasnovanih študijah etničnosti in po njihovem formalističnem modelu (Eriksen 1993; Šumi 2000; Knežević-Hočevar 1999) bom analizirala primer konstruiranja skupinskosti Romov, ki jih slovenska romologija ter romske politike v Sloveniji priklepajo na določene teritorije, za katere trdijo, da so njihova "avtohtona območja poselitve".¹

Pri branju strokovne tradicije in vednosti, ki ji rečejo na Slovenskem "romologija",² naletimo na razlikovanje med Romi, ki jih različni socialni akterji reprezentirajo kot "avtohtone" ter med onimi, ki veljajo za "neavtohtone". O tem, da bi kateri izmed njih lahko bili brez državljanstva, do nedavnega med romologi in drugimi romskimi eksperti ni bilo razprave; na ta vidik so začele opozarjati redke nevladne organizacije, kakršna je npr. Helsinški monitor, šele v sredini devetdesetih let prejšnjega stoletja.³

* * *

¹ V kontekstu romskega etnonacionalizma sicer velja, da Romi nimajo svojega lastnega teritorija; po tej reprezentaciji so razpršeni po Evropi in preko nje, potemtakem so povsod manjšina z vsiljeno identiteto, ki jo označujeta politična in/ali socialna marginalizacija ter stigmatizacija. - Prim. Will Guy (ur.), 2001.

² Izraz je pogostejši v rabi nekako od devetdesetih let naprej. Mladen Tancer (1998: 23) na primer ga opredeljuje kot "znanost, ki raziskuje vse pojavnosti Romov."

³ Sprva se ob tem razlikovanju prostorsko teritorializiranih (spatially territorialized) pomenov "kulture in ljudstev" nismo posebej ustavljali, saj nas je precej bolj zanimal epistemološki zaseg polja vednosti, ki je znano kot

Distinkcija med skupinama "avtohtonih" in "neavtohtonih" Romov, ki je vsaj implicitno prisotna v manjšinski zaščitni zakonodaji, zahteva antropološko refleksijo predvsem zato, ker

1. temelji na primordialnih, biologistično utemeljenih konceptualizacijah kulture, ki naj bi bile "naravno" vezane na določene prostore in teritorije;
2. gre pri "romologiji" in novejših etničnih študijah o Romih za nekritično povzemanje regulacij iz zakonodaje, razumljene kot "naraven" in "samoumeven" diskurz, namesto da bi bil sam ta diskurz podvržen znanstveni refleksiji; in ker
3. želimo pokazati proces, v katerem nastaja diskurz o "avtohtonosti" in "neavtohtonosti" v odnosu med življenjem tistih "običajnih" ljudi, ki so predmet politik zaščitne zakonodaje, državno nacionalistično zasnovano politiko, "romologijo" in strokovno tradicijo, ki se reprezentira kot "slovensko narodnostno vprašanje", kar se splošno enači z "etničnimi študiji".

INTERPRETATIVNA SKICA POLITIK, KI REGULIRAJO STATUS "ROMSKE SKUPNOSTI"

Omemba o posebnih pravicah "romske skupnosti" je dobila po osamosvojitvi Slovenije mesto v samostojnem, 65. členu ustave (Polzer Srienz 1999: 63), ki določa položaj in posebne pravice Romov v Sloveniji s pomočjo posebnega zakona: "Položaj in posebne pravice romske skupnosti, ki živi v Sloveniji, ureja zakon."⁴ Pred tem je že ustavni amandma LXVIII iz leta 1989 določal, da mora "zakon urediti pravni položaj Romov". Posebne pravice Romov še niso bile določene v osnutku ustave 1990. Leta 1991 je parlament razpravljal o Romih in izdal sklep, v katerem so pripravili "Ukrepe, kako bi lahko probleme Romov najučinkoviteje rešili". Tedaj je tudi tretja točka Kataloga predlogov ponovno navajala zahtevo:

* * *

tsiganologie, Etudes Tsiganes, Gypsy studies, Romani studies oziroma *romologija*. Posvečali smo se študiju splošnih epistemoloških vprašanj, povezanih z antropologijo etičnosti in nacionalizma, ter kritičnemu soočenju analiz iz antropologije Ciganov s slovensko romologijo. K epistemološkemu vprašanju romskih študij v slovenskem nacionalnem prostoru smo se preorientirali med terenskim delom, ki je teklo v obdobju štirih let z vmesnimi prekinitivami, ko je bila predmet raziskovanja slovenska romološka produkcija in ko smo se sistematično udeleževali različnih prostovoljskih, filantropskih akcij in posvetov, katerih tematika je poimenovana za "romsko problematiko". Preorientacijo je spodbudila zbrana etnografska evidenca, ki nas je opozorila, da slovenska "romologija" ne zmore percipirati mnogoterih oblik rasizma in diskriminacije oziroma izključevanja Romov, predvsem zato, ker sama še ni prestopila okvirov znanstvenega rasizma. - Prim. Janko Spreizer, 2002: 68-123).

⁴ <http://www.us-rs.si/si/index.html>.

Ustava bi morala določiti, da mora pravice Romov urediti zakon. Ta zakon bi moral biti osnova za pravno zaščito pripadnikov romske skupnosti za uporabo materinščine, nego lastne kulture in drugih etničnih posebnosti kot tudi skrb Republike Slovenije za izboljšanje materialnega položaja Romov.

Stalnica omenjenih razprav je bila podmena, da je treba regulirati status Romov kot etnične skupnosti in ne kot manjšine, kar pa jim daje zmanjšan obseg zaščite kolektivnih pravic v primerjavi z madžarsko in italijansko etnično skupnostjo.

Le redki posamezniki Romi so se že v devetdesetih letih 20. stoletja zavzemali, da bi Romom pravnoformalno določili status narodnosti. Poleg tega je bilo navedeno, da je posledica neurejenega statusa lokalizirano reševanje romskih problemov (Šajnović 1991:131-132) Eksplicitno je bilo poudarjeno tudi poniževanje in Romom pripisana manjvrednost (Rozman 1991:135-136). V zadnjih publikacijah so takšna stališča, ki opozarjajo na diskriminacijo Romov in si prizadevajo za uresničitev programa, ki bo pojasnjen v nadaljevanju (Rudaš 2003).

Zasnove za posebno politiko do Romov so bile oblikovane v okviru zaščitne zakonodaje manjšin; zdi se, da je člen v ustavi zastavljen inkluzivno, saj ne govori niti o "avtohtonosti" niti o kakšni teritorialni pripadnosti, in lahko bi pomislili, da – tako kot je zapisan – ne zahteva niti državljanstva, pač pa zgolj bivanje v Sloveniji.⁵

Po nekaj letih je vlada R Slovenije zavzela stališče, da zaradi različnih zgodovinskih, kulturnih in teritorialnih specifičnosti ni možno sprejeti enotnega zakona, ki ga je obetal 65. člen. V trinajstih letih še ni bil izoblikovan poseben "romski zakon", za katerega je bilo zapisano, da bo urejal posebne pravice "romske skupnosti". Vendar pa je bilo oblikovanih 10 področnih zakonov, ki urejajo posamezna vprašanja romske skupnosti, kot so npr. politično zastopstvo, volitve, izobraževanje, mediji, knjižničarstvo ter vprašanja prostora in gradnje objektov.⁶ Vse do pred dvema letoma se niso ukvarjali s poskusi oblikovanja enotnega romskega zakona, pač pa so bili v veljavi področni zakoni, ki so urejali različna področja, četudi je Zveza Romov Slovenije opozarjala, da pomanjkanje temeljnega

* * *

⁵ Državni zbor R Slovenije je na 115. seji 2. decembra 1993 določil, naj vlada pripravi zakon o zaščiti romske skupnosti v R Sloveniji, čez dve leti pa je vlada zavzela stališče, naj se zaščita romske skupnosti ureja v področnih zakonih. Tako je bil novembra leta 1995 na 117. seji državnega zbora sprejet Program ukrepov za pomoč Romom, ki je še vedno aktualen. Leta 1999 je vlada RS sprejela dodatne sklepe za uresničevanje ukrepov za izboljševanje položaja romske skupnosti v Sloveniji. - Prim. Obreza 2003: 47-59.

⁶ To so: Zakon o lokalni samoupravi, Zakon o lokalnih volitvah, Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja, Zakon o vrtcih, Zakon o osnovnih šolah, Zakon o medijih, Zakon o knjižničarstvu, Zakon o evidenci volilne pravice, Zakon o urejanju prostora, Zakon o graditvi objektov, navedeno v: Horvat Muc 2003: 61-62.

romskega zakona ovira implementacijo področne zakonodaje. Odsotnost tega zakona je kritiziral tudi Svet Evrope.

Kljub sprejetemu programu vprašanja niso bila zadovoljivo urejena, kar kaže med drugim primer uresničevanja Zakona o lokalni samoupravi. Zakon iz leta 1993 je omogočal izvolitev predstavnika Romov v občinski svet, a so bili sprva izvoljeni le predstavniki Romov iz posameznih občin. Šele leta 2002 in potem, ko je Rajko Šajnović, Rom iz Novega mesta, sprožil ustavni spor na Ustavnem sodišču, sta vlada in parlament v Zakonu o lokalni samoupravi z novelo določila, da morajo občine zagotoviti pravico Romom do predstavnika v občinskem svetu. Bilo je določeno, da v dvajsetih občinah s t.i. avtohtonimi Romi ti volijo svojega predstavnika – svetnika – v občinski svet. Le petnajst občin je sprejelo dopolnila k statutom, nekatere od občin pa so sprožile ustavni spor pri Ustavnem sodišču z argumentom, da je dvajset občin določenih arbitrarno in da niso izdelani natančni kriteriji za ugotavljanje stalne poseljenosti in s tem avtohtonosti.⁷ Dne 14. novembra 2002 je bila izdana odločba ustavnega sodišča, da so statuti občin Beltinci, Grosuplje, Krško, Semič, Šentjernej, Trebnje v neskladju z Zakonom o lokalni samoupravi, ker ne določajo, da so člani občinskih svetov tudi predstavniki Romov.⁸

Pred dvema letoma je bilo po dolgem času zopet omenjeno, da v Uradu za narodnosti razmišljajo o oblikovanju krovnega romskega zakona. Namesto zakona o Romih je bil leta 1995 sprejet program ukrepov za pomoč "romski skupnosti" v Sloveniji, ki ga vlada R Slovenije bolj ali manj dosledno izvaja in poteka v resornih ministrstvih, kot so npr. šolsko, socialno, kulturno ministrstvo, ter ministrstvo za finance, za notranje zadeve, ministrstvo za okolje in prostor ipd. Spremljanje implementacije programa nas navaja k sklepu, da je na videz benevolentna državna politika do Romov proizvedla razmejevanja med Romi, ki "tradicionalno" živijo v Sloveniji in med tistimi, ki so v Sloveniji "netradicionalno" ali "neavtohtono".

Za realizacijo ukrepov posebnega programa pomoči postala pomembna esencialistična, izvorna kategorizacija in delitev na tiste, ki so "avtohtoni" Romi in na "neavtohtone" Rome, ki ne živijo na "tradicionalnih območjih poselitve", med katerimi so nekateri brez državljanstva. Po interpretacijah nekaterih raziskovalcev "neavtohtoni" Romi niso opravičeni do posebnih kolektivnih pravic, pač pa naj bi bili pravno izenačeni z drugimi imigrantskimi skupinami.⁹ Takšna arbitrarna razmejevanja se, kot bo prikazano v nadaljevanju, manifestirajo v mnogoterih

* * *

⁷ Petković 2003:54-75. - Petković analizira diskurz v razpravi o volitvah romskih svetnikov v občinske svete.

⁸ <http://www.mnz.si/si/upl?urloksam/ZAKONODAJA/ustodl/ustodl345-02-9.htm>.

⁹ Takšno je tudi stališče Urada za narodnosti, primerjaj Obreza, *op. cit.*

oblikah, z njimi pa večinoma soglašajo - da ne rečem, da jih celo formulirajo - proučevalci iz polja vednosti, ki je poznano kot "slovensko narodnostno vprašanje", romologi in v specifičnih primerih tudi romski aktivisti. Slednji namreč praktično nimajo druge alternative v svojem podrejenem položaju, kamor jih potiskajo poleg politike tudi romologi, kakor da trivialne in arbitrarne kategorizacije izrabijo znotraj razmerij moči in pri konstrukciji kulturne razlike med posameznimi romskimi skupinami. Iz etnografskih primerov, orisanih v nadaljevanju, bo razviden potek omenjenih procesov razmejevanja.

NEKAJ PRIMEROV IZ ETNOGRAFIJE

Zahteva po refleksiji pojma "avtohtonosti" se je dodatno izkristalizirala ob posameznih dogodkih med zbiranjem etnografije. Med nabranim materialom je tudi tale zgodba: Pred nekaj leti je Ministrstvo za kulturo zavrnilo financiranje projekta romskega glasbenika, ki živi v Ljubljani, z argumentacijo, da ni "avtohton" in da mu posebne pravice do financiranja romske kulturne dejavnosti naj ne bi pripadale, ker je priseljen. Glasbenik je odgovoril ministrstvu z argumentom, da so se v Slovenijo priselili tako ali tako vsi Romi; prav Indija pa naj bi bila njihova skupna domovina. Svojo razlago je tako oprl na socialno konstrukcijo zgodovinskih migracij Romov iz domnevne domovine Indije, ki jo je postavila tradicionalistično orientirana "romologija", v zadnjih tridesetih letih pa jo izrablja tudi romsko aktivistično gibanje.

Uslužbenka na Ministrstvu za kulturo je poudarila v nekem drugem kontekstu razprav, ko je bilo vpeljevanje socio-političnih meja predmet kritike, da je razmejevanje med "avtohtonimi" in "neavtohtonimi" lahko pozitiven argument pri reševanju prošelj za slovensko državljanstvo "neavtohtonih Romov", ki pretežno živijo v Mariboru. Po njenem mnenju bi lahko prav zaradi te razlike reševali problem državljanstva po načelu kolektivnosti.¹⁰

Govor romskega aktivista, živečega v Mariboru, je pokazal, da ljudje, ki se sami opredeljujejo kot Romi s Kosova, kot jih reprezentirajo tudi v "romologiji" in romskih politikah, tudi sami uporabljajo delitev po podobnih kriterijih, ki jih je vpeljala manjšinska zakonodaja:

Mi Romi v Sloveniji smo v dveh vrstah: nekateri smo avtohtoni, nekateri smo priseljenci (...). Romi, ki živimo (tu) več kot 70 let, se nam prizna, da smo avtohtoni. ... To sem hotel povedat, da priseljenci Romi ... Večina ne ve, kako preživijo ... Moram še to povedat, da Romi, ki smo mi priseljenci, nekateri pač večina, (...) smo iz Kosova. Večkrat sem se pogovarjal z

* * *

¹⁰ Etnografska beležka, 27.03.2001.

Ministrstvom, na večini sestankov: nekateri naši Romi so prišli v Slovenijo, da so pustili svoje hiše [misli na hiše na Kosovu, op. avtorice], in zaradi svojega statusa, ki ga niso mogli dobiti v R Sloveniji, nimajo nič. Še tisto, kar so imeli [so izgubili]. To bi tudi želel dat v javnost ... V drugem primeru, večkrat se pogovarjam o naših Romih; priseljenci nimamo statusa ureditve, enakopravnega. Ker nimamo statusa ureditve, naši Romi priseljenci se nikakor ne morejo prilagoditi na normalno življenje. Kot prvo, dokler nimamo [urejenega statusa], šola, npr. naši otroci ne hodijo v šolo, ne obvladajo slovenščino brati, ker po pravici bi morali obiskovati makar vrtec, pa pol malo šolo, pa pol osnovno šolo. In naša šola, niti vrtec niti mala šola jih v tem primeru ne sprejemajo, zaradi statusa ureditve. ... Ko jih sprejemajo v osnovno šolo, marsikaj ne obvladajo. Zaradi slovenščine, jezika, ki ga ne morejo obvladati in ki ga ne morejo razumeti, avtomatski naši Romi čisto nič ne vejo. V drugem primeru pa jih tudi dajo v defektno šolo [misli na šolo za otroke s posebnimi potrebami, op. avtorice]. Naši otroci so pametni, ampak zaradi slovenščine jih dajo v defektno šolo ... Mi kosovski Romi imamo turške sobe in imamo tepihe. Marsikaj, ne vem, novi, stari, ampak more bit čistoča. In v tem primeru so prišli obiskovalci s centra za socialno delo in so ugotovili, da imamo tepihe čiste, urejene ... televizor. Pa so ugotovili, da niso naši ljudje do tega, mislim, opravičeni, do sociale: Vi imate lepo tepihe, imate urejeno, prodajte tepihe, pa boste lahko živeli urejeno, in že so ... te ljudi, te ljudi nimajo tako socialo [misli, da nimajo socialnega čuta, op. avtorice]. Slovenci nimajo, naši državljani, vi pa še Romi, iščejo se službe [pojasnjuje, da tudi slovenski državljani nimajo služb; Romi težje najdejo delo, op. avtorice].. Ampak v tem primeru je tudi sociala. In kje zdaj pride problematika? Ne vejo naše probleme. Od sociale [misli na socialno pomoč, op. avtorice] moramo plačati stanovanje, od sociale moramo plačati elektriko. Ne plačamo en mesec, drugi mesec se nabira, tretji, in to pride stanovanjski sklad in [jih vržejo] na cesto ... Ti problemi, da so naši Romi na cesti, zakaj [nastanejo]? Ker nismo dobili dostojanstva, samo socialo ... tisti, ki niso v službi. [Problemi so] samo zaradi tega, ker ne vejo naše zadeve, naše običaje, kako Rome živijo, kako...¹¹

Govornik je opozarjal, da distinkcija med avtohtonimi in neavtohtonimi Romom iz Maribora povzroča obilico eksistencialnih problemov, saj niso v enakopravnem položaju z ostalimi Romi: zaradi neurejenega statusa naj ne bi imeli možnosti za integracijo v okolje. Ob tednu romske kulture, ki je potekal

* * *

¹¹ Izjava je bila posneta na tiskovni konferenci ob izdaji knjige Karmen Erjavec, Sandre Hrvatin in Barbare Kelbl: Mi o Romih: diskriminatorski diskurz v medijih v Sloveniji, ki je bila aprila 2000 v prostorih Sveta Evrope v Ljubljani.

oktobra 2001 v Mariboru, je predstavnik iste skupine Romov ponovil, da niso "avtohtoni", da še nimajo svojih naselij na svojih ozemljih, tako kot npr. Romi na Dolenjskem in v Prekmurju, in da jih bodo morda nekoč dobili od države. Njegov poudarek je bil, da jim kategorizacija "neavtohtonosti" predstavlja obilico socialnih, političnih in izobraževalnih težav. Omenjena delitev zaenkrat še ni sprožila kritike pri romskih aktivistih, ki sodelujejo pri kulturnih programih. Moja etnografija je pokazala, da se tudi romski aktivisti zavedajo problema, vendar namesto kritike te distinkcije vodijo politiko znotraj kulturnih društev, v okviru možnosti, ki jih določa država. Doslej še ni bila oblikovana pobuda s strani romskih aktivistov, npr. naj se omenjeno kategoriziranje odpravi, je pa bila predmet kritike pri Evropski komisiji za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI) v njenem drugem poročilu za Slovenijo. V poročilu je vpeljana distinkcija kritizirana in podana je pobuda, naj se v programih za Rome namesto izključevalnih opredelitev uporabljajo vključevalne.¹²

Pisanje Roma Rozmana iz Prekmurja kaže na drug vidik: na zaznave nekaterih Romov, da se jih v Sloveniji obravnava še vedno po nekakšnem tujskem statusu. Poleg zahtev po ureditvi statusa narodnosti je bilo rečeno: Romi - tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo tudi ostali, in zahtevana je bila enakopravnost: "Če je Slovenija dežela, v kateri živimo že tisočletja, smo lahko le enakopravni Slovenci ali kvečjemu nacionalna manjšina, kot so Italijani in Madžari, ki živijo tukaj."¹³

AVTOHTONOST – KONCEPT V TRADICIJI SLOVENSKEGA NARODNOSTNEGA VPRAŠANJA/ETNIČNIH ŠTUDIJIH ALI "PRAKTIČNI KRITERIJ, KI ZDRŽI ŽIVLJENJSKI PREIZKUS"?

Kot je pokazala Irena Šumi (2000:117ff), je specializirana vednost, ki se jo v Sloveniji goji predvsem v okviru Inštituta za narodnostna vprašanja (INV), imenovana "slovensko narodnostno vprašanje", tradicionalno v sozvočju z nacionalističnimi interesi državnih politik in se ukvarja izključno s problematikami in manjšinami, ki so utrjene, zgodovinske, avtohtone, "da ne rečemo primordialne". "Slovensko narodnostno vprašanje" je polje stroke, ki se je tradicionalno ukvarjalo z manjšinami, ki so jih po letu 1990 vse pogostejše označevali za "avtohtone", torej za naravne, esencializirane entitete. Poleg italijanske in madžarske manjšine, ki naj bi bile ob mejah Italije in Madžarske, ter slovenske manjšine, ki so ostale "odrezane" od "matičnega naroda" v sosednjih državah z vsakokratnim risanjem

* * *

¹² Več o tem na naslovu: http://www.coe.int/t/E/human_rights/ecri/1-ECRI/2-Country-by-country_approach/Slovenia/Slovenia_CBC2_slovenian_pdf.pdf, pristop 17. 09. 2003.

¹³ Rozman, *ibid.*

novih državnih meja na nacionalnih zemljevidih, so predmet študija po letu 1991 še t.i. "novodobne manjšine". To so npr. "Slovenci na območju nekdanje Jugoslavije" in imigranti iz nekdanjih republik SFR Jugoslavije. Predmet proučevanja je tudi "na novo odkrita" nemška manjšina ter "etnična skupnost" Romov. Romi so postali predmet raziskovalnega programa na INV tedaj, ko so strokovnjaki, večinoma pravniki, sooblikovali posebno manjšinsko zaščitno zakonodajo tudi za Rome: dejstvo niti ni presenetljivo glede na tradicionalno vzajemno delovanje nacionalističnih politik ter znanstvenoraziskovalnega programa inštituta, o katerem piše Šumi. Študiji o beguncih in prebežnikih ter prosilcih za azil so bili šele okoli leta 2000 sprejeti v raziskovalni program Inštituta.

Za pričujoči prispevek sem z izbranimi raziskovalci-sodelavci na INV napravila intervjuje. Pridobljeno gradivo me navaja k sklepu, da strokovnjakom koncept "avtohtonosti" ne predstavlja posebnega problema;¹⁴ zanje je večinoma "praktičen in uporaben koncept, ki zdrži v realnem življenju",¹⁵ medtem ko drugi koncepti, ki so jih sogovorniki označili za "humanistične", v praksi po mnenju iste osebe ne zdržijo. Tu je orisanih le nekaj reprezentacij njihovih argumentov, ki so po naši presoji relevantni za obravnavno. Raziskovalcem etničnih študij, ki jim pripadajo spodnji citati, je opisana delitev med manjšinami večinoma neproblematična. Soglašajo z ločevanjem na *avtohtone* (po izvoru od tam kjer živi) in *alohtone* (po izvodu od drugod) manjšine.¹⁶ Pojasnjevali so še, da je težko določiti

* * *

¹⁴ "Namreč pojem avtohtonosti je v evropskem prostoru vsepovsod močno vsidran. In lahko rečemo je bistven sestavni del, lahko rečemo evropske, tudi nacionalne etnične regionalne zavesti. Se pravi, ta pojem avtohtonosti je prisoten takorekoč vsepovsod in vedno označuje torej neko tradicijo vztrajanja v nekem prostoru, oblikovanje tega prostora in vse te različne družbene, kulturne, politične interakcije, ki se dogajajo med ljudstvom, ki naseljuje nek teritorij in seveda med teritorijem, ki je po teh ljudeh, grdo povedano, preoblikovan. Torej če vzamemo katerokoli skupnost, ki je dalj časa vztrajala v nekem prostoru, recimo da je to manjšina, ne, ker največkrat govorimo o tem, ne, to je pa avtohtona manjšina, ne, to seveda pomeni, da so tam naseljeni dalj časa. Tukaj so seveda kriteriji zelo različni." Jernej Zupančič, intervju, 06. 04. 2002.

¹⁵ Misel, povzeto v narekovajih, je izrazil raziskovalec na INV, s katerim sem imela razgovor o pojmu "avtohtonosti". Pogovor ni pripeljal do odgovorov, pač pa do predlogov za nadaljnje raziskovanje. Zgolj v ilustracijo naj navedem, da sem bila usmerjena v proučevanje tradicionalnega slovenskega narodnostnega vprašanja, v posamezne prispevke avtorjev ter v prebiranje enciklopedij in slovarjev. Večini doslej pregledanih besedil je skupna samoumevna uporaba izraza avtohtonost. Po izjavah Janeza Stergarja naj bi šlo za političen koncept, ki je delno postal znanstveni pojem, sooblikovan v etnologiji in narodopisju. Aktualen naj bi bil ob nastanku nacionalne države, saj naj bi pred tem manjšine ne obstajale (Iz intervjuja z Janezom Stergarjem, 04.02.2002).

¹⁶ Boris Jesih piše, da so praviloma t.i. nove manjšine, domnevno priseljene iz "kulturno, socialno in teritorialno drugačnih" okolij, zaradi ekonomskih, političnih razlogov ali etničnih vojn (Jesih 2001: 33-58). Po mnenju drugih sogovornikov gre za nedavno priseljene skupine ljudi, ki so nepopolno integrirane v okolje (Mitja Žagar, 15. 02. 2002; beležka iz intervjuja), ali skupine, npr. iz azijskih držav, ki naj bi bile po interpretaciji enega od sogovornikov še vedno popolni tujci v Evropi (Jernej Zupančič, 06. 02. 2002; iz posnetka intervjuja). Argument, da gre za strokovno neproblematičen, vsesplošno razširjen in v Evropi povsod prisoten koncept znotraj etničnih študijev, ne zdrži, če iščemo evidence v moderni antropološki literaturi o etničnosti in nacionalizmu. Razlog za to odsotnost, na katero sem sogovornike opozorila, naj bi bil, po interpretaciji enega od sogovornikov, le v različni jezikovni rabi. Avtorji tekstov, ki so objavljeni v tematski številki revije *Ethnies, Droits de l'Homme et peuples autochtones*, 8, 15, posvečeni Romom in podnaslovljeni *Terre d'asile, terre d'ex-*

ti kriterij avtohtonosti, pri čemer so se navadno sklicevali na pravna določila: po madžarskem zakonu naj bi kriterij avtohtonosti zajemal obdobje sto let, po posameznih avtorjih pa določeno število let ali generacij, npr. tri generacije. Tudi manjšinsko pravo, ki vpeljuje različne nivoje pravic, praviloma ni predmet kritičnega razmisleka, četudi vpeljuje med različne skupine diskriminacijo. Argumentacija, ki jo reprezentirajo za strokovno, je zelo podobna razlagam, ki jih ponujajo enciklopedije.¹⁷

KONSTRUKCIJA TUJSTVA IN VPELJAVA "AVTOHTONOSTI" V ROMOLOGIJO

V romološkem diskurzu od osemdesetih let naprej in po osamosvojitvi Slovenije zasledimo razmejevanje med posameznimi skupinami Romov, ki živijo v Sloveniji. Gre torej za vpeljavo distinkcije med Romi, ki jih štejejo za "avtohtone" in "neavtohtone", ki jo uvaja zaščitna zakonodaja manjšin in njene pravne določbe, in ki jo vpeljujejo prav tako romologi in romski aktivisti: Tako enim in drugim se zdijo specifični teritoriji bistveni za razločevanje med Romi.

Pred letom 1989 ni opaziti političnega razmejevanja med "avtohtonimi" in "neavtohtonimi" v pravnih kategorizacijah, saj znotraj teh Romi niso imeli posebnih kolektivnih pravic. Slovenska romologija, ki velja za sodobno, se je vse od svojega konstituiranja naprej ukvarjala večinoma le s proučevanjem tistih skupin, ki jih je sama prepoznala za "slovenske" skupine Romov. Skupine so bile domnevno

* * *

il: l'Europe tsigane, izhajajo iz predpostavke, da so Romi avtohtono ljudstvo Evrope. V tem kontekstu ima koncept drugačno konotacijo, saj se pisci prispevkov v reviji solidarizirajo z Romi in polemizirajo z delitvami, ki jih vpeljujejo različne politike. Razlika v rabah med slovenskimi romologi med francoskimi pisci v omenjeni reviji je bistvena, čeprav tudi v tem primeru ne odobravam strokovne rabe pojma avtohtonost.

¹⁷ Enciklopedične, slovarske in leksikografske razlage pojma v slovenski in hrvaški referenčni literaturi navadno pojasnjujejo, da ima beseda dva pomena: po prvi razlagi pomeni prvotni naseljenec, prvotni prebivalec, pranaseljenec, "prvoten, domač, nastal na kraju, kjer biva"; po drugi razlagi pa je raba povezana tudi z živalmi in rastlinami. Avtohton lahko pomeni tudi samonikel, izraz je povezan tudi z botaniko: "samorasel, samoroden, avtohton, že od nekdaj tam": *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana: Cankarjeva založba, 1998, primerjaj tudi *Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah*, Ljubljana: DZS, 1997-1998, in France Verbinc, *Slovar tujke*, 1994). Slovarska razlaga ponuja še več izčrpnih primerov: "ki je po izvodu od tam, kjer živi; domačin". Raba leksema v slovenskem jeziku je navedena v *Slovarju slovenskega knjižnega jezika* s primerom, ki po mojem mnenju izraža ksenofobijo: "avtohtoni so se umikali priseljencem"; v drugi rabi, ki je povezana z "domačim" in "prvotnim" je raba pojasnjena s primeri, kot so avtohtono prebivalstvo, avtohtoni narodi, pa tudi drevesne vrste in avtohtone rastline. Le redki viri navajajo izvor besede. *Slovenski etimološki slovar* navaja, da je beseda tujka, prevzeta po nemškem *autochton* iz grške besede *autokhthonos*, ki pomeni domač, rodni: Marko Snoj, *Slovenski etimološki slovar*, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 20. Dve desetletji starejša *Obča enciklopedija leksikografskega zavoda* poleg drugih preciznejših razlag navaja, da je avtohtonost ali avtohtonija iz grščine in pomeni "iz same zemlje pognal". Pojem je povezan s pripadnostjo zemlji in pojasnjen je tudi njegov mitski pomen, saj so nekateri stari narodi verjeli, da so ustvarjeni iz zemlje, na kateri živijo. Na poseben vidik ohranjanja konservativne vednosti in neaktualizirane vednosti v enciklopedijah sta na primeru vedosti o Romih/Ciganih sta opozorila tudi socialna zgodovinarja Wim Willems in Leo Lucassen v članku *The Church of Knowledge: representation of Gypsies in Encyclopaedias* (Lucassen, Willems, Cottaar, eds., 1998).

"tradicionalno" živeče na teritorijih, ki so v romoloških diskurzih konstruirani kot "stalna območja naselitve z romskim prebivalstvom", četudi so nekateri proučevali zgodovinske migracije Romov na ozemlje današnje države Slovenije. Pri prvih raziskavah Romov še niso označevali za "avtohtone", je pa izraz uporabljen konec osemdesetih let kot oznaka za originalno - v romski medicini (Šiftar 1989: 10).

Vendar je romološki diskurz že pred letom 1991 eksplicitno izrisal distinkcijo med "našimi" in "tujimi", ki se je pridružilo še diskriminatorno kriminaliziranje "tujih" Romov in tistih, ki naj bi bili še nomadi:

Milici lendavske postaje se vedno ne posreči, da bi priseljene Rome vrnila v "domovinsko občino" Čakovec. Ti priseljenci v naselju Dolga vas in Črenšovci so brez stalnega prebivališča in so največkrat tudi povzročitelji neredov, pretefov in podobno. V občini Murska Sobota pa take goste navadno "izženejo" iz svojega naselja Romi sami. Povsem drugače je med stalno nenaseljenimi oziroma pod šotori živečimi Romi v nekaterih "naseljih" novomeške in drugih dolenjskih občin (Šiftar 1978:427).

Vpeljala se razlika med skupinami "slovenskih" Romov z referenco na teritorije: "Ločiti moramo tri območja staronaseljencev in priselitve v zadnjih dveh desetletjih" (Šiftar 1988: 329), vendar se ni artikulirala z izrazi "avtohtnosti", pač pa s pojmi "staroselci" in "novimi priseljenci". Nocijo tujstva konstruirajo z navedbo priznanja, da "na novo priseljene" skupine slabo poznajo: "o teh imamo zelo malo podatkov in včasih niti točno ne vemo (ker pač ne poznamo jezika oziroma narečij), ali so Romi, Albanci ali Turki."¹⁸

Vpeljana razlika med "staroselskimi Romi" in preostalimi se praktično vedno argumentira z navezavo na teritorij: "V Prekmurju v okrog 40 naseljih živi več kot 50 odstotkov staroselcev Romov v Sloveniji" (Šiftar 1990: 122). Pozneje obvelja, da je "romska etnična skupnost" najbolj številna na dveh največjih območjih, "poseljenih z avtohtonimi Romi: /to sta/ Prekmurje in Dolenjska" (Šiftar 1994: 9). Tako so Romi priklenjeni na avtohtona območja (*ibid.*, str. 11), in na druga, nenatančno orisana, navadno urbanizirana območja, na katerih živijo "Romi priseljenci" (*ibid.*, prim. tudi: Štrukelj 1991, 1999; Tancer 1994).

Zlasti po letu 1991 naletimo na pogosto vpeljevanje izraza "avtohtone manjšine" in "priseljeni prebivalci", potem ko raziskovalci INV uvedejo pravne kategorije v strokovni romološki diskurz. Skupaj s predstavniki oblasti in slovenskimi

romologi si prizadevajo, da bi definirali Rome kot **avtohtono etnično skupnost** (Klopčič in Novak-Lukanovič 1991; Jesih 1994; Klopčič in Polzer 1999).

Ko je tudi v politično-pravnem diskurzu postala relevantna distinkcija med domačimi in tujimi Romi, oziroma med avtohtonimi in neavtohtonimi, posamezni romologi konstruirajo kulturno in etnično razliko tako, da splošno pripisujejo skupinam medsebojno sovražnost: "Poseben problem je močna, (včasih tudi nekoliko sovražna) razdvojenost med avtohtonimi Romi in Romi priseljenci", romološki diskurz konstruira tudi razliko v uspešnosti pri integraciji:

"Bolj iz splošne ocene kot na podlagi raziskovalnih ugotovitev je razvidno, da avtohtoni Romi dosegajo vidnejše uspehe pri urejanju stanovanjskih in urbanih vprašanj kot na področju vzgoje in izobraževanja (nadaljevalno, permanentno izobraževanje...)", Šiftar 1994: 11).

Diskurz o tujosti se naveže še na rabo različnih jezikovnih kodov, tako da se izriše eksplicitno distinkcijo med "narečjem" avtohtonih Romov in rabo jezika priseljenih Romov. Ne opredeljujejo se do omenjene distinkcije, vendar Šiftar (*ibid.*, str. 14) navede vprašanje, ali naj bi "tujim" Romom prav tako priznali posebne pravice: "kmalu pa se bo zastavilo vprašanje ali in v kolikšni meri veljajo te pravice tudi za romske priseljence zadnjih let."

Nekaj let kasneje se glede teh posebnih pravic izreče Mitja Žagar (1998: 173-4). Po njegovem mnenju so v romskih politikah "vredni pravne zaščite" in spodbujanja posebnih politik, zlasti kulturnih, le "avtohtoni" Romi:

Pri obravnavanju problematike Romov in romske kulture moramo upoštevati tudi dejstvo, da Romov, ki so se 'priselili' v okolico nekaterih večjih mest (praviloma zunaj tradicionalnih poselitvenih območij avtohtonih Romov) in ki so prišli predvsem iz različnih območij nekdanje jugoslovanske federacije, ob uveljavljenih kriterijih ne štejemo za avtohtone Rome v Sloveniji, ampak jih moramo glede na njihov status obravnavati kot eno od obeh (pod)kategorij (i)migrantov...¹⁹

* * *

¹⁹ Žagar v nadaljevanju članka razlikuje med migranti kot posamezniki in imigrantskimi skupnostmi kot kolektivnimi subjekti, pri katerih v prvo (pod)kategorijo uvršča državljane R Slovenije, ki so pripadniki drugih "nekdanjih jugoslovanskih narodov in narodnosti" (str. 175); v drugo podkategorijo uvršča "tipične" imigrante-priseljence, ki nimajo slovenskega državljanstva, imajo pa v Sloveniji stalno ali začasno bivališče. Medtem ko Žagar trdi, "da Slovenija sledi trendom razvoja v Evropi" pri politiki manjšin, je zelo zgovoren podatek, da je bila omenjena politika, ki temelji na distinkciji in izključevanju med avtohtonimi in ostalimi neavtohtonimi Romi, predmet kritike Evropske komisije za boj proti rasizmu in nestrpnosti (ECRI), ki jo je objavila v drugem poročilu o Sloveniji. V tem dokumentu je problematizirana slovenska manjšinska politika zadnjih desetih let po osamosvajanju, zlasti še odnos Romov/Ciganov, in vprašanja imigracije. Večini slovenskih romologov pa se zdi omenjena distinkcija popolnoma neproblematična, kar lahko spet predložimo kot dokaz o sokreiranju in reproduciranju političnega oziroma ideološko kontaminiranega diskurza o Romih v romologiji.

* * *

¹⁸ Šiftar, *op. cit.*, str. 331. O Romih staroselcih in priseljenih se govori tudi še potem, ko se že artikulira koncept avtohtonosti v političnem diskurzu; omenjeni citat odseva tudi nacionalizem: "S sličicami in utrinki iz življenja prekmurskih Romov se zlivajo in prepletajo zgodbe o Romih staroselci iz Dolenjske, Bele krajine, Kočevske, Gorenjske in v zadnjem času priseljenih Romih s Kosova in drugih pokrajin bivše skupne države, ki so začasno ali stalno našli svoje novo domovanje med nami Slovenci." - Tancer 1994: 16.

Liisa Malkki (1997:61) je pokazala, da so koncepti lokalnosti ali skupnosti lahko videti naravni in neproblematični zaradi t.i. "metafizike sedentarizma", po kateri se razume zakoreninjenost ljudstev in kultur v njihovih lastnih teritorijih kot normalno stanje, ki je samoumevno v "nacionalnem redu stvari," kakor označuje logiko državnega nacionalizma. Metafizika sedentarizma je značilna tudi za romologijo. Romi naj bi sodili le na nekatera območja: "Na zaokroženih območjih poselitve v Prekmurju, na Dolenjskem v Beli Krajini in Posavju in deloma na Gorenjskem se štejejo Romi za avtohtono prebivalstvo, ki se je v razmeroma stalni poselitvi ohranilo do zdaj" (Štrukelj in Winkler 1996: 268). Po romoloških reprezentacijah naj bi se Dolenjski, Prekmurski in Gorenjski Romi med seboj razlikovali: vsaka od teh skupin naj bi imela svojo kulturo, svoj jezik in običaje; pripadali naj bi trem velikim evropskim romskim rodovom, ki naj bi jih identificiral že veliki lingvist Miklošič (prim. Štrukelj 1991, 1999); prišli naj bi tudi iz treh različnih krajev izvora. V romoloških reprezentacijah ni čisto jasno, kaj naj bi te skupine imele skupnega poleg dejstva, da živijo v slovenski nacionalni državi, kakor tudi iz razprav ni jasno, kaj naj bi "neavtohtone" Rome, ki jih sicer vztrajno označujejo za prišleke, razlikovalo od drugih romskih skupin, razen dejstva, da živijo na drugih območjih Slovenije kakor avtohtoni, in da so ponekod naseljeni krajši čas. Problem namreč vidim v tem, da domnevne kulturne razlike med temi skupnostmi niso predmet poglobljenih analiz, pač pa so vnaprej predpostavljene na ideološko utemeljenem verjetju v "tujost".

"AVTOHTONI", A NE Vendarle ne od tod: TEMNOPOLTI MIGRANTI IZ BALKANA IN/ALI IZ INDIJE

Reference na Jugoslavijo ali druge teritorije najdemo običajno v kontekstu romoloških ideologij o "izvorih" slovenskih Romov, včasih tudi v kontekstu razprave o njihovih jezikovnih posebnostih, ki so reprezentirane kot objektivne: referenca na druge teritorije je relevantna do trenutka, ko se Rome pripelje na teritorij, ki velja v etnološko koncipirani romologiji za "slovensko etnično ozemlje" (prim. Štrukelj 1964, 1980; Šiftar 1970); v nekaterih kontekstih pa je pomembna za konstrukcijo tujstva.

Omembo drugih teritorijev najdemo pri opisu migracij, ki jih romologi večinoma rekonstruirajo s pomočjo zapisov v kronikah, arhivskih listinah in s pomočjo drugih zgodovinskih virov, ter z dokazi iz romske lingvistike. V tem kontekstu omenjajo nekdanjo SFR Jugoslavijo, pred letom 1991 bolj izjemoma tudi Balkan. Balkan se je tedaj po logiki jugoslovanskega nacionalizma prezentiral kot "naše sedanje ozemlje": "Kako in od kod vse so prišli Cigani v Evropo, nas ne zanima toliko kot njihov prihod na Balkan, na naše sedanje ozemlje." (Šiftar 1970). Po osamosvojitvi leta 1991 je Balkan je postal, v splošnih in tudi v nekaterih bolj

strokovnih postsocialističnih, nacionalistično obarvanih diskurzih, metafora za skorajda vse pejorativne pomeni, ki so se sklicevali na polpreteklo zgodovino Jugoslavije; na takšno percepcijo so nedvomno vplivale tudi nedavne vojne. Tako je Jernej Zupančič,²⁰ tretjinsko zaposleni raziskovalec na INV, v intervjuju pojasnil dihotomijo med avtohtonostjo in neavtohtonostjo prav z referenco na balkanske Rome, ki jih Prekmurski Romi naj ne bi marali.

JZ: In zanimivo je to, da teh t.i. Balkanskih Romov ne marajo. Med njimi zija globok prepad.

AJS: Od kod vam pa ta vtis ...

JZ: To so sami povedal, to so sami povedal. Da tisto, kar od dol prihaja, da so, povsem drugačni, da ni govora ...

AJS: Sprašujem zato, ker so recimo z lendavskimi so se poročali dolenjski, ki po Štrukljevi imajo relacijo z Balkanom.

JZ: Ja, samo to je zdaj tista razlika med avtohtonostjo in neavtohtonostjo oziroma ... Namreč, ti so kulturno vendarle integrirani, in so bili ... Med Romi so večinoma bili katoliki. Torej, tudi tukaj in prihaja vendarle do teh relacij ... Tam je Kosovo, Makedonija je druga pesem. In do tega mešanja ni zelo pogosto prihajalo. Tu pa je zdaj spet družina. Namreč, oni so se, oni so zadržali princip po svoje velike družine, pri Romih, še vedno. In recimo ta poglavar naselbine, kjer so že znotraj teh ... družine malo bolj atomizirane, so družine posamezne. Ampak še vedno je nekdo šef, še vedno obstajajo neke rodovne vezi. Ne vem, kako mu rečejo, ciganski kralj, to se po svoje spoštuje, ohranja neke vezi, teh vezi recimo s temi prišleki iz Balkana, niso bili toliko navajeni. Torej prav sami večkrat so rekli, to je, Balkanski Romi nas ne zanimajo.

V romološkem diskurzu se Balkan uveljavi kot alternacija za prej označeni teritorij "Jugoslavije", kot ohlapna denominacija za nedoločen teritorij, preko katerega naj bi migrirali Romi: Poleg tega zajema Balkan zoženo teritorialno območje, skorajda zgolj "ozemlje jugoslovanskih narodov", po katerem naj bi se selila "jugoslovanska ciganska plemena": Pri navedbah ni čisto jasno, ali se z "jugoslovanskim ozemljem" misli le na del Balkana ali na celoten Balkan, prav tako ni izrisanih njegovih geografskih meja (prim. npr. Štrukelj 1991: 37).²¹

Drug problem, ki je prav tako povezan s teritorializacijo identitet, je ponavljajoča se referenca na Indijo. Indijo se reprezentira kot "pradomovino Romov" oziroma "prvotno domovino", ali kot "matično domovino" (Štrukelj in Winkler

* * *

²⁰ V že citiranem intervjuju z dne 06. 04. 2002.

²¹ Za konstruiranje Balkana iz mnogih perspektiv prim. Todorova 1997.

1996: 285; Štrukelj 1999: 127; Tancer 1994; Javornik 1997-1998: 3664)²². Seveda je reprezentacija Romov kot indijskih nomadov kontradiktorna z opredelitvami Romov kot avtohtonih prebivalcev Slovenije. Zlasti je vprašljivo, kako bi skupine lahko ohranile nekakšno indijsko identiteto,²³ ki jim jo konstantno pripisujejo, še potem, ko naj bi bil v Evropi domnevno vsaj nekaj stoletij, ali kot je zapisal Rozman, že tisočletja. V tem kontekstu je tudi kuriozno, da si romologi prizadevajo dokazati tudi čim zgodnejši prihod na ozemlje današnje Slovenije, ob tem pa z enako vztrajnostjo vzdržujejo tudi druga poimenovanja – imenujejo jih npr. indijski nomadi –, kar je konceptualni trik skozi romantizirajoče poimenovanje, ki Rome pojmovno izključujejo iz nacionalne skupnosti in jih predstavljajo kot večne, izvornostne tujece.

Romologi ne proučujejo socialne konstrukcije identitet pri Romih, in skorajda popolnoma ignorirajo njihove glasove. Referenca na Indijo se reproducira hkrati s pomeni o tujosti in drugačnosti. Vendar se romološko esencializirano poimovanje romske "kulture" ter nanjo nalepljeni imaginarij o njeni tradicionalni "podobi" ne sklada z empirično dejanskostjo. Romska kultura navadno opisujejo reducirano na jezik in romsko folkloro. Ker današnji načini življenja Romov ne ustrezajo esencializiranim imaginarijem tradicionalistične postgrellmannovske romologije, je Indija pripisana izvorna točka, s pomočjo katere se implicitno vpisujejo različni orientalizmi.

Hkrati romologi reproducirajo denominacije, ki so jih izoblikovali v osemdesetih letih: Romi so označeni kot "indijski nomadi" (Štrukelj 1991, 1999 Štrukelj in Winkler 1996) ali "staroselsko ljudstvo severozahodnega predela Indije" (Tancer 1994:43). Označujejo jih tudi z romantiziranimi klasicističnimi metaforami, npr. "Hefajstovo ljudstvo ognja in vetra" (Tancer 1998: 23), ki zbuja predstave o nomadstvu, večnem potepanju, ognjih v taborih in kovaštvu. Poudarja se njihova edinstvenost: "imajo svoj jezik, različen od drugih Romov", "drugačno kulturo". Vendar naj bi jih poleg tega opredeljevali še rasni kriteriji: "antropološke značilnosti, kot so: temnejša polt, temni naravno skodrani lasje, temne oči in nižja postava" (Tancer 1994: 96). Skratka, "slovenski avtohtoni Romi" so edinstveni, omemba tovrstnih bioloških atributov pa se nikomur ne zdi vsaj groteskna, če ne že rasistična, temveč se vtrajno ponavlja (npr. Zadravec 1989; Klopčič in Novak-Lukanovič 1991). Zadravec (1989:88) je le dve leti pred prvim slovenskim posvetom o "romski problematiki" zapisal: "Tej pozitivni genetski osnovi, ki se je prenašala iz roda v rod, se lahko Romi zahvalijo, da so se ohranili kot avtohtona etnič-

na skupina!". Tako blatantno rasistična "teorija" doslej ni bila deležna nikakršne kritike, pač pa služi utemeljiti, tako kot biološke antropološke in medicinske raziskave iz šestdesetih let, da so **Slovenski Romi** posebna, na biologističnih atributih utemeljena in razpoznavna skupina; njegove konstatacije so tako v funkciji determiniranja skupine ljudi, ki jo s pravno denominacijo utemeljujejo za "avtohtono".²⁴

Distinkcija med avtohtonimi in neavtohtonimi ter označevanje Romov za "indijske nomade" je problematična vsaj v dveh točkah. Referenca na Indijo konstruira tujost tako avtohtonih kot neavtohtonih Romov in jim *a priori* pripisuje nomadsko identiteto. Ob dejstvu, da je iz zgodovinskih dokumentov kraljevine Jugoslavije evidentno preganjanje Romov iz občine v občino, je tak pripisan nomadizem svojevrsten cinizem, da ne rečemo nepoznavanje zgodovinskih dokumentov. Ohranjene listine kažejo na mnoge izgone Romov, ki so jih odrejale lokalne in državne oblasti.

Razprava o nomadstvu Romov, ki jo tu le skiciramo, po mojem mnenju opozarja na več bistvenih točk:

1. Antropologi so menili, da Romi ne ustrezajo modelom nomadskega življenja v antropologiji, zato so poskušali pojem nomada nadomesiti s preciznejšim konceptom: nekateri so predlagali koncept peripatetičnosti, nekateri pa koncept teritorialnega vedenja. V teh razpravah so opozarjali na razliko med potujočim in sedentarnim načinom življenja, ki je bil začilnejši za vzhodnoevropske Rome.
2. Po padcu berlinskega zidu in komunističnega režima v bivšem vzhodnem bloku ter v nedavnih vojnah v bivši SFR Jugoslaviji, zlasti v Bosni in Hercegovini ter na Kosovu, ki so sprožile premike Romov na Zahod, se je aktualiziralo vprašanje migracij Romov, živečih na teritorijih vzhodne Evrope in Balkana, ki so bili večinoma sedentarni. Zahodna Evropa ni odreagirala na migracije kot na specifičen problem v kontekstu dogodkov, ki so ponekod spodbudili rasistične eskalacije med lokalnimi prebivalci in linče Romov, pač pa so migracije večinoma interpretirali kot esencializirano značilnost nomadov ter ksenofobično razlagali, da so Romi izrabili odprte meje za svoj nov nomadski pohod.

Specifičnost mobilnostnih vzorcev nekaterih romskih skupnosti je bila predmet proučevanja antropologov. Eden izmed njih je bil Leonardo Piasere (1986). Preverjal je hipotezo, ki jo je v osemdesetih letih prejšnjega stoletja lansiral

* * *

²² Posamezni romski aktivisti so poimenovali Balkan za drugo domovino Romov, četudi govorijo o množični migraciji Romov na Zahod po letu 1960.

²³ Na Indijo se iz razlogov že označenega političnega pragmatizma pogosto sklicujejo tudi romski aktivisti sami. - Specifično reprezentacijo povezav z Indijo je analizirala Alaina Lemon, 2000.

* * *

²⁴ Marij Avčin et al., *Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju 1960-1962* (tipkopis). Na konceptualizacijo staroselskih Romov se ob tem pripenjajo tudi različne druge rasne ideologije, kar lahko ilustriramo npr. z navedbo, da Romov iz mešanih zakonov ne moremo šteti za Rome (primerjaj Šiftar 1978:426).

Barthélémy, po kateri naj bi romske skupnosti kazale tendenco poseljevanju ob mejah, in je proučeval migracije Ciganov v kontekstu historičnega spreminjanja državnih in deželnih meja. Preučeval je skupino Romov, migrantov iz ozemlja današnje Slovenije, ki so živeli v Severovzhodni Italiji. Skupaj s "slovensko Roma", med katerimi je bival in proučeval njihovo kulturo, se je gibal in prečkal je tudi meje današnje R Slovenije.²⁵

Pri raziskovanju migracij, ki so jih opravljali slovenski romologi, so bila prizadevanja drugače konceptualizirana: sprva so šla v smeri iskanja čim zgodnejših evidenc, ki bi pričale o prihodu in naselitvi Romov v Sloveniji. Praviloma so bile v središču teh študijev posamezne skupine, prostorsko zamejene entitete, določene z upravno administrativnimi mejami ali mejami vasi. Četudi so zelo natančno in vestno popisovali vpise Romov v različnih zgodovinskih virih, in tudi pokazali, da so Romi na nekaterih področjih že dolgo sedentarni: so jih kljub temu označevali za "indijske nomade". Ob tem so hkrati izražali prepričanje, da so Romi slovenski staroselci. Iz povedanega lahko sklenemo, da je referenca na "slovensko etnično ozemlje" in na togo, mehanicistično koncipiran teritorij, zamejen z nacionalnimi oziroma državnimi mejami tista, ki slovenskim romologom sploh določa raziskovalno perspektivo. Romologe so zanimale skupine Romov, ki so jih poimenovali po pokrajinah, ne pa njihova skupinska zgodovina, mobilnost in migracije po teh teritorijih in preko njihovih meja. Medtem ko si npr. nekatere skupine Romov po migraciji v Italijo še vedno rečejo Slovenski Romi, kot piše Piasere, slovenski romologi izgubijo te skupine iz fokusa raziskovanja, kadar prestopijo državno mejo. Zanje so nekakšen izgubljeni objekt. Paradoksalno je, da tudi sedentarnim Romom pripisana mobilnost oziroma nomadstvo, ki je esencializirana in dokaj sporna "bistvena" lastnost "romstva", ni predmet proučevanja slovenskih romologov. Medtem ko se je v preteklosti take predstave romantizirano, jih sodobnost povsem nekritično sprejema in enači z namigom, da so Romi pač nesocializirani.²⁶ Tudi v tem stališču se slovenski romologi konsolidirajo s politikami, in soglašajo s prizadevanji po sedentarizaciji in urbanizaciji posebnih romskih naselij.

Opisano stanje v romologiji je tudi posledica njene akademske neaktualnosti. Romologija je bila marginalizirana in se ni vključevala v tok sodobnih družboslovnih in humanističnih razprav o družbenem razmejevanju. To skorajda generično lastnost tradicionalističnih romologij, med katere gotovo spada tudi slovenska, ugotavljata npr. britanska antropologinja Judith Okely (1994) in italijanski socialni antropolog Leonardo Piasere (1994).²⁷ Pri raziskovalcih, ki insi-

rajo pri označevanju Romov kot različnih skupin, pogrešamo raziskovanje specifičnih procesov socialnega in teritorialnega razmejevanja med specifičnimi skupinami Romov, kakor tudi študije migracij, gibanja ali "teritorialnega vedenja"²⁸ posameznih romskih skupin na terenu. Tradicionalna slovenska romologija marveč konstruira skupinskost Romov po nekakšnih "objektivnih", "naravnih" kriterijih, kakor se percipira teritorije, ki so jih utemeljevali z "zgodovinskostjo", ali pa so se raje osredili na lingvistično-etnično klasificiranje, po zgledu starejših romologov, npr. Uhlika (1955, 1956, 1957). Prav tako jim ni šlo za marcusejevsko polivokalčnost reprezentacije romskih glasov na terenu, pač pa so se raje naslanjali na klasične romološke vire, jih reproducirali ter vedno bolj generalizirali in romantizirali. Kako Romi sami vidijo razmejevanje med romskimi skupinami, doslej še ni bilo relevantno raziskovalno vprašanje za romologe, saj so se konsolidirali z uveljavljenimi lingvističnimi klasifikacijami ter etničnimi ali celo rasističnimi taksonomijami, ki so jih razumeli kot togo fiksirane, pač resnične, in vanje niso dvomili. Ni jim šlo za proučevanje konstrukcije romskih skupinskosti, pač pa so skupine konstruirali sami glede na presojo, ki jo je zamejevala meja državnega ali regionalnega teritorija in državni lastni diskurz; slednja sta nenazadnje določala raziskovalno perspektivo samo.

ZAKLJUČEK

Romologi pristajajo na konstrukcijo razlike med skupinami Romov, ki nezdovmljeno temelji na pravu kot jeziku države (Šumi 2000), saj so prepričani, "da morajo naši Romi biti deležni posebne skrbi in da morajo biti prednostno obravnavani v programih pomoči romski skupnosti".²⁹ Menim, da različno reguliranje posebnih pravic, ki jih romskim skupnostim vsaj formalno zagotavlja zakonodaja, praktično pa nekateri vladni programi, oblikovani Romom v pomoč, prinašajo mnogotere diskriminacije, ki so bile predmet analize v aktualnih študijih o romskih migracijah. (Matras 2000, in Reyniers 1995). Socio-politični regulativi namreč vpeljujejo različne nivoje pravne zaščite in pomoči ter sokreirajo razlike med skupinami, ki jih različni akterji prezentirajo za "etnične" razlike, medtem ko so si skupine Romov prisiljene med seboj konkurirati za pičle resurse. Spori, ki jih spodbudijo državne politike med romskimi skupnostmi, državni oblasti tudi predstavljajo argumente številčno močnejših o prešibki politični organiziranosti Romov.

Raziskovalcev ne moti definicija avtohtonosti, ki je kaj ohlapna in zunajanalitska kategorija, vendar si hkrati ne obotavljajo predstavljati Romov kot tujce.

* * *

²⁵ Več o tem v Piasere 1985.

²⁶ Govor o pomenu stalnega bivališča pri socializaciji Romov pri predstavnikih lokalnih in državnih oblasti je stalnica razprav skoraj na vsaki proslavi, npr. ob svetovnem dnevu Romov, na različnih okroglih mizah ipd.

²⁷ Prispevke o vlogi *tsiganologie* in *études tsiganes* lahko bralec najde še v: Patrick Williams, ur., 1989. Francoski antropolog Patrick Williams v uvodu k tej reviji pojasnjuje, bila *tsiganologie* vedno bolj ali manj povezana z represivnimi državnimi politikami in pritiski oblasti, ki jim praviloma ni oponiral.

* * *

²⁸ Za primer takšnih študij, ki se opirajo tudi na koncepte iz kulturne ekologije, prim. Joseph Berland in Matt T. Salo 1986. Primerjaj tudi Piaserejev tekst 1994, in študijo Andrzeja Mirge, 1992.

²⁹ Iz razgovora avtorice z romologinjo dr. Pavlo Štrukelj, avgust 1999.

Vztrajno ponavljajo, da so prišleki; očitno je, da romologi tudi s tem kreirajo "drugačnost" Romov. Natančnih analiz socialnih meja med različnimi skupnostmi Romov in teritorialnih meja med različnimi teritoriji bržkone ni zato, ker romologi verjamejo, da so "naravne in resnične", namesto da bi ugotavljali, kako so te konstruirane, in kako delujejo v družbenih procesih.

Nenazadnje tudi romskim aktivistom ne preostane drugega kakor konsolidacija z omenjenimi diskurzi in soglašanje s politiko, kakršno izvaja država in Rome ob tem tudi aktivno angažira. Posamezniki so prepričani, da je bolje dobiti "vsaj nekaj, kakor nič" in pravno dihotomijo med "avtohtonimi" in "neavtohtonimi" interpretirajo in uporabljajo po svoje. Po interpretaciji enega izmed romskih aktivistov naj bi bil problem pravno neizenačenega položaja Romov iz Maribora njihovo samoopredeljevanje za Albance v času še pred vojno v Jugoslaviji, nekako v osemdesetih letih, ko se je slovenska politika solidarizirala z Albanci na Kosovu.

Nujno je opozoriti na problematičnost politične, da ne rečemo oblastne distinkcije med "avtohtonimi" in "neavtohtonimi" Romi, ki so jo nekritično povzeli romologi in raziskovalci "slovenskega anrodnostnega vprašanja" – in iz predstavljenih intervjujev je očitno razbrati, da so prispevali tudi k njenem vzpostavljanju – pa tudi romski aktivisti, četudi ne iz istega strukturnega razloga. Z analizo sem začela, da bi pokazala na nevarnost učinkov, ki jih lahko proizvede slaba vednost, ki prispeva k diskriminaciji in z njo povezanimi rasizmi do Romov. Razločevanje generira tudi slovenska "romologija" in strokovnjaki v okviru tradicije "slovenskega narodnostnega vprašanja" vsaj s tem, ko pristajajo na takšno pravno razmejevanje tako, kot da bi bilo strokovno, in prevzemajo njegovo besedišče in koncepte. Ne nasprotujejo dejstvu, da so potisnjeni v službo etničnih politik, ki jih oskrbijo s konstruirano razliko, temveč ta konstrukt nato celo "objektivizirajo" z argumentacijo, da gre za zgodovinske, lingvistične, kulturne in teritorialne razlike, namesto da bi družbeno, to pa pomeni tudi pravniško in politično, konstrukcijo teh razlik preučevali. Ob tem je najbolj kritično dejstvo, da tovrstni konstrukti razlik in njihove manifestacije niso predmet natančnejših študij, pač pa so naturalizirane in utemeljene na imaginariju, po katerem da so nekateri Romi, živeči v Sloveniji, "naši", drugi pa migranti in kot takšni večni "tujci". Nenazadnje, nasedanje ideologiji, ki jo hkrati sokreirajo, te producente vednosti o Romih same akademsko marginalizira. Ob strani puščajo tudi raziskovalna vprašanja, ki so danes relevantna tudi v romskih študijih, kot so npr. družbeno razmejevanje med skupinami Romov, migracije, prečkanje teritorialnih meja, raba in kreiranje marginalnih prostorov, itd.

Splošni problem slovenske "romologije" sem podrobneje analizirala drugje (Janko Spreizer 2002), zato tukaj le povzemam nekaj zaključkov: slovenska romologija po letu 1991 nenehno perpetuira svoja "spoznanja" iz preteklosti.

Hkrati reproducira in celo generira politični diskurz romskih politik. Takšna drža ji praktično onemogoča zastavljanje epistemološko relevantnih vprašanj: namesto da bi analizirala rasizme in druge vrste diskriminacij, pristaja na takšna razločevanja, kakor da so "resnična"; njeno zapiranje vase in v svoje nacionalne okvire, ponavljanje vedno istih tematik, in neprehodnost z drugimi družboslovnimi ter humanističnimi vedami reproducira stare in proizvaja nove rasizme. Opravičuje socialna izključevanja in razmejevanja identitet, ki jih vsiljuje slovenska nacionalna, da ne rečemo nacionalistična politika. Korpus vednosti, ki ji danes rečejo slovenska romologija, se po letu 1990 vzpostavlja praktično vzporedno s procesom konstituiranja političnega statusa Romov.

To nas vodi v sklep, da je romologija podlegla diskurzu slovenskih nacionalističnih politik ravno zato, ker je lojalna nacionalnim državnim politikam do Romov in ker ji prav razločevanje med avtohtonimi in neavtohtonimi z današnje perspektive za nazaj sploh omogoča njen obstoj. Potemtakem je socio-politična konstrukcija "avtohtonih" Romov, ki so objekt in hkrati tudi invencija slovenske romologije, legitimna za "romologijo" natanko zato, da se ta lahko etablira kot specifična raziskovalna tradicija. O katastrofalnih posledicah, ki jih utegne imeti za Rome in za celotno slovensko nacionalno populacijo njena pozicija, pa v veliki samovšečni zaverovanosti vase niti ne razmišlja.

REFERENCE:

- Avčin, Marij et al., Izolati Ciganov in kalvinistov v Prekmurju 1960-1962 (tipkopis).
- Berland, Joseph in Matt T. Salo, 1986, *Peripatetic Communities: An Introduction*. V: Berland, Joseph in Matt T. Salo (ur.), 1986.
- Berland, Joseph C. in Matt T. Salo (ur.), 1986, *Peripatetic Peoples. Nomadic Peoples*. Special Issue, 21/22, Montréal.
- Casimir, Michael J. in Aparna Rao (ur.), 1992, Mobility and Territoriality. Social and Spatial Boundaries among Foragers, Fischers, Pastoralists and Peripatetics, New York, Oxford: Berg.
- Dolinar, Ksenija in Seta Knop (ur.), 1998, *Leksikon Cankarjeve založbe*, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Eriksen, Thomas Hylland, 1993, Ethnicity and Nationalism. Anthropological Perspectives. London, Boulder, Colorado: Pluto Press.
- Gupta, Akhil in James Ferguson (ur.), 1997, Culture, power, place. Explorations in Critical Anthropology. Durham, London: Duke University Press.
- Guy, Will (ur.), 2001, Between past and future: the Roma of Central and Eastern Europe. University of Hertfordshire Press.
- Hočevar, Duška Knežević, 1999, Družbena razmejevanja v dolini zgornje Kolpe. Ljubljana: Založba ZRC.
- Horvat, Jožek Muc, 2003, Romi na Slovenskem, str. 61–62. V: Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 2003.
- Janko Spreizer, Alenka, 2002, Vedel sem, da sem Cigan – Rodil sem se kot Rom: znanstveni razisem v raziskovanju Romov. Ljubljana: Založba ISH.
- Javornik, Marija (ur.), 1997-1998, *Veliki splošni leksikon*: osem knjig, Ljubljana: DZS.
- Jesih, Boris et al., 1994, Ethnic Minorities in Slovenia. On the occasion of the 6th European conference of Border Regions in Ljubljana, 13.-15. October 1994, Institute for Ethnic Studies- Ljubljana, Information Bureau- Government of the Republic of Slovenia.
- Jesih, Boris, 2001, Nekaj razmišljanj o sodobnem položaju manjšin v republiki Sloveniji. V: *Koroški vestnik*, Letnik 35, Leto 2001, št. 1., str. 33-58.
- Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 2003, *Evropa, Slovenija, Romi*. Ljubljana: INV.
- Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 1999, Izboljšanje položaja Romov v Srednji in Vzhodni Evropi. Izziv za manjšinsko pravo. Zbornik referatov na znanstvenem srečanju v Murski Soboti 11.-12. april 1997. Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana.
- Klopčič, Vera in Sonja Novak-Lukanovič (ur.), 1991, Romi na Slovenskem. *Razprave in gradivo* 25. Revija za narodnostna vprašanja, Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja
- Lemon, Alain, 2000, Between Two Fires: Gypsy Performance and Romani Memory from Pushkin to Postcolonialism. Durham, London: Duke University Press.
- Lucassen, Leo, Wim Willems, Annemarie Cottaar, 1998, Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical approach. London: MacMillan.
- Malkki, Liisa, 1997, National Geographic: Rooting of Peoples and the Territorialization of National Identity among Scholars and Refugees. V: Gupta, Akhil in James Ferguson (ur.), 1997.
- Matras, Yaron, 2000, Romani migrations in the post-Communist Era: their historical and political significance, *Cambridge Review of International Affairs*, XIII, 2, spring-summer, str. 32-50.
- Mirga, Andrzej, 1992, Roma Territorial Behaviour and State Policy: The Case of the Socialist Countries of East Europe. V: Casimir, Michael J. in Aparna Rao (ur.), 1992.
- Obreza, Janez, 2003, Romi v Slovenskem pravnem redu in njihova politična participacija na lokalni ravni v luči predvidenih zakonskih sprememb, str. 47–59. V: Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 2003.
- Okely, Judith, 1994, L'étude des Tsiganes: un défi aux hégémonies territoriales et institutionnelles en anthropologie, *Etudes Tsiganes*, Une ethnologie des Tsiganes. Revue semestrielle, 2/1994, str. 39-58.
- Petković, Brankica, 2003, Romi v Sloveniji – tujci za vedno? Str. 54-75. V: *Poročilo skupine za spremljanje nestrpnosti*, 02, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Piasere, Leonardo, 1985, Mare Roma. Catégories humaines et structure sociale. Une contribution à l'ethnologie tsigane, *Etudes et documents balkaniques et Méditerranéens* 8, Paris.
- Piasere, Leonardo, 1986, Les Slovensko Roma entre sédentarité et nomadisme. V: J. Berland, Joseph C. in Matt T. Salo (ur.), 1986.
- Piasere, Leonardo, 1994, Les Tsiganes sont-ils 'bons à penser' anthropologiquement?, *Etudes Tsiganes*, Une ethnologie des Tsiganes. Revue semestrielle, 2/1994, str. 19-38.

- Polzer Srienz, Mirjam, 1999, Primerjava pravnega položaja Romov v Avstriji in Sloveniji. V: Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 1999.
- Reyniers, Alain, 1995, Gypsy population and their movements within Central and Eastern Europe and Toward some OECD Countires. International Migration and Labor Market Policies, Occasional papers, No. 1, Paris: OECD.
- Rozman, Vlado, 1991, Romi – tisočletja živimo na slovenski zemlji in tu bomo tudi ostali, V: *Romi na Slovenskem*, RiG Št. 25, 1991:135-136.
- Rudaš, Darko, 2003, Večno vprašanje: So Romi res tako slabi, kot nekateri trdijo? V: Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 2003.
- Marko Snoj, 1997, Slovenski etimološki slovar, Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Šajnovič, Rajko, 1991, Ureditev statusa Romov kot narodnosti – osnutek amandmaja k ustavi Republike Slovenije, V: *Romi na Slovenskem, Razprave in gradivo*, št. 25, 1991:131-132.
- Šiftar, Vanek, 1970, Cigani: Minulost v sedanjosti, Murska Sobota: Pomurska založba.
- Šiftar, Vanek, 1978, Romi v Sloveniji (s posebnim poudarkom na njihov položaj v Prekmurju in občini Novo Mesto), *Dialogi*, 7/8, str. 426-442.
- Šiftar, Vanek, 1988, Že dolgo so med nami – a smo že daleč vsaksebi, *Znamenja*, Maribor, XVIII, 4, str. 329-337.
- Šiftar, Vanek, 1989, Knjigi na pot. V: Zdravec, Jože, 1989, Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Murska Sobota: Pomurska založba.
- Šiftar, Vanek, 1990, Romi včeraj...Pojutrišnjem?, *Znamenja*, XX, 5. str. 122-137, str. 122.
- Šiftar, Vanek, 1994, Knjigi na pot, V: Tancer, Mladen, 1994.
- Štrukelj, Pavla in Peter Winkler, 1996, geslo "Romi", *Enciklopedija Slovenije*, 10 Pt-Savn, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 285-288.
- Štrukelj, Pavla in Peter Winkler, 1996, geslo "Romi", *Enciklopedija Slovenije*, 10 Pt-Savn, Ljubljana: Mladinska knjiga, str. 285-288.
- Štrukelj, Pavla, 1964, Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije s slovenskim prebivalstvom. Inavtularna disertacija, Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Štrukelj, Pavla, 1980, Romi na Slovenskem, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Štrukelj, Pavla, 1991, Etnološke raziskave romske populacije v Sloveniji. V: Vera Klopčič in Sonja Novak-Lukanovič (ur.), 1991.

- Štrukelj, Pavla, 1999, Romska kultura (Pomen tradicionalnega etničnega izročila in pospeševanje današnjih kulturnih dejavnosti). V: Klopčič, Vera in Miroslav Polzer (ur.), 1999.
- Šumi, Irena, 2000, Kultura, etničnost, mejnost. Konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana: Založba ZRC.
- Tancer, Mladen, 1994, Vzgoja in izobraževanje Romov na Slovenskem. Maribor: Založba Obzorja.
- Tancer, Mladen, 1998, Romi v slovenskem prostoru (njihova preteklost, sedanjost in prihodnost), V: *Zbornik seminarjev. Izobraževanje romskih staršev za dvojezično in dvoidentitetno vzgojo otrok*, Maribor: Andragoški Zavod Maribor, Ljudska Univerza.
- Todorova, Marija, 1997, Imagining the Balkans, New York in Oxford: Oxford University Press.
- Uhlik, Rade, 1955, Iz ciganske onomastike. *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu*, Nova serija, X: 51-71.
- Uhlik, Rade, 1956, Iz ciganske onomastike. *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Istorija i etnografija*, Nova serija XI: 193-209.
- Uhlik, Rade, 1957, O denominacijama kod Cigana. *Glasnik zemaljskog muzeja u Sarajevu, Istotija i etnografija*, Nova serija, XII: 133-212.
- Verbinc, France, 1994, *Slovar tujk*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Willems, Wim, in Leo Lucassen, 1998, The Church of Knowledge: representation of Gypsies in Encyclopaedias. V: Lucassen, Leo, Wim Willems, Annemarie Cottaar (ur.), 1998.
- Williams, Patrick (ur.), 1989, Tsiganes: Identité, Évolution. Textes réunis et présentés par Patrick Williams. Actes du Colloque pour le trentième anniversaire des Etudes Tsiganes. *Études Tsiganes*, Syros Alternatives.
- Williams, Patrick, 1989, Introduction. Dans le lieu et dans l'époque. V: Patrick Williams (ur.), 1989.
- Zdravec, Jože, 1989, Zdravstvena kultura Romov v Prekmurju, Murska Sobota: Pomurska založba.
- Žagar, Mitja, 1998, Kulturna dejavnost italijanske in madžarske avtohtone narodne skupnosti, romske skupnosti, drugih manjšinskih etničnih skupnosti in priseljencev v Republiki Sloveniji, *Razprave in gradivo* 33, Revija za narodnostna vprašanja, Ljubljana: INV, str. 173-174.

**OBLIKE LJUDSKE IN BIROKRATSKE DISKRIMINACIJE
SKOZI POGLED LJUDI, KI JIH URADNO NIKOLI NISO
POIMENOVALI ZA BEGUNCE¹**

FORMS OF POPULAR AND BUREAUCRATIC DISCRIMINATION THROUGH THE EYES OF THE PEOPLE WHO HAVE NEVER BEEN OFFICIALLY NAMED REFUGEES

The article describes the field research which has been carried out among persons who are known in Slovenia as refugees from Bosnia and Herzegovina, although they have never officially been granted the status of refugees. The authors analyse the ways in which people who came to Slovenia because of the war in Bosnia and Herzegovina in the beginning of the 1990s interpret their reasons to come to Slovenia, describe their subjective feelings regarding life in Slovenia, recount their strategies of response to the treatment they received in the Slovenian social space and by the people within it, and interpret the state policy conducted towards them by the Republic of Slovenia. The analysis in the contribution focuses on the points in which the feeling of foreignness is constituted with regards to the so-called refugees from Bosnia and Herzegovina and the feeling of cultural proximity in relation to the Slovenian social-cultural space. The contribution also addresses the connection between the construction of foreignness or cultural proximity and xenophobia and discrimination, both on the level of individuals, Slovene state institutions and wider society.

Keywords: refugees, Bosnia and Herzegovina, xenophobia, discrimination

Članek opisuje izvedeno terensko raziskavo med osebami, ki so v Sloveniji znane kot begunci iz Bosne in Hercegovine, vendar jim status beguncev ni bil nikoli uradno podeljen. V njem avtor in avtorice analizirajo, kako osebe, ki so v Slovenijo prišle zaradi vojne v Bosni in Hercegovini v začetku devetdesetih let 20. stoletja, interpretirajo svoje razloge za prihod v Slovenijo, opisujejo, kakšni so njihovi subjektivni občutki o življenju v Sloveniji, ter pripovedujejo, kakšne so njihove strategije odzivanja na ravnanje slovenskega družbenega prostora in ljudi v njem do njih, ter kako interpretirajo državno politiko, ki jo je do njih vodila R Slovenija. V prispevku je podana analiza v tistih točkah, v katerih se pri t.i. beguncih iz Bosne in Hercegovine konstruira občutek tujstva, oziroma kulturne bližine v odnosu do slovenskega družbeno-kulturnega prostora, ter kako sta konstrukcija tujstva oziroma kulturne bližine povezana s ksenofobijo in diskriminacijo s strani posameznikov, slovenskih državnih institucij in širše družbe.

Ključne besede: begunci, Bosna in Hercegovina, ksenofobija, diskriminacija

UVOD: METODOLOŠKE OPOMBE

Namen naše raziskave je bil ugotoviti, kako osebe, ki so v Slovenijo prišle zaradi vojne v Bosni in Hercegovini v začetku devetdesetih, interpretirajo svoje razloge za prihod v Slovenijo, kako se v Sloveniji počutijo, živijo in kakšne so njihove strategije odzivanja na ravnanje slovenskega družbenega prostora in ljudi v njem do njih, ter kako interpretirajo politiko, ki jo je do njih vodila R Slovenija. Zanimalo nas je, katere so tiste točke, v katerih se pri teh osebah konstruira občutek tujstva, oziroma kulturne bližine v odnosu do slovenskega družbeno-kulturnega prostora, ter kako sta konstrukciji tujstva oziroma kulturne bližine povezani s ksenofobijo in diskriminacijo s strani slovenskih državnih institucij, širše družbe in posameznikov do teh oseb.

Vojna v Bosni in Hercegovini se je začela spomladi 1992. V le nekaj mesecih je iz območja Bosne in Hercegovine zbežalo na milijone "prisilnih", "neprostovoljnih" migrantov. Zatočišče so si poiskali v državah Zahodne Evrope, veliko pa jih je ostalo v Sloveniji. Slovenija v veliko primerih ni bila "zelena" ciljna država, tu so ostali, ker so se meje za pot "naprej" zaprle. Nekateri so v Sloveniji ostali tako rekoč naključno, saj so pričakovali, da spopadi ne bodo dolgotrajni.

Kljub temu, da našim informatorjem status begunca ni bil nikoli priznan ter tako niso nikoli uživali pravic, ki izhajajo iz statusa begunca, so o sebi govorili v kontekstu pričujoče razprave najbolj pogosto kot o beguncih. Ker je za življenje posameznika izredno pomembno, ali ga obravnavajo kot begunca ali kot kako drugo vrsto prisilnega ali prostovoljnega migranta, smo spodaj nekaj več pozornosti namenili pravnim statusom, ki izhajajo iz različnih (mednarodnih) pravnih podlag. Pri tem pa se moramo zavedati dejstva, da so definicije, kar velja tudi za opredelitev statusa beguncev, odraz in hkrati sredstvo moči (prim. Mežnarič 2003). Zaradi samoopredeljevanja beguncev tudi avtorji tega prispevka uporabljamo denominacijo begunec. Beguncem je bilo v Sloveniji sicer zagotovljeno začasno zatočišče – pravne podlage pojasnjujemo v nadaljevanju –, vendar so jih po desetletju bivanja v Sloveniji ravno politike, ki so urejale njihov status, postavile na družbeno margino.

* * *

¹ Raziskavo na terenu smo izvedli Alenka Janko Spreizer, Špela Kalčič, Dean Šušmelj in Tatjana Pezdir. Pričujoči članek je delo podiplomskih študentov antropologije, ki je nastalo s študentsko participacijo (modul Individualno raziskovalno delo) v okviru nacionalnih projektov Imaginiranje drugega: konstruiranje drugosti na primeru migrantov, beguncev, prosilcev za azil (nosilka dr. Alenka Janko Spreizer, ISH), Procesni etnični razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij (nosilka dr. Irena Šumi), in modula Antropološke terenske metode (nosilka dr. Irena Šumi, INV), ki se je v študijskem letu 2002/03 izvajal na Institutum Studiorum Humanitatis - Fakulteti za podiplomske humanistične študije v Ljubljani.

Pri raziskavi smo uporabili metodo preferenčnega verižnega referiranja, ki je znana tudi kot metoda snežene kepe. Pogovori z informatorji so potekali v obliki polstrukturiranih intervjujev, v katerih smo se osredotočili predvsem na vprašanje njihovega počutja in življenja v Sloveniji ter njihovih odnosov z državljani in drugimi prebivalci Slovenije. Informatorji so v pripovedih o svojih osebnih izkušnjah želeli natančno predstaviti širši kontekst svoje situacije; tako so nekateri intervjuji, ki smo jih izpeljali, bolj podobni življenjskim zgodbam, ki se osredotočajo na življenje v Bosni in Hercegovini pred vojno in med vojno, in na življenje v Sloveniji od leta 1992 do danes. Življenjske zgodbe bolj ali manj neposredno kažejo na probleme diskriminacije v Sloveniji, ki so jo zaznavali kot institucionalno diskriminacijo. Prek izpovedi, ki označuje življenje v daljšem zgodovinskem obdobju smo si lahko oblikovali prestave o njihovem življenju v širšem družbeno-kulturnem kontekstu.

Skupna točka informatorjev je njihov skoraj sočasni prihod leta 1992, ko so se začeli prvi vojni spopadi v Bosni. Večinoma prihajajo iz različnih krajev Vzhodne in Srednje Bosne in Hercegovine, ki se po daytonski razdelitvi Bosne in Hercegovine nahajajo v današnji Republiki Srbski.

Od enajstih informatorjev, kolikor jih je bilo zajetih v našo raziskavo, štirje prihajajo iz Bratunca, dva iz Goražda, dva iz Srebrenice, dva iz Modriče, in eden iz okolice Sarajeva. Izobrazbena struktura informatorjev je pestra: dva imata visokošolsko izobrazbo, eden višješolsko, eden srednjo izobrazbo, preostalih sedem informatorjev pa ima poklicno triletno izobrazbo. Podobna raznolikost je prisotna tudi v starostni strukturi: trije informatorji so stari od 26 do 30 let, štirje od 36 do 40 let, dva med 41 in 45 let, eden med 45 in 50 let, in eden med 61 in 65 let. V raziskavo je bilo zajetih šest moških in pet žensk.

Prve stike smo navezali s posamezniki, ki so delovali v odboru begunskega centra na Viču, malo pred njegovim zaprtjem potem, ko je bil sprejet dekret o izpraznitvi viškega zbirnega centra. Nekateri izmed avtorjev članka smo bili povabljeni na piknik, kjer smo spoznali tudi nekaj drugih informatorjev in aktivistov, ki so podpirali Kapak. Z gostitelji smo najprej navezali stik, ti pa so nas pozneje napotili še na druge sogovornike.

Do tedaj so bili begunci iz Bosne in Hercegovine segregirani v centrih, ki so jih pristojni postopoma številčno zmanjševali ob izvajanju politike prostovoljne repatriacije v letih 1997 in 1998.² Koliko oseb se je vrnilo, ni natančno znano, informatorji pa razpolagajo z informacijo, da so dobili posamezniki, ki so se odločili za vrnitev, pomoč v višini 10.000 DEM.

* * *

² Vsi informatorji, s katerimi smo opravili intervjuje, so bili najprej nastanjeni v zbirnih centrih, šele kasneje, s spremembo njihovega statusa iz "statusa začasnega zatočišča" v "urejen status stalnega prebivališča", so se preselili v zasebna najemniška stanovanja.

Im1:³ Ma, nekde se oko dvije i tri, dvije, tisoče in tristo, to se barata sa tom cifrom, ali ... Sad to, malo se vratilo, što se je vratilo, se vratilo 97., 98. Znači, ovo je sve...

A: Dali so ljudi dobili neki novac, da su se mogli vratit?

Im1: Ma to je malo vse, jesu dobili, ali to je malo. Jednom ču ti reči, porezno su dobili 10 hiljada maraka, sad, to je zadnje, što je bilo u septembru...

Ljudje, ki so se odločili ostati v Sloveniji, so se pozneje razselili. Po naših informacijah so se po praznjenju viškega izbirnega centra redko odločili za selitev izven Ljubljane. Nekaj jih je najelo stanovanja, nekateri pa so bili po zaprtju viškega centra premeščeni v druge begunske centre, npr. v Postojno.

Intervjuje smo izvajali z ljudmi, ki so bivali v Ljubljani, kjer so s finančno podporo Urada za preseljevanje in begunce (UPB)⁴ najeli stanovanja. Zbrali smo evdenco, ki priča o težavah, s katerimi so se soočali ob najemu stanovanj. Predvsem so živeli v finančni negotovosti, saj so jim ponudili finančno pomoč v dveh variantah: lahko so sprejeli 80.000 SIT na družino za najem stanovanja za dobo osem mesecev, po drugi pa jim je bilo ponujenih 40.000 SIT za šestnajst mesecev.

Vsi informatorji so bili iz njihovega domačega okolja zaradi nastajajočega vojnega žarišča v njihovi domovini na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja dobesedno "iztrgani". Nekateri so prišli individualno, z javnimi prevoznimi sredstvi:

A: Omenil si, da ste prišli v Slovenijo v lastni režiji? To pomeni, da ste prišli s svojim avtom?

Im2: Ne, prišli smo z avtobusom iz Srbije, takrat.

A: Aha, kar kupil ste karto?

Im2: Karto in ... Jaz sem imel ful problemov, ker nisem imel pasoša. Pa mati je pozabila pasoš uzet sabo. Ker oni so isto, ko so šli iz Bosne dol v Srbijo, so šli isto dol za en teden. To je bilo tko rečen. Pa potem kaj jaz vem tam, ker smo ostali, pa ko smo videli, da ne moremo iti nazaj, pa smo razmišljali, kam zdej in kako. Potem je bilo tud težko za prežvet. Nas je bilo 11 pri bratu, pa on je sam delal...[...] Potem je brat pa najdu eno vezo pa so nam izdal te potne liste prav v Srbiji. In te pol že od prej v Jugoslaviji se je pa znalo na potnem listu, v kateri republiki je bil izdan. In ko smo prišli v

* * *

³ Identiteta informatorjev je v vseh neposrednih navedbah in omembah informatorjev zakrita s triznakovno šifro: **I** (informator); **m/z** (spol); **1,2,3...** (arbitrarna zaporedna številka). Oznaka **A** pomeni izpraševalca, torej vedno enega izmed avtorjev tega sestavka.

⁴ Urad za preseljevanje in migracije je bil preimenovan v Direktorat za migracije.

Slovenijo, k fotra so spustili, ko je imel v Bosni narejen potni list. A mene pa matere niso hotli.

Večina izmed njih ni vedela, kam jih peljejo, ne kje bodo nameščeni. Najpogosteje so preko Rdečega križa, Karitasa ali s pomočjo drugih humanitarnih organizacij prispeli v Slovenijo; najprej ženske in otroci ter starejši ljudje, šele kasneje so za njimi prišli še moški, ki so ponavadi ostali v BiH, dokler so mogli, ker so skušali zaščititi svoje domove, ali ker so morali (to velja za mobilizirane ali zadržane v katerem izmed obkoljenih mest, npr. Bratunac, Srebrenica). Ti so pozneje, ko so bile meje zaprte in legalen prihod ni bil več mogoč, prišli ilegalno, da so se lahko ponovno združili s svojimi družinami v Sloveniji. Prišli so prek ilegalnih poti in s prevozi, ki so bili precej tvegani in dragi.

Slovenija je bila za večino tako rekoč nujna in prisilna točka postanka: niso si poiskali alternativnih oblik prestopa meje (ilegalni prehod meje), ker niso imeli finančnih sredstev; nekateri so imeli številčne družine in jim je bil takšen prehod predrag, posamezniki niso imeli s seboj potrebnih potnih listov, dokler je bil prehod še mogoč, pozneje pa so se meje na Zahod zanje zaprle. Nekateri so svojo pot iz Slovenije nadaljevali, v zahodnoevropske in ameriške države.

Posamezniki pa so kljub uspešnemu ilegalnemu prestopu meje prišli nazaj, saj jim življenje npr. v Švici ni ustrezalo zaradi kulturne tujosti.

Im4: Po vojni sam ja ovde prešao u Sloveniju i otišao u Švajcersku. Da obstanem u Švajcerskoj, jer sam imao sestru u Švajcerskoj. I mislio sam, da ostanem u Švajcerskoj, shvataš, i nije mi sistem odgovarao, shvataš,

A: Zakaj?

Im4: Ne vem. Sve je bilo tiho, sve je bilo nekako, shvataš, neke stvari zabranjene, mogu ti zabraniti ovo, mogu ti zabraniti ono. Nisam ja otrok, da mi zabraniš, shvataš? Ne smeš kaditi. U stanovanju ne smeš kaditi, u stanovanju. U Švajcerskoj. Onda ... ja .

A: Kaj, po zakonu al' kako?

Im4: Ne, ne dozvoljava taj što je izdo stanovanje, ne dozvoljava, da kadim. A moja sestra i taj zet, oni nisu kadili. I meni svakog časa pokaže na ... (pokaže z roko)

A: ... na balkon

Im4: Daj, sad ja idem na balkon! Veš. Ne mogu ja to. Nisam navajen. Jer ja nikad nisam bio podstanar. Ja, ja pa žena nikad nismo bili podstanari. Imali smo svoju hišu i normalno da u hiši delaš kar hočeš. Neko, ko se navadi, da ima takvo nešto, a prede na bude podstanar i takve te stvare .. Jer nisi nava-

jen, da ti neko visi nad glavom i nešto da ti komanduje. Pusti me, hoću sam da radim, da ti plačam i evo ti, i PUSTI ME normalno da živim.

Tisti pa, ki so imeli možnost in sredstva za nadaljevanje poti, a so vseeno ostali v Sloveniji, so se odločili ostati zaradi naslednjih največkrat navajanih razlogov: geografska bližina Bosne in Hercegovine; prisotnost njihovih domačih v Sloveniji; relativna podobnost jezika z njihovim domačim; ter v intervjujih omenjena domnevna kulturnozgodovinska povezanost BiH in Slovenije, ki se je utrdila v času bivše skupne države obeh republik - SFR Jugoslavije. - Nekateri begunci iz Bosne in Hercegovine pa so se v Sloveniji znašli naključno, zaradi življenjskih usod; iz tega razloga se so odločili verjetno tudi ostati:

Im1: Ovo što mogu reći, a to je jeste taj put životni od devetdesete i druge godine, e, kada sam ... kada ni, ni, nisam ni razmišljao, da bi ovaj, da bi napustio Bosnu i Hercegovinu, jer, šta ja znam, otići u tuđi svet, nisam ni razmišljao, jednostavno ... Jedan nagovor, kad su kolegi jednog lekara zbod loših izvida moje hćerke, tad sam, ovaj, odlučio, da ... da bi otišli u, sa suprogom u Priboj, to je jedno malo mjesto v Jugoslaviji bivšoj, ja ..(.)

Im1: Tako bi taj krizni period u Bosni in Hercegovini, kojim su svi razmišljali, da će trajat ovaj, da će trajat petnaest dana.

A: Rekli ste, da ste mislili, da bo v petnajstih dneh konec ...

Im1: ... ma ja, vojne i da bi mogao nastajat u Bosni lječenje sa hćerkom, međutim taj period u Jugoslaviji isto bio težak, pogotovo za muslimane. To je, šta ja znam, kad smo došli u Priboj, ta su ..., ta žena, koju su bili preporučili, rekla je, da se prave racije in da gleda ravno, ovaj, odvodi ljude. Šta nam je bio poziv, da se nekako prebacimo u ... u Skoplje.

Tisti informatorji, ki so prišli v Slovenijo domnevajoč, da so se umaknili iz Bosne in Hercegovine le za kratek čas, so se sprva namestili pri sorodnikih, ki so imigrirali v Slovenijo še v času skupne države SFR Jugoslavije. Pozneje so se namestili v begunske centre, ki so se v naslednjih letih postopoma zapirali.

Im2: Ja najprej smo živeli ene 8 mesecev pri stricu, u, z njegovo družino. pol smo se pa odločili, da gremo v begunski center, (...) mal preveč časa bit pri enem je težko.

A: Mhm, mhm.

Im2: Pol smo pa živeli od leta, tam nekje tam devetsotriindevetdeset pa vse do sedemdeset v begunskih centrih.

A: V katerih pa?

Im2: Najprej smo bili v Tržiču, pa pol, zdaj tko ne vem, kronološko, kok časa sem, pol smo šli v Škofjo Loko, ko se je zaprl center. Potem, ko so se

starši odselili v Bosno, sem jaz šel na Šmartinsko tle. Pol, ko se je Šmartinska zaprla, pol so pač te študenti, ki so bili not, pač dobili namestitev v študentskem domu.

DAYTON IN ONEMOGOČENA VRNITEV: ZGODOVINSKI VIDIK

Leta 1991 se je začela vojna, ki se je kasneje razširila v nekaterih republikah nekdanje Jugoslavije, npr. v Bosni in Hercegovini, na Hrvaškem, Srbiji in Kosovu. Cilj vojne v Bosni in Hercegovini je bil nacionalizem, ki je vodil v etnično čiščenje. Širok izraz zajema vse oblike etničnega nasilja od umorov, posilstev, mučenja do prisilne odstranitve ljudi (Carmichael 2202: 2), oz do izгона določenih etničnih skupin iz določenih teritorijev. Tako Srbija kot Hrvaška sta znotraj Bosne ustanovili svoji paradržavi (Poulton 1997). Srbske sile so zavzele tri-četrtine ozemlja Bosne in Hercegovine. Večina nasilja se je zgodila z napadanjem mest in krutostjo nad civilnim prebivalstvom. Ko se je vojna v Bosni končala, se je število prebivalstva znižalo za približno 1 milijon (na 3,4 milijone). Ocenjujejo, da je okoli milijon ljudi umrlo. V celoti je bilo okoli 2,5 milijona ljudi razseljenih, 750.000 v Evropo in 200.000 v Severno Ameriko, večina prebivalcev Bosne in Hercegovine pa je bila notranje razseljena (Wight 2000).

Vojne je bilo uradno konec novembra 1995 s podpisom Daytonskega sporazuma. Sprte strani so naredile kompromis z ustanovitvijo dveh ločenih in avtonomnih entitet, in sicer Federacije Bosne in Hercegovine (ki jo Poulton imenuje t.i.Hrvaško-Muslimanska federacija), ter Republike Srbske.

Po koncu vojne je bila Bosna in Hercegovina razdeljena na Federacijo Bosne in Hercegovine in Republiko Srbsko. Vendar je Daytonski sporazum na žalost bolj kot rešitev predstavljal le niz kompromisov, ki so uspeli zaustaviti vojno. Sporazum je obljubljal, da se bodo lahko begunci in ostale razseljene osebe vrnile na svoje domove, kljub temu pa vračanje poteka zelo počasi, tako je bilo pet let po koncu vojne, po poročilih Amnesty International, več kot milijon ljudi še vedno razseljenih (cit. Po: Wight, *ibid.*). Daytonski sporazum je v resnici dosegel ravno nasprotno od predvidenega: onemogočil je vračanje beguncev domov.

A: A u vašom prim ... slučaju, vi, ako bi bila kćerka u redu, vi bi se mogli vratiti tad ili ...?

Im1: Bi, mogao bi se ja vratit, mogao bi se ja vratiti, ovaj ...

Mislim zbog toga, ko je sad na vlasti [u vašom gradu]?

Im1: Eee, pazi, ja, ja živim, Alenka, u Goraždu. Znači, u Goraždu, u kojem je grad podeljen. Znači, onaj, ja pripadam toj federaciji. Pa čak je podeljen, onda to je pola Republike Srbske i pola federacije. I pripada mi, taj deo

kuće, gdje ja živim, toj federaciji. Naravno, treba mi novca, da ovu kuću usposobim, da jo vratim u normalan život, onda dolaze drugi problemi. Služba. kako to riješit? I dole je to teška situacija.

A su vam razturili vaše imanje u Bosni?

Im1: Pa, nnnjedna kuća je to tamo izgorijela, ostala mi očeva, i to je to ...

Pa sada niko ne živi u njoj? Mislim, nisu živjeli drugi ljudi ...

Im1: Živi, mati. jer...

... aha, dobro, vaša porodica. Nisu se drugi ljudi naselili ...

Im1: Ja, to ...

... zato, što ima isto i primjera, da žive neki drugi ljudi žive ...

Im1: Tako je, što se tu dešavalo, znači, došlo je do etničkog pomira stanovništva tokom rata u Bosni. Znači, iz tog dela Goražda, u kojem su bili Muslimani, sad su oni prešli u federaciju, pod pritiskom vojske Srbske, a u tom su se naselili sad Srbi, i tu žive, u tom dijelu. I sad se ovi ne mogu, naravno, vratit u svoje kuće, do nekakvog perioda, kad će to biti, to je stvar međunarodne zajednice.

Politična razdelitev na Republiko Srbsko in Federacijo Bosne in Hercegovine v mnogih krajih onemogoča ekonomsko preživetje, saj zaradi razdeljenosti resursov in nesodelovanja med novima političnima tvorbama življenje in delo v mnogih krajih nista mogoča. Poročajo, da tovarne, ki so sedaj v srbskem delu mest, Modriče in Goražd ne delujejo

Im1: I pošto ta njena fabrika, to je bivša vojna jedna fabrika, koja je, koja je imala jedan deo u jednom dijelu Goražda, jedan bio u drugom dijelu, znači iz više fabrika sastavljena. Ali so sve zavisne jedna od druge. Kad je rat nastao, znači, kad se grad podijelio, je ta fabrika prešla u ruke Republike Srbske, a drugi ostao nama. A sad ni jedna fabrika ne može raditi, zato, što su proizvodnje usko vezane za fabriku.

Srbe v Republiku Srbski so spodbudil k razmišljanju o svoji entiteti kot lastni državi, srbske stranke pa so odkrito "navijale" za združitev s Srbijo.

Muslimanski⁵ ali hrvaški begunci, ki so se želeli vrniti domov in so morali preseliti notranjo "etnično" mejno linijo med Federacijo Bosno in Hercegovino in

* * *

⁵ Še danes se mnogi izmed informatorjev sami opredeljujejo za Muslimane, Bosance, Bošnjake. Musliman tudi danes ne predstavlja zgolj pripadnika muslimanski veroizpovedi, pač pa nekaterim predstavlja oznako nacionalnosti. Oznaka Musliman (z veliko začetnico) je v nekdanji Jugoslaviji predstavljala etnično oznako za v Bosni in Hercegovini živeče muslimane. Veljala je od leta 1971 do 1993, ko je bilo sprejeto poimenovanje Bošnjak.

Republiko Srbsko, so tvegali napade s strani mnogih nacionalistično usmerjenih Srbov. Podobni problemi so se pojavljali tudi v Hercegovini, kjer so tisti prebivalci, ki so gojili nacionalistične hrvaške občutke, organizirali svojo minidržavo, Herceg-Bosno. Tako je bila vrnitev Muslimanov na domove onemogočena tudi v tem delu Bosne in Hercegovine.

Na onemogočanje vračanja Muslimanov na svoje domove so se odzvali tudi v centralni Bosni in Hercegovini, kjer se je, sicer v manjšem številu, ravno tako dogajalo, da so muslimanske avtoritete ovirale ljudi, ki so jih opredeljevali za Hrvate, ki so se želeli vrniti na svoje domove v tem delu države (Pouton 1997:235-6). Za vračanje na ozemlje Republike Srbske, od koder so bili izgnani predvsem Muslimani, še danes obstajajo velike ovire, ravno tako pa je močno vprašljiva tudi reintegracija, saj so tisti, ki se vračajo, soočeni z nasiljem in težavami pri uveljavljanju socialnih in ekonomskih pravic (Wight 2000).

“ZAČASNI BEGUNEC” IN “STATUS ZAČASNEGA ZATOČIŠČA” – PRAVNI VIDIK

Ob začetku vojne v Bosni in Hercegovini, spomladi leta 1992, je tako v Slovenijo prišlo okoli 45.000⁶ beguncev iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine. Pogosto omenjena številka 70.000 je bila le približna ocena. Septembra 1993 je bilo izvedeno prvo uradno štetje in takrat je bilo zabeleženih v Sloveniji 31.000 beguncev iz republik bivše SFR Jugoslavije. Begunci iz Hrvaške so v Slovenijo sicer začeli prihajati septembra 1991, večina beguncev iz Bosne in Hercegovine pa je prispela spomladi 1992. V tistem času je bilo v Sloveniji približno 45.000 beguncev. Številka 70.000 je bila torej precej napihnjena, kar je dobilo tudi svoje negativne konotacije v medijih.

Im1: Znam, da je uvijek, znam da je možda devedeset i treće godine razpolagao s ovim imanjem negdje 70 hiljada izbjeglica. Razpolovi. To je bila cifra, kojom so mediji napisali ... onda, posle popis, devedeset četvrte, pa bilo je negdje oko trideset hiljada, pravi popis, UNCHR ... Onda je bio padao [...?]. Ljudi su otišli u razvijene države, Švijedaska, Holandija, [...] kde je ... Njemačka, kdje su bili europski standardi prilaza u bjeGUNCE.

Slovenija jim je dodelila t.i. “status začasnega zatočišča”. Šlo je za začasno obliko zaščite, ki je beguncem ponujala le omejene pravice, saj je predvidevala, da se bo večina beguncev kmalu vrnila. Po koncu vojne v drugi polovici devetdesetih let pa je vrnitev zaradi nemogočih bivalnih razmer, npr. fizične odtujitve ali poškodovanosti nekaterih objektov, nevarnosti pred fizičnim nasiljem, nedelovanje

ekonomske infrastrukture, ki je omogočala zaposlitev v Bosni in Hercegovini, tako političnih kot tudi socialnih, za mnoge postala nemogoča, zato je mnogo beguncev v Sloveniji ostalo tudi po končani vojni. Teh je bi bilo po podatkih ECRI⁷ leta 2003 v Sloveniji še 2.150.

Našim informatorjem in tudi drugim vojnim beguncem s področja nekdanje Jugoslavije v Sloveniji nikoli niso dodelili statusa begunca v skladu z Ženevsko konvencijo o statusu beguncev (1951) in s Protokolom o statusu beguncev iz leta 1966, katerih podpisnica je Slovenija. Od leta 1992 do 2003 so begunci imeli “status začasnega zatočišča”, Slovenija je do konca leta 2003 status begunca po Ženevski konvenciji priznala le petinsedemdesetim osebam, ki uživajo pravice, izhajajoče iz tega statusa. Iz terenskih zapiskov, ki jih je oblikoval eden od avtorjev pričujočega sestavka sledi, so bili podatki naslednji:⁸

	Število prošenj za azil	Rešene prošnje	Št. podeljenih azilov
2002	640	639	3
2001	1.511	1.0042	25
2000	9.244	969	11
1999	744	441	0
1998	337	82	1
1997	72	51	0
1996	35	26	0
1995	6	17	1

Status begunca po Ženevski konvenciji se sicer dodeljuje osebam, ki jih država prizna za begunce zato, ker v skladu s konvencijo in protokolom lahko dokažejo utemeljeno nevarnost, da jih bodo preganjali na podlagi rase, vere, nacionalnosti, političnih idej ali pripadnosti kateri izmed družbenih skupin.⁹ Tistim, ki bežijo zaradi vojne in splošnega nasilja v državi, po Ženevski konvenciji ni mogoče

* * *

⁷ Upoštevani so vsi begunci iz območja nekdanje Jugoslavije, tudi begunci s Kosova. Leta 1999 jih je v Slovenijo prišlo 2.500. Prim: European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), Drugo poročilo o Sloveniji, sprejeto 13. decembra 2002, Council of Europe, Strassbourg, 2003.

⁸ Terenski zapiski iz seminarja za novinarje z naslovom “O beguncih in pasteh poročanja o begunski problematiki”; seminar je potekal 5. junija 2003 v Centru Evropa, organizirali pa so ga Gea 2000, UNHCR, Filantropija, Mozaik, IDC Svet Evrope. Sponzor seminarja je bil UPB.

⁹ Konvencija o statusu beguncev iz leta 1951, t.i. “Ženevska konvencija 1951”, je začela veljati 22.aprila 1954. Protokol o statusu beguncev iz leta 1966 je začel veljati 4. oktobra 1967.

* * *

⁶ Več o tem glej v Vrečer, www.iwm.at/publ-ivc/jc-10-04.pdf, (citirano 15.1.2004).

dodeliti statusa begunca, saj konvencija ne obravnava množičnega bega zaradi vojne agresije in je v tem pogledu zastarela.

Argument, da gre za premike ljudi znotraj ene države, je neutemeljen, saj so hkrati potekala prizadevanja za mednarodno priznanje Republike Slovenije, ki se je osamosvojila in razglasila neodvisnost leta 1991. Slovenija bila s strani EU in ZDA priznana na začetku leta 1992. Medtem ko si je slovenska mednarodna politika prizadevala za priznanje od Jugoslavije ločene, neodvisne države, so nedodeljevanje statusa beguncem interpretirali z dejstvom, da gre za prisilne premike skupin ljudi v isti državi!

Spričo vojne na področju nekdanje Jugoslavije in beguncev, ki so bežali zaradi splošnega nasilja, tako po interpretaciji za migracije prisotnih organov teh problemov ni bilo mogoče obravnavati v skladu z Ženevsko konvencijo, v Sloveniji pa se je nanje nanašal le 42. člen Zakona o tujcih (UL RS, št. 61/99), ki predvideva možnost začasne nastanitve tujcev, za katere teče postopek za ugotavljanje identitete, in tujcev, ki jih iz kakršnihkoli razlogov ni mogoče takoj odstraniti iz države. Na temelju enakih načel pa lahko nekoga prizna kot begunca tudi neposredno Visoki komisariat za begunce pri Združenih narodih (v nadaljevanju UNHCR), tudi če ta begunec biva v državi, ki ni sprejela konvencije in protokola, in tudi, če so mu status konvencijskega begunca zavrnil. S tem postanejo "mandatni begunci" (oz. "humanitarni begunci" oz. "begunci s statusom B") in uživajo zaščito UNHCR, ne pa nujno tudi vseh pravic, ki izhajajo iz konvencije. Begunec z "B statusom" v državi sprejema na primer nima pravice do dela, socialno-ekonomske integracije in stalne naselitve, kot ga ima "konvencijski begunec".¹⁰

Vsaka država pa lahko sama dodeli bodisi konvencijski ali humanitarni status skupini ljudi, ki je širša, kot jo opredeljuje konvencija. Listini, ki razširjata zaščito na begunce, ki svojo državo zapustijo zaradi zunanje agresije, okupacije, zunanje dominacije, notranjih konfliktov, množičnih kršitev pravic ali zaradi drugih okoliščin, ki resno ogrožajo javni red in mir, sta Konvencija o specifičnih vidikih begunske problematike oz. Cartagenska deklaracija, ki sta ju sprejeli Organizacija ameriških držav in Organizacija afriških držav leta 1969.¹¹ Po njunem zgledu je aprila 1981 posebna ekspertiza UNHCR uporabila izraz "začasni begunec", ko je

* * *

¹⁰ Zakonu o azilu (UL RS, št. 61-2911/1999); Zakon o dopolnitvah zakona o azilu - ZAzil-A (UL RS, št. 124/2000); Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o azilu - ZAzil - B (UL RS, št. 67/2001); Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o azilu - ZAzil - C (UL RS, št. 98/2003). V: http://zakonodaja.gov.si/rpsi/r02/predpis_ZAKO3902.html, (citirano 10.02.2004); in Doupona, Verschueren in Žagar 2001.

¹¹ Tako razširitev koncepta "begunca" so kolektivno sprejeli zaradi regionalnih zahtev, na primer za Afriko v Konvenciji AOU, ki ureja posebne vidike begunske problematike v Afriki (10. septembra 1969); ta vidik je tudi del tako imenovane Kartagenske deklaracije, ki jo je sprejela Organizacija ameriških držav. Za Evropo ni bila sprejeta nobena deklaracija.

razpravljala o vprašanju množičnega bega, za ljudi, ki uživajo zaščito države, medtem ko se zanje išče dolgoročnejša rešitev.

Razširjena definicija begunstva je bila v Evropi tako prvič uporabljena šele ob razpadu nekdanje Jugoslavije. Na podlagi poročila ekspertize UNHCR iz leta 1981 se je tudi Slovenija odločila, da bo vpeljala naziv "začasnega begunca", ki so ga kasneje spremenili v "navidezno ustaljeno kategorijo z jasnimi legalnimi implikacijami" (Lipovec, cit. v Vrečer 1999: 31-2). Glede pravic, ki so izhajale iz naziva "začasnega begunca", velja omeniti pravico do nastanitve v nastanitvenem centru, dva oziroma trije obroki hrane dnevno, osnovno zdravstveno zavarovanje ter možnost osnovnega izobraževanja. Kot "začasnim beguncem" pa je bila tem ljudem v celoti odvzeta pravica do dela.¹² Ta pravni status so v Sloveniji množično dodeljevali le do avgusta leta 1992, ko naj bi Slovenija, po ugotovitvah pristojnih organov, dosegla meje objektivne zmožnosti za preskrbo beguncev, in je zaprla meje (Doupona Horvat, Verschueren in Žagar 2001).

Naziv "začasni begunec" v Sloveniji sprva ni bil pravno osnovan in je legalne temelje dobi šele leta 1997, ko je Državni zbor sprejel Zakon o začasnem zatočišču.¹³ Bistvene novosti tega zakona so posegale predvsem na področje delovne zakonodaje za begunce, saj jim je bilo dovoljeno opravljati začasna in občasna dela,¹⁴ vendar le 60 dni na leto (osem ur na teden), kar seveda ni zadoščalo za kritje njihovih osnovnih potreb.¹⁵

Julija 2002 je Slovenija sprejela še Zakon o spremembah in dopolnitvah zakona o začasnem zatočišču,¹⁶ s katerim je beguncem z začasnim zatočiščem omogočila pridobitev stalnega prebivališča, s čimer naj bi ustvarila osnovo za njihovo integracijo v Slovenijo. Poleg stalnega prebivališča dopolnila zakona beguncem med drugim omogočajo tudi delo s polnim delovnim časom in vključitev v sistem zdravstvenega in socialnega zavarovanja. Do leta 2002 je večina beguncev (1.661 oseb od približno 2.150 evidentiranih)¹⁷ s statusom začasnega zatočišča že pridobila stalno prebivališče. Tukaj velja omeniti tudi, da je "status začasnega zatočišča" v Sloveniji veljal enajst let (do leta 2003) kljub temu, da po pravilniku Parlamenta Evropske unije ne bi smel trajati več kot pet let.¹⁸ Beguncem s področja nekdanje

* * *

¹² Urad za priseljevanje in begunce, maj 1993. Govor na seminarju o reševanju begunske problematike v Republiki Sloveniji, str. 7-8. V: Doupona, Verschueren, Žagar, 1999: 28.

¹³ UL RS, št. 20/1997.

¹⁴ Glej Zakon o začasnem zatočišču, 24. člen (UL RS, št. 20/1997).

¹⁵ Po opozorilu ECRI (*op.cit.*) ta zakon ni predstavljal neke trajne rešitve ne sredstev za integracijo beguncev v slovensko družbo.

¹⁶ UL RS, št. 67/2002.

¹⁷ European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), *op. cit.*

¹⁸ Vrečer, www.iwm.at/publjvc/jc-10-04.pdf.

Jugoslavije je status "začasnega zatočišča", vključno z vsemi pravicami, ki so izhajale iz tega statusa, prenehal veljati dne 1. avgusta 2003.¹⁹

PROBLEM ONEMOGOČENE INTEGRACIJE

Položaj beguncev jeseni 2003, ki se na osnovi pridobljenega stalnega bivališča poskušajo, pogosto z velikimi težavami, integrirati v slovensko družbo, je tako rekoč posledica opisanih statusov, ki so jim bili predhodno dodeljeni.

Mlajši informatorji so nam povedali, da so imeli več možnosti za integracijo v družbo s pomočjo vključitve v izobraževanje; zlasti s populacijo v starosti, godni za rednješolske in študentsko izobraževanje, so vpisali v redni sistem izobraževanja.

Im2:Šele septembra triindvetdeset sem se vpisu v tretji letnik, pač en letnik sem spustu.

A: Aha, v treji letnik srednje šole.

Im2: Srednje šole, ja v Kranju.

A: Aha, kam si pa hodu v srednjo?

Im2: Na Iskro, v strojno šolo.

Posamezne prostovoljske organizacije so poskušale z izobraževanjem starejših, vendar so bili ti poskusi manj uspešni. Kot je navedel eden od informatorjev, jezikovni tečaji, ki so jih ponudili beguncem ob prihodu v Slovenijo, niso bili primerni za manj izobraženo in starejšo skupino ljudi:

Im1: Dobro, Alenka, znaš šta je, ja ču, ja ti mogu ovo reč, kad je u pitanju sloven ... ja ti, mogu te samo malo popraviti. Što se tiče tih jezika, Slovenci su bili tu na nivou. Ja ču, konkretan primjer ču reč, da je 94. godine, kad sam ja došao u zbirni centar Šmarinku bio organizovan engleski jezik, francuski i slovenski. Znači, bili organizovani kursevi, i znači ovaj. Šta? Sad je bilo koliko je to zanimanje, neko ide. A ja isto ne mogu reči, ovaj, kad se uzme prosjek škole, i ljudi, koji tu borave, dali su oni spodobni na engleski jezik. Svi studenti, koji su išli u škole, oni su imali redovan ... Govorim o toj populaciji, ovaj, izbjeglica, koji su živeli u zbirnom centru i nisu išli u školu.

Država je uporabila instrument "začasnega zatočišča", na katerega se je sklicevala, ko je opravičevala neobstoj pravic, ki po mednarodnih konvencijah pripadajo beguncem. Največji problem je prav gotovo predstavlja omejena pravica dela.

* * *

¹⁹ Sklep o prenehanju začasnega zatočišča za državljane Bosne in Hercegovine in o njihovi vrnitvi v domovino (UL RS, št. 57/2003).

Im1: Jeste, imali su ograničena prava, kad so u pitanju ovaj, formalni zakoni. Međutim, svi ljudi, koji su radili, koji su živjeli u zbirnim centrima, oni su prečutno radili ovaj, punoradno vrijeme. Znači, niko jim nije to usporavao. Znači, v Sloveniji su ipak napravili taj jedan, bi rekao, niso u startu dali neke uslove na nivou Europe, ali su prečutno ovaj, dozvolili taj rad. A sad, kako se u tom ko znašao, Alenka. Dali je onaj, bilo, dali je on radio po satu 200 tolara, kad je on radio po satu 500 tolara. to je stvar čovjeka, koji je radio. Mada v principu, nevolja, koja je bila, svi ti ljudi, i na kraju krajeva, ne velja. Ovaj, šta ja znam.

Omejena pravica do dela je v preteklosti izhajala iz "statusa začasnega zatočišča", zaradi česar so starejši begunci v zadnjih desetih letih izpadli iz sistema izobraževanja in nenehno potrebnega obnavljanja in dopolnjevanja znanja, tako da se sedaj v trg dela vključujejo z velikimi težavami. Deset let začasnosti je v praksi pomenilo, da so odrasli begunci izgubili prav toliko let delovne dobe, saj se niso mogli legalno zaposliti, pomenilo pa je tudi deset let eksistencialne negotovosti in odvisnosti od pomoči države in nevladnih organizacij.

Im3: Dvanaest godina delovne dobe. Sad kojih, uticanjem ti promjene zakonodaje dobili smo sad stalna bivanja, dobilo poslove najlošije, fizičke, čistilke i tako dalje, i tim nekih fabrikama, ako doži to. Ali to je nesigurna zaposlitev...

Mnoga leta begunci niso prejemali nikakršne finančne pomoči, leta 2000 pa so nekateri začeli prejemati simbolično finančno pomoč. Oktobra 2002, ko so begunci zapustili zbirni center na Viču v Ljubljani, so prejeli finančno pomoč, s katero naj bi jim država pomagala prvih osem mesecev njihovega življenja v zasebnih nastanitvah. Po končanem osemmesečnem obdobju so se morali znajti sami, kljub temu, da v Sloveniji še vedno ni bilo sistematizirane integracije, ki bi beguncem pomagala pri popolni vključitvi v slovensko družbo.

Im3: Sad da ti ovo kažem. Ja konkretno nisam zadovoljan, ovim riješenjem, ovaj, što se tiče. Je, riješenje je stalni boravak, pa če ti u uslovu zatvarjanja zbirnog centra za godinu stalnog boravka je za mene bilo smiješno. A zbog čega je bilo smiješno? Zbog toga, što smo mi inakvo inakvo ne zaslužili stalni boravak, nego državljanstvo, jer smo mi pre deset godina tu.

Problem novega zakona, ki beguncem pravno-formalno sedaj sicer omogoča pridobitev stalnega bivališča, in na osnovi dodatnih pogojev (znanje slovenskega jezika, urejena stalna zaposlitev in odpoved državljanstvu Bosne in Hercegovine) tudi pridobitev državljanstva je, da osebe, ki so v desetih in več letih bivanja v Sloveniji živele v nekakšni pravni praznini, sedaj niso obravnavane v okviru konteksta pravno-formalne zgodovine begunstva v Sloveniji, temveč enako kot vsak drug tujec, ki si prizadeva pridobiti pravico do stalnega bivališča v Sloveniji in se

želi vključiti v njen delovni trg. Zaradi specifičnosti begunske situacije, ki izhaja ravno iz pravnih statusov, ki jim jih je država podeljevala v zadnjem desetletju, zaradi česar je bila integracija v okolje močno ovirana, bi morali obstajati mehanizmi, ki bi omogočali poklicno rehabilitacijo in tudi zakonske olajšave pri zaposlovanju v primeru teh oseb. Slovenski Zakon o zaposlovanju npr. slovenske državljane štiti pred brezposelnostjo, tako da jim daje prednost pred tujci s stalnim bivališčem v Sloveniji, ki se javijo na isto delovno mesto.

Im3: Pa imam par primjera, gdje ima izobrazbe, i dosta. E kara neki završao srednju ekonomsku, neki trgovačku, neki završao neku mehaničku. I to je redko netko dobio, ja još nisam, to da je dobio posao u svojom stroku. Obično su u nekim fabrikama, gdje se fizički ovi postvari, čistilke. Ajde, to mogu dobiti sad dasad. [nerazložno], neki bolje snači neko lošiji.

Vprašanje glede upoštevanja pravila prednostnega zaposlovanja Slovencev med delodajalci sicer obstaja: ali nemara res raje zaposlujejo tiste, ki imajo boljše kvalifikacije, in se ne ozirajo toliko na posedovanje slovenskega državljanstva in poreklo kandidata za zaposlitev. Mlajši informator je povedal, da je bil pri delodajalci prednostno obravnavan zaradi svojega etničnega porekla:

Im2: Jaz v tej firmi delam zdaj en mesec. Lansko leto sem delal ob istem času en mesec. In ne vem, takrat, ko sem se jaz pogovarjal za službo, takrat ko sem imel razgovor z direktorjem solastnikom, on je meni reku, da me je vzel samo zaradi tega, ker sem iz Bosne. In zdaj jaz ne vem, kolk je to blo iskreno, kok mislim to. Ne morem o tem bolj povedat, pač to je dejstvo, tko je blo.

[...]

Im2: In zdaj tudi zdaj, ko so me poklicali, sem prek enga sošolca zvedu, ki dela tu da so mu rekli, da so bli zadovoljni takrat z mano. Odnos je pač tak, kakor je. Klima je ful dinamična, tisti meni se zdi še sprogramiran. Dost je tko, en, ti odnosi so dost, kako bi reku, sfrizirani. Vse je tko že, šablonsko.

Vendar tudi v primeru, ko so ljudje odprti do beguncev in svojih odločitev glede zaposlovanja beguncev ne sklepajo na osnovi predsodkov, problem desetletnega kratenja pravic in pravno regulirane možnosti za delo pri ljudeh, ki so starejši, ostaja: begunci, ki so v Slovenijo prišli kot odrasle osebe in so v svoji prejšnji domovini že opravljali dela na različnih delovnih mestih, so iz konkurence ponudbe zaradi desetletne stagnacije znanja in prakse enostavno izpadli. In čeprav jih država ob njihovem prihodu ni želela obravnavati kot navadne tujce in jim je poskušala urediti nekakšen status beguncev, so ti ljudje na koncu koncev obravnavani le kot katerikoli drugi tujci, ki se želijo stalno naseliti v Sloveniji.

KO ZAČASNOST POSTANE STALNICA

Začasnost je za begunce je v letih njihovega bivanja v Sloveniji postala življenjska stalnica; na njihovo odločitev o tem, ali se bodo stalno naselili v Sloveniji, je močno vplivalo obdobje, ki so ga v takšni negotovosti in pravni praznini preživeli v tej državi. Ko so na začetku devetdesetih prišli v Slovenijo, so mislili, da prihajajo le za krajše obdobje, z leti pa je upanje na vrnitev zaradi razmer v Bosni in Hercegovini kopnelo, in v desetletju prebivanja v begunstvu so si v okviru danih razmer tu pač ustvarili nova življenja.

Vrnitev v Bosno je bila za marsikoga ravno z Daytonskim sporazumom, ki naj bi omogočil repatriacijo, dokončno onemogočena. Strah glede politične nestabilnosti in spremenjenih medetničnih odnosov v Bosni in Hercegovini je v veliko primerih vplival na odločitve beguncev, da ostanejo v Sloveniji. Še posebej pogosto so takšne odločitve sprejemali ljudje iz "mešanih" zakonov. Trajna vrnitev je bila za mnoge problematična tudi zaradi okolnosti, povezanih z rekonstrukcijo ekonomske in socialne infrastrukture. Večina beguncev se domov ne more vrniti, ker v krajih, od koder prihajajo, pogoji za življenje še vedno niso urejeni. Za marsikoga odločitev, da ostane v Sloveniji, tako ni predstavljala svobodne izbire, temveč edino možnost glede na situacijo, na katero niso mogli vplivati.

Mnogi so se vrnitve po končani vojni bali, ker so tisti, ki so v času vojne ostali v Bosni in Hercegovini, begunce pogosto šteli za izdajalce, ki so pobegnili in niso branili domovine. Informacije o takšnih možnih zapletih so begunci dobivali deloma preko medijev, pogosto pa tudi od ljudi, ki so Bosno obiskovali (Al-Ali, Black, in Koser 2001). Takšen nazor o beguncih je bil močno izražen predvsem v Sarajevu, ki so ga srbske enote oblegale več kot tri leta. Raziskovalci so pogosto opisovali napačne percepcije beguncev, ki naj bi po mnenju tistih, ki so ostali, v tujini živeli v velikem udobju. Točnejše predstave o življenju beguncev in njihovem dejanskem življenju v tujini so imeli predvsem njihovi sorodniki, ki pa ravno tako niso vedno razpolagali s popolnimi informacijami o življenju svojih bližnjih. Veliko beguncev ni hotelo vznemirjati svojih domačih, še posebno ne ostarelih staršev, in so tako namerno izpustili podrobnosti o svojem ekstenčnem boju in stiskah, kadar so z njimi komunicirali. To je pogosto pripeljalo do napačnih predstav o življenju beguncev v tujini.

Mnogi begunci so svojo začasno nastanitev v Sloveniji tako začeli zaznavati kot dolgotrajno, če že ne stalno. Ostali so ujeti med željo po vrnitvi, nenaklonjeno situacijo v Bosni in Hercegovini, navajenostjo na novo življenje ter negotovostjo in težavami, s katerimi se spopadajo pri urejanju svojega statusa v Sloveniji.

VPLIV LIMINALNOSTI NA NEENAKOPRAVNOST

Občutek negotovosti in zaskrbljenosti, ki izhaja iz opisanega življenja v prisilni liminalnosti,²⁰ je močno vplival na življenja beguncev in njihovo spopadanje z vsakdanjimi problemi. Al-Ali (2001), ki se je ukvarjala z vprašanjem beguncev iz Bosne in Hercegovine, ki so se naselili na Nizozemskem, je tako opazila, da se begunci tako dolgo poskušajo izogibati vsaki situaciji, ki bi lahko njihov status postavila na kocko, dokler niso prepričani glede svojega legalnega statusa, to je pravice do stalne naselitve, pa tudi dejanske možnosti preživetja z lastnim delom.

Tudi v naši raziskavi so izstopali podobni problemi in dileme. Tako je ena izmed informatork opozorila na neenakopravnost svojega položaja, ko je opisala, kako se iz strahu pred izpostavljanjem zaradi svojega neurejenega statusa in neurejenega statusa svojega otroka ni upala javno zavzeti zanj, ko so se v šoli spravili nanj otroci in go po krivem obdolžili kraje:

Ena od informatork je povedala, da so njeno hčer so otroci v šoli pogosto zafrkavali z begunko, Fato, Bin Ladno hčerko ipd. Marsikdaj so ji naga-jali, nekoč so ji iz torbe ukradli in zlomili očala ter jih vrgli v smeti. Do škandala je prišlo, ko so njeni prijateljici, sicer slovenski državljanke, ukradli mobilni telefon in ji ga podtaknili v žep z namenom, da bi ju med seboj sprli... V šoli je nastal škandal, v katerega je bila vpletena tudi policija, medtem ko reakcije učiteljev do hčerke niso bile korektne. Informatorica je izjavila, da šole ni hotela prijaviti, ker ne ona ne njena hčerka še nimata državljanstva, in da bi jima kot begunkama takšno izpostavljanje lahko škodovalo pri kandidaturi za državljanstvo. Svoje stališče do dogodka je kot mati, ki poskuša zaščititi svojega otroka, kljub temu izrazila, saj je materi vpletene sošolke, rekla da se ji zdi prav, da se "to zadevo" prijavi, saj meni, da gre za kršenje otrokovih pravic.²¹

Opisan pripetljaj je le eden izmed mnogih, ki pričajo, da se begunci z neurejenim statusom zaradi občutka neenakopravnosti ne želijo izpostavljati, temveč se izogibajo neposrednemu izražanju neodobravanja diskriminatornih situacij. Prav tako pa gornji navedek pojasnjuje tudi, zakaj begunci v ospredje vseh svojih problemov postavljajo vprašanje integracije. Misli beguncev se namreč najbolj vrtijo okoli prizadevanja, da bi uresničili vse pogoje, ki jim jih stavi država Slovenija, če želijo pridobiti slovensko državljanstvo. Popolna integracija v slovensko družbo bi zanje namreč pomenila konec liminalnosti in s tem stabilnost, na osnovi katere bi lahko gradili svojo prihodnost (prim. Vrečer, *op.cit.*: 17). Pridobitev

* * *

²⁰ Koncept liminalnosti je uvedel Van Gennep v teoriji obredov prehoda. - Več o tem: Lipovec Čebren 2002.

²¹ Pričujoči zapis je povzetek iz intervjuja, 25.05.2003

državljanstva vidijo kot resnični konec svojih težav in negotovosti, povezanih z bivanjem v Sloveniji, hkrati pa tudi kot uradni konec neenakopravnosti v razmerju do drugih prebivalcev Slovenije, ki so njeni državljani. Ena izmed informatork je takole opisala svoje počutje v Sloveniji, odkar ji je uspelo pridobiti slovensko državljanstvo:

IŽ1: Zdaj se počutim čist normalno, mislim to. Nekaj časa nazaj pa mi je res bilo ... Tolk sem bila obremenjena, ker v bistvu sem tukaj ostala zaradi študija. ...

A: Praviš, da se počutiš popolnoma vključena v tem ambientu?

IŽ1: Glej to, v bistvu, zdaj sem šele zaživela, po vsem času, mislim, jaz sem tle od leta 92, se pravi 11 let, pa šele zdaj sem normalna in vključena v življenje, neobremenjena, s totalno urejeno situacijo.

KULTURNE RAZLIKE KOT IZGOVOR ZA NEINTEGRACIJO IN DISKRIMINACIJO

Begunci razlike med slovensko in bošnjaško kulturo sicer zaznavajo, vendar jih ne doživljajo kot usodne, še manj kot nepremostljive. Sprejeli so slovenski kulturni repertoar in obenem ohranili tudi zavest o tem, kdo so in kakšne so njihove navade, ki izvirajo iz njihovih izvirnih okolij:

A: Kaj pa občutki recimo, med ljudmi?

Im2: [*Tišina*]. Dobro. Občutki so, pa razlike. Mislim ... [*Tišina*]. Kaj se meni ... Meni je težko to zdaj ločiti, kaj je to, kaj je uno. [...]. Še danes, se meni ... Zdi se mi, da so dol ljudje bolj tko povezani. Da ni, da ni ... eee, da je manjši ta odpor pri komunikaciji. Da, veliko bolj sproščeno. Ne vem, prideš ti, tarara, se pomeniš, a tuki je bolj ... tko, mal uradno. To je se mi zdi ena taka glavna razlika. Za občutke med ljudmi pa odnose. Pa to, [*Tišina*].

A: Pa odnosi s sosedi?

Im2: Aja, še to, to, ta je bolj tko, mal ... Jaz vem, ker zdaj, starši so bili dol u, u stanovanju v Sarajevu, tu vse sosede že tko vse poznajo, pa drugi bolj tko pol gledaš svoje zadeve. Ne mešaš se tko. Pa tuki je manj [...] ogovarjanja, tko. A med mladimi je pa tuki ena ful pozitivna izkušnja za razliko od dol, da se tko ne ukvarjajo z drugimi osebno, tko kakšen si, pa to, ne ogovarjajo. A dol, mislim dol, ko grem jaz z enim starim kolegom on meni v petih minutah pove za vse, kakšen je kdo, pa to. In to mi se zdi v redu. To sem opazu.

A: Česa pa recimo tukaj ni, pa bi pogrešal, kar dol recimo je?

Im2: Glih to, da bi ne vem, bli ti odnosi malo bolj v redu med ljudmi. [...] Da bi bli malo bolj odprti. Čeprav ne vem, sčasoma, zdaj mogoče bom jaz še takrat, samo to, to nič ne škodi, če bi bli taki odnosi.

Kulturne razlike niso tiste, zaradi katerih bi se begunci v Sloveniji počutili odtujene od svojega okolja. Konec koncev je bil v večini obravnavanih primerov razlog za izbor Slovenije pred drugimi zahodnoevropskimi in ameriškimi državami, kamor so nekateri izmed njih tudi imeli možnost oditi, ravno v tem, da je beguncem Slovenija predstavljala zgodovinsko, kulturno in geografsko bližino z Bosno in Hercegovino, medtem ko zahodne države po njihovem prepričanju takšne mnogotere bližine niso omogočale. Občutek skupne preteklosti v nekdanji SFR Jugoslaviji, pa tudi podoben jezik sta pri odločanju za državo, v kateri bodo živeli, igrala pomembno vlogo.

Za begunce tako kulturne razlike med slovensko in bosansko kulturo ne predstavljajo prepreke, zaradi katere se ne bi bili sposobni vključiti v slovensko družbo, kljub temu pa so bili v času njihovega prebivanja v Sloveniji marsikdaj obravnavani kot neprilagodljivi, kot so izpovedali informatorji in informatorke.

Ker je slovenska vlada pri reševanju problemov beguncev uporabila "model olajšanja",²² ki je temeljil na percepciji bosanske krize kot začasne, so bili pri begunci domačinih s podaljševanjem svojega bivanja v Sloveniji zaznani kot breme in ne kot priložnost za razvoj kake multikulturalnosti. Begunci niso bili nikoli obravnavani kot vir znanja in delovne sile, ki bi jih država lahko izkoristila sebi v prid, niti niso bili zaznani kot dotok aktivnega prebivalstva Slovenije, ki bi za državo z demografskim upadom prebivalstva lahko pomenilo prednost. In temu je bila v veliki meri kriva slovenska begunska politika.²³

"Model olajšanja" je tako med domorodnim prebivalstvom povzročil tudi porast ksenofobije, saj so domačini begunce začeli dojemati kot ljudi, ki dobijo vse zastoj, medtem ko morajo sami za preživetje delati. Pri tem se je pozabljalo, da je bila beguncem pravica do dela odvzeta in da so ravno zaradi odsotnosti aktivnih prizadevanj za integracijo in zaradi življenja v barakarskih zbirnih centrih, ki so bili ponavadi na obrobjih mest, živeli v razmerah, ki so bile močno podobne življenju v getu. Kot navaja Vrečerjeva (1999: 7-15), ne smemo pozabiti, da je večina beguncev v Slovenijo prispela kmalu po osamosvojitvi Slovenije od SFR Ju-

* * *

²² Ta model je klasična oblika begunske politike, ki temelji na začasnosti razmer. Begunci in begunke namreč dobijo začasni status. Nastanjeni so v begunskih centrih, kjer so zadovoljene njihove najnujnejše potrebe po bivanju, prehrani, obveznem šolanju in zdravstveni oskrbi. Begunci in begunke so v pasivnem položaju, saj sprejemajo tisto, kar jih država gostiteljica nudi, pri čemer jim je onemogočeno, da bi se zaposlili. - Gl. Lipovec, v Vrečer, 1999, 36.

²³ "Model olajšanja" sta leta 1993 močno kritizirali tudi Harrell-Bond in Elliot, ki sta bili v tistem času svetovalki slovenske vlade za begunske zadeve. Glej Harrell-Bond Barbara E., 1996.

goslavije. V tistem času je bila v slovenski javnosti močno izražena težnja po vključitvi Slovenije v Evropsko Unijo, in hkrati želja po čim prejšnji pozabi jugoslovanske preteklosti. Begunci kot živi zastopniki in opominjevalci te preteklosti so v Sloveniji domačinom oživljali spomine na življenje v nekdanji skupni državi; tudi zaradi tega je prihajalo do ksenofobnih reakcij s strani nekaterih domačinov, ki so menili, da ljudje iz drugih bivših jugoslovanskih republik ne sodijo na slovenska tla.

Domačini v Sloveniji so bili na začetku vojne v Bosni in Hercegovini do beguncev sicer na nek način sočutni. Kot kaže raziskava javnega mnenja iz leta 1992, je kar 68 odstotkov anketirancev povedalo, da so darovali za begunce. 66 odstotkov se jih je strinjalo z odločitvijo slovenske vlade, ki je sprejela veliko število beguncev iz Bosne in Hercegovine in jim priznala status začasnega begunca, vendar pa jih je bilo ravno tako kar 81 odstotkov mnenja, da je dopustno trajno naseliti jih v Sloveniji, čeprav samo del (Toš et al., 1999). Javno mnenje je seveda odražalo tudi z mediji razpihovanu vladino retoriko in politiko neintegracije. Alarmanтно število 70.000 beguncev, ki se je pojavljalo v slovenskih medijih, je tu odigralo pomembno vlogo, saj je bila ta pogosto navajana številka čisto ugibanje, ki se je na različnih ravneh javnosti s pridom uporabljalo za razpihovanje nestrpnosti med Slovenci, ki so svojo ksenofobijo izražali kot "strah", da jih bodo begunci "preplavili", jim vzeli vsa delovna mesta ipd. Ko je bilo septembra 1993 izvedeno prvo uradno štetje beguncev, je bilo v Sloveniji namreč zabeleženih le 31.000 beguncev iz republik bivše SFR Jugoslavije.

Stereotipno dojeta kulturna razlika pogosto služi kot izgovor za diskriminacijo tujcev, migrantov, beguncev, prosilcev za azil ipd. Takšna mnenja pogosto delijo tudi delodajalci, stanodajalci, birokrati na občinah, ki jih pri zaposlovanju novega kadra, pri oddajanju stanovanj, podaljševanju in izdajanju viz, delovnih knjižic ipd. lahko vodi predsodek pred begunci, ki jim tako s svojimi ksenofobnimi stališči kot tudi dejanji še dodatno otežujejo ureditev življenja v Sloveniji.

Jeseni 2002 so se begunci, ki so bili nastanjeni v Ljubljani, v skladu z novim Zakonom o spremembah in dopolnitvah Zakona o začasnem zatočišču,²⁴ s katerim je bila beguncem z "začasnim zatočiščem" omogočena pridobitev "stalnega prebivališča", morali izseliti iz še zadnjega ljubljanskega zbirnega centra na Viču. Ko so iskali stanovanja, za katera je sicer v obliki osem mesečne pomoči prispevala tudi država, so imeli precej težav. Izkazalo se je, da Slovenci beguncem zelo neradi oddajajo stanovanja; toda večina beguncev je stanovanja naposled le našla. Nekateri so pripovedovali, kako so jim nevladne organizacije pomagale iskati stanovanja: Na Filantropiji so jim pomagali iskati stanovanja, tako da so skupaj brali oglase

* * *

²⁴ (UL RS, št. 67/2002).

poklicali, oni pa so si jih šli nato ogledat in se zmenit naprej. A dejansko to ni bila neka konkretna pomoč, saj tudi sami bi lahko poklicali ljudi, ki so oglaševali. Poleg tega so stanovanja draga in težko dostopna, še posebej za njih, saj so najemodajalci zahtevali razna potrdila in postavljali beguncem nedostopne pogoje. Večina – verjetno njegovih znancev – si je ta stanovanja priskrbela, vsi so prijavljeni s stalnimi bivanji, in jih plačujejo.²⁵

Stanovanja so iskali tudi s pomočjo prijateljev ali pa agencij, ki jim je bil pomemben le zaslužek. Na vprašanje, ali so dolgo iskali najeto stanovanje, v katerem živijo, in ali so imeli težave pri iskanju stanovanja, nam je ena izmed informatork povedala:

IŽ2: Kakšne tri mesece, štiri ... To je bilo enako težko kot vojna. Ha ha... Imaš denar, boriš se, da preživiš, boriš se za otroke, imaš denar, pa te nihče ne sprejme.

A: Zakaj pa ne?

IŽ2: Ne vem... Pokličeš... 45 kvadratov za štiričlansko družino... ne gre... dvosobno stanovanje... pa omeniš center... nemogoče. [...] Mogoče niso verjeli, da imamo s takim statusom denar...

Ker niso državljani, je ogrožena tudi eksistenčna varnost beguncev: oteženo jim je pridobivanje služb, stanovanj, nimajo pravice do stanovanjskega varčevanja, najemanja posojil, skratka vseh možnih finančnih in socialnih orodij, ki bi jim lahko olajšala bivanje in vključitev v slovensko družbo. Rešitev večine svojih problemov vidijo v pridobitvi državljanstva, za katerega pa je potrebna pridobitev rednega dela. In pridobitev slednjega za begunce pomeni bitko v še eni vojni. Formalna in vsakdanja tujost beguncev, iz katere izhaja neenakopravnost v razmerju do slovenskih državljanov v tej državi, torej ostaja. Konstruirati jo ravno zakon, ki naj bi jo pomagal odpraviti.

KSENOFOBIIJA, IDENTITETA IN INTEGRACIJA: TUJSTVO KOT SLOVENSKA ORIENTALIZACIJA

Prav enako kot je koncept naroda po Benedictu Andersonu zamišljena skupnost, je tudi koncept tujstva družbeni konstrukt, pri čemer si družba tujce ustvarja sama. Tonči Kuzmanić (2002) tako ugotavlja, da je v trenutku, ko je nastala nova država Slovenija, nastal tudi nov koncept državljanstva, ki je bil utemeljen na "etosu". Natančneje rečeno je novi koncept "tujstva" vse, ki niso "Slovenci po krvi in zemlji, torej po prednikih, jeziku in kulturi", razglasil za tujce, vendar le tiste, ki

²⁵ Povzetek iz intervjuja, 20.05.2003

prihajajo s političnega Vzhoda – torej pripadnike drugih narodov bivše SFR Jugoslavije, ne pa tudi tistih, ki prihajajo s političnega Zahoda – torej ljudi iz držav, ki so vključene v Evropsko zvezno državo ali bodo vključene v njo istočasno kot Slovenija (Nemčija, Švedska, Velika Britanija, ... Češka, Poljska).²⁶

Opredelitev "tujstva" je bila torej bolj ali manj neposredno izpeljana iz zgolj fizične navzočnosti t.i. "južnjakov" ali "vzhodnjakov" z območja nekdanje Jugoslavije v Sloveniji. Tujci v Sloveniji so torej postali tisti, ki prihajajo iz tolikokrat imaginiranega kraja, imenovanega Balkan, če lahko Balkan opredelimo kot predmet orientalizacije, v katere imaginariju je ta vselej predstavljen kot kraj surovosti, zaostalosti, nasilja in kaosa.²⁷

Opredelitev tujstva je tako neposredno povezana z revščino, pripadnostjo Drugim, nekatolištvu itd., izvedena pa je iz popularnega rasizma o odnosu med Slovenci in Neslovenci, pri čemer so Neslovenci predvsem tisti z območja bivše Jugoslavije. Odzivi Slovencev na porast števila priseljencev v zadnjih desetih letih so bili največkrat ksenofobni v vseh javnih govorih. Splošni odnos Slovencev do tujcev je pogosto opisan kot sprejemanje "Drugih", dokler slednji ne živijo v njihovi bližini.²⁸

IDENTITETA

Tisti begunci, ki so se odločili, da bodo ostali v Sloveniji, velikokrat občutijo emocionalno, socialno in kulturno povezanost s prostorom, ki so ga morali prisilno zapustiti. Dejstvo je, da so bile specifične zgodovinske okoliščine vojne, ki so vodile v njihovo odselitev, močno povezane z nacionalističnimi aspiracijami in stremljenji, z ubijanjem, posiljevanjem in etničnim čiščenjem, ki je bilo ideološko utemeljeno in zavarovano na religiozni in etnični razliki. Tako ne bi smelo preseči, da je občutek biti Bosanec, ali bolj specifično, Bošnjak (bosanski musliman) voden s človekovim občutkom identitete ali občutkom pripadanja skupini, ki je preživela enako usodo. Potreba po izražanju skupinske identitete v begunstvu se še okrepi, ker jo novo okolje zavrača, ljudem pa se omejuje njihove pravice. Takšno poudarjanje lastne identitete pa po drugi strani v okolju, ki brezpogojno

²⁶ Birokratski postopki podaljševanja dovoljenj za bivanje so močno formalizirani tudi do t.i. zahodnjakov, pa tudi do Afričanov, Irancev ipd. Slovenska državna uprava, ki je pristojna za izdajanje dovoljenj za bivanje, je dlakcepska, opazke uslužbencev pa bi lahko opredelili za rasistične.

²⁷ Več o orientalizmu in imaginiranju Balkana gl. v: Todorva 2001; Said 1995[1978]).

²⁸ ECRI se tako boji, da bodo v primeru poslabšanja ekonomskih razmer v državi v prihodnosti prvi grešni kozli ravno pripadniki manjšin. Trenutna tarča sovražnega razpoloženja so predvsem Romi, Afričani, ljudje, ki prihajajo iz drugih območij bivše SFR Jugoslavije in so občasno pejorativno poimenovani "Južnjaki", poleg njih pa še muslimani in iskalci azila. European Commission against Racism and Intolerance (ECRI), *op. cit.* - O rasizmu do Romov prim. tudi: JANKO SPREIZER 2002.

pričakuje asimilacijo, predstavlja še dodaten problem pri integraciji, ki naj bi temeljila na multikulturalnosti in strpnosti, ne pa na hegemonem položaju enega naroda na račun političnega in ekonomskega izključevanja Drugih.²⁹ Strah pred politično vključitvijo manjšin brez kulturne asimilacije, kar bi po mnenju mnogih lahko ogrozilo kulturno in nacionalno identiteto večine, pa je še posebej izražen takrat, kadar se takšno vključevanje odvija v nacionalni državi, kakršna je Slovenija, katere koncept nacionalnosti se tako tesno prekriva z ljudsko teorijo etnične razlike.

Kljub temu, da se begunci želijo vključiti v slovensko družbo, so v opisanih razmerah še posebej zainteresirani za tisto, čemur celoten diskurz etnične razlike reče "ohranjanje lastne identitete", ta pa se pogosto konstruira na osnovi islama, bosanskega jezika in drugih elementov, ki so interpretirani kot bosanska kultura, in z ohranjanjem tako fizičnih vezi (nepremičnine, stiki s sorodniki, prijatelji) kot formalnih vezi (državljanstvo) z Bosno in Hercegovino. Takšna identiteta se gradi ravno na osnovi skupne izkušnje begunstva,³⁰ njeni viri, kakršnega predstavlja na primer še posebej pogosto religija,³¹ pa pri Slovencih povzroča zavračanje in strah, ki sta najbolj pogosto izražena v pripisovanju negativnih atributov Drugemu.

A: Ali se lahko še o tem malo pomeniva, kakšen je tvoj pogled, kako misliš da Slovenci gledajo na Bosance?

Im2: Ne vem, v globalu, je ... (...) Mislim, da če bi džamijo naredil, da to nič ne bi škodilo Sloveniji. Da ne vidim razloga, da je ne bi nardil. In sem zato, ker mislim, predvsem kulturno. Jaz nisem tak religiozen človek, ampak meni je to ohranjanje kulturnih stikov, navad, mislim, mojo to, prvo državo, mi velik pomeni, ker se meni tist. Jaz to vidim kot svojo prednost, ne pa kot svojo... Če se hecam, jaz pravim, da sem Bosanc s Slovenskim potnim listom. Ampak ne vem, po mojem, da mam tistih enajst let, ko sem tukaj živel, tu pomen zel omalo (???). A mam tudi take bosanske manire, (se smeje) ...

* * *

²⁹ Pozicija manjšin znotraj demokratičnih nacionalnih držav je zaznamovana z osnovnim protislovjem: če manjšinam spodleti pri integraciji, to spodkopava veljavne principe demokracije in vodi v ločene družbe, hkrati pa vedno obstaja strah, da bi politična vključitev brez kulturne asimilacije (ki se v okvirih koncepta nacionalne države še vedno predpostavlja kot nujna), lahko spodkopala kulturno in nacionalno identiteto, ki je predpostavljena kot ključni faktor integracije v današnjih nacionalnih državah, katere pogosto še vedno predpostavljajo kulturno in etnično homogenost znotraj svojih teritorialnih mej.

³⁰ Formacija skupnosti, do katere pride v pogojih popolnega ali delnega izključevanja pri različnih aspektih družbenega vključevanja, naj bi po mnenju teoretikov migracij vodila do razvoja novih oblik zavesti, oziroma novih identitet. Oziroma, v situaciji kulturnega pluralizma, do katerega v situaciji migracij vedno pride, postane etničnost strategija preživetja imigrantske skupine. Gl. Castles in Davidson 2000.

³¹ Glej Castles in Davidson, *op. cit.*; Čičak-Chand, 1999; Moličnik 1999.

A: Katere?

Im2: Tole (s kretnjo pokaže na zlato zapestnico, ki jo nosi na roki. Zasmehuje se.). Pa trenirke.

ZANIKANJE DISKRIMINACIJE

Begunci so se torej znašli v procesu kolektivne stereotipizacije in orientalizacije s strani obdajajočega jih slovenskega okolja, vendar kljub vsemu o neposredni diskriminaciji, ki izhaja iz zgoraj orisanih koncepcij, begunci ne govorijo. Če se jih o tem vpraša neposredno, jo pravzaprav zanikajo. Prej kot o diskriminaciji poročajo o tem, kako dobro so jih Slovenci sprejeli:

Im1: (...)Što se tiče Urada, Slovencev, ja uvijek govorim, ja nisam imao nikakvih problema. Ja mogu samo da kažem o svojim stvarima. I nisam imao, kde sam god došao, vrata su mi bila otvorena. Znači, sve što mi je trebalo, ... ja sam završio.

O Slovencih govorijo kot o sicer nekoliko zaprtih, zadržanih ljudeh, ki pa so bili do njih kljub vsemu vedno gostoljubni in prijazni. Izražajo celo nekakšno hvaležnost za zaupanje, ki jim ga izkazujejo ljudje:

Iž2: Jaz imam dobre izkušnje. Nikoli nam nihče ni želel slabega. Mi smo Slovincem hvaležni. Jaz delam pri eni gospe, ki mi dosti pomaga. Jaz sem do nje fer, ona do mene. Jaz imam že 7, 8 let ključke vseh njihovih domovanj.

Im3: Što svaka ta familia ima po tri, četiri ključa od stanova, gdje [čistijo]. Znači ... uvjerenje, ko da ti, tej populaciji. I čim mi je dao ključa, to nam znači, da je super. A uza pozicima so mi krademo ...Imaš i dozvolu naroda. Razumeš šta je dozvola. Recimo, koji ne podnosne ni sam sebe, a kao nekoga drugo. Ali ostaje super što tiče slovenskih državljana, ja sam zadovoljan. Ne dirate nikog, ne napadate nikog. Neču pričat, sada koja ima ove mafije, drogeraša, i šta ja znam, saj imate neko, i ne družim.

Iž3: Meni su dobri svi dosad bili u Sloveniji, stvarno volim sve. Nisam mislila, da su ovdje [nerazložno], jer ja sam ne znala, da čem ovdje doći. Pa meni je stvarno ja volim ovdje i volim Slovence, jer su prijazni do nas, razumiju te.

Kadar reflektirajo diskriminatorne situacije, jih opisujejo kot dogodke, ki se dogajajo drugim – drugim beguncem, otrokom drugih beguncev, migrantom, ki so kot delovna migracija iz ruralnih okolij Bosne in Hercegovine prišli v Slovenijo v 60ih, 70ih.

Iž2: Hvala bogu – ne [nimamo takšnih izkušenj – op.avtorji]. Slišala sem, da so koga kdaj zmerjali, da je z juga, da je begunec, da ni dobro oblečen... ampak nama ali mojim otrokom se to ne dogaja.

Kljub zanikanju diskriminacije, stereotipizacije ipd. pa se begunci prav dobro zavedajo stereotipnih predstav Slovencev o Bosancih/Južnjakih.

Im1: E pa, taj odnos prema južnjacima ostao je još možda iz doba Jugoslavije... Što je uostalom. Možda, tad je iz Bosne dolazila nekvalificirana radna snaga, znači, ljudi koji su radili teški posao. Naravno, da so ... ma neću reći, dali su pravili probleme, ovaj. Al kad se [...] ovaj, obično se gleda, kad neko napravi: 'Vidi, kaj je napravio Bosanac!' I tako je to ostao taj... taj, odnos, Alenka, je ostao možda, kao Bosanci, da su ono, u prijevodu, da so nekulturni ljudi. Međutim nije to pojav [osnovan u stvarnosti].

Te stereotipizacije so nastale že s prihodom ekonomske migracije v šestdesetih letih prejšnjega stoletja in svoj specifičen odsev dobile v šalah o Muji in Hasi: neizobraženi, iz ruralnega okolja, neolikani, leni, neumni, umazani, primitivni...³² Ohranile do danes, ko se pogosto "lepijo" tudi na begunce. Mnogi, predvsem tisti bolj izobraženi, te stereotipizacije v izjavah Slovencev o Bosancih ostro zaznavajo tudi, kadar se manifestirajo v najbolj latentnih oblikah. Verjetno je povsem odveč govoriti o tem, koliko stvar koga prizadane. Nekateri na takšne stereotipizacije reagirajo tako, da se od njih povsem distancirajo, kot da se jih ne tičejo, česar ni mogoče interpretirati drugače kot tako, da gre za nemo kljubovanje nemočne žrtve najprej vojne, potem pa še slovenske begunske politike in birokracije zadnjega desetletja. Res je, kot pravi Splošna deklaracija o človekovih pravicah, da so vsi ljudje pred zakonom enaki, vendar človekove pravice veljajo le za tiste z državljanstvom. Kdor ni enakopraven, se pač ne izpostavlja in ne kriči o svojih pravicah. Za kaj takega nima niti pogojev.

Problem pravnega položaja beguncev ima večje razsežnosti kot le težjo zaposljivost zaradi desetletne socialnoekonomske negotovosti in odrinjenosti na družbeno margino. Begunci si kljub krivici zakonov, ki so jih izkusili na lastni koži, prizadevajo za doseg nekega človeka dostojnega socioekonomskega statusa v družbi, katere člani bodo ostali, pa jih njihov pravni položaj, oziroma odnos slovenske zakonodaje, politike, birokracije, javnosti in neposrednega okolja vedno znova kaznuje in odriva na rob. Begunci si zato na vso moč prizadevajo, da bi izpolnili vse, še tako nemogoče pogoje, da bi se lahko končno vključili v slovensko družbo in zaživel stabilno in ekonomsko varno življenje v Sloveniji. Njihov cilj je integracija.

* * *

³² Dve šali, za ilustracijo: "Američani so poslali v vesolje raketo. V njej so bili trije prašiči in Mujo. Iz centrale dajejo navodila: "Prva svinja: preveri pritisk, gorivo in hitrost; druga svinja: preveri temperaturo in atmosferske motnje; tretja svinja: opazuj položaje planetov in sonca. Mujo: ti pa nahrani svinje in se ne dotikaj ničesar!" (Stereotip govori o tem, da je Bosanec neizobražen, neumen, še bolj umazan, primitiven in ruralen, kot sami pujsi ...) "Kaj bere Bosanka, ko ima pred seboj prazen list papirja? Odg: svoje pravice" (Pripisovanje šovinističnega ravnanja z ženskami spada v diskurz strukturno močnejšega, ki je skoraj vedno visoko genderiziran).

Po navedbah informatorjev je z novo zakonodajo o delu nekako olajšano življenje, saj imajo možnost poiskati si zaposlitev. Vendar pa to ne velja za starejše ljudi, ki težje delajo. Država bi morala za te ljudi poskrbeti individualno, ne pa obravnavati jih paketno. Pričakovali bi neko obliko socialne podpore, npr. stanovanj z neprofitno najemnino, kar jim je sprva tudi bilo obljubljeno; t.i. socialnih stanovanj tako ali tako ne morejo zahtevati, ker nimajo državljanstva.

KAKO SE TOREJ POČUTIJO BEGUNCI V SLOVENIJI?

A: Ali bi lahko za sebe rekel, da si se integriral v Slovensko družbo?

Im2: [*Dolg trenutek tišine*] Po mojem, da lahko. Tišina. Zato, ker meni to nič ni tuje. Ne vem, včasih sem pa ful imel občutek, da mi je to tuje, kakšne navade.

A: Kaj ti je bilo najbolj drugače, recimo?

Im2: Najbolj drugač mi je bilo, ko sem pršu, vse mi je bilo v primerjavi dol, z mojim bivšim okoljem, tu je bilo vse urejeno. Ne vem, jaz sem bolj tko navajen, ciganluka, kak se reče [*se smejeva*]. A najboljš sem to vidu, ko sem šel enkrat v letalo iz Sarajeva nazaj v Ljubljano. Ko prideš tam itak, pri letališču tam se je tud streljalo in ful zdaj neki delajo. Pa tam je vse razmetan. In prideš tam na Brnik na Gorenjsko, tam vse bajte vse uno, in tist, ful čisto. Če greš pa, če se furaš pa dost postopoma, če greš čez Hrvaško, pa se pač stopnjuje do tu, tko, da ne opaziš to. Pa na začetku sem opazil. To. Pa potem kakšne navade, take, ljudi. [*Tišina*] Ne vem zdaj točno dober primer, ampak sem pač videl kakšne ...

SKLEP

V članku smo poskušali skozi analizo neintegracije beguncev in občutka tujstva, ki se je izoblikoval na osnovi uradnega in neuradnega izključevanja, prikazati položaj, v kakršnem v Sloveniji živijo ljudje, nekdanji vojni begunci iz Bosne in Hercegovine.

Osrednji problem, ki zadeva današnji položaj beguncev, je njihova integracija v večinsko družbo. Veliko ljudi, ki so pred vojno pribežali v Slovenijo, se je nekako "ujelo" tu. Možnost preselitve nazaj v Bosno je bila dolgo časa nemogoča zaradi varnostnih razlogov, še vedno pa je na nekaterih področjih, predvsem v vzhodni Bosni, nemogoča zaradi tamkajšnjih socialnih in ekonomskih razmer.

Preselitev v katero izmed drugih zahodnoevropskih držav je za begunce zaradi evropskih restriktivnih migracijskih politik prav tako nemogoča. Preostane

torej le tretja možnost – še naprej živeti v Sloveniji in se integrirati v slovensko družbo. Slovenska oblast in večinski del javnosti sta namreč bosanske begunce na začetku sprejeli z občutki solidarnosti, vendar sta jih kmalu, potem, ko se je pokazalo, da bodo v Sloveniji ostali daljši čas, začeli enačiti s tujci, ki s Slovenijo nimajo nobene zgodovinske in politične vezi.

Slovenija je že v šestdesetih letih 20. stoletja postala država imigracije. Vendar se država takrat s samo integracijo ni preveč ukvarjala, ker je šlo v tedanjih razmerah pač za notranje ekonomske migracije. Migracije je razumela predvsem v kontekstu ekonomije in trga delovne sile. Danes pa integracija ne pomeni več samo napisati integracijskega zakona; potreben je, kot pravi Zavrtnik Zimic (2003), širši etični konsenz družbe, s čimer bodo zaživele strategije medkulturne komunikacije. Prav dekonstrukcija tujosti in preseganje arbitrarnosti populističnih prezentacij "tujca" kot osrednje figure sodobnosti bi moral biti eden temeljnih elementov integracijskih politik.

Medkulturna komunikacija, medkulturno učenje in participacija imigrantov v novih družbah skozi ekonomsko, pravno, socialno, kulturno in politično integracijo lahko vodi k premagovanju diskriminacij in ksenofobije. Integracija imigrantov pa ni pomembna samo za imigrante same, temveč za celotno družbo, v katero se ti vključujejo. Naslovnik integracijskih politik je celotna družba, ki bi morala stremeti po "premiku od integracijskih politik za imigrante k politikam skrbi", ki v "osrednje postavljajo vprašanje norm in vrednot, družbene solidarnosti, doseganja kohezije in aktivnega političnega delovanja" (Zavrtnik Zimic 2003).

Večina t.i. oseb z začasnim zatočiščem, ki so ostale v Sloveniji, so pridobile status oseb s stalnim prebivališčem, ki jim omogoča možnost zaposlovanja, šolanja, zdravstvene oskrbe in socialne pomoči. Vendar je njihova integracija v večinsko družbo še vedno šibka, saj bi bilo potrebno zakone, ki urejajo integracijo, implementirati v skladu s sedanjo situacijo beguncev, ki pa je posledica dogajanja zadnjega desetletja. Občutek družbene izključenosti in občutek tujosti zato ostajata, ti ljudje pa ostajajo na družbenem robu.

REFERENCE:

- Al-Ali, Nadje, Richard Black, Khalid Koser, 2001, The Limits to Transnationalism: Bosnian and Eritrean Refugees in Europe as Imaging Transnational Communities. *Ethnic and Racial Studies*, Vol. 24, št. 4, July 2001, str. 578-600.
- Brettell, Caroline B. in James F. Hollifield, 2000, Migration theory. Talking across disciplines. London: Routledge.
- Brettell, Caroline B., 2000, Theorizing Migration in Anthropology, The Social Construction of Networks, Identities, Communities, and Globalscapes, str. 97 – 135. V: Brettell, Caroline B. in James F. Hollifield, 2000.
- Bringa, Tone, 1995, Being Muslim the Bosnian Way. Identity and Community in a Central Bosnian Village, Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Castles, Stephen in Alastair Davidson, 2000, Citizenship and Migration. Globalisation and the Politics of Belonging. New York: Routledge.
- Čičak-Chand, Ružica, 1999, Islam i muslimani u Hrvatskoj. Skica stvaranja muslimanskog/bošnjačkog sociokulturnog prostora. *Migracijske teme*, Časopis za izražavanje migracija i narodnosti, leto 15, št. 4, Zagreb.
- Čičak-Chand, Ružica, 1999, Islam, etničnost i država: Balkan. *Migracijske teme*, Časopis za izražavanje migracija i narodnosti, leto 15, št. 3, Zagreb.
- Doupona Horvat, Marjeta, Jef Verschueren, Igor Žagar, 2001, Retorika begunske politike v Sloveniji: pragmatika legitimizacije,. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2. izdaja.
- Dragoš, Srečo, 2003, Islam in suicidalno podalpsko pleme. *Monitor nestrpnosti*, Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti 02, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- ECRI: Evropska komisija za boj proti rasizmu in nestrpnosti, Drugo poročilo o Sloveniji, december 2002.
- Glick Schiller, Nina, Ethnic Groups are Made, Not Born: The Haitian Immigrant and American Politics, str. 23 – 35. V: Hicks, George in Philip Leis (ur.), 1977.
- Harrell-Bond, Barbara E., 1996, Report to the Government of Slovenia, Refugee Studies Programme, Oxford (tipkopis).
- Hicks, George in Philip Leis (ur.), 1977, Ethnic Encounters: Identities and Contexts. Wadsworth, California: Belmont.
- Jurišević, Mojca, 1997, An Analysis of Refugee Children's Response on Their Feelings and Attitudes. V: Mikuž Kos, Anica et. al., 1997.

- Kuzmanič, Tonči A., 2002, Rasizem in ksenofobija, ki da ju v Sloveniji ni. V: Poročilo Skupine za spremljanje nestrpnosti 01, Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Lipovec, Bojan, 1999, Begunska politika v Sloveniji, str. 30 – 45. V: Vrečer, Natalija, 1999.
- Lipovec-Čebtron, Uršula (ur.), 2002, V zoni prebežništva. Antropološke raziskave prebežnikov v Sloveniji. Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani.
- Meier, Viktor, 1996, Zakaj je razpadla Jugoslavija? Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mežnarič, Silva, 2003, Prisilne migracije v letu 2002: zapuščina devetdesetih. V: Pajnik, Mojca in Simona Zavratnik Zimic (ur.), 2003.
- Mikuž Kos, Anica et. al., 1997, They Talk We Listen. Ljubljana: Center for Psychological Help to Refugees – Slovene Foundation.
- Moličnik, Vesna, 1999, Institucija boga v izkustvu begunstva. V: Vrečer, Natalija (ur.), 1999.
- Pajnik, Mojca in Simona Zavratnik Zimic (ur.), 2003, Migracije – globalizacija – Evropska unija. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pajnik, Mojca, Petra Lesjak-Tušek in Marta Gregorčič, 2001, Immigrants, Who are you?, Research on Immigrants in Slovenia. Ljubljana: Mirovni inštitut.
- Pašić, Ahmed, 2002, Islam in muslimani v Sloveniji. Sarajevo: Emanet.
- Poulton, Hugh in Suha Taji-Farouki (eds.), 1997, Muslim Identity and the Balkan State London: Hurst & Co.
- Poulton, Hugh, 1997, After Dayton. Str. 232 - 242. V: Poulton, Hugh in Suha Taji-Farouki (eds.), 1997.
- Said, Edward, 1995[1978], Orientalism, Western Conceptions of the Orient. London: Penguin.
- Simsek-Caglar, Ayse, 1994, "The myth of return" and liminality. Str. 73 – 113. V: German Turks in Berlin: migration and their quest for social mobility. Doctoral thesis, Department of Anthropology, Montreal: McGill University.
- Todorova, Marija, 2001, Imaginarij Balkana. Ljubljana: ICK.
- Toš, Niko (ur.), 1999, Raziskava SJM 1992/2, Vrednote v prehodu II. Slovensko javno mnenje 1990 – 1998, Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Vrečer, Natalija (ur.), 1999, Vsakdanje življenje beguncev v Sloveniji. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.

- Vrečer, Natalija, 1996, Glasovi begunk: etnografski vidik vsakdanjega življenja v begunskem zbirnem centru. *Delta*, 1996/1-2.
- Vrečer, Natalija, 1999, Smrt in žalovanje v Begunstvu: Bošnjaki, Bošnjakinje v Sloveniji, *Etnolog*, 1999/1.
- Vrečer, Natalija, 1999, Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Vrečer, Natalija, 2001, Ali je koncept človekovih pravic relevanten za antropologijo? Primer beguncev in begunk v Sloveniji. *Glasnik SED*, 41/1, 2, str. 52-54.
- Vrečer, Natalija, Human Costs of Temporary Refugee Protection: The Case of Slovenia. www.iwm.at/publ-jvc/je-10-04.pdf (pristop 15.1.2004).
- Wight, Ellen, 2000, Bosnians in Chicago: Transnational Activities and Obstacles to Transnationalism. Sussex Migration Working Paper št. 2, Sussex: Centre for Migration Research.
- Zavratnik Zimic, Simona, 2003, Etika skrbi v migracijskih politikah. *Teorija in praksa* 2003/40, str. 1143 - 1154.

ETNIČNOST, INTEGRACIJA IN CIVILNA DRUŽBA: PRISILNI MIGRANTI V SLOVENIJI¹

ETHNICITY, INTEGRATION, AND CIVIL SOCIETY: FORCED MIGRANTS IN SLOVENIA

The research paper focuses mainly on the group of people that was forcibly displaced during the war in Bosnia-Herzegovina and sought exile in Slovenia. The author will try to answer the question to what extent do the Slovenian authorities allow the integration of forced migrants from Bosnia-Herzegovina into Slovenia. Further research question will address the role of ethnic factor in the integration processes, the causes for persistence of ethnicity, and the role of civil society in the integration processes of forced migrants. It will be argued in the research paper that the integration measures for forced and economic migrants contribute significantly to the social cohesion of the society on the whole, as they also integrate those migrants that lived in a given society before the arrival of newcomers groups. The methodology applied combines ethnographic research with comparative analysis.

Keywords: ethnicity, integration, civil society, refugees, Bosnia and Herzegovina

Prispevek se osredotoča predvsem na skupino ljudi, ki je bila pregnana med vojno v Bosni in Hercegovini in je iskala zatočišče v Sloveniji. Avtorica poskuša odgovoriti na vprašanje, v kolikšni meri so slovenske oblasti dovolile integracijo prisilnih migrantov iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo. Nadaljnja raziskovalna vprašanja se nanašajo na vlogo etničnega faktorja v procesih integracije, razloge za vztrajanje pri etničnosti, in vlogo civilne družbe v procesih integracije prisilnih migrantov. V prispevku avtorica zagovarja stališče, da integracijski ukrepi za prisilne in ekonomske migrante znatno prispevajo k socialni koheziji celotne družbe, prispevajo pa tudi k integraciji tistih migrantov, ki so v dani družbi živeli pred prihodom novih skupin. Uporabljena metodologija kombinira etnografsko raziskovanje in primerjalno analizo.

Ključne besede: etničnost, integracija, civilna družba, begunci, Bosna in Hercegovina

UVOD

V Sloveniji je v začetku leta 2004 ostalo še približno 1800 oseb, ki so bile prisiljene med vojno v Bosni in Hercegovini zapustiti domovino in so se naselile v Sloveniji. Spomladi 1992 je bilo teh oseb precej več – približno 45.000, vendar so se že takoj ob prihodu preseljevali v tretje države, po koncu vojne v Bosni in Hercegovini pa so se zlasti vračali domov.² Tisti, ki so na začetku novega tisočletja ostali v Sloveniji, se v Bosno in Hercegovino ne nameravajo vrniti. Večina družin ima doma namreč porušene hiše in se nimajo kam vrniti. V pričujočem članku me bo zanimalo, v kakšni meri slovenska država dopušča integracijo teh oseb v slovensko družbo. Predpostavka članka je, da integracijski ukrepi za nanovo prispele prisilne in ekonomske priseljence pomagajo integrirati tudi pripadnike njihovih etničnih skupin, ki so bili v državi izvora že prej. Na ta način imajo integracijski ukrepi za prisilne in ekonomske migrante izrazito družbeno kohezivno vlogo, saj pomembno doprinesejo k družbeni kohezivnosti družbe v celoti.

Skušala bom odgovoriti tudi na vprašanje, kakšna je vloga etničnega dejavnika pri integracijskih procesih oseb, ki so bile v Slovenijo prisilno pregnane iz Bosne in Hercegovine. Pomembno vprašanje, na katerega bom poskušala odgovoriti je tudi, kdaj in zakaj se etničnost ohranja. V iskanju odgovorov na to vprašanje bom poleg analitičnega materiala iskala odgovore zlasti v antropoloških teorijah, v transnacionalnih teorijah, kot tudi v teoretski šoli tekmovalnosti, s katero poskušajo avtorji pojasniti etnične odnose. Zanimalo me bo tudi, kakšna je vloga civilne družbe pri integracijskih procesih omenjene skupine ljudi. V ta namen bo narejena analiza in interpretacija desetletne angažiranosti civilne družbe pri reševanju problemov prisilnih in ekonomskih migrantov v Sloveniji.

METODOLOGIJA

Rezultati so plod longitudinalnega terenskega dela, ki se je začelo ob prihodu prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo spomladi 1992.

* * *

¹ **Opomba urednikov:** Članek je nastal, ko je bila avtorica kot zunanja članica vključena v dva raziskovalna projekta, ki sta potekala oz. potekata na Inštitutu za narodnostna vprašanja: Procesi etničnega razlikovanja v Sloveniji: soočenje percepcij pod vodstvom dr. Irene Šumi, ter Percepcije slovenske integracijske politike pod vodstvom dr. Mirana Komaca. Pričujoče besedilo, malenkostno drugačno, je bilo že objavljeno v publikaciji Mirana Komaca in Mojce Medvešek (ur.), 2004, Percepcije slovenske integracijske politike. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja. Za ponatis smo se s privoljenjem dr. Mirana Komaca odločili zaradi zaokroženosti problematik v tej posebni številki *Razprav in gradiv*.

² Vse statistične podatke o prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine mi je posredoval Urad za priseljevanje in begunce Republike Slovenije. Za podatke se jim zahvaljujem.

Intenzivno terensko delo sem končala avgusta 1997, v zadnjih letih pa imam kontinuirane stike s tistimi, ki so imeli včasih status oseb z začasnim zatočiščem, kot so bili pravno opredeljeni v slovenskem Zakonu o začasnem zatočišču iz leta 1997. Pri raziskovalnem delu uporabljam dve metodi: klasično etnografsko metodo in metodo primerjalne analize.

Kot članica civilne družbe, ki se je ukvarjala z izboljšanjem položaja prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine, sem bila zlasti aktivna od leta 1994, ko sem začela organizirati okrogle mize enkrat letno. Nanje sem vabila tudi prisilno pregnane, saj sem se držala načela begunskih študij, ki ga je vpeljala že Harrell-Bond, in sicer da delamo skupaj s prisilno pregnanimi, ne le zanje. Sodelovala sem s številnimi nevladnimi, vladnimi in polvladnimi organizacijami, na okrogle mize pa sem vabila tudi medije. To udejstvovanje predstavlja pomemben del terenskega dela, saj sem bila v stiku z informatorji in z novostmi, prav tako je bilo pomembno poznati tudi *policy* kontekst, v katerem so nastajale in se spreminjale normativne odločitve, ki so imele velik vpliv na vsakdanje življenje prisilno pregnanih.

VLOGA ETNIČNEGA DEJAVNIKA PRI PROCESIH INTEGRACIJE: TEORETSKI VIDIK

Pri opredeljevanju etničnosti naj navedem še vedno aktualno klasično opredelitev Fredrika Barthja, da je etničnost "družbena organizacija kulturne razlike" in da gre pri etničnosti za kvaliteto družbenih odnosov (v: Šumi 2000). Kot meni Eriksen, o etničnosti lahko govorimo, kadar je med člani skupin vsaj minimalen stik (v: Šumi 2000). Nagel pa meni, da je etničnost politično konstruirana in da predstavlja osnovo politični organizaciji (1986).

V pozni moderni etničnost ni nekaj, kar izginja, kljub temu, da so funkcionalisti in tisti, ki so zagovarjali marksistični model družbenih sprememb predvideli zaton etničnosti (Olzak in Nagel: 1986). Zanimivo je torej vprašanje, zakaj in kdaj se etničnost ohranja. Avtorja Hawley in Park, ki sta uvedla teorijo kompetitivnosti kot razlagalni model za etnične odnose menita, da ljudje etnično mobilizirajo v situacijah, ko se člani različnih etničnih skupin znajdejo v situaciji, ko tekmujejo med sabo na delovnem mestu, pri porokah, pridobivanju stanovanj in drugih elementih trga (v: Olzak in Nagel 1986). Poleg socialnega ima pri teorijah tekmovalnosti velik pomen torej zlasti ekonomski dejavnik. Pomen ekonomskega dejavnika pri ohranjanju etničnosti poudarjata tudi Portes in Manning (1986). Avtorja navajata številne pisce medkulturnih raziskav, kot so npr. Greeley (1971), Glazer in Moynihan (1970), Suttles (1986), Parenti (1967) idr., ki potrjujejo tezo o pomembnem vplivu ekonomskega dejavnika na ohranjanje etničnosti. Portes in Manning (1986) trdita, da nista našla izjeme med avtorji, ki bi omenjeno tezo zanikala. Po

njunem mnenju se ljudje pogosto odločijo prakticirati etnične identitete tudi zato, ker te funkcionirajo kot podporni viri in kot politična moč.

Kot primer ohranjanja etničnosti navajata primer Judov v ZDA, ki si med seboj ekonomsko pomagajo. To dejstvo je pomembno doprineslo k družbenemu in ekonomskemu uspehu Judov v ZDA. Po podatkih Rischina je leta 1900 povprečni dohodek Judov, ki so se priselili iz Nemčije, v ZDA prerasel povprečni družbeni dohodek preostalih Američanov (v: Portes in Manning 1986). Značilno zanje je bilo, da niso poslovali zgolj znotraj etnične skupine, temveč tudi v širši družbi. Judovski migranti so se naučili angleščine in tistih aspektov nove kulture, ki so bili potrebni za ekonomski napredek, drugače pa so ostali zvesti prakticiranju lastnega jezika, religije in vrednot. Značilno za drugo generacijo Judov je doseganje visoke izobrazbe, znali so namreč dobro vnovčiti ekonomski uspeh starševske generacije. Za judovske skupnosti v ZDA je bila v preteklosti in sedaj značilna visoka stopnja notranje solidarnosti (prim. Portes in Manning 1986).

Naslednji primer, ki ga omenjata omenjena avtorja, so Japonci na Zahodni obali ZDA. Že v začetku naseljevanja v 20. stoletju jih je bilo 40 odstotkov samozaposlenih, večino samozaposlitev so omogočali krediti, ki so bili na voljo znotraj njihove etnične skupine. Ekonomski uspeh japonske skupnosti je spremljalo delno učenje nove kulture in skrbno ohranjanje lastne etnične identitete ter vrednot. Podobno kot Judje so tudi Japonci ekonomski uspeh uspeli vnovčit za doseganje visoke izobrazbe zlasti naslednjih generacij (Portes in Manning 1986).

Podobno kot za etnično velja tudi za kulturo. Mnogi imigranti se namreč zatekajo k reprezentaciji kulturnih vsebin, da bi dosegli enakopravnejši stik s kulturami države sprejema, pogosta motivacija je doseganje politične participacije. Kot menita Portes in Manning (1986), v mnogih migrantskih skupnostih opazimo odpor do tega, da bi "svojo kulturo zlili" z novo. Izrazita lastnost etničnih skupnosti pa je tudi v tem, da pogosto priskrbijo nanovo prispelim migrantom pomembne informacije, ki jih potrebujejo ob prvih korakih učenja novih kulturnih praks.

Vendar pa ekonomski in politični dejavnik ne zadostujeta za razlago vztrajanja etničnega oz. etnokulturnega v celoti. Pomemben vidik je tudi identitetni; ljudje se namreč v različni meri identificirajo z etnično skupnostjo, v katero so bili vrojeni. Tako včasih želijo etnično identiteto države izvora prakticirati, saj predstavlja del njihove identitete. Roosens (1996) to razlaga tako, da se etnične identitete pogosto drži pridih primordialnosti, saj ljudje razvijejo občutke pripadnosti etnični skupini, v kateri so se rodili. "Povezava z državo izvora ni sicer nujna človekova poteza, vendar pa deluje kot primarni izvor etničnosti, ki spremeni sociokulturno mejnost v etnično mejnost" (Roosens, v: Vermeulen, Govers 1996: 83).

Dejstvo, da se posamezniki vsaj do neke mere identificirajo z etnično skupnostjo države izvora, pa ne pomeni, da za etničnost velja teorija primordialnosti; ravno nasprotno. Migranti razvijejo identifikacije tudi z narodom države sprejema. Etnična identiteta potemtakem ni vrojena in esencialistična, temveč sociokulturno naučena, oz. kot meni Barth, je situacijsko pogojena (glej tudi Šumi 2000; Vermeulen in Govers 1996). Pri tem se intenzivnost identifikacij in občutkov pripadnosti migrantov do naroda države sprejema razlikuje od posameznika do posameznika. Relevantna se zdi pripomba Joane Nagel (1986), ki meni, da je posameznikova etnična pripadnost v določenem času odvisna od tega, katere etnične identitete so mu na voljo v določeni življenjski situaciji. Avtorica meni, da včasih obstaja možnost izbire etničnih identifikacij, včasih pa te možnosti posameznik nima. Avtorji v medkulturnih študijah potrjujejo dejstvo, da so etnične identifikacije in občutki pripadnosti okrepljeni, kadar država sprejema omogoči pot integracije, v manjši meri pa se identifikacije in občutki pripadnosti razvijajo do naroda države sprejema, kadar država sprejema s svojimi ukrepi migrantov ne želi integrirati. V primerih odsotnosti ali neustreznosti integracijskih strategij se krepi segregacija migrantov. Podobno se dogaja tudi, kadar države imajo na voljo ustrezne strategije vključevanja, vendar pa jih ne implementirajo.

Procesom segregacije s strani države pogosto sledi samosegregacija, ki jo aktivirajo imigranti sami. Zlasti v primerih diskriminacije s strani članov dominantne skupnosti se ljudje pogosto samosegregirajo, saj iščejo emocionalno sprejetost in družbeno podporo med člani etnične skupine države izvora. Naslednji razlog za samosegregiranje je pogosto tudi v kršenju drugih človekovih pravic migrantov in migrantk: kršitve pospešujejo zapiranje samih vase. Tak primer so npr. Turki v Nemčiji, ki so se začeli samosegregirati, ko so jim kršili človekovi pravici do združevanja družin in stalnega bivanja (Coussey 2000). Danes pa se nekateri izmed njih nočejo naučiti nemščine in s tem povečujejo možnost ksenofobnih napadov nanje in na predele, kjer so segregirani. Podoben primer predstavljajo tudi kitajske četrti v ZDA. Značilno za kitajske migrante je, da v času naseljevanja v ZDA niso bili preveč dobrodošli in so bili diskriminirani, zato se začeli ustanavljati svoje četrti (Portes in Manning 1986).³ Raziskave Portesa (1995) dokazujejo, da je samosegregacija kitajske etnične skupine značilna tudi za druge kitajske četrti ameriških vele mest.

Vendar pa diskriminacija in kršenje drugih človekovih pravic nista edina razloga za zapiranje v lastno etnično skupino: tudi v primerih nizkega ekonomskega

* * *

³ Leta 1989 sem spoznala v newyorški kitajski četrti človeka, ki je bil rojen v New Yorku in ni znal angleško, star pa je bil približno 60 let. Dejal mi je, da angleščine sploh ne potrebuje, njegovo bivanje pa je bilo zreducirano na kitajsko četrt.

standarda ali nezaposlenosti se migranti mnogokrat zatekajo k etnični skupnosti, iz katere izhajajo, saj etnična skupnost pogosto deluje podporno, kot je bilo že omenjeno. Ne glede na že omenjeno pozitivno vlogo etničnega dejavnika pri procesih integracije migrantov v družbah sprejema pa je vendarle potrebno problematizirati omenjeno vlogo.

Navkljub podporni vlogi, ki jo imajo etnične skupnosti, pa tudi te skupnosti niso idealne, tudi v njih je pogosta eksploatacija in občasno tudi izključevanje (prim. Brettell 2000). Portes in Manning (1986) navajata, da morajo delavci v etničnih skupnostih pogosto delati dolge ure za majhen denar, vendar pa je značilno, da v večini primerov dobijo znanja, s katerimi pozneje začnejo samostojno dejavnost. V primeru kitajskih četrti in nekaterih drugih zaprtih skupnostih je negativno za posameznike, kadar spodbujajo identifikacije predvsem z lastno etnično skupnostjo in ne tudi s skupnostjo države sprejema. Na ta način se lahko posameznik počuti ujetega v svojo skupino, saj se ne znajde v širšem svetu, povrhu pa ga ljudje izven lastne skupnosti lahko zavrnejo, saj npr. ne zna jezika države sprejema. V primeru eksploatacije znotraj etnične skupnosti države izvora tako ostane migrant ujetnik svojega omejenega prostora. Portes in Manning (1986) navajata tudi, da je poleg etnične solidarnosti v etničnih skupnostih pogosto prisoten tudi pokroviteljski odnos.

Portes (1995) meni, da se za vire, ki se pridobijo preko etničnih socialnih mrež, običajno pričakuje, da bodo ob določenem času povrnjeni. Problem lahko nastane, če člani skupnosti dolga ne morejo povrniti. Po avtorjevem mnenju so socialne mreže med najpomembnejšimi strukturami, v katerih se odvijajo ekonomske transakcije. Te socialne mreže se pletejo med ljudmi, ki jih veže profesionalnost, družina, kultura, ali pa so te mreže na čustveni podlagi. Negativna plat takšne sociabilnosti je po Portesovem mnenju tudi v tem, da norme skupnosti včasih lahko omejujejo tako posameznikovo obnašanje kot tudi inovativnost. Naslednja negativna lastnost etničnih skupnosti je, da se nagibajo k izključevanju tistih, ki zanje menijo, da ji ne pripadajo. Prav tako lahko zavrnejo člana etnične skupnosti, ki se ne drži norm etnične skupnosti (prim. Portes 1995).

VLOGA ETNIČNEGA DEJAVNIKA PRI PROCESIH INTEGRACIJE: PRIMER PRISILNO PREGNANIH IZ BOSNE IN HERCEGOVINE

Terensko delo med prisilno pregnanimi iz Bosne in Hercegovine v celoti potrjuje zgoraj navedene teoretske predpostavke o naravi in vztrajnosti etničnosti. Etnični dejavnik je imel veliko vlogo že ob sprejemu približno 45.000 prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine v Slovenijo.

Večina jih je izbrala Slovenijo za državo azila zato, ker je bila geografsko blizu, ker je kot bivša jugoslovanska republika kulturno sorodna in so prisilni

migranti razumeli slovenščino, ter zato, ker so imeli v Sloveniji sorodnike. Obstoj sorodstvenih mrež v Sloveniji je bil pravzaprav najpomembnejši razlog za izbiro Slovenije kot države azila. Obstoječe etnične skupnosti so torej delovale kot ekonomska in družbeno kohezivna sila za nanovo prispele člane njihove skupnosti.

Približno polovica prisilno pregnanih je še vedno nameščena privatno. Rezultati terenskega dela potrjujejo trditev Roosensa (1996), da je pri preučevanju etničnosti metafori mejnosti, ki jo je poudarjal Barth, treba dodati še metaforo družine. Po mnenju Roosensa se etnična identiteta ne formira zgolj v smislu mejnosti ali s samopripisovanjem določenih kulturnih potez, ali pa tistih potez, ki nam jih pripisujejo drugi, temveč se formira tudi z ozirom na reprezentacijo genealogije posameznika (1996). Roosens meni, da je genealoška dimenzija etnične pripadnosti za migrante bolj stabilna, manj spremenljiva ter neodvisna od konteksta, hkrati pa tudi relevantnejša od kulturne razlike (1996). Značilno za migrante pa je, da je genealoška reprezentacija manj pomembna za drugo generacijo migrantov, in še manj za naslednje generacije (prim. npr. Byron 1999). Mnogi migranti v naslednjih generacijah so običajno popolnoma asimilirani in se nekaterim zdi poudarjanje pomembnosti etnične identitete države izvora skozi multikulturne strategije odvečno, nekateri pa so etnične identifikacije z državo izvora svojih prednikov ohranili, čeprav so rojeni v državi sprejema (glej tudi Byron 1999, Alibhai-Brown 2000).

Ob prihodu v Slovenijo so prisilno pregnani iz Bosne in Hercegovine večinoma menili, da bo etnični konflikt v Bosni in Hercegovini kratkotrajen, in da bodo potem lahko odšli domov. Tudi to je bil eden izmed razlogov, da se je približno polovica od njih naselila pri sorodnikih. Ker pa je vojna trajala nekaj let, so se nekateri tudi iz privatnih namestitev naseljevali v begunske zbirne centre, ki jih je najprej organiziral Rdeči križ, kasneje pa Urad za priseljevanje in begunce. Njihovi sorodniki jih namreč niso mogli vzdrževati več let. Pri privatnih namestitvah je bil pogost fenomen "kolektivizacija revščine" (Ellis, v: Stubbs 1996), saj se prisilno pregnani deset let niso mogli zaposlovati in niso mogli ekonomsko poskrbeti zase. Zaradi tega razloga se je pogosto revščina razširila tudi na družine, pri katerih so bili nastanjeni. Podobna je bila situacija tudi na Hrvaškem, le da so prisilno pregnani tam kmalu dobili pravico do dela. V Sloveniji pa so prisilno pregnani to pravico dobili šele avgusta 2002; prej so lahko delali zgolj občasna in začasna dela (največ osem ur tedensko). Prisilno pregnani iz Bosne in Hercegovine, nastanjeni privatno, so dobili 20.000 SIT denarne pomoči šele od jeseni 1999, od avgusta leta 2002 pa jim v primeru brezposelnosti pripada socialna podpora. V prejšnjih letih so se morali znajti brez denarne pomoči, občasno so lahko zaprosili za pakete Rdečega križa in do leta 1994 še za mednarodne donatorske pakete, ki pa so po tem letu presahnili.

Drugi razlog, da so se nekateri prostovoljno naseljevali v begunske zbirne centre, je bil v možnosti deljenja izkušenj. Glavni razlog pa je še vedno ekonomski. Prenatranost sob in skupna uporaba sanitarij in kuhinj begunskih centrov vsekakor nista napravili za željen prostor bivanja, vendar pa so se nekateri za to odločili, ker jim je zmanjkalo prihrankov iz Bosne in Hercegovine. V begunstvo namreč ponavadi gredo tisti, ki imajo nekaj prihrankov, mnogi drugi pa so prisiljeni ostati v nevarnosti. Tisti, ki so ostali v Sloveniji in imajo dovolj sredstev za privatne namestitve, ne pogrešajo bivanja v begunskih zbirnih centrih.

Solidarnosti v begunskih zbirnih centrih je bilo opaziti več takrat, ko je vojna še trajala, prav tako jih je povezovala ideja samostojne bosanske države. Kmalu po koncu vojne leta 1996 pa je sledila izguba iluzij o razrešitvi problemov, saj se mnogi še vedno niso mogli vrniti domov, ker so bili njihovi domovi še okupirani, ali pa razrušeni (več o tem glej v Vrečer 2000). Poleg tega je v Bosni in Hercegovini štiridesetodstotna nezaposlenost, ki prav tako preprečuje predstave o veselem povratku domov. Konec vojne je torej precej ohladil etnična čustva, saj sovražnika ni bilo več, ostala je zgolj nepredvidljiva in brezperspektivna prihodnost.

Dolgoletno bivanje v Sloveniji je pomenilo tudi določeno spremembo vrednot, zlasti je zaznati porast individualizma. Večina izmed prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine išče lastno pot integracije v slovensko družbo; ostal je sicer občutek za družino, manj pa za skupnost. Razlog, da se veliko let niso organizirali, da bi si lahko medsebojno pomagali pri reševanju skupnih problemov, je iskati v dejstvu, da imajo še vedno velike ekonomske probleme, prav tako se je že zdavnaj izselila večina intelektualcev, saj se pred letom 2002 niso mogli zaposliti in so odšli v tiste države, ki so nudile liberalnejše pogoje. Leta 2001 so prisilno pregnani iz tedanjega poslednjega begunskega zbirnega centra v Ljubljani organizirali odbor in izvolili svojega predstavnika. Z razpadom centra avgusta 2003 pa je tudi ta odbor nehal delovati.

Za prisilno pregnane iz Bosne in Hercegovine v Sloveniji so bile neformalne etnične mreže pomembnejše od formalnih. Etnična društva so organizirali ljudje iz bivših drugih republik Jugoslavije po ključu take republiške provenience. Na svoje agende niso uvrščala problemov prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine; delujejo namreč zlasti s kulturnim programom. Več pa so k reševanju njihovih problemov doprinesle nevladne organizacije, ki so jih sestavljali večinoma Slovenci, kot bom pojasnila v naslednjem podpoglavju.

Vsi prisilno pregnani, s katerimi sem se pogovarjala, se želijo integrirati v slovensko družbo. Pričakovanja in želje so seveda različne. Tako npr. nepismena ženska iz bosanske vasi želi imeti stike v glavnem s pripadniki lastne etnične skupnosti, medtem ko upa, da bo njen sin tudi ekonomsko integriran in bo doštudiral

ter dobil službo in bo zmožgal preživljati sebe in njo. Medtem ko se sama ne namerava učiti slovenščine, je njen sin osvojil brezhrebno znanje slovenskega jezika že v osnovni šoli. Prav tako ima sin tudi veliko prijateljev med Slovenci.

Ker namerava večino begunskih zbirnih centrov država zapreti spomladi 2004, se poraja vprašanje, kako se bodo lahko vzdrževali brezposleni in tisti, ki so zaradi starostne kategorije težje zaposljivi. Država namreč namerava poskrbeti zgolj za ostarele in bolne, vsem pa že zdaj od socialne podpore odštejejo stroške namestitve in hrane v zbirnem centru, sami pa si morejo plačati tudi zdravstveno zavarovanje. Nekatere izmed žensk, ki spadajo v to ranljivo kategorijo, saj se ne morejo zaposliti, ker so stare 50 let ali več, bi se vrnile domov, če bi imele kam, saj jih je večina prišla iz Srbske Republike in so njihove hiše porušene. Nekatere izmed njih bi se naselile doma in pričakujejo, da bi jim otroci pošiljali denar za preživetje iz Slovenije, saj se mladi lažje zaposlijo. Najlažje najdejo zaposlitev mladi moški, in sicer v gradbeništvu, saj se Slovenci za tovrsten poklic redko odločajo, težje pa se zaposlijo mlajše ženske. Eden izmed razlogov je tudi v tem, ker nimajo slovenskega državljanstva. Po desetih letih bivanja v Sloveniji so prisilno pregnani dobili status stalnega bivanja (tudi za nazaj), niso pa avtomatično dobili tudi državljanstva. Za državljanstvo sicer lahko zaprosijo po desetih letih bivanja v Sloveniji, vendar je samo eden izmed mojih informatorjev odločbo že dobil. Zlasti mlajše ženske se tako čutijo diskriminirane na trgu delovne sile, saj (še) nimajo slovenskega državljanstva.

Glede drugih občutkov diskriminiranosti prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine so izkušnje različne. Nekateri so občutili diskriminacijo na svoji koži, nekaterih teh izkušenj nimajo. Ko govorijo o diskriminiranosti, jo zlasti povezujejo s trgom delovne sile in menijo, da se tisti, ki se pišejo "na -ič", v Sloveniji še vedno težko zaposlijo. Izjema je očitno gradbeništvo, kjer delovno silo nujno potrebujejo. Na večjo stopnjo diskriminacije in ksenofobnosti s strani Slovencev do prisilno pregnanih, kot se zdi na prvi pogled, kažejo tudi poroke, ki do sedaj potekajo izključno znotraj njihove etnične skupine. Pravzaprav ne poznam primera, ko bi se kdo izmed prisilno pregnanih poročil s Slovincem oz. Slovenko. Prav tako imajo prisilno pregnani največ prijateljev v svoji etnični skupini, čeprav delujejo odprto. Zlasti veliko stikov s Slovenci imajo mladi, ki se še šolajo, in tisti, ki so zaposleni. Ti so tudi najbolj integrirani v slovensko družbo.

Izkušnje integracije se tako razlikujejo zlasti generacijsko, pogosto so pogojene tudi z stopnjo izobrazbe. Občutek pripadnosti bošnjaški etnični identiteti pa je prisoten tudi pri otrocih, čeprav so pogosto v večji meri vključeni v širši slovenski sociokulturni prostor kot njihovi starši. Eden izmed adolescentov mi je dejal, da je po srcu Bosanec, čeprav je njegovo vedenje slovensko. Terensko delo med prisilno pregnanimi torej potrjuje tezo, da integracijske strategije spodbujajo krepitev občutkov pripadnosti državi sprejema. Prav tako se potrjuje teza o

pomembnosti genealoške dimenzije etnične identitete pri prisilno pregnanih. Nekateri mladi in zlasti zaposleni pa se počutijo, kot da pripadajo obema: Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Drugače pa je pri nekaterih izmed nezaposlenih. Ti se namreč pritožujejo, da ne pripadajo več Bosni, pa tudi Sloveniji ne, saj se ne morejo uspešno integrirati v slovensko družbo, niti potovati v Bosno in Hercegovino, saj nimajo dovolj sredstev. Zanje stanje liminalnosti, ko lebdijo v vakumu med Bosno in Hercegovino in Slovenijo, po desetih letih begunstva v Sloveniji še ni končano, kajti kot je bilo že omenjeno, prihodnost integriranja pripada zlasti otrokom in mladim moškim. Med mladimi ženskami je zaznati tudi hitre poroke, za katere se nekatere odločijo, da bi rešile svojo ekonomsko stisko. Te poroke potekajo, kot sem že omenila, znotraj njihove etnične skupine, večinoma z migranti, ki so že pred vojno v Bosni in Hercegovini delali v Sloveniji.

Ker je večina prisilno pregnanih iz Bosne in Hercegovine muslimanov, ostaja poleg ekonomske integracije nerešeno še vprašanje verske integracije, saj v Sloveniji še ni mošeje. V zbirnem centru Vič so sicer imeli na voljo sobo, ki je služila kot molilnica, vendar tudi tega centra ni več. V Mostah ima muslimanska skupnost sicer na voljo hišo z dvoriščem za molitve, vendar hiša ni bila zgrajena kot mošeja, zato si muslimanska skupnost prizadeva že desetletja dobiti dovoljenje za izgradnjo mošeje. Če bi muslimani dobili dovoljenje za izgradnjo mošeje, bi tako ne bilo poskrbljeno zgolj za versko integracijo prisilno pregnanih, temveč celotne muslimanske skupnosti v Sloveniji, ki šteje približno 30.000 članov. Podobna je situacija pri poučevanju tujih jezikov v slovenskih osnovnih šolah: če bi bile poleg hrvaščine na voljo še bosanščina, srboščina in makedonščina, bi bilo v večji meri poskrbljeno za integracijo otrok, saj potrebujejo možnosti za učenje svojega drugega maternega jezika. Veljalo bi tudi razmisliti o uvedbi poučevanja omenjenih jezikov etničnih skupnosti bivše Jugoslavije kot izbirnega predmeta tudi v srednji šoli, podobno kot je zdaj zgolj hrvaščina izbirni predmet v osnovni šoli. Na ta način ne bi bilo poskrbljeno le za prisilno pregnane, temveč tudi za generacije, ki so se priselile v Slovenijo že pred vojnami na področju bivše Jugoslavije, pa tudi za tiste, ki so se rodili v Sloveniji, a njihovi starši izvirajo iz bivših jugoslovanskih republik. Mnogi izmed njih bi se v šolah poleg slovenščine namreč radi učili svoj prvi oz. drugi materni jezik (več o tem v Vrečer 2003).

VLOGA CIVILNE DRUŽBE PRI PROCESIH INTEGRACIJE PRISILNO PREGNANIH IZ BOSNE IN HERCEGOVINE

Civilna družba je pomemben element, brez katerega si demokracije ne moremo predstavljati. V osemdesetih letih je imela civilna družba pomembno vlogo tudi pri osamosvajanju Slovenije. Za devetdeseta leta pa je značilno, da se avtorji, ki pišejo o civilni družbi strinjajo, da je civilne družbe manj kot v osemdesetih

letih. Naj navedem celo še bolj radikalno tezo Hanna, ki je dejal, da v devetdesetih letih civilne družbe v Srednji in Vzhodni Evropi ni bilo. Dejal je, da število nevladnih organizacij še ne pomeni pozitivnega družbenega kapitala, ali da sploh lahko govorimo o civilni družbi.⁴ Čeprav se strinjam s Hannovo tezo, da civilna družba lahko predstavlja tudi negativen družbeni kapital, saj je za mnoge nevladne organizacije značilna eksploatacija in centralizacija virov, pa menim, da je ravno tisti segment civilne družbe, ki se je ukvarjal z reševanjem problemov prisilno in ekonomsko pregnanih, v glavnem predstavljal pozitiven družbeni kapital, ki je veliko doprinesel k temu, da so prisilno pregnani dobili več pravic, kot bi jih brez aktivnosti civilne družbe. Zlasti je aktivna civilna družba na področju migracij v Sloveniji in na Madžarskem, v manjši meri pa tudi v drugih državah, ki so nastale iz bivše Jugoslavije, ter v Avstriji, Češki Republiki, Bolgariji ter Romuniji. Slovenija in Madžarska sta med državami, kjer se civilna družba najhitreje odziva na nerešena vprašanja prisilno in ekonomsko pregnanih.

V Sloveniji je ob prihodu prisilno pregnanih organizacijo njihove nastanitve najprej prevzela nevladna organizacija Rdeči križ. Prisilno pregnane so naseljevali v izpraznjenih tovarniških halah in izpraznjenih barakah bivše JLA; kasneje so hale zaprli. Rdečemu križu so pomagali tudi občinski štabi civilne zaščite, v drugi polovici leta 1992 pa je vlogo organiziranja namestitev prevzel Urad za priseljevanje in begunce, ki je bil ustanovljen 1. julija 1992. Medtem ko je Urad za priseljevanje in begunce prevzel skrb za tiste, ki so bili nastanjeni v zbirnih centrih, je Rdeči križ nadaljeval pomoč tistim, ki so nastanjeni privatno. Ta pomoč je bila največkrat v obliki paketov z živili, higienskimi potrebščinami, zdravili in obleko. Pomoč Rdečega križa prisilno pregananim je poenjala leta 1994, ko je prenehala mednarodna humanitarna pomoč. Zdaj najrevnejšim občasno dajo kakšen zgoraj omenjen paket, če se oglasijo pri njih. Rdečemu križu je že ob prihodu prisilno pregnanih pomagala tudi Karitas, ki je mednarodna cerkvena organizacija s humanitarnimi nalogami. Že ob prihodu prisilno pregnanih iz Hrvaške so zbirali naslove družin, ki so jih bile pripravljene sprejeti. V največji meri so skrbeli za tiste, ki so se nastanili pri družinah. Pri zbiranju pomoči so Karitas v Sloveniji pomagale tudi organizacije Karitas iz drugih držav. Ponujena pomoč je bila največkrat v hrani in obleki, pa tudi v obliki psihosocialnega svetovanja. V ta namen so za prostovoljce organizirali tudi seminarje (več v Smole 1999).

S psihosocialnim svetovanjem so pomagale kmalu po prihodu prisilno pregnanih tudi nekatere druge nevladne organizacije, zlasti Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, in Center za psihosocialno pomoč beguncem. Društvo za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela je bilo ustanovljeno

* * *

⁴ Po predavanju Chrissa Hanna na MESS, mednarodni etnološki poletni šoli v Piranu, september 1999.

leta 1991. Poleg psihosocialnega svetovanja so nudili tudi pravno svetovanje, izdajali so časopis *IZI (Izbjeglice za izbjeglice)*, v katerega so pisali prisilno pregnani in Slovenci. Ukvarjali so se tudi z usposabljanjem prostovoljcev za delo s prisilno pregananimi.

V letu 1998 sem bila urednica internetskega glasila *CEFRAN News*,⁵ ki sem ga pripravila v okviru Društva za razvijanje preventivnega in prostovoljnega dela, kasneje pa se s problematiko prisilno pregnanih niso več ukvarjali. Še vedno pa je na področju psihosocialne pomoči aktiven Center za psihosocialno pomoč beguncem, ki je bil ustanovljen leta 1994, in deluje znotraj Slovenske filantropije. Nadaljuje psihosocialno svetovanje, ki ga je prej izvajal Svetovalni center za otroke, mladostnike in starše. Poleg nudenja psihosocialne pomoči Center za psihosocialno pomoč izvaja še naslednje dejavnosti:

- vključevanje prostovoljcev v delo s prisilno pregananimi,
- organizacija učne pomoči otrokom prisilno pregnanih,
- ugotavljanje življenjske situacije pri privatno nastanjenih prisilno pregnanih z namenom nudenja pomoči družinam v stiski,
- izdajanje časopisa *Izbjegličko vrijeme*,
- razdeljevanje stipendij osnovnošolcem, srednješolcem in študentom, ki so bili prisilno pregnani,
- pomoč pri integraciji
- usposabljanje prostovoljcev.

Center za psihosocialno pomoč beguncem je v zadnjih letih s svojimi dejavnostmi aktiven tudi v tujini. Omenjena organizacija je partner UNHCR, ki v največji meri financira delovanje centra.

Tudi Ustanova fundacija Gea 2000 je ena izmed partnerjev UNHCR, ki nudi prisilno pregananim zlasti brezplačno pravno pomoč, v zadnjih letih pa organizirajo tudi delo s prostovoljci. Pravno pomoč pa prisilno pregnani lahko dobijo tudi na Pravno informacijskem centru (PIC). V prvih letih pregnanstva v Sloveniji je delo z domačimi in tujimi prostovoljci organizirala tudi nevladna organizacija MOST-SCI. Med tistimi organizacijami, ki več ne delujejo, velja omeniti tudi Open Society Institute – Slovenia, ki je delovala do začetka leta 2001. Omenjena organizacija je podprla več projektov nevladnih organizacij, ki so se ukvarjale s prisilno pregananimi, organizirala vrtec, otrokom prisilno pregnanih pa so nudili tudi finančno pomoč pri šolanju.

* * *

⁵ CEFRAN je akronim za Central European Forum of Refugee Assisting Non-Governmental Organizations.

Vsa leta v Sloveniji probleme prisilno pregnanih poskuša reševati tudi Amnesty International, ki deluje neodvisno od vlad, političnih ideologij, gospodarskih interesov ali vere. Zlasti spoštujejo človekove pravice in opozarjajo na njihove kršitve, saj njihov mandat temelji na nekaterih točkah Splošne deklaracije o človekovih pravicah iz leta 1948. Izdajajo svoje *Glasilo Amnesty International*, ki pogosto prinaša članke o problematiki prisilno pregnanih.

Takoj ob prihodu prisilno pregnanih je začel delovati tudi projekt *Pregnanci* pod okriljem KUD France Prešeren, ki je bil ustanovljen zlasti za kulturne izmenjave med prisilno pregnanimi in Slovenci. Namen projekta je bilo prodreti v gete zbirnih centrov in dati prisilno pregnanim ljudem možnost kulturnega in umetniškega ustvarjanja. Organizirali so tudi obiske slovenskega gledališča Ana Monro v begunskih zbirnih centrih. Skupaj s prisilno pregnanimi so organizirali številne razstave, najpogosteje fotografske, koncerte, branja poezije, gledališke in lutkovne predstave ter okrogle mize. Leta 1995 so začeli sodelovati s skupino srednješolcev in študentov iz Bosne in Hercegovine in ustanovili ansambel Dertum. Mlajši prisilno pregnani otroci pa so delovali v okviru Orfovega orkestra.⁶ Z vključevanjem prisilno pregnanih v glasbenoumetniško dejavnost pa se je ukvarjala tudi nevladna organizacija Vodnikova domačija.

Projekt *Pregnanci* pa je tudi vztrajno pomagal reševati probleme prisilno pregnanih in ni bil omejen zgolj na kulturnoumetniški program. Zlasti so bili aktivni pri izboljševanju zakonodaje, ki je prisilno pregnanim pomagala pridobiti pravico do dela v sodelovanju z zgoraj navedenimi organizacijami (razen Rdečega križa in Karitasa). Sama sem sodelovala pri omenjenih dopolnitvah zakonodaje zlasti v času, ko sem bila zaposlena na Mirovnem inštitutu do konca leta 2001, kasneje pa sva tako omenjena nevladna organizacija kot tudi jaz nadaljevali aktivnosti in raziskave, ki obravnavajo problematiko prisilno priseljenih.

Muslimanom, ki so prebežali iz Bosne in Hercegovine, je prva leta bivanja v Sloveniji pomagala tudi Mednarodna islamska organizacija za humanitarno pomoč. Njihova pomoč ni bila le v hrani in oblačilih, sanitetnem, higienskem materialu in zdravilih, temveč tudi finančna: zlasti so pomagali financirati učitelje v prvih dveh letih, ko je še delovala posebna osnovna šola za prisilno pregnane. Pripravljali so tudi posebne programe za otroke, da so se lahko udeleževali športnih in kulturnih dejavnosti.

Konec leta 2000 se je omenjenim organizacijam, ki so sodelovale pri reševanju problemov prisilno pregnanih, pridružilo še več iniciativ zlasti raziskovalcev v družboslovju in humanistiki, ki so v medijih opozarjali na nerešene probleme bivših oseb z začasnim zatočiščem kot tudi ekonomskih migrantov, ki so v tem

* * *

⁶ Orfov orkester je za svoje izvajanje dobil srebrno nagrado "Prize of Europe" leta 1994.

letu začeli prihajati v Slovenijo v večjem številu. Leta 2002 so v Ljubljani ustanovili tudi nevladno organizacijo, Odbor za znosno državo, ki je pomagala zlasti afriškim priselencem pri uveljavljanju njihovih pravic. Pojavila se je tudi organizacija z imenom Civilna iniciativa (sedaj Šišenska civilna iniciativa⁷), ki je bila izrazito protimigrantsko usmerjena, zlasti aktivno pa je delovala ob prihodu večjega števila migrantov leta 2000 in 2001. Predstavniki te organizacije so se s ksenofobnimi pismi in govori zavzemali, da migranti ne bi bili nameščeni v Šiški. Tudi sicer so želeli, da migrantje v Slovenijo ne bi prihajali in so jih stereotipno predstavljali kot populacijo kriminalcev. Z izjemo omenjene organizacije so zgoraj navedene nevladne organizacije in iniciative posameznikov delovale kot pozitivni družbeni kapital, ki je spodbudil vlado v marsikatero učinkovito odločitev.

Aktivnosti civilne družbe so bile najbolj učinkovite takrat, ko so v ospredje postavile probleme prisilno pregnanih in ne lastne interese. Nadaljna odlika civilne družbe v Sloveniji, ki se ukvarja s problematiko prisilno pregnanih, je njena konsistentnost. Nekateri člani civilne družbe delujejo namreč na tem področju že od prihoda prisilno prignanih iz Bosne in Hercegovine leta 1992, medtem ko se uradniki v državnih institucijah, ki se ukvarjajo s to problematiko, menjavajo. Podobna je situacija tudi na UNHCR-u, ko se pogosto menjavajo zlasti direktor in tuji uradniki. Značilno za nevladne organizacije je tudi dejstvo, da so na probleme običajno opozarjali pravočasno, vlada pa je šele po nekaj letih upoštevala njihove nasvete, ko je imela opravka že s posledicami nerešenih problemov, ki so se pogosto odražali v stiskah prisilno pregnanih in stroških za državo.

* * *

⁷ <http://users.volja.net/drwegu/> (dostop 24. 1. 2005).

Reference:

- Brettel, Caroline B., 2000, Theorizing Migration in Anthropology: The Social Construction of Networks, Identities, Communities and Globalscapes. V: Brettel, Caroline. B. , Hollifield, J. F. (ur.), 2000.
- Brettel, Caroline. B. in Hollifield, J. F. (ur.), 2000, Migration Theory: Talking across Discipline. New York: Routledge.
- Brown, Yasmin, 2000, After Multiculturalism. Great Britain: The Foreign Policy Center.
- Byron, Reginald, 1999, Ethnicity at the Limit: Ancestry and the Politics of Multiculturalism in the United States. *Anthropological Journal on European Cultures*, the Politics of Anthropology at Home I. Vol. 8, št. 1, str. 9 – 31.
- Couseey, Mary, 2000, Framework of Integration Policies. Strasbourg: Svet Evrope.
- Jambrešić Kirin, Renata in Maja Povržanović (ur.), 1996, War, Exile and Everyday Life: Cultural Perspectives. Zagreb: Inštitut za etnologijo in folkloristiko.
- Nagel, Joane, 1986, Political Competition and Ethnicity. Str. 93-108. V: Olzak, S. in Nagel, J. (ur.), 1986.
- Olzak, Susan in Nagel, Joane (ur.), 1986, Competitive Ethnic Relations. London: Academic Press, Inc.
- Portes, Alejandro (ur.), 1995, The Economic Sociology of Immigration: Essays on Networks, Ethnicity and Entrepreneurship. New York: Russell Sage Foundation.
- Portes, Alejandro in Manning, D. Robert, 1986, The Immigrant Enclave : Theory and Empirical Examples. V: Olzak, Susan in Joane Nagel (ur.), 1986.
- Rubeli, A. in Vucenik, N. (ur.), 2000, A Captured Moment in Time: IWM Junior Visiting Fellows Conferences. Vol. 10, Vienna: Institut Für die Wissenschaften vom Menschen.
- Smole, A., 1999, Karitas in begunci, begunke. V: Vrečer, Natalija (ur.), 1999.
- Stubbs, Paul, 1996, Creative Negotiations: Concepts and Practice of Integration of Refugees, Displaced People and Local Communities in Croatia. Str. 31-41. V: Jambrešić Kirin, Renata in Maja Povržanović (ur.), 1996.
- Šumi, Irena, 2000, Kultura, etničnost in mejnost: konstrukcije različnosti v antropološki presoji. Ljubljana: Založba ZRC-SAZU.
- Vermeulen, Hans in Cora Govers (ur), 1996, The Anthropology of Ethnicity: Beyond Ethnic Groups and Boundaries. Amsterdam: Het Spinhuis, str. 81-104.
- Vrečer, Natalija (ur.), 1999, Vsakdanje življenje beguncev in begunk v Sloveniji. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo.
- Vrečer, Natalija, 2000, Human Costs of Temporary Refugee Protection: the Case of Slovenia. V: Rubeli, A. in Vucenik, N. (ur.), 2000.
- Vrečer, Natalija, 2003, Vloga kulture pri procesih integracije (prisilnih) priseljencev. *Razprave in gradivo* , Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, št. 42, str. 152-166.

ŠPELA KALČIČ

NA STVARI JE TREBA GLEDATI V KONTEKSTU IN NE SMEMO JIH IMETI ZA DOKONČNE

POGOVOR Z MUFTIJEM OSMANOM ĐOGIĆEM

Lanskega marca smo na Inštitutu za narodnostna vprašanja organizirali pogovor s slovenskim muftijem mag. Osmanom Đogićem, predstavnikom muslimanov v Sloveniji. Slednji v Sloveniji niso novost, prej fenomen nove družbene percepcije, saj do pred kratkim kot taki niso bili zaznavani. Pripadniki islamske veroizpovedi so iz republik nekdanje Jugoslavije pričeli v Slovenijo prihajati kot ekonomski imigranti že v petdesetih letih 20. stoletja. Njihov prihod je bil institucionalno podprt, narekovala sta ga gospodarski in deloma politični sistem, ki sta spodbujala pretok ljudi, ne pa tudi kapitala. Danes v Sloveniji živi 47.488 pripadnikov islamske veroizpovedi.

Z muftijem sem se pogovarjala, ko so v Islamski skupnosti Slovenije čakali na odgovor o tem, ali bo razpisan referendum o gradnji Islamskega kulturnega centra v Ljubljani. Takrat so se muslimani namreč soočali s številnimi predsodki in strahovi večine do islama. Ti so priplavali na površino po tem, ko se je gradnja Islamskega kulturnega centra začelo medijsko "napihovati". Dejansko življenje muslimanov v Sloveniji ostaja večini neznano, in prav to je tisti moment, ki odpira vrata morebitnim nadaljnjim manipulacijam in zlorabam. V pogovoru z muftijem smo poskušali islam in v Sloveniji živeče muslimane umestiti v širši družbeni in zgodovinski kontekst. Pogovarjali smo se o njihovi institucionalni organiziranosti, verskem izobraževanju, različnih islamskih pravnih šolah, problemih interpretacije islama in njegovi vpetosti v različne kulturne in politične sisteme.

ŠPELA KALČIČ: V Islamsko skupnost Slovenije je včlanjenih približno 26.000 oseb, ki pripadajo različnim etničnim skupinam, med njimi pa je največ Bošnjakov. Ker o muslimanih v Sloveniji ni veliko znanega, bi gospoda muftija najprej prosila, če lahko pojasni, kako so muslimani v Sloveniji organizirani in kako je tu strukturiran *ummet*?

OSMAN ĐOGIĆ: Kar se tiče organiziranosti Islamske skupnosti Slovenije, je morda smiselno najprej povedati, da ta pravzaprav izhaja iz Islamske skupnosti nekdanje Jugoslavije. Socialistična federativna republika Jugoslavija je imela svojo islamsko skupnost, Islamsko skupnost SFRJ, ki je pokrivala praktično ce-

lotni prostor nekdanje Jugoslavije. Vse do devetdesetih let, to je do osamosvojitve Republike Slovenije, in dogodkov, ki so sledili, se je tu nahajal en sam *džemat* oziroma islamska župnija, in sicer tu, v Ljubljani. Ta *džemat* se je samoorganiziral v šestdesetih letih. Pripadal je enoti znotraj Islamske skupnosti SFRJ, ki se je imenovala Starešinstvo Islamske skupnosti za Bosno in Hercegovino, Hrvaško in Slovenijo. Vrhovno starešinstvo oziroma središče Islamske skupnosti nekdanje Jugoslavije pa se je nahajalo v Sarajevu. Vzporedno z razpadom nekdanje Jugoslavije je po t. i. "političnih šivih" razpadla tudi Islamska skupnost. Formirala se je Islamska skupnost Bosne in Hercegovine, in sicer tako, da se je Starešinstvo Islamske skupnosti za Bosno in Hercegovino, Hrvaško in Slovenijo preimenovalo. Ta skupnost je tudi sicer v Islamski skupnosti nekdanje Jugoslavije predstavljala največjo enoto z največjim številom vernikov, džamij, z največ uslužbenci in največjim številom izobraževalnih institucij. Makedonija je organizirala svojo skupnost, Črna Gora svojo, v Srbiji pa je bilo stanje drugačno. Islamski skupnosti Bosne in Hercegovine so se kot njene zunajteritorialne enote pridružile Hrvaška, Sandžak in Slovenija.

V Sloveniji so se od devetdesetih let v skoraj vseh večjih ali manjših mestih formirale lokalne skupnosti. Tako se je v obdobju petih let, do leta 1995, poleg edine skupnosti, ki je obstajala v Ljubljani do devetdesetih let, pospešeno formiralo še dvanajst novih skupnosti. Temu so botrovali tako dogodki in politične spremembe, do katerih je prišlo v Bosni in Hercegovini, kot tudi fenomen stopnjevanja religiozne zavesti. Sam sicer menim, da so ti verniki obstajali že ves ta čas, le da se niso organizirali v svoje skupnosti. Skratka, med letoma 1990 in 1994 so med muslimani v Sloveniji nastali določeni dokumenti in konvencije, ki pričajo o tem, da so ti postali »posebna skupnost«, ki sicer želi »priznavati duhovno vodstvo v Sarajevu.« Ker pa so se nahajali v drugi državi in se soočali s povsem specifičnimi problemi, so potrebovali tudi drugačno organizacijo. Tako je bila ustanovljena skupnost, ki se je registrirala pri Uradu za verske skupnosti Vlade Republike Slovenije. Organizirano je bilo tudi reprezentativno, to je zakonodajno telo, a priznati je treba, da to zveni veliko bolj resno, kot je v resnici bilo. Dejansko je šlo za nekakšno konzultativno telo na delegatski osnovi vseh teh enot, imenovalo pa se je *Sabor*. Poleg tega je bil kot izvršno telo konstituiran tudi *Mešihat*, sestavljalo pa ga je pet članov. Posamezne enote so bile registrirane v lokalnih skupnostih, torej v Kopru, Mariboru itd., in v njih je bilo zaposlenih enajst *imamov*. Med letoma 1995 in 2000 so znotraj skupnosti obstajala določena razhajanja glede načina organizacije, npr. ali bo vsaka enota imela svojega predstavnika ali pa bo predstavništvo skupno itd. V tem času me pravzaprav še ni bilo tu. Stvar se je iztekla tako, da je vrhovni poglavar Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine sklenil imenovati *muftija*, ki bo izpolnjeval vlogo predstavnika muslimanov v Republiki Sloveniji. Torej, proces se je zaključil s popolnim konstituiranjem: sedaj imamo izvršno

institucijo *muftija*, zasebno telo *Mešihat*, ki je izvršni koordinacijski organ, in *Sabor*, ki je zakonodajni organ.

ŠPELA KALČIČ: Slovenska islamska skupnost spada pod Rijaset v Sarajevu. Zanima me, kakšnim pogojem je potrebno zadostiti, da neka skupnost muslimanov v okolju, ki ni večinsko muslimansko, dobi svoj Rijaset? Ali sploh obstaja možnost, da bi muslimani v Sloveniji nekoč imeli svoj Rijaset? To bi namreč verjetno pomenilo popolno avtonomnost slovenske islamske skupnosti?

OSMAN ĐOGIĆ: Islamska skupnost Slovenije je glede na ustavo Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine sicer njen sestavni del, vendar pa je v bistvu popolnoma neodvisna. Sam lahko iz prve roke govorim o načinu komunikacije med Islamsko skupnostjo Bosne in Hercegovine in Slovenije. V treh letih, odkar delam v Islamski skupnosti Slovenije, nisem prejel še nobenega navodila od poglavarja Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine ali kateregakoli drugega telesa. Ta komunikacija je povsem vljudnostne narave. Res je pa tudi, da ima Islamska skupnost Slovenije tri predstavnike v *Saboru Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine*. Sam sem član *Rijaseta* po funkciji, *Rijaset* pa je izvršni organ Islamske skupnosti v Bosni in Hercegovini, tako kot je pri nas to *Mešihat*.

Čeprav sem član *Rijaseta*, se ne vmešavam preveč v zadeve, ki se tičejo odnosov v Islamski skupnosti v Bosni in Hercegovini, in obratno, tudi organi Islamske skupnosti v Bosni in Hercegovini nam ne postavljajo nobenih zahtev. Pravzaprav gre za povsem neformalno komunikacijo.

Toda zdi se mi, da je znotraj Islamske skupnosti Slovenije občutek samozavedanja slabo izražen. Osebnostno celotno mislim, da primanjkuje določenih sposobnosti za učinkovito samoorganizacijo. Mislim, da je zveza z Bosno in Hercegovino dobrodošla, saj daje Islamski skupnosti Slovenije legitimnost. Islamska skupnost v Bosni in Hercegovini ima namreč dolgo tradicijo, stodvajset let institucionalnega dela, seveda pa uživa tudi velik ugled tako v Evropi kot v islamskem svetu. Zaradi tega menim, da bi bilo povsem brezpredmetno težiti k neodvisnosti in samostojnosti samo zaradi njiju samih. Verske skupnosti v diaspori so pravzaprav precej kaotične, neurejene, delujejo z veliko improvizacije ipd. Izkazalo se je, da je bila z imenovanjem *muftija* »intervencija« Islamske skupnosti Bosne in Hercegovine učinkovita.

ŠPELA KALČIČ: V Sloveniji ni izobraževalne institucije na področju islamskih ved. Dijaki in dijakinje odhajajo na šolanje v *medreso* v Zagrebu, v Sarajevu je Fakulteta islamskih ved. Zanima me, kako je strukturirano izobraževanje na področju islamskih ved, kakšni ravni je treba zadostiti za opravljanje določenih poklicev in kateri poklici to sploh so?

OSMAN ĐOGIĆ: Islamska skupnost Slovenije je majhna in ima relativno kratko zgodovino ter tradicijo, zaradi česar so se njeni kadri do sedaj bolj ali manj izobraževali v Sarajevu. Okoli leta 1994 ali 1995 je bila odprta *medresa* v Zagrebu. Zaradi geografske bližine odhaja največje število dijakin in dijakov z območja Slovenije, ki obiskujejo islamske verske šole, v Zagreb. Čeprav bi se lahko šolali tudi v Sarajevu ali Cazinu. V Bosni in Hercegovini obstaja šest *medres*, torej teoloških srednjih šol, večina je bila odprta po letu 1990. Najbolj znana je seveda v Sarajevu, to je Gazi Husrev-begova *medresa*, ki je bila od leta 1945 do 1990 edina verska islamska šola v Bosni in Hercegovini. Odlikuje jo dolga tradicija, saj je bila ustanovljena že leta 1735 in od takrat dela brez prekinitev, kar je neke vrste posebnost. Za nas je pomembno to, da se je vzpostavil trend zaposlovanja študentov, ki so, preden so odšli na šolanje v tujino, v Sloveniji končali osnovno šolo in se tako naučili slovenskega jezika. Na primer, delo sekretarja Islamske skupnosti Slovenije opravlja oseba, katere starši že dolgo živijo v Sloveniji in je tu končala osnovno šolo, nato zagrebško *medreso*, trenutno pa je absolventka Fakultete islamskih ved v Sarajevu. Trenutno imamo v Zagrebu štiri dijakinje, oziroma pet.

Med komunizmom *medresa*, to je srednja šola, ki sem jo končal tudi sam, ni bila priznana. Danes takšne šole delujejo v sklopu države – zagrebška *medresa* deluje v sklopu hrvaškega izobraževalnega sistema, kar pomeni, da se v njej poučuje po programu, ki je v tej državi zakonsko predpisan. Poleg slednjega obstaja tudi verski program. V Sarajevu je položaj identičen. Kar pa se tiče Fakultete za islamske vede, je slednja trenutno v procesu vključevanja v univerzitetni sistem. Trenutno sta na fakulteti dva oddelka, pedagoški in obče religijski. Študij traja štiri leta. Do sedaj je na njej diplomiralo približno 500 študentov, fakulteta pa deluje od leta 1978. Na njej predava tudi nekaj svetovno priznanih profesorjev. Študij vključuje predmete iz islamske teologije, kulture in civilizacije, angleški, turški, arabski in bosanski jezik, islamski mysticism, občo filozofijo, občo islamsko filozofijo itd. Mislim, da gre za enkratni kurikulum islamskih študij. V programu pravzaprav prevladuje profana vsebina, ne gre za izključno versko vsebino. Fakulteta je vse do danes zadržala takšno tradicijo.

ŠPELA KALČIČ: Kako pa versko izobraževanje vpliva na ideologijo posameznika? Menda določeni posamezniki odhajajo tudi na študij v Medino.

OSMAN ĐOGIĆ: Vsekakor. Če sem povsem iskren, je najbolj problematično znanje v islamskem svetu prav tisto, pridobljeno v Medini, Meki in Rijadu. Ti centri so postali vplivni razmeroma pozno, in sicer v skladu s svojimi finančnimi možnostmi. V Kairu je sicer slavna Univerza Alazhar, ki je bila ustanovljena v 9. stoletju in od takrat neprekinjeno deluje. Ta univerza je v islamskem svetu znana po tem, da neguje tradicionalno usmerjeno izobraževanje. Do sedemdesetih let 20. stoletja

je bila povsem v ospredju in večina najslavnejših in najpomembnejših islamskih učenjakov, ki so se uveljavili tudi kot veliki državniki, je končala Alazhar. Eden teh je bil npr. nekdanji predsednik Indonezije Abdurahman Vahid; morda bi lahko rekli, da je prav tu pridobljena izobrazba vplivala na njegovo umirjeno politiko. Menim, da se percepcija islama vzpostavlja v odnosu do mysticizma, v prisotnosti ali odsotnosti preučevanja mysticizma znotraj določenih kurikulumov. Mislim, da tam, kjer mysticizma ni, lahko zaznamo težnjo po rigidnosti, ki islamsko ortodoksijo omejuje na zelo ozko literarno osnovo.

Tudi Alazhar v Kairu ima svoj ideološki profil, saj se čuti vpliv egiptovske vladne politike – Alazhar je namreč del egiptovskega uradnega izobraževalnega sistema. Prav tako je rektor Alazharja tudi član egiptovske vlade, a hkrati je uspel zadržati svojo znanstveno svobodo. Alazhar je mednarodna univerza in v novjšem času so se kot mednarodne ustanove uveljavile tudi islamske univerze v Maleziji, Pakistanu itd. Na Alazharju se je npr. šolal tudi sedanjí *reis ul-ulema* v Bosni, medtem ko je doktorat opravil v Chicagu. Mislim, da ima v tem kontekstu tudi Fakulteta islamskih ved v Sarajevu pomembno vlogo.

ŠPELA KALČIČ: Tiste šole v islamu, ki so bolj liberalne, zagovarjajo tezo, da naj bi bil musliman *ibn ul vaki*, torej človek svojega časa. Ljudje, ki se tega držijo, priznavajo tudi *fetve*, ki bi jih lahko interpretirali kot času primerne razlage Korana. Zanima me, ali ste pri dajanju fetev v Islamski skupnosti neodvisni od *reis ul-uleme* in s kakšnimi vprašanji se muslimani v Sloveniji ponavadi obračajo na vas?

OSMAN ĐOGIĆ: Že sama beseda označuje tistega, ki daje *fetve*. Čim dobite ta naziv, vam tega nihče več nima pravice oporekati. Sam bi lahko *fetve* izdajal 24 ur na dan. Torej, gre za teološke in pravne odločitve, ki se nanašajo na konkretna vprašanja. Pri vsem tem je morda najbolj zanimivo prav to, da imajo ti odgovori v islamskem pravu pomen Božjega prava. Gre za zelo odgovorno delo in odgovorni ljudje prav gotovo ne bodo razmetavali z izdajanjem *fetev*. Osebnó nisem izdal še nobene *fetve*, vsaj ne v obliki odgovora na konkretno vprašanje, ki bi ga nato v skupnosti razširjal kot svojo *fetvo*. Vendar pa sam to vprašanje doživljam drugače in menim, da je v islamu *fetva* vse tisto, kar človek počne. Torej, v nekem smislu je to tudi moj prihod v Slovenijo. V tem kontekstu izdajam *fetve*. Pri svojem delu naletim na različna vprašanja in v takih primerih se posvetujem z ljudmi, ki so bolj izobraženi od mene. Sicer gre predvsem za to, da odgovarjam na življenjske situacije, v katerih se znajdem. Govorim o svojih osebnih izkušnjah, kot so srečanja na visoki ravni, obiski, na primer nazdravljanje itd. Po islamskih pravilih je alkohol strogo prepovedan, prepovedano ga je uporabljati v kakršnekoli namene. Ker je torej alkohol nekaj izrazito negativnega, je seveda nemogoče, da bi skozi negativno substanco izražali nekaj pozitivnega. Tako se sam pogosto znajdem v

situaciji, ko z visokimi gosti ne morem nazdraviti. Mislim, da se *fetve* nanašajo tudi na take situacije, torej na vprašanje, kako v taki situaciji ravnati. Sam sem zadevo rešil tako, da se osebám s svoje leve in desne opravičím in jim pojasnim, da ob zdravici ne bom dvignil kozarca in naj jih to ne užali.

Torej, če poskušam povzeti, *fetva* pomeni odgovor na situacije, ki jih v Koranu ali praksi Božjega poslanca ne najdemo. Ta praksa je šla v dve smeri. Eni odgovarjajo z upoštevanjem tega, da smo "otroci svojega časa", odgovori drugih pa težijo k nekemu zelo rigidnemu, dobesednemu dojemanju islama in islamskega sporočila, ki trdi, da je vse, kar je bilo v 7. stoletju, popolnoma univerzalnega pomena. Zanimivo je, da je danes potreba po odgovarjanju na določena vprašanja vedno večja, saj se je korpus islamske pravne prakse, tako znanosti kot teologije, v mnogočem oblikoval v prvih treh stoletjih islama in danes doživlja zelo velike izzive.

ŠPELA KALČIČ: Islamska skupnost Slovenije in Islamska skupnost Bosne in Hercegovine naj bi sledili šoli Ebu Hanife?

OSMAN ĐOGIĆ: Da.

ŠPELA KALČIČ: Ta šola naj bi bila najbolj liberalna islamska pravna šola na svetu, bosanska islamska skupnost pa je bila pred zadnjo vojno v svetu znana kot najbolj liberalna islamska skupnost. Zanima me, ali se je po vojni glede tega kaj spremenilo in tudi, če bi lahko na kratko podali glavne značilnosti *hanefitske* šole?

OSMAN ĐOGIĆ: Začel bi na koncu. Islamska skupnost je kot skupnost ostala takšna, kot je bila. Njena politika se ni spremenila, ohranila je isto tradicionalno dimenzijo, ki jo je imela že prej. Vendar je resnici na ljubo treba povedati, da se je celoten kontekst in profil življenja v Bosni in Hercegovini spremenil. Stopili smo v nov politični sistem, kar je prav gotovo vplivalo tudi na Islamsko skupnost. Med letoma 1945 in 1990 je bila Islamska skupnost, tako kot tudi vse druge verske skupnosti v takratnem sistemu, precej marginalizirana, vendar avtonomna. Kdor je želel biti član te skupnosti, je to tudi bil. Navznoter so bile, zaradi samega družbenega konteksta, te skupnosti zelo monolitne. Kajti, če ste vstopili v Islamsko skupnost, je to pomenilo, da ste določenega profila in da imate določene psihološke predispozicije. Na neki način je to morda odražalo družbeno podobenost. Po letu 1990 se je seveda vse spremenilo. Do takrat je bilo za tistega, ki je bil znotraj skupnosti, bogokletno govoriti, da npr. *reis ul-ulema* ni njegov *reis ul-ulema*. Ko je zavladal pluralizem, je ta zavladal tudi znotraj same skupnosti. Danes npr. ne morete več reči, da nekdo, ki v Sloveniji govori slabo o *muftiju*, ni musliman. Vendar je Islamska skupnost kot skupnost ostala enotna. In kot vsaka druga verska institucija, je seveda konzervativna, s precejšnjo mero konformizma in vsega tistega, kar se lahko reče za verske institucije.

Torej, v Bosni in Hercegovini obstaja devet *muftijev* ter deseti, *reis ul-ulema*, kot »vrhovni mufti«. Pojem *reis ul-uleme* je edinstven naziv za poglavarja islamske skupnosti v vsem islamskem svetu. Tega izraza ne uporabljajo nikjer drugje in kadar se prevaja v angleščino, se prevaja z »grand mufti«, saj se ga drugače ne da prevesti. V dobesednem pomenu *reis* pomeni poglavar, *ulema* pa so učenjaki. Dobeseden prevod te besedne zveze bi se glasil »poglavar učenjakov«. Naziv *reis ul-ulema* je uvedla Avstro-Ogrska leta 1882, ko je bila ustanovljena institucija *reis ul-uleme*, vodje muslimanov, z namenom, da se bosanske muslimane loči od tedanjega centra v Istanbulu. Čeprav ta namera ni bila iskrena, se je na koncu izkazala za pozitivno. Gre pravzaprav za najstarejšo institucijo v Islamski skupnosti Bosne in Hercegovine, za institucijo z najdaljšo tradicijo. To bi bila torej smer, ki se v bosanskem islamu ni spremenila.

Za islam je značilno, da je znotraj samega sebe, z vidika svojih izraznih oblik, zelo fleksibilen. Če ga primerjamo s krščanstvom, islam notranjih delitev, razen delitve na šiizem in sunizem, ne pozna. Vendar to ne pomeni, da je islam monoliten. Tudi islam ima svoje lastne šive in neenotnosti, vendar pa v primerjavi s krščanstvom deluje monolitno. V krščanstvu so npr. obstajale različne cerkve še pred veliko shizmo. Npr. koptska, sirijska itd. Velika shizma je pripeljala do nastanka pravoslavne cerkve in katoličanstva, nato še protestantizma. Znotraj islama ni tako ostrih rezov, ni sindroma protestantizma, vendar, če sem čisto iskren, določene razlike vseeno obstajajo.

In kakšne so značilnosti *mezheba* Ebu Hanife? Ebu Hanifa je bil Arabec, toda Arabci iz ortodoksnih krogov o njem nimajo najboljšega mnenja, saj je kot vir *šerijatskega* prava uporabljal takoimenovani *rej*, kar pomeni svobodno presojo. Deloval je nekako takole: Koran je nedotakljiv, vendar o mnogih stvareh, ki vendarle zahtevajo odgovor, ne govori. In ko se uporabijo vsi viri – Koran, *suna*, *idžma* (konsenz islamskih učenjakov), *kijas* (analogijo), *urf* (lokalno pravo), pa še vedno nimamo pravega odgovora, je treba uporabiti nekaj drugega. V takšnih situacijah je Ebu Hanifa uporabljal svobodno presojo. Ker je živel v času, ko se je korpus tradicije šele oblikoval, je lahko za katerokoli tradicijo, ob katero je trčil in se mu je zdela nelogična, preprosto izjavil: "Prerok tega že ni rekel." In nato sam postavil odgovor na zastavljeno vprašanje. Seveda sedaj zelo poenostavljam. Liberalnost Ebu Hanife leži prav v svobodni presoji. Obenem bi rad poudaril, da je njegov *mezheb* v islamskem svetu najbolj razširjen, na kar se pogosto pozablja. Otomanski imperij je ta *mezheb* inavguriral za uradni, kar pomeni, da je po njem organiziral svoje pozitivno pravo.

ŠPELA KALČIČ: Vrnimo se še malo k strukturi islamske skupnosti in njenega delovanja. Službeni jezik Islamske skupnosti Slovenije je bosanski, v islamu pa naj

ne bi delali razlik med pripadniki različnih etničnih skupnosti. Med člani Islamske skupnosti Slovenije je največ Bošnjakov, lansko leto ste na predavanju na Filozofski fakulteti omenili, da predstavljajo 90 odstotkov vseh članov. Poleg njih so tu še pripadniki drugih narodov. To naj bi bili posamezniki iz bližnjevzhodnih in severnoafriških držav, Slovenci, ki so prevzeli islam, in Albanci. Glede na prevlado Bošnjakov v tej skupnosti in glede na rabo bosanskega jezika me zanima, ali ni Islamska skupnost Slovenije na neki način vseeno bolj bošnjaška islamska skupnost, ali pa slednja kljub vsemu predstavlja neki transnacionalni organ, ki regulira življenje muslimanov v Sloveniji. Ali zadošča potrebam vseh muslimanov?

OSMAN ĐOGIĆ: Islam je vsekakor transnacionalen, tako kot vse velike svetovne religije. Pravzaprav se religiozne in nacionalne ideje v svetu idej med seboj izključujejo. Religiozne ideje so bolj univerzalne zaradi tega, ker se ne vežejo na raso, barvo kože ali nacijo. Mislim, da islam kot ideja ne priznava nacionalnosti. Položaj znotraj Islamske skupnosti Slovenije vsekakor odlikava stanje, ki izhaja iz nekdanjega sistema: 99 odstotkov muslimanov prihaja z območja nekdanje Jugoslavije, od tega jih je 90 odstotkov s področja Bosne in Hercegovine in morda 90 odstotkov od tega iz zahodne Bosne. Če vemo, da je Kladuša oddaljena od Ljubljane le dve uri vožnje, se to zdi povsem logično. Obstaja tudi precejšnje število Romov islamske veroizpovedi. Tudi v arabski skupnosti, ki šteje 130 članov, je določeno število muslimanov. Vsi Arabci namreč niso islamske veroizpovedi, temveč pripadajo tudi krščanstvu in drugim skupnostim. Arabci v Sloveniji so bolj ali manj nekdanji študentje, ki so se odločili tu ostati in nekateri med njimi so prav tako člani naše skupnosti. Tu je tudi določeno število Turkov, ki pa ne prihajajo iz Turčije, temveč iz Makedonije. In vsi ti ljudje razumejo bosanski jezik, v njem se tekoče izražajo in v njem komunicirajo.

Vendar pa je treba razlikovati med rabo bosanskega jezika nasploh in v islamskem bogoslužju. Za islamski bogoslužni jezik veljajo določeni dogmatski principi. Nekateri deli bogoslužja se morajo namreč izgovarjati v arabščini. Ravno ko govorimo o molitvi, lahko jasno vidimo problem tega, da se na Zahodu, pa tudi v Sloveniji kot delu Zahoda, islam predstavlja skozi krščansko vero in kulturo. Koncepta molitve v islamu in krščanstvu sta popolnoma različna. V Koranu se molitvi reče »slavljenje Boga« in beseda *salat* v dobesednem pomenu ne pomeni molitve. Imamo torej *salat*, ki je arabska beseda za molitev, vendar imamo v islamu tudi nekaj, kar spominja na krščansko molitev. Poleg molitve, ki se odvija v cerkvi, oziroma v džamiji, obstaja tudi molitev, ki je podobna krščanski. Mislim predvsem na situacije, kadar se ljudje v težavah zatečejo k molitvi. Takšne molitve ni treba izvajati v arabščini, ker ljudje arabščine ne znajo in morajo to narediti v svojem jeziku. In najboljša takšna molitev je tista, ki je najbolj iskrena, torej jezik pri tem ni pomemben. Kar se tiče obredne prakse, te ni mogoče spremeniti. Prva stvar, ki se je mora musliman naučiti, je par stavkov iz Korana, zato, da jih lahko uporablja v

molitvi. To je nekaj, kar se tako prakticira od same objave islama do danes. Prav zaradi tega so zahteve po izvajanju bogoslužja v slovenskem jeziku tako površne! So popolnoma nesmiselne. Obstaja pa tudi vrsta molitve, ki dopušča vključitev domicilnega jezika ljudi, ki molitvi prisostvujejo. Enkrat na teden se izvaja tako imenova *hutba*, oziroma pridiga. Pridiga je sestavni del molitve in v tem delu molitve se sme uporabljati domači jezik. Torej, nekega dne se bodo, po Božji volji, *hutbe* izvajale v slovenskem jeziku. To nikakor ni nemogoče ali proti dogmi. Seveda pa je trenutno, glede na lingvistično situacijo, znotraj Islamske skupnosti nemogoče uporabljati katerikoli drugi jezik razen bosanščine, ker ljudje slovenščine ne razumejo. Ljudje, ki sodelujejo v verskem življenju, se povečini tudi med seboj pogovarjajo bosansko, zaradi tega bi bilo povsem neprimerno uporabljati drug jezik. Seveda pa je Islamska skupnost pravni subjekt, zaradi tega se morata iz objektivnih razlogov vsa korespondenca in dokumentacija voditi v slovenščini. Če sprejem na primer neki odlok, se ta, namesto da se prevaja, piše neposredno v slovenščini.

Glede na opisano situacijo je lingvistična podoba znotraj Islamske skupnosti precej pisana. Imamo npr. tudi drugo generacijo muslimanov, ki ji je za razliko od prve generacije slovenski jezik bližji kot bosanski. Sam se zaenkrat ravnam glede na večino, vendar pa se dela na tem, da se prične uporabljati slovenski jezik v situacijah, ki z vidika islamskega prebivalstva to dopuščajo. Položaj slovenskega in bosanskega jezika je, kar se islama tiče, popolnoma enak.

ŠPELA KALČIČ: Prej ste omenili, da se na islam vedno gleda skozi krščansko optiko. Podoba islama je bila velikokrat predstavljena tudi skozi podobo muslimanske ženske, njenega položaja v družbi in v družini, in v tem kontekstu se največkrat govori o nevidnosti ženske, njeni omejenosti na prostor doma in o zakrivanju. Ena najbolj popularnih orientalističnih podob o islamu in Orientu je bila že od 18. stoletja podoba harema. Večinoma je šlo za moške reprezentacije haremov, te pa so pravzaprav odlikavale seksualne fantazme zahodnega moškega o haremu kot prostoru, kjer bivajo na pol oblečene ženske, vedno na voljo moškemu itd. Zanimivo pa je, da so te podobe nastajale na podlagi literarnih predlog ženskih popotnic, ki so dejansko imele vstop v hareme. Se pravi, da je vedno šlo za reprezentacije islama in Vzhoda za zahodne potrebe. Danes je med medijsko najbolj podprtimi podobami o muslimankah podoba zakrivanja. Tudi nekatere muslimanke v Sloveniji se pokrivajo. Pravijo, da nosijo *hidžab*, se pravi, da pokrivajo vse, razen obraza in dlani do zapestij. Pred kratkim so iz Gazi Husrev-begove *medrese* izključili dijakinjo, ki je nosila *nikab*. Ker po mojem mnenju v Koranu ni tako jasno določeno, kakšna naj bi bila obleka muslimanke, me zanima, kako vi gledate na kontekst ženske islamske obleke in zakrivanje obraza.

OSMAN ĐOGIĆ: Glede vprašanja statusa ženske v islamu je najpomembnejše, da islam razumemo kot nekakšno religijo družine. Islam je vera z močnim poudarkom na zakonskem stanu, ki je v islamu ena od tradicionalnih vrednot. Če to vzamemo kot postulat, torej osnovo, na kateri islam prinaša rešitve statusa ženske, potem je veliko lažje razumeti položaj ženske v islamu. Zakonska zveza je dogovor, ki regulira določene pravice in dolžnosti, in se v določenem smislu zoperstavlja konceptu svobode, ki predpostavlja neprevzemanje obveznosti. Normalno je, da se vam bodo, če bi na primer vi prevzeli tak koncept, zdele tiste ženske, ki so, revice, pristale na zakonski stan, nadvse podrejene, njihova svoboda pa bo videti ogrožena. Lahko bi rekli, da je njihova svoboda de facto ogrožena, čim vstopijo v zakonsko zvezo. To velja tako za ženske kot tudi za moške. Svoboda vsake strani, ki vstopa v zakonsko zvezo, je ogrožena. Če torej sprejememo ta tradicionalni postulat, ki pa ni izključno stvar islama, temveč tudi krščanstva in vseh protestantskih gibanj ter drugih religioznih in kulturnih sistemov, je imela zakonska zveza bolj ali manj povsod isti pomen. Ta se ne razlikuje. In naj bom takoj jasen in povem, da nikakor ne menim, da bi bila ženska v islamu podrejena. Meni samemu, ki sem se opredelil za islam, je nepojmljivo, da bi bil islam izvor neenakosti in neetičnih norm.

Ortodoksni islam pravi, da je pot, na katero se moramo podati, če hočemo doseči Božjo nagrado, življenje v zakonski zvezi, torej življenje z ženo oziroma žene z možem. Če se torej zakonska zveza šteje kot del, naj tako rečem, paketa islam, mislim, da potem ostrina, po kateri naj bi bile muslimanke žrtve, postaja vse bolj topa. Če že so, potem so žrtve družinskih dolžnosti, žrtve načela, da morajo pozornost posvečati samo svojim možem ... V imenu Boga, kako pa naj bi sploh bilo drugače.

Kar pa se tiče zakrivanja obraza, je to prav tako zelo resno znanstveno vprašanje. Moje osebno mnenje je, da ima kulturološko dejstvo lahko zelo velik vpliv. Islam se je torej širil na različne načine. Po pravici povedano, da ne bom zvenel preveč islamocentrično, se je širil tudi z vojnimi osvajanjem. V Indonezijo, na primer, ki je praktično največja islamska država, ga paradoksalno niso prinesli ne misijonarji ne mistiki, temveč trgovci. Podobno je bilo z Malezijo, Južno in Srednjo Afriko. In spoj s kulturo tamkajšnjega naroda, plemena, skupnosti, ki je sprejel islam, je imel velik vpliv. Tudi laiki lahko vidijo, da zakrivanje obraza dominira v arabski coni islama. Tam je zakrivanje obraza najbolj dominantno.

ŠPELA KALČIČ: Kaj pa poligamija? Na Zahodu mnogi mislijo, da je poligamija tista, ki ženske v poligamnem zakonu postavlja v neenakopraven položaj.

OSMAN ĐOGIĆ: Kar se poligamije tiče – pravna norma poligamije ter razlog, zakaj je vpeljana, sta prav tako v službi zaščite ženske. Vprašanje poligamije je

pravzaprav akademsko, torej strokovno vprašanje. Danes se pojavljajo avtorji, ki trdijo, da islam prepoveduje poligamijo. Seveda se vam mora to zdeti nadvse paradoksalno. Vzemimo na primer enega ključnih *ajetov*, oziroma stavkov v Koranu, ki govorijo o poligamiji. Preprostega bralca bo ta stavek šokiral. V določenem pogledu se lahko ta stavek interpretira, kot da je proti poligamiji, saj pravi: "Če ste lahko enakopravni, kolikor imate isti emotivni odnos z dvema, potem se oženite z dvema, tremi ali štirimi." Torej, po šerijatu je število omejeno na štiri.

Toda, kot sem že rekel, je za nekatere učenjake prav stavek, ki odobrava poligamijo, tudi stavek, ki naj bi definiral naravo islamske zakonske zveze kot monogamne. Namreč, pravijo, kako imamo lahko enak odnos do dveh oseb – torej isti moralni in psihološki odnos? Govorimo pa lahko tudi o sledečem: poligamija ima v veliki meri opraviti s kulturo. Tako poligamija v Bosni in Hercegovini ter v bosanskem islamu ni nikoli zaživela kot sestavni del, pa čeprav je islam v BiH prisoten že 500 let. Bilo je nekaj posameznih primerov, toda kot kulturna usmeritev ni zaživela. To je dejstvo. Prav tako pa je dejstvo tudi to, da je Koran precej neroden glede definiranja krvnih vezi. Na primer, v strogem šerijatu se moj sin in hčerka moje tete ne obravnavata kot sorodnika. Šerijatsko pravo v tem ni izjema. Ista situacija obstaja v rimskem pravu.

Kar pa se tiče harema, so ti plod zahodne domišljije. Objektivno gledano muslimane vprašanje harema sploh ne zanima. Sam ne poznam primera, da bi se islamski učenjaki kdaj ubadali s tem vprašanjem.

ŠPELA KALČIČ: V sodobni literaturi je harem definiran kot prostor, del hiše, kjer prebivajo ženske, ta definicija pa ne vključuje nujno tudi poligamije. Dejstvo je, da so na Balkanu haremi bili, konec 19. stoletja jih je opisovala srbska pisateljica Jelena Dimitrijević. Res pa je, da harem ni islamska institucija, temveč je institucija, ki so jo Turki, Otomani, prevzeli od Bizantinцев in priredili za svoje potrebe. V zvezi s poligamijo pa me zanima še vprašanje interpretacije. Sura, ki obravnava poligamijo, je bila objavljena po bitki pri Uhudu, ki se je končala z velikimi izgubami in po kateri je ostalo veliko sirot in vdov. Takrat je bilo razodeto, da naj se možje poročajo z dvema, tremi, štirimi ženami (opredelitve, ali gre za naštevane navzgor, ni). Glede tega prvič ni jasno, ali se ta sura veže konkretno na neki zgodovinski dogodek in ali je univerzalnega pomena tudi v sodobnosti. Če je povezana s konkretnim zgodovinskim dogodkom, bi jo lahko interpretirali tudi obratno. V primeru manjšega števila žensk od moških bi se lahko tudi ženske poročale z več moškimi, ali ne?

OSMAN ĐOGIĆ: Vprašanje interpretacije je eno pomembnejših vprašanj, ko imamo opraviti s katerokoli religijo, torej tudi islamom. Težko je racionalizirati vse religiozne odredbe. Nekatere se dajo racionalizirati. Kakorkoli, kar je pomembno

pri poligamiji, je to, da ta ni obvezna. Poligamija je dopuščena kot možnost, ob določenih pogojih, ki jih Koran postavlja, v katerih so postavljeni parametri za institucijo poligamije. Poligamija torej ni obveznost in ne predstavlja osrednje preokupacije islama. Kaj pomeni obveznost? Islam pozna celo vrsto norm, ki imajo različno stopnjo obveze. Poligamija je torej prepuščena kot možnost določeni osebi v določenih pogojih. Te stvari je zelo pomembno razumeti. Te vrste vprašanj se znotraj islamskega sveta postavljajo od 19. in 20. stoletja in so sestavni del intenzivnega srečanja z Zahodom, ki je te vrste debat vedno provociral. Še danes nekateri trdijo, da je islam primarno monogamen, medtem ko drugi trdijo, da je poligamen. Vendar se vsa ta vprašanja skozi srednji vek niso postavljala. In to, kako boste določeno stvar razumeli, je danes nedvomno med ključnimi vprašanji pri razumevanju islama. Že na začetku sem povedal, da ne smemo pozabiti, da govoriva o islamu, ki se je konstituiral v prvih treh stoletjih, torej v 8., 9., in 10. stoletju. Islamski avtorji radi rečejo, da so muslimani zgodovino prespali. To je dejstvo. Šele po tem pride do kodifikacije, kajti tudi te štiri pravne šole, *mezhebi*, o katerih govorimo, so nastali v teh prvih treh stoletjih. V webrovskem smislu je to otroško obdobje civilizacije. Po tem pride do dozorevanja, to je, do kodifikacije, to pa ne pomeni nič drugega kot poliranje tistega, kar je bilo ustvarjeno v prvih treh stoletjih.

Če želimo islam razumeti bolj, kot to potrebujemo za svoje verniško življenje, moramo študirati sodobne islamske učenjake. Odgovori na vprašanja, o katerih razpravljamo, niso tako enostavni in enoznačni. Ves srednji vek je npr. veljala institucija *daru-harb*, *daru islam*, to je teorija mednarodnega islamskega prava, ki je delila svet na islamski in neislamski. *Harb* pomeni vojno, *daru-harb* pa hišo vojne. Če bi sam danes uporabil takšno tradicionalno šeriatsko teorijo, torej imel teritorij Slovenije za *daru-harb*, bi s tem pooblastil organe oblasti v Sloveniji, da mene in ostale muslimane, "sovražnike Slovenije", preženejo. Še mnogo drugih stvari je, ki jih je treba redefinirati. Na stvari je treba gledati v kontekstu in ne smemo jih jemati kot dokončne. Če rečemo, da *daru-harb* spada v islamsko pravo, ni s tem nič narobe, saj to drži. Vendar, če ste to že rekli, je pomembno ugotoviti tudi, o katerem *šeriatu* in o katerem islamu govorimo. Kje je ta islam kulturno konstituiran in kje prebiva? Koliko norm šeriatskega prava je v rabi in kako se te norme izrabljajo v dnevno-politične namene? Ko je Gadafi razglasil svojo islamsko *džamahirijo*, je bila prva stvar, ki jo je uvedel, sekanje prstov in roke tatovom. In to običajnemu svetu zveni zelo islamsko, medtem ko se na tisoče drugih stvari ne gleda in se jih enostavno zaobide. Ali je islamsko, če se nekdo razglasi za poglavarja za 20 let?

Če odgovorim povsem konkretno, ženska po islamskem pravu v prav nobeni situaciji ne more biti poročena z več osebami, torej ena ženska ne more imeti več mož.

MARTIN BERISAJ: **Rad bi se ustavil pri vaši izjavi, da so muslimani zgodovino prespali. Vendar, kot posledica te teorije bo izpadlo nekaj, kar imenujemo liberalni pogled religije v cerkvenem smislu. Tako kot se je med katoliki pojavilo nekaj, kar se imenuje reformizem ali protestantizem itd. Ali po tem spanju pričakujemo nek reformizem znotraj islamskega sveta, in če je tako, ali se bo v islamskem svetu poleg teh dveh glavnih struj, sunitske in šiitske, pojavila tudi tretja?**

OSMAN ĐOGIĆ: Odgovor gre v dve smeri. Na eni strani je radikalizem skozi fenomen Talibanov in različna gibanja v islamskem svetu, v Egiptu, Pakistanu in drugod. Na drugi strani umirjena struja, ki je daleč prevladujoča, vendar na Zahodu tudi veliko manj znana.

Obstaja zelo veliko učenjakov, ki ne delijo mišljenja s Talibanami. To so npr. Hussein Nasr, intelektualci, ki že leta predava na Harvardu. Taki intelektualci so tudi dr. Enes Karić in dr. Fikret Karčić, sedanji *reis ul-ulema* itd. Vendar se za njih ne ve. Na Zahodu so znani le tisti, ki so na površino priplavali ob političnih dogodkih.

Islam v Afganistan ni prišel s Talibanami. Tu dominira že stoletja in pred Talibanami Budini kipi niso nikogar motili. Nato so se pojavili slednji in rekli, da je to neislamsko in da so oni pravi muslimani. Torej, mislim, da radikalizem 19. in 20. stoletja nedvomno lahko povezujemo z islamskim prebujanjem. To obstaja. Obstaja tudi islamski reformizem, vendar je to tema, ki zahteva veliko časa za elaboracijo. Ali se bo pojavila neka tretja opcija, pa je za zdaj prezgodaj govoriti.

BORIS JESI: **Gre za razkorak med teorijo in prakso, kar velja tudi za krščanstvo. V Sloveniji poznam veliko muslimanov, ki so verjetno člani vaše skupnosti, vendar so se prilagodili načinu življenja tu, se pravi ženske se ne zakrivajo, moški spi-jejo pivo, otroci se obnašajo drugače, rokujejo se s sosedi ipd. Se pravi, da živijo, če se lahko tako izrazim, neko mehko obliko islama. Ali je to znak, da se islam spreminja tudi v svojih ideoloških koreninah?**

OSMAN ĐOGIĆ: Moja definicija muslimana je, da je to nekdo, ki po svoji volji, zavestno in duhovno veruje v obstoj enega Boga in poslanstvo preroka Mohameda. Vse ostalo, kar sledi, je pravzaprav njegov osebni odnos med njim in Bogom. To je moja definicija islama in pri tem seveda ne mislim, da nekdo, ki uživa alkohol, ali ženska, ki ne nosi rute, nista muslimana. Vendar prav tako ne morem reči, da verjamem, da to ni del islama, torej islamskega pogleda na te stvari. Ne morem reči, da islam alkohola ne prepoveduje. To so različne stvari. Torej, govorimo o praksi. Islam doživlja isto situacijo kot vse druge religije, samo da površno gledano to ni tako opazno, ker je islam bolj odporen.

Zame kot muslimana so pojavi in dogajanja, povezana s Talibanami, čisti šok. To so tipični pojavi 20. stoletja. Če jih analiziramo, vidimo, da se vračamo k situaci-

jam iz prvih dveh, treh stoletij islama. Talibanami se recimo vežejo na sekto Haridžijev, ki so trdili, da vernik, ki ne prakticira islamskih predpisov, ni vernik. Držali so se pravila, da je treba nevernike uničiti in preganjati. Po drugi strani je ortodoksni islam osvojil pravilo, da nikomur, ki zase trdi, da je vernik, tega ne gre zanikati. Njegova praksa pa naj ostane za sodni dan. To seveda naprej vpliva na pravne norme, ki se v tem primeru na neki način relativizirajo. Imate namreč ljudi, ki bi sekali roke ne nemuslimanom, temveč predvsem muslimanom. Radi bi izvajali islamizacijo muslimanov in ne nemuslimanov. In politični problemi, ki so redko povezani z islamom v Egiptu, so v bistvu odraz lokalnega družbenopolitičnega stanja, prikritih napetosti med naseristično politično opcijo in mladimi muslimani kot masovnim družbenim gibanjem. In ko vse to opazujemo z Zahoda, pravzaprav opazujemo od daleč in rečemo "aha, poglejte, kakšni radikalci so to, ubili so Sadata!" itd. Vendar se resnici na ljubo pozablja, koliko ljudi je umrlo v političnih čistkah Naserjevega in Sadatovega režima. Tudi Bush je nastopal na podoben način, ko je nepremišljeno dejal, da se je pojavil tip muslimanov, ki niso nič drugega kot rojeni morilci, ki jih je vzgojil islam. Mislim, da je kaj takega zelo težko dokazati. Kaj hočem povedati? Gre za konkretne politične situacije, ki zahtevajo konkretno politično analizo. In skozi zgodovino lahko zaključimo, da radikalizem znotraj islama ni prevladujoča opcija.

Spraševala in za objavo pripravila Špela Kalčič

BIBLIOGRAFIJA SODELAVCEV INŠTITUTA ZA NARODNOSTNA VPRAŠANJA ZA LETO 2003

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

ROMANA BEŠTER

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Politike vključevanja priseljencev v večinsko družbo = Immigrant integration policies / Romana Bešter.

V: Migracije, globalizacija, Evropska unija / [avtorji = authors: Romana Bešter ... [et al.]. - Ljubljana : Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije : = The Peace Institute, Institute for Contemporary Social and Political Studies, 2003. - (Zbirka EU monitor). - ISBN 961-6455-22-2. - Str. 83-123, 257-299.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Migracijska politika Slovenije in Evropske unije : primerjava zakonodaje, strateških dokumentov in priporočil, s poudarkom na integracijski politiki : raziskava v okviru programa raziskovalnih štipendij Mirovnega inštituta 2002 / Romana Bešter. - Ljubljana : Mirovni inštitut = The Peace Institut, cop. 2003. - 23 f.

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

Percepcije slovenske integracijske politike : sumarnik anketne raziskave / vodja projekta Miran Komac [avtorica publikacije Mojca Medvešek] ; sodelavci Mitja Hafner-Fink [et. al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Fakulteta za družbene vede : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2003. - 386 str. - (Konkurenčnost Slovenije 2001-2006)

SARA BREZIGAR

1.04 Strokovni članek

Zgodba o Hermes Softlabu in Zaslonu / Sara Brezigar, Jože Vilfan. V: Podjetnik. - ISSN 1318-1025. - Letn. 12, št. 4 (2003), str. 48.

MARJETA GOSTINČAR-CERAR

4.03 Prevajalec

Iskanje modre / Lois Lowry ; [prevedla Marjeta Gostinčar Cerar]. - Ljubljana : Mladinska knjiga, 2003. - 199 str. - (Knjižnica Sinjega galeba ; 314) ISBN 86-11-16565-9

Uvodne misli = Introduction / Vera Klopčič, Miroslav Polzer ; [prevajalka Meta Gostinčar Cerar].

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 13-19.

Uvod k publikaciji Evropa, Slovenija in Romi = Foreword to the publication "Europe, Slovenia and Roma" / Erwan Fouéré ; [prevajalka Meta Gostinčar Cerar].

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 21-28.

Identiteta in kultura Romov / Trajko Petrovski ; [prevajalka Meta Gostinčar Cerar].

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 195-200.

Verbalno in vizualno : slikanica kot medij / Maria Nikolajeva ; Marjeta Gostinčar Cerar.

V: Otroci in knjige. - ISSN 0351-5141. - Št. 57 (2003), str. 5-26.

4.59 Prevajalec povzetka

Gostinčar-Cerar, Marjeta (prevajalec povzetka 1991-) **Razprave in gradivo** : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

BORIS JESIH

1.01 Izvirni znanstveni članek

Avstrijske politične stranke in koroški Slovenci / Boris Jesih. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 64-95.

1.04 Strokovni članek

Jugoslavija dokončno postala zgodovina / Boris Jesih.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 58, št. 6 (13. feb. 2003), str. 2.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Medetnični odnosi in narodna identiteta v občini Železna Kapla : Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 2002. Uredili: Albina Nečak Lük, Vladimir Wakounig, Boris Jesih / Boris Jesih.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 58, št. 6 (13. feb.2003), str. 4.

Razprave in gradivo 40 : Ljubljana - Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani / Boris Jesih.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 58, št. 7 (20. feb.2003), str. 2.

1.22 Intervju

Od Prešerna do med mreža / Boris Jesih.

V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2003), str. 62-67.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Janko Pleterski - 80-letnik / Boris Jesih.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 58, št. 5 (6. feb.2003), str. 2.

Inštitut za narodnostna vprašanja predstavil raziskovalne rezultate : Ljubljana / Boris Jesih.

V: Slovenski vestnik. - ISSN 1024-1450. - Letn. 58, št. 11 (20. mar.2003), str. 2.

4.01 Urednik

Jesih, Boris (glavni in odgovorni urednik 1992-)

Koroški vestnik. - Ljubljana : [Osrednji odbor Skupnosti koroških partizanov v Ljubljani : Zveza koroških partizanov v Celovcu : Klubi koroških Slovencev v Ljubljani in Mariboru], 1992- Jesih, Boris (član uredniškega odbora 1992-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - 1990, št. 24 (nov.) - . - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

MARIJA JURIČ-PAHOR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Nacionalna identiteta v času globalizacije / Marija Jurič Pahor.

V: Annales. Series historia et sociologia. - ISSN 1408-5348. - Let. 13, št. 1 (2003), str. 9-28.

Preteklost, ki noče miniti : travma kot zgodovinska izkušnja. Primer: Slovenci v Italiji / Marija Jurič Pahor.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 18-36.

1.02 Pregledni znanstveni članek

"Coming out" manjšinskih žensk / Marija Jurič Pahor.

V: Dve domovini. - ISSN 0353-6777. - Št. 17 (2003), str. 95-100.

1.04 Strokovni članek

Dojemati šo'ah / Marija Jurič-Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 59, št. 40 (16. feb. 2003), str. 18

Migracija, etničnost in nacionalnost v dobi globalnih sprememb / Marija Jurič Pahor.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 59, št. 247 (19. okt.2003), str. 16.

1.06 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci (vabljeni predavanja)

TRIESTE-TRIESTE-TRST : debating identity, nationality and cultural polyphony / Marija Jurič Pahor.

V: Migration, work and identity / Anne-Lise Walsted, Peter Ludvigsen (eds.). - Copenhagen : Arbejdemuseet - Worklab, 2003. - ISBN 87-88626-28-8. - Str. 31-42.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Zwischen "Wir" und "Ihr": Über die Unzulänglichkeit feststehender Identitätskonstruktionen : Gedanken zum post-kolonialen Diskurs / Marija Jurič-Pahor.

V: Im Wettstreit der Werte / hrsg. von Dietrich Scholze. - Bautzen/Budyšin : Domowina-Verlag, 2003. - (Schriften des Sorbischen Instituts ; 33). - ISBN 3-7420-1911-2. - Str. 263-280.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Serbja pokazuje civilnu kuražu / Marija Jurić Pahor.

V: *Serbské nowiny*. - ISSN Y504-944X. - Letn. 13, št. 239 (12. dec. 2003), str. 3.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Dopolnilo / Marija Jurić Pahor.

V: *Dve domovini*. - ISSN 0353-6777. - Št. 18 (2003), str. 231.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Pogovor o osebnih vtisih, refleksijah in sugestijah na primeru treh izbranih knjig (otroške, literarne, znanstvene) in njihovo "svetovanje" bralcem : oddaja Mavrica (Po poteh branja) / Marija Jurić Pahor ; [oddajo je vodila] Ivana Placer. - Trst : Radio Trst A, 21. marec 2003

Pričakovanja Slovencev v skupnem slovenskem kulturnem prostoru : oddaja Skupni slovenski obzornik / [v oddaji so sodelovali] Marija Jurić Pahor ...[et. al.] ; [oddajo je vodil] Horst Ogris. - Ljubljana : Radio Slovenija ; Trst : RAI-Radio Trst A ; Celovec : ORF-Slovenski spored, 18., 20. in 21. maj 2003

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

The past that will not pass : trauma as a historical experience, the case of the Slovenes in Italy : referat na mednarodni konferenci "Beyond camps and forced labour. Current international research on survivors of Nazi persecution, London, (Imperial War Museum) 29-31 January 2003 / Marija Juric Pahor.

4.01 Urednik

Jurić-Pahor, Marija (član uredniškega odbora 1994-)

Pretoki. - Gorica : Kulturna zadruha Maja, 1993-

ŠPELA KALČIČ

Biografija

Rojena 1974 v Ljubljani. 1994-2000 študirala na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Leta 1999 obiskovala Univerzo Družba narodov v Moskvi, kjer je

pripravljala diplomsko Poema Venedikta Jerofejeva Moskva - Petuški in postmodernizem. Iz ruskega jezika in književnosti je na Filozofski fakulteti diplomirala leta 2000, iz sociologije kulture leta 2001. Je doktorantka socialne antropologije na Filozofski fakulteti v Ljubljani in od novembra 2003 zaposlena kot mlada raziskovalka na Inštitutu za narodnostna vprašanja. Trenutno se ukvarja s procesi redefinicij identitete med muslimani v Sloveniji in Bosni in Hercegovini. Področja dela: antropologija religije, etničnosti, migracij in transnacionalizmov, obleke ter uporabna antropologija.

1.01 Izvirni znanstveni članek

Tabu in zapoved devištva / Špela Kalčič.

V: *Delta*. - ISSN 1318-6116. - Letn. 9, št. 3/4 (2003), str. 151-166.

Zahodni orientalizem in ženske predstavitve haremov v Zahodni Evropi / Špela Kalčič.

V: *Primorska srečanja*. - ISSN 0350-5723. - Letn. 27, št. 263 (2003), str. 22-27.

Balkanski orientalizem in ženske predstavitve haremov na Balkanu / Špela Kalčič.

V: *Primorska srečanja*. - ISSN 0350-5723. - Letn. 27, št. 266 (2003), str. 34-39.

1.04 Strokovni članek

Epistemologija čarovnice / Špela Kalčič.

V: *Primorska srečanja*. - ISSN 0350-5723. - Letn. 27, št. 264/265 (2003), str. 28-29.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Procesi reislamizacije v Sloveniji : seminarska naloga / Špela Kalčič. - Ljubljana : ISH - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2003

Religija kot aktivnost skupine, ki postane izraz etnične identitete : seminarska naloga / Špela Kalčič. - Ljubljana : ISH - Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 2003

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

Intercultural center: intercultural education and communication : Phare small projects programme; dossier no. 78 / [Špela Kalčič in Nina Vodopivec]. - Ljubljana : The Commission of the European community represented by the Delegation of the European commission in the Republic of Slovenia, 2003. - 69 str.

2.18 Znanstveni film, zvočni ali video posnetek

Tabu in zapoved devištva: boginje plodnosti in ritualna prostitucija : radijski esej, oddaja Ars logos, Program ARS Radio Slovenija / Špela Kalčič. - Ljubljana, 18. nov. 2003

Tabu in zapoved devištva: na prehodu iz politeizma v monoteizem : radijski esej, oddaja Ars logos, Program ARS Radio Slovenija / Špela Kalčič. - Ljubljana, 2. dec. 2003

Zahodni in balkanski orientalizem : ženske reprezentacije haremov v času visokega kolonializma v Zahodni Evropi in na Balkanu : radijski esej, oddaja Ars logos, Program ARS Radio Slovenija / Špela Kalčič. - Ljubljana, 23. in 24. jan. 2003

4.03 Prevajalec

Podoba ženske v reklamnem oglaševanju hot-line / Hajrudin Hromadžić. V: Časopis za kritiko znanosti. - ISSN 0351-4285. - Let. 31, št. 212 (2003), str. 139-151.

MATJAŽ KLEMENČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

The role of outside factors in the dissolution of Yugoslavia / Matjaž Klemenčič. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 178-206.

The Federal Republic of Yugoslavia, 1992-2002 / Matjaž Klemenčič. V: Studia Historica Slovenica. - ISSN 1580-8122. - Letn. 3, št. 1 (2003), str. 139-172.

1.12 Objavljeni povzetek znanstvenega prispevka na konferenci

Vloga slovenske diaspore v Jugovzhodni Evropi kot mostišča med EU in Jugovzhodno Evropo = The role of the Slovene diaspora in Southeastern Europe as a gateway between the EU and Southeastern Europe / Matjaž Klemenčič.

V: Mednarodna znanstvena konferenca Slovenija po letu 2004 - mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo, Koper, 23.-25. september 2003 ; [povzetki] / [odgovorna urednica Alenka Obid]. - Koper : ZRS, 2003. - (Glasnik ZRS Koper ; Letn. 8, št. 4, ISSN 1318-9131). - Str. 49-50.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

The Serbs in Croatia : from majority ethno-nation to ethnic minority / Matjaž Klemenčič.

V: Racial discrimination and ethnicity in European history / edited by Gudmundur Hálfðanarson. - Pisa : Edizioni Plus, cop. 2003. - (Clioh's workshop II ; 7). - ISBN 88-8492-280-1. - Str. 235-253.

Religious and ethnic diversity in the second half of the 20th century : war and political changes in the territories of former Yugoslavia / Matjaž Klemenčič. V: Religion and political change in Europe / edited by Ausma Cimdina. - Pisa : Universita, Plus, cop. 2003. - (Clioh's workshop II ; 8). - ISBN 88-8492-141-4. - Str. 195-206.

Pregled zgodovine Makedonije in Makedoncev od naselitve Slovanov v 6. stoletju do samostojne države s spornim imenom v 21. stoletju / Matjaž Klemenčič. V: Zbornik Janka Pleterskega / uredila Oto Luthar in Jure Perovšek. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. - ISBN 961-6358-89-8. - Str. 91-105.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Razvoj jezikovne strukture v Laškem od sredine 19. stoletja dalje / Matjaž Klemenčič.

V: Laški zbornik 2002 / [predgovor Jože Rajh in Jože Maček]. - Laško : Knjižnica, 2002. - Str. 151-154.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Slobodan Milosevic and destruction of Yugoslavia : Louis Sell, Durham, London: Duke University Press, 2002. 412 strani / Matjaž Klemenčič.

V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Letn. 57, 3/4 (2003), str. 509-512.

3.14 Predavanje na tuji univerzi

The role of religions and leaders in ethnic struggles in 20th century Yugoslavia : paper presented at the Intensive programme "Religion and political change in Europe: past and present", University of Latvia, Riga, May 12-23, 2003 / Matjaž Klemenčič.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Comments on chapters 2, 3, 4 and 5 : contribution at the book symposium "The three Yugoslavias" - a book project by Sabrina Ramet, Oslo, Centre for the Study of Civil War, January 9, 2003 / Matjaž Klemenčič.

The international community and the FRY Belligerents (1991-95) : referat na simpoziju The scholars' initiative: resolving the Yugoslav controversies, University of Albert / Matjaž Klemenčič. - Edmonton : The Canadian centre for Austrian and Central European studies, 13. in 14. september 2003

4.01 Urednik

Klemenčič, Matjaž (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

Klemenčič, Matjaž (član uredniškega odbora 2003)

Slovenski izseljenski koledar : koledar za Slovence po svetu. - Ljubljana : Slovenska izseljenska matica, 1993-

4.02 Mentor

Akademija slovenskih bogoslovcev v Celovcu in kratka biografija Podgorca, Ražuna in Limpla : diplomsko delo / Danijel Grafenauer. - Maribor ; Celovec : [D. Grafenauer], 2003. - 90 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Anglija v slovenskem časopisju : 1880-1889 : diplomsko delo / Marija Srdinšek. - Maribor : [M. Srdinšek], 2003. - 108 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Francija v slovenskem časopisju 1890-1899 : diplomsko delo / Anita Jurinec. - Maribor : [A. Jurinec], 2003. - 167 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Indija v obdobju 1880-1890 v okviru člankov iz časopisa Slovenec : seminarska diplomatska naloga / Andreja Ercigoj. - Maribor : [A. Ercigoj], 2003. - 42 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Kitajska v slovenskem časopisju : 1897-1901 : diplomatska seminarska naloga / Barbara Kalšek. - Maribor : [B. Kalšek], 2003. - 74 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Nemčija v letih od 1880-1890 v ogledalu časopisa Slovenec in Slovenski narod : diplomatska naloga / Blanka Teran. - Slovenska Bistrica : [B. Teran], 2003. - 125 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Omemba Anglije v slovenskih časnikih 1890-1900 : diplomsko delo / Sašo Hovnik. - Maribor : [S. Hovnik], 2003. - 135 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Poročanje o Južni Afriki glede na slovensko časopisje v letih 1899-1902 : diplomatska naloga / Slavenko Jurić. - Maribor : [S. Jurić], 2003. - 88 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Posledice 11. septembra 2001 v slovenskem časopisju : diplomatska-seminarska naloga / Matjaž Ezgeta. - [S. l. : M. Ezgeta, 2003]. - 101 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Rusija v luči časnikov Slovenec in Slovenski narod med leti 1895 in 1900 : diplomatska seminarska naloga / Igor Zadravec. - Maribor : [I. Zadravec], 2003. - 86 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

Zgodovina šolstva v Nemčiji od Bismarcka do 1. svetovne vojne : diplomatska seminarska naloga / Murko Bojana. - Maribor : [B. Murko, 2003?]. - 69 f. - (Pedagoška fakulteta, Maribor)

VERA KLOPČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Ustavnapravne in zakonodajne določbe o preprečevanju diskriminacije v Republiki Sloveniji / Vera Klopčič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 168-176.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Romi v novi Evropi / dekada za vključevanje Romov / Vera Klopčič.

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 79-90.

Migracije v panonskem prostoru - zaposlovanje Romov / Vera Klopčič.

V: Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije / uredila, editor Marina Lukšič Hacin. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. - (Migracije ; 4). - ISBN 961-6500-05-8. - Zv. 1, str. 309-326.

1.09 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

South East Europe regional project to promote employment opportunities for Roma : workshop I - Slovenia (Novo mesto, 3-5 October 2001) = Regionalni projekt za Jugovzhodno Evropo za povečanje možnosti za zaposlovanje Romov : delavnica I - Slovenija (Novo mesto, 3-5 oktober 2001) / poročilo so pripravili: Alina Maric, Virgil Bitu, Vera Klopčič ; uredil Simon Tonelli.

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 325-379.

1.20 Predgovor, spremna beseda

Uvodne misli – Introduction / Vera Klopčič, Miroslav Polzer ; [prevajalka Meta Gostinčar Cerar].

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 13-19.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Okrogla miza "Svetovni dan Romov v Ljubljani/projekti za izboljšanje položaja Romov in predstavitev kulturnih dosežkov romske skupnosti v Sloveniji" :

Ljubljana, 3. april 2003 / Vera Klopčič, Nada Vilhar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 239-240.

Varstvo narodnih manjšin / Vera Klopčič.

V: Slovenija v svetu Evrope / [urednica priloge Liana Kalčina]. - V Ljubljani : Informacijsko dokumentacijski center Sveta Evrope pri NUK : Ministrstvo za zunanje zadeve Republike Slovenije, 2003. - (Zbirka Slovenija in Svet Evrope ; št. 24). - ISBN 961-6285-25-4. - Str. [6].

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji : položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji / [vodja raziskave] Vera Kržišnik-Bukić, [sodelavca] Vera Klopčič in Miran Komac. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. - 334 str. (www.gov.si/uvn)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Prispevek o Romih : oddaja Studio city / Vera Klopčič ; [oddajo je pripravila] Alenka Kotnik. - Ljubljana : TV Slovenija, 23. maj 2003

Romi : pogovor v oddaji Polnočni klub / Vera Klopčič ...[et al.] ; [pogovor je vodila] Vida Petrovčič. - Ljubljana : TV Slovenija, 24. januar 2003

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Politična participacija Romov v evropskih dokumentih : referat na mednarodni konferenci Politična participacija Romov / Vera Klopčič. - Murska Sobota, 30. januar 2003

Recent developments in the field of anti-discrimination legislation in Slovenia : predavanje na ECRI's round table in Slovenia / Vera Klopčič. - Ljubljana, 14. oktober 2003

3.25 Druga izvedena dela

Okrogla miza Svetovni dan Romov v Ljubljani/projekti za izboljšanje položaja Romov in predstavitev kulturnih dosežkov romske skupnosti v Sloveniji / [organizirali] Jožek Horvat, Miroslav Polzer, Vera Klopčič, Nada Vilhar ; [moderator-ka] Vera Klopčič. - Ljubljana : Zveza Romov Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju - izpostava Ljubljana, 3. april 2003

4.01 Urednik

Klopčič, Vera (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

Evropa, Slovenija in Romi : zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002 / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer ; prevodi Nives Sulić ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - 400 str.

4.56 Diskutant

Okrogla miza Svetovni dan Romov v Ljubljani/projekti za izboljšanje položaja Romov in predstavitev kulturnih dosežkov romske skupnosti v Sloveniji / [organizirali] Jožek Horvat, Miroslav Polzer, Vera Klopčič, Nada Vilhar ; [moderator-ka] Vera Klopčič. - Ljubljana : Zveza Romov Slovenije : Inštitut za narodnostna vprašanja : Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju - izpostava Ljubljana, 3. april 2003

MIRAN KOMAC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Varstvo "novih" narodnih skupnosti v Sloveniji / Miran Komac. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 6-33.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Srbi v Sloveniji / Miran Komac.

V: Beseda. - ISSN 1580-6081. - Letn. 3, št. 3 (2003), str. 5-23.

1.22 Intervju

Nova člana znanstvenega sveta : pogovor z Miranom Komacem in Igorjem Jelenom / Miran Komac, Igor Jelen.

V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 59, št. 100 (27. apr. 2003), str. 12.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji : položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji / [vodja raziskave] Vera Kržišnik-Bukić, [sodelavca] Vera Klopčič in Miran Komac. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. - 334 str. (www.gov.si/uvn)

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

Percepcije slovenske integracijske politike : sumarnik anketne raziskave / vodja projekta Miran Komac [avtorica publikacije Mojca Medvešek] ; sodelavci Mitja Hafner-Fink [et. al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Fakulteta za družbene vede : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2003. - 386 str. - (Konkurenčnost Slovenije 2001-2006)

4.01 Urednik

Komac, Miran (član uredniškega odbora 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

4.02 Mentor

Ohranjanje narodne identitete na Škotskem : diplomsko delo / Nina Brovč - Ljubljana : [N. Brovč], 2003. - 66 f.

4.11 Komentor

Varstvo manjšin kot prvina sodobne mednarodne varnosti : diplomsko delo / Žiga Fišer. - Ljubljana : [Ž. Fišer], 2003. - 69 f.

Vpliv notranjih pretresov na razvoj manj razvitih držav : diplomsko delo / Lucija Valenčak. - Ljubljana : [L. Valenčak], 2003. - 67 f.

ATTILA KOVÁCS

1.01 Izvirni znanstveni članek

Številčni razvoj Slovencev na Madžarskem v luči zgodovinskih dogodkov in pričevanj anketirancev v Sombotelu / Attila Kovács.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 164-185.

1.05 Poljudni članek

A muravidéki fiatalok véleménye az EU-ról / Kovács Attila.

V: Ifi. - ISSN 1580-254X. - Let. 7, št. 9/10 (27. feb. 2003), str. 25.

Megszámláltattunk / Kovács Attila.

V: Népszerűség. - ISSN 0352-6569. - Letn. 47, št. 16 (24. apr. 2003), str. 5.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Demografija Dolnje Lendave = Alsólendva demográfiaja / Kovács Attila.

V: Dolnja Lendava v obdobju meščanstva / [urednica, izbor slikovnega gradiva Tanja Šimonka. - Lendava : Galerija - Muzej = Lendva : Galéria - Múzeum, 2003. - Str. 29-36.

Železnica v Dolnji Lendavi = Az alsólendvai vasút / Kovács Attila.

V: Dolnja Lendava v obdobju meščanstva / [urednica, izbor slikovnega gradiva Tanja Šimonka. - Lendava : Galerija - Muzej = Lendva : Galéria - Múzeum, 2003. - Str. 46-51.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Beltinški in rakičanski grad = A beltinci és a rakičani vár [Videoposnetek] / [pisec teksta Attila Kovács].

V: Múlt a jelen tükrében [Videoposnetek]. - Ljubljana : RTV Slovenija ; Lendava : Studio madžarskih RTV programov, 2002, 2003.

Rimskokatoliška in evangeličanska cerkev v Murski Soboti = A muraszombati római katolikus és evangélikus templom [Videoposnetek] / [pisec teksta Atilla Kovács].

V: Múlt a jelen tükrében [Videoposnetek]. - Ljubljana : RTV Slovenija ; Lendava : Studio madžarskih RTV programov, 2002, 2003.

Sakralni spomeniki v Domanjševcih in na Hodošu = Domonkosfa és Hodos szakrális műemlékei [Videoposnetek] / [pisec teksta Atilla Kovács].

V: Múlt a jelen tükrében [Videoposnetek]. - Ljubljana : RTV Slovenija ; Lendava : Studio madžarskih RTV programov, 2002, 2003.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Okrogla miza o rezultatih popisa prebivalstva v Sloveniji leta 2002 : oddaja Mit szól hozzám, szóljon hozzám / Kovács Attila, Göncz László. - Lendava : Pomurski madžarski radio - Muravidéki Magyar Rádió (Radio Slovenija), 24. april 2002

Okrogla miza o rezultatih popisa prebivalstva v Sloveniji leta 2002 : prispevek Pod drobnogledom - Nagyító alatt v oddaji Mostovi-Hidak / Kovács Attila, Göncz László, Pozsonc Mária ; [pogovor je vodila] Helena Zver. - Ljubljana : TV Slovenija, 22. april 2003

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

A muravidéki magyarság népszámlálási adatai a 20. században = Popisni podatki prekmurskih Madžarov v 20. stoletju : predavanje na znanstvenem posvetu Prekmurski Madžari v luči statističnih podatkov / Kovács Attila. - Lendava : Društvo prekmurskih madžarskih znanstvenikov in raziskovalcev : Zavod za kulturo madžarske narodnosti, 30. maj 2003

Alsólendva és környéke a magyar vasúti vérkeringésben = Dolnja Lendava in okolica v madžarskem železniškem prometu : predavanje na znanstvenem posvetu Dolnjelendavska železnica - vrednota v preteklosti, priložnost v bodočnosti / Kovács Attila. - Lendava : Društvo prekmurskih madžarskih znanstvenikov in raziskovalcev, 24 april 2003

JANA KRANJEC-MENAŠE

4.03 Prevajalec

F. Slana / oblikovanje Marko Tušek ; besedilo Lev Menaše ; fotografija Tihomir Pinter ; prevod Jana Kranjec-Menaše. - Kranj : Mestna občina, 2003

Novinc / oblikovanje Marko Tušek ; besedilo Lev Menaše ; fotografija Zmago Jeraj, Tomaž Lunder, Marko Tušek ; prevod Jana Kranjec-Tušek. - Kranj : Mestna občina, 2003

4.59 Prevajalec povzetka

Kranjec-Menaše, Jana (prevajalec povzetka 1991-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja =Institute for Ethnic Studies, 1990-

SAMO KRISTEN

1.01 Izvirni znanstveni članek

KRISTEN, Samo

“Volá Londýn”. Slovenija in Slovenci v londonskih govorih Jana Masaryka / Samo Kristen.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 208-221.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Kratek oris pravno-političnega položaja slovenskega prebivalstva Julijske krajine od italijanskega vstopa v vojno in napada na Jugoslavijo do italijanske kapitulacije v septembru 1943 / Samo Kristen.

V: Acta Histriae ... - ISSN 1318-0185. - Let. 11, št. 2 (2003), str. 57-76.

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Vprašanje slovensko - hrvaške razmejitve v Istri med 2. svetovno vojno : referat na okrogli mizi Slovensko - hrvaška razmejitev v Istri, Maribor, 23. jan. 2003 / Samo Kristen.

VERA KRŽIŠNIK-BUKIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Historijske i historiografske kontroverze i dileme nacionalnog nominiranja u Bosni i Hercegovini / Vera Kržišnik-Bukić.

V: Prilozi. - ISSN 0350-1159. - Št. 32 (2003), str. 297-313.

Slovenci v Hrvaški, Bosni in Hercegovini, Srbiji in Črni gori ter Makedoniji med preteklostjo in sedanjostjo / Vera Kržišnik-Bukić.

V: Traditiones. - ISSN 0352-0447. - Letn. 32, št. 2 (2003), str. 117-135.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Paralele u konceptualizacijama bosanske nacije s kraja 19. i s kraja 20. stoljeća / Vera Kržišnik-Bukić.

V: Istorijska nauka o Bosni i Hercegovini u razdoblju 1990-2000 / glavni i odgovorni urednik Enver Redžić. - Sarajevo : Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 2003. - (Posebna izdanja ; 120). - ISBN 9958-501-22-8. - Str. 119-154.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Protislovja med etničnim in nacionalnim ali zgodovinska izkušnja Bosne in Hercegovine / Vera Kržišnik-Bukić.

V: Zbornik Janka Pleterskega / uredila Oto Luthar in Jure Perovšek. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. - ISBN 961-6358-89-8. - Str. 609-622.

2.13 Elaborat, predštudija, študija

Albanci, Bošnjaki, Črnogorci, Hrvati, Makedonci in Srbi v Republiki Sloveniji : položaj in status pripadnikov narodov nekdanje Jugoslavije v Republiki Sloveniji / [vodja raziskave] Vera Kržišnik-Bukić, [sodelavca] Vera Klopčič in Miran Komac. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. - 334 str. (www.gov.si/uvn)

Odzivi drugih manjšinskih skupnosti na ukrepe Ministrstva za kulturo / Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. - 27 str.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Bosanci u Sloveniji : intervju / Vera Kržišnik-Bukić. - Sarajevo : TV Hayat, 14. maj 2003

3.14 Predavanje na tuji univerzi

Bosanci u Sloveniji u 20. i početkom 21. stoljeća : predavanje na povabilo Instituta za istoriju, Sarajevo, 13. maja 2003 / Vera Kržišnik-Bukić. - 2003

3.15 Predavanje na konferenci brez natisa

Narodnostne skupnosti pripadnikov narodov ex-Jugoslavije v Republiki Sloveniji : predavanje na okrogli mizi ECRI-ja / Vera Kržišnik-Bukić. - Ljubljana :

ECRI, 14. oktober 2003

ZAVNOBIH 1945 - DAYTON 1995 : polustoljetna istorija Bosne i Hercegovine između etno-nacionalnog i polit-nacionalnog načela uređenja države : predavanje na mednarodnem znanstvenem srečanju Bosna i Hercegovina prije i poslije ZAVNOBIH-a v ANUBIH. - Sarajevo : ANUBIH, 23.-24. november 2003

3.16 Vabljenno predavanje na konferenci brez natisa

Bosanci u Sloveniji : predavanje v Narodni in univerzitetni knjižnici / Vera Kržišnik-Bukić. - Sarajevo : Narodna in univerzitetna knjižnica, 13. maj 2003

3.25 Druga izvedena dela

Zahvalna beseda ob imenovanju za tujo članico ANUBiH / Vera Kržišnik-Bukić. - Sarajevo : ANUBiH, 12. maj 2003

4.01 Urednik

Kržišnik-Bukić, Vera (član uredniškega odbora 2000-)

Prilozi = Contributions. - Sarajevo : Institut za istoriju, 1973-

SONJA KURINČIČ MIKUŽ

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Bibliografija sodelavcev Inštituta za narodnostna vprašanja za leto 2002 / Sonja Kurinčič Mikuž.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 248-291.

MOJCA MEDVEŠEK

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Doživljanje etnične identitete prebivalcev Lendave in Monoštra / Mojca Medvešek. - Tabele. - Bibliografija: str. 145-147; 24 opomb. - Summary. V: The minorities at the turn of millennium (chances, possibilities, challenges) / [7th International Conference on Ethnographic Minorities Research, Békéscsaba, 2-4. 10. 2001. = VII. Internationale Ethnographische Konferenz für Nationalitätsforschung, [Békéscsaba, 2-4. 10. 2001.] = VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudató Konferencia, [Békéscsaba, 2-4. 10. 2001.]. - Budapest : Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság, 2001. - ISBN 963-00-6172-4. - Str. 118-148. (Op. Bibliografska enota ni bila objavljena v bibliografiji INV za leto 2001, ker je publikacija izšla leta 2004)

2.08 Doktorska disertacija

Trendi medgeneracijske etnične kontinuitete na narodno mešanih območjih ob slovenski meji : doktorska disertacija / Mojca Medvešek. - Ljubljana : [M. Medvešek], 2003. - 307 f.

2.14 Projektna dokumentacija (idejni projekt, izvedbeni projekt)

Percepcije slovenske integracijske politike : sumarnik anketne raziskave / vodja projekta Miran Komac [avtorica publikacije Mojca Medvešek] ; sodelavci Mitja Hafner-Fink [et. al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja : Fakulteta za družbene vede : Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU, 2003. - 386 str. - (Konkurenčnost Slovenije 2001-2006)

4.01 Urednik

Medvešek, Mojca (član uredniškega odbora 1994-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

KATALIN MUNDA-HIRNÖK

1.01 Izvirni znanstveni članek

Organiziranost, mediji in stiki Slovencev v Szombathelyu/Sombotelu / Katalin Munda Hirnök. V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 150-162.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Predstavitev muzeja Avgusta Pavla / Katalin Munda Hirnök. V: Odstrta dediščina / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2003. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva, ISSN 0353-6432 ; 35). - ISBN 961-91031-1-4. - Str. 42-47.

Sezonstvo med porabskimi Slovenci v 19. in 20. stoletju / Katalin Munda Hirnök.

V: Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosedstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije / uredila, editor Marina Lukšič Hacin. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. - (Migracije ; 4). - ISBN 961-6500-05-8. - Zv. 1, str. 119-128.

Mass media in the ethnically mixed regions (the cases of Lendava and Monošter) : finding of the research project Ethnic identity and interethnic relations in the Slovene ethnic territory, Institute for ethnic studies / Katalin Munda Hirnök.

V: The minorities at the turn of millennium (chances, possibilities, challenges) / [7th International Conference on Ethnographic Minorities Research, Békéscsaba, 2-4. 10. 2001. = VII. Internationale Ethnographische Konferenz für Nationalitätsforschung, [Békéscsaba, 2-4. 10. 2001.] = VII. Nemzetközi Néprajzi Nemzetiségtudató Konferencia, [Békéscsaba, 2-4. 10. 2001.]. - Budapest : Kiadja a Magyar Néprajzi Társaság, 2001. - ISBN 963-00-6172-4. - Str. 256-265. (Op. Bibliografska enota ni bila objavljena v bibliografiji INV za leto 2001, ker je publikacija izšla leta 2004)

1.09 Objavljeni strokovni prispevek na konferenci

Ethnological work among Slovenes living in the Porabje region, with special emphasis on museum collections, conference, May 23-24, 2002 / Katalin Munda Hirnök ; prevod Nives Sulič.

V: Odstrta dediščina / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2003. - (Knjižnica Glasnika

Slovenskega etnološkega društva, ISSN 0353-6432 ; 35). - ISBN 961-91031-1-4. - Str. 151-153.

1.24 Bibliografija, kazalo ipd.

Etnološka bibliografija Slovencev na Madžarskem 4. = A magyarországi szlovének néprajzi bibliográfiája 4. / Katalin Munda Hirnök.

V: Etnologija Slovencev na Madžarskem. - ISSN 1418-3382. - Letn. 4, št. 4 (2003), str. 140-144.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Etnološka dediščina Slovencev v Avstriji / Katarina M. Hirnök.

V: Porabje. - ISSN 1218-7062. - Letn. 13, št. 7 (10. april 2003), str. 2.

Potepanje po Indoneziji / Katarina M. Hirnök.

V: Slovenski koledar ... - ISSN 0237-1480. - (2003), str. 159-167.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Izjava o pričakovanjih porabskih Slovencev po vstopu Slovenije v EU : oddaja Slovenci po svetu / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : Radio Slovenija, 5. december 2003

Pogovor o terenski raziskavi Sezonce v Števanovcih : oddaja Panonski odmevi / Katalin Munda Hirnök. - Murska Sobota : Radio Murski val, 19. oktober 2003

3.15 Prispevek na konferenci brez natisa

Porabski Slovenci ob vstopu Madžarske in Slovenije v EU : referat na posvetu Slovenci in Evropa / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana : Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 5. december 2003

Slovenska ljudska glasba in ples v Porabju - prikaz stanja : referat na simpoziju Slovenska ljudska glasba in ples v luči evropskih povezovalnih procesov / Katalin Munda Hirnök. - Ljubljana, 22. november 2003

3.25 Druga izvedena dela

Etnološka dediščina Slovencev v Avstriji : organizacija znanstvenega posveta / [organizirali] Katalin Munda Hirnök, Martina Piko-Rustja, Polona Sketelj. - Leše, 22. marec 2003

4.01 Urednik

Munda-Hirnök, Katalin (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

Odstrta dediščina : etnološko delo in muzejske zbirke Slovencev v Italiji, na Madžarskem in v Avstriji : zbornik s treh posvetov / [urednici zbornika Katalin Munda Hirnök, Polona Sketelj ; prevod povzetkov Nives Sulič]. - Ljubljana : Slovensko etnološko društvo, 2003. - 159 str. - ISBN 961-91031-1-4. - (Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva ; 35)

SONJA NOVAK-LUKANOVIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Jezikovno prilagajanje na narodno mešanih območjih v Sloveniji / Sonja Novak Lukanovič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 38-62.

Stališče prebivalcev narodno mešanih območij v Sloveniji do učenja jezika večine in manjšine / Sonja Novak Lukanovič.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 138-149.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Multicultural settings and school-parent relations / Sonja Novak Lukanovič.

V: Ethnic and cultural minorities in education / editor Kees Broekhof. - Utrecht : Sardes educational services, 2003. - (Sardes European accession series ; Vol. 3). - ISBN 90-5563-058-6. - Str. 100-111.

2.08 Doktorska disertacija

Jezikovno prilagajanje na narodnostno mešanih območjih Slovenije : doktorska disertacija / Sonja Novak Lukanovič. - Ljubljana : [S. Novak Lukanovič], 2003. - 253 f.

JANEZ STERGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Obisk Koroške v času "vojne za krajevne napise" (Ortstafelkrieg, Ortstafelsturm) oktobra 1972 / Janez Stergar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 202-223.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Republika Slovenija in zamejstvo 1945-2002 / Janez Stergar.

V: Acta Histriae ... - ISSN 1318-0185. - Let. 11, št. 2 (2003), str. 99-128.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Klub koroških Slovencev v Ljubljani / Janez Stergar.

V: Eliten und Nationwerdung / Herausgeberin, izdajateljica Tina Bahovec. - Klagenfurt ; Laibach ; Wien : Hermagoras = Celovec ; Ljubljana ; Dunaj : Mohorjeva, 2003. - (Unbegrenzte Geschichte ; Bd. = zv. 10). - ISBN 3-85013-917-4. - Str. 29-83.

1.22 Intervju

O plačah za hrptom "javnih" sindikatov : gibanje plač ob koncu leta 2002 /

Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 20 (25. jan. 2003), str. 2.

Stergar obrnil na glavo Mramorjevo tezo : plače v javnem sektorju že zamrzne-ne? / Stergar Janez ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 44 (24. feb. 2003), str. 2.

Mramorjeva teza dviga prah med socialnimi partnerji : usklajevanje plač z evropsko namesto z domačo inflacijo / Brane Mišič, Boris Mazalin, Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 47 (27. feb. 2003), str. 4.

Nespodobno povabilo : inflacija že pojedla polovico januarske povišice plač / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 72 (28. mar. 2003), str. 4.

Boj za plačane ure sindikalnih zaupnikov : razmere za delovanje sindikatov v javnem sektorju / Zdravko Melanšek, Drago Ščernjavič, Stanislav Pavlič, Bojan Hribar, Branimir Štrukelj, Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 99 (30. apr. 2003), str. 2.

Zniževanje plač v javnih službah do poletja : podatki o februarskih plačah / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 100 (3. maj 2003), str. 2.

Manj denarja za javne službe : plače do maja 2003 / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 172 (28. jul. 2003), str. 2.

Le za redke bo premija donosna : pokojninsko zavarovanje javnih uslužbencev / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Darja Kocbek.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 185 (12. avg. 2003), str. 11.

Bodo imeli v Svizu vročo jesen? : še vedno proti aneksu in dogovoru / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 188 (16. avg. 2003), str. 2.

Bodo plače bičale inflacijo? : počitniške plače hirajo / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 198 (28. avg. 2003), str. 4.

Plače se bodo letos povečale le v vzgoji : zamrznitev in nazadovanje plač v javnih službah / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Jelena Gačša.

V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 250 (28. okt. 2003), str. 4.

Pokojninska premija je trojanski konj : ne dam svojih 2,4 odstotka plače, ne! / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Željka Zagorac.

V: Finance. - ISSN 1318-1548. - Št. 126/1554 (3. jul. 2003), str. 1/2.

"SVIZ je tokrat izgubil" : vroči forum / Janez Stergar ; [pogovarjala se je] Monika Kubelj.

V: Mag. - ISSN 1318-6043. - Letn. 9, št. 35 (27. avg. 2003), str. 35.

Odzivi pri nas : dvojezične šole / Janez Stergar.

V: Šolski razgledi. - ISSN 1318-1483. - Letn. 54, št. 1 (11. jan. 2003), str. 3.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Jugoslovanska matica / [Janez Stergar].

V: Demokracija. - ISSN 1408-0494. - Letn. 8, št. 9 (27. feb. 2003), str. 62.

Avguštin Malle - šestdesetletnik / Janez Stergar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 292-293.

Ne jočite Peter, Janez in Slovenija! : [o državni proslavi Dneva upora 2003] / Janez Stergar. - Objavljeno tudi v: Primorski dnevnik (Trst-Gorica), letn. 49, št. 101 (29. apr. 2003), str. 4 in Večer (Maribor), letn. 59, št. 100 (3. maj 2003), str. 22.

V: Dnevnik. - ISSN 1408-1636. - Letn. 53, št. 115 (29. apr. 2003), str. 5.

3.11 Radijski ali TV dogodek

Klub koroških Slovencev v Ljubljani o ukinjanju celovškega slovenskega Radia

2 : intervju / Janez Stergar. - Trst : RAI-Radio Trst A, 14. julij 2003

Odnos civilno - družbenih gibanj do evropskih povezovanj Republike Slovenije in do položaja zamejskih Slovencev : gost v oddaji Zajtrk s profilom / Janez Stergar ; [pogovor je vodil] Bojan Wakounig. . - Celovec : Radio 2, 12. januar 2003

Vloga Kluba koroških Slovencev v Ljubljani za stike Slovenije z zamejstvom in z Evropsko zvezo : intervju / Janez Stergar ; [pogovor je vodila] Marica Stern Kušej. - Celovec : Radio 2, 21. maj 2003

3.16 Vabljen predavanje na konferenci brez natisa

Ali bo slovenstvo še vrednota v Evropski zvezi in v 21. stoletju? : referat na znanstvenem posvetu "Ko ne bo več meja" / Janez Stergar. - Št. Peter pri Št. Jakobu v Rožu : Slovenska konferenca Svetovnega slovenskega kongresa, 8. november 2003

Europäische Geschichtsschreibung von slowenisch-österreichischen Perspektiven : prispevek na okrogli mizi ob otvoritvi obnovljene Knafljeve hiše "Evropsko zgodovinopisje iz avstrijsko-slovenskega vidika" / Janez Stergar. - Dunaj, 16. maj 2003

Znanstvena obravnava skupne zgodovine Koroške in Slovenije : referat na XIV. Evropskem kongresu narodnih skupnosti dežele Koroške 2003, Pliberk, 16.-17.10.2003 / Janez Stergar.

Zgodovinske dimenzije narodnega razmejevanja : uvodna razprava na okrogli mizi Slovensko-hrvaška razmejitev v Istri / Janez Stergar. - Maribor, 23. januar 2003

Urednik

Stergar, Janez (urednik 1980-)

Zbirka Zgodovinskega časopisa . - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1980-

Stergar, Janez (urednik 1975-)

Zgodovinski časopis = Historical review : glasilo Zveze zgodovinskih društev Slovenije. - Ljubljana : Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 1947-

Stergar, Janez (član uredniškega odbora 1979-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1960-

IRENA ŠUMI

1.01 Izvirni znanstveni članek

What do state borders intersect? : natives and newcomers in Val Canale, Italy / Irena Šumi.
V: Focaal - European Journal of Anthropology. - ISSN 0920-1297. - No. 41 (2003), str. 83-94.

1.04 Strokovni članek

Nedopustno poenostavljanje : odmev na odmeve / Irena Šumi.
V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45, št. 32 (10. feb. 2003), str. 13. - ISSN 1580-7584.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

Kanalska dolina : identitetne politike med slovensko govorečimi v Italiji / Irena Šumi.
V: Historični seminar 4 / uredili Metoda Kokole, Vojislav Likar, Peter Weiss. - Ljubljana : ZRC SAZU, Založba ZRC, 2003. - ISBN 961-6358-84-7. - Str. 35-58.

1.21 Polemika, diskusijski prispevek

Krotilci nacionalističnega Brdavsca : odmev / Irena Šumi.
V: Delo. - ISSN 0350-7521. - Letn. 45 (13. jan. 2003), str. 14. - ISSN 1580-7584.

Nekateri premisleki o postopkih izbora programskih skupin in temeljnih raziskovalnih projektov v letu 2004 / Irena Šumi.
V: Monitor ISH. - ISSN 1580-688X. - Letn. 5, št. 3/4 (2003), str. 149-155.

1.22 Intervju

Zgodbe o sosedovih kravah : slovenska diskriminacija drugih, drugačnih, bližnjih, bolj oddaljenih, na cesti, skozi politiko in zakone: kdo potem sploh še ostane? Politična elita brez vizije / Miran Koren, Irena Šumi, Vasilij Polič ; [pogovarjal se je] Borut Mekina.
V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 59, št. 124 (31. maj 2003), str. 40-41.

Soded sosedu nacionalist : Vroči bob: Nacionalistični Hrvati in nacionalistični Slovenci / Slaven Letica, Irena Šumi, Lojze Ude ; Borut Mekina.
V: Večer. - ISSN 0350-4972. - Letn. 59, št. 213 (15. sep. 2003), str. 5.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Post-colony and post-socialism contexts in social scientific writing and teaching
/ Irena Šumi, Hannah Starman.

V: Monitor ISH. - ISSN 1580-688X. - Letn. 5, št. 3/4 (2003), str. 109-112.

3.16 Vabljen predavatelj na konferenci brez natisa

Borders old and new, ten years after: anthropology of categorical difference and the new European reality : vabljen predavatelj na konferenci After Yugoslavia: antagonism and identity revisited, 29.-31. marca 2003, University of Kent, Canterbury, U.K. / Irena Šumi.

Slovenians, Non-Slovenians: imagining the Nation through historic memory in Slovenia : vabljen predavatelj na konferenci History, identity and political order in the New Europe, 3.-5. april 2003 The Harriman Institute, Columbia University, New York / Irena Šumi.

Yuga was cool: representations of socialist Yugoslavia among the Slovenian public and media : vabljen predavatelj na XXII Conference Israeli association of Slavic and East European studies, 22. maj 2003 / Irena Šumi. - The Hebrew University of Jerusalem, 2003

4.01 Urednik

Šumi, Irena (član uredniškega odbora 2000-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

Ljubljanska Hagada – Haggadah of Ljubljana / to predstavitev so pripravili Damjan Franz ... [et al.] ; uredila Irena Šumi ; predgovor Ariel Haddad ; spremna beseda Yechiel Bar-Chaim ; prevajalci Kris Killer ... [et al.] ; ilustracije Jakov Bar-Aron]. - Ljubljana : Judovska skupnost Slovenije = The Jewish Community of Slovenia, 2003. - 1 optični disk (CD-ROM) ISBN 961-91091-0-4

4.03 Prevajalec

Ljubljanska Hagada – Haggadah of Ljubljana / to predstavitev so pripravili Damjan Franz ... [et al.] ; uredila Irena Šumi ; predgovor Ariel Haddad ; spremna beseda Yechiel Bar-Chaim ; prevajalci Kris Killer ... [et al.] ; ilustracije Jakov Bar-Aron]. - Ljubljana : Judovska skupnost Slovenije = The Jewish Community of Slovenia, 2003. - 1 optični disk (CD-ROM) ISBN 961-91091-0-4

4.08 Avtor dodatnega besedila

Ljubljanska Hagada – Haggadah of Ljubljana / to predstavitev so pripravili Damjan Franz ... [et al.] ; uredila Irena Šumi ; predgovor Ariel Haddad ; spremna beseda Yechiel Bar-Chaim ; prevajalci Kris Killer ... [et al.] ; ilustracije Jakov Bar-Aron]. - Ljubljana : Judovska skupnost Slovenije = The Jewish Community of Slovenia, 2003. - 1 optični disk (CD-ROM) ISBN 961-91091-0-4

4.56 Diskutant

Znanost v političnih bojih : okrogla miza v Gledališču GLEJ, Gregorčičeva 3, Ljubljana / Jana Rošker [et al.]. - Ljubljana, 29. maj 2003

NADA VILHAR

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Izsledki raziskav preučevanja manjšin v Sloveniji in zamejstvu / Nada Vilhar. V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Letn. 59, št. 10 (12. jan. 2003), str. 16.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Mednarodna konferenca "Evropa, Slovenija in Romi", Ljubljana, 15.2.2002 / Nada Vilhar.

V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 393-394.

Okrogla miza "Svetovni dan Romov v Ljubljani/projekti za izboljšanje položaja Romov in predstavitev kulturnih dosežkov romske skupnosti v Sloveniji" : Ljubljana, 3. april 2003 / Vera Klopčič, Nada Vilhar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 239-240.

3.25 Druga izvedena dela

Okrogla miza Svetovni dan Romov v Ljubljani/projekti za izboljšanje položaja Romov in predstavitev kulturnih dosežkov romske skupnosti v Sloveniji / [organizirali] Jožek Horvat, Miroslav Polzer, Vera Klopčič, Nada Vilhar ; [moderator-ka] Vera Klopčič. - Ljubljana : Zveza Romov Slovenije : Inštitut za narodnostna

vprašanja : Avstrijski inštitut za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo na Dunaju - izpostava Ljubljana, 3. april 2003

Tehnični urednik

Evropa, Slovenija in Romi : zbornik referatov na mednarodni konferenci v Ljubljani, 15. februarja 2002 / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer ; prevodi Nives Sulič ... et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - 400 str.

MARKO ZAJC

1.01 Izvirni znanstveni članek

Dobri, pogumni, zli. Podoba žumberških Uskokov na Kranjskem v drugi polovici 19. stoletja / Marko Zajc.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 42 (2003), str. 222-237.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Žumberak kot pozabljena regija : ali kako lahko mejno območje zmede slovenske politike / Marko Zajc.
V: Zgodovinski časopis. - ISSN 0350-5774. - Let. 57, 3/4 (2003), str. 261-267.

2.09 Magistrsko delo

Problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju : (Žumberško vprašanje) : magistrska naloga / Marko Zajc ; mentor Janez Cvirn. - Ljubljana : [M. Zajc], 2003. - 263 f. - (Magistrske naloge ; 20)

JERNEJ ZUPANČIČ

1.01 Izvirni znanstveni članek

Čezmejne dnevne delovne migracije v slovenskem obmejnem prostoru / Jernej Zupančič.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 68-111.

1.02 Pregledni znanstveni članek

Kapnice - pomemben element kulturne dediščine dolenskih kraških pokrajin / Jernej Zupančič.
V: Rast. - ISSN 0353-6750. - Letn. 14, št. 3/4 (2003), str. 267-274.

1.04 Strokovni članek

Nekaj bistvenih vprašanj v zvezi z vstopanjem Slovenije v EU / Jernej Zupančič.
V: Primorski dnevnik. - ISSN 1124-6669. - Leto 59, št. 304 (28. dec. 2003), str. 18.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

Romska vprašanja v luči prostorskih odnosov / Jernej Zupančič.
V: Evropa, Slovenija in Romi / [urednika Vera Klopčič, Miroslav Polzer. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 2003. - ISBN 961-6159-23-2. - Str. 113-128.

Minorities: how long will they have a 'bridge function'? / Jernej Zupančič.
V: The role of ethnic minorities in border regions / edited by Krystian Heffner and Marek Sobczyński. - Łódź-Opole : University of Łódź, 2003. - (Region and regionalism ; vol. 2, no. 6). - ISBN 83-7126-175-6. - Str. 7-16.

Čezmejne dnevne delovne migracije v slovenskem panonskem prostoru / Jernej Zupančič.
V: Sezonsko in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije / uredila, editor Marina Lukšič Hacin. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003. - (Migracije ; 4). - ISBN 961-6500-05-8. - Zv. 1, str. 271-283.

1.19 Recenzija, prikaz knjige, kritika

Matjaž Klemenčič in Mitja Žagar: The Former Yugoslavia's diverse peoples. A reference sourcebook : (Raznolikost narodov nekdanje Jugoslavije: zgodovinski pregled) ABC CLIO, Santa Barbara, California, USA, 2003, 426 str. / Jernej Zupančič.
V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 241-242.

1.22 Intervju

Od slovenstva do svetovljanstva / Jernej Zupančič.
V: Koroški koledar ... - ISSN Y500-1811. - (2003), str. 204-211.

“**Vsak posameznik sam, s svojo zavestjo**” : dr. Jernej Zupančič, znanstveni sodelavec Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani, je izdelal prvo znanstveno analizo o ljudskem šteju 1991 / Jernej Zupančič ; [pogovarjal se je] Janko Kulmesch.
V: Naš tednik. - ISSN 1024-1477. - Letn. 55, št. 2 (10. jan. 2003), str. 5.

2.05 Drugo učno gradivo

Geografija Jugovzhodne Evrope : študijsko gradivo za predmet “Geografija Jugovzhodne Evrope”, 4. letnik / Jernej Zupančič. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2003. - [41] f.

Geografija kriznih območij : Politična geografija - usmeritev : študijsko gradivo za akademsko leto 2002-2003 / Jernej Zupančič. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2003. - [62] f.

Geografija narodnih manjšin : študijsko gradivo za predmet “Politična geografija - Geografija narodnih manjšin”, 3. letnik / Jernej Zupančič. - Ljubljana : Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, 2003. - [119] f.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Narodna identiteta, pluralnost in mednarodne integracije. Slovenija in nadaljnji razvoj Evropske unije : zaključno poročilo / nosilec Jernej Zupančič ; sodelavci Mitja Žagar ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. - 320 str. (Konkurenčnost Slovenije 2001-2006)

4.01 Urednik

Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 1999-)

Geografski vestnik. - Ljubljana : Zveza geografskih društev Slovenije, 1924-
Zupančič, Jernej (član uredniškega odbora 2001-)

Razprave in gradivo : revija za narodnostna vprašanja = Treatises and documents : journal of ethnic studies. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja = Institute for Ethnic Studies, 1990-

MITJA ŽAGAR

1.01 Izvirni znanstveni članek

Pakt za stabilnost Jugoistočne Evrope - Ljudska prava i (nacionalne) manjine / Mitja Žagar.

V: Strani pravni život. - ISSN 0039-2138. - Št. 2/3 (2003), str. 101-132.

1.08 Objavljeni znanstveni prispevek na konferenci

In search for new European identities: regional identities and integration processes / Mitja Žagar.

V: Europe's (torn?) identity / The International Conference held in Ljubljana from 12th to 18th of October 2003. - Ljubljana : AEGEE, Mednarodna pisarna ; Wiesbaden : IPWG, 2003

Pandora's box: federalism in Central and Eastern Europe : the applicability of the federal model(s) in the “post-communist Europe” / Mitja Žagar.

V: O nowy kształt Europy / [project okładki] Agata Pieńkowska. - Lublin : Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, 2003. - ISBN 83-85854-79-7. - Str. 389-406.

Enlargement - in search for European identity / Mitja Žagar.

V: Zbornik Pravnog fakulteta Sveučilišta u Rijeci. - ISSN 1330-349X. - Letn. 24, št. 2 (2003), str. 779-793.

1.16 Samostojni znanstveni sestavek v monografiji

New European identities : Central Europe the EU eastern enlargement and identity formation / Mitja Žagar.

V: Europe bound / ed. by Jody Jensen. - Szombathely : Savaria University Press, 2003. - (Savaria books on politics, culture and society ; 4). - ISBN 963-9438-16-2. - Str. 301-325.

1.17 Samostojni strokovni sestavek v monografiji

Noviji trendovi razvoja zaštite manjina i (posebnih) prava nacionalnih i drugih manjina / Mitja Žagar.

V: Nacionalne manjine. I / urednici Stojan Obradović, Siniša Tatalović. - Split : Stina, 2003. - ISBN 953-99054-3-5. - Str. 17-27.

1.25 Drugi članki ali sestavki

Profesorju Ottu Feinsteinu (1930-2003) v slovo / Mitja Žagar.

V: Razprave in gradivo. - ISSN 0354-0286. - Št. 43 (2003), str. 243-246.

2.12 Končno poročilo o rezultatih raziskav

Narodna identiteta, pluralnost in mednarodne integracije. Slovenija in nadaljnji razvoj Evropske unije : zaključno poročilo / nosilec Jernej Zupančič ; sodelavci Mitja Žagar ... [et al.]. - Ljubljana : Inštitut za narodnostna vprašanja, 2003. - 320 str. (Konkurenčnost Slovenije 2001-2006)

3.11 Radijski ali TV dogodek

Vojna v Iraku : oddaja Studio city / Mitja Žagar, Božo Repe ; [z gostoma se je pogovarjal] Marcel jr. Štefančič. - Ljubljana : TV Slovenija, 7. april 2003

4.01 Urednik

Prihodnost Evropske unije : zbornik / [uredniški odbor Slavko Gaber, Zlatko Šabič, Mitja Žagar]. - Ljubljana : Državni svet Republike Slovenije, 2003. - 216 str. - (Knjižna zbirka Državnega sveta Republike Slovenije) ISBN 961-6415-07-7

4.02 Mentor

Pravno varstvo slovenske manjšine v Avstriji : v luči novejšega mednarodno-pravnega manjšinskega varstva : doktorska disertacija / Anton Novak ; mentorja Mirjam Škrk, Mitja Žagar. - Ljubljana : [A. Novak], 2003. - [302] f.

Etnični pluralizem in medsebojni odnosi na Srednji upravno administrativni šoli v Ljubljani : magistrsko delo / Stanka Golob. - Ljubljana : [S. Golob], 2003. - 153 f.

Ekstremna desnica v Zahodni Evropi : diplomsko delo / Vesna Čulaja. - Ljubljana : [V. Čulaja], 2003. - 91 f.

Mednarodnopravno varstvo slovenske manjšine v sosednjih državah : diplomsko naloga / Andreja Viher. - Ljubljana : [A. Viher], 2003. - 114 f.

Nekateri trendi v zakonodajah držav, ki urejajo istospolne skupnosti : diplomsko delo / Marjeta Cimerman. - Ljubljana : [M. Cimerman], 2003. - 82 f.

Pravni status Istre v 20. stoletju in narodne manjšine v Istri : diplomsko naloga / Jadranka Zupanc. - Ljubljana : [J. Zupanc], 2003. - 71 f.